

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

**FREDRİC JAMESON'IN BUTÜNLEYİCİ
ELEŞTİREL STRATEJİSİ META
TEORİYE DÖNÜŞ**

MEDİHA OYA YAĞCI

**SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI**

EYLÜL 2015

**FREDRİC JAMESON'IN BÜTÜNLEYİCİ ELEŞTİREL STRATEJİSİ:
META TEORİYE DÖNÜŞ**

Mediha Oya YAĞCI

**DOKTORA TEZİ
SİYASET BİLİMİ ve KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET ve SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

EYLÜL 2015

M.Oya Yagc1 tarafmdan hazırlanan "FREDRİC JAMESON'IN BUTUNLEYİCİ ELEŞTİREL STRATEJİSİ: META TEORİYE DONOŞ" adlı tez yahması ağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Gazi Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Damman: Prof.Dr. Gonca Bayraktar Durgun

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onayhyorum/R+i;el'l:HTI

Bakan :Prof. Dr. Kemal Gormez

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onayhyorum/

Uye :Prof. Dr. Şenol Durgun

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onayhyorum/o.uayl.amtyerttm

Uye :Prof. Dr. Tanel Demiref

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onayhyorum/ooey.lam1-y&Ft1HI

Uye :Doç. Dr. Stireyya Karacabey

Tiyatro Dramatik Yazarlık, Ankara Üniversitesi DTCT

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onayhyorum/ooa.

Ftlfll

·L C\

Tez Savunma Tarihi: 14/09/2015

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onayhyorum.

ETİK BEYAN

Gazi Oniversitesi Fen Bilimleri Enstitiisil Tez Yaz1m Kurallanna uygun olarak haz1rlad1g1m bu tez yahmasmda; Tez iyinde sundugum verileri, bilgileri ve dokilmanlan akademik ve etik kurallar yeryevesinde elde ettigimi, Tiim bilgi, belge, degerlendirme ve sonuylan bilimsel etik ve ahlak kurallanna uygun olarak sundugumu, Tez yahmasmda yararland1g1m eserlerin tiimilne uygun at1fta bulunarak kaynak gosterdigimi, Kullarulan verilerde herhangi bir degiiklik yapmad1g 1m1, Bu tezde sundugum yahmanm ozgiln oldugunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime dogabilecek tiim hak kay1planm kabullendigimi beyan ederim.

M.Oya Yagc1

14/09/2015

FREDRİC JAMESON’IN BÜTÜNLEYİCİ ELEŞTİREL STRATEJİSİ META TEORİYE
DÖNÜŞ
(Doktora Tezi)

M. Oya YAĞCI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Eylül 2015

ÖZET

Bu çalışmanın konusu, Amerika’lı Marksist düşünür Fredric Jameson’ın Geç Kapitalizm analizini, diyalektik teori- pratik birliğine taşıyan, Bilişsel Haritalandırma kavramının ortaya koyduğu kültürel stratejidir. Söz konusu yeniden inşacı teorik yaklaşımın stratejik hedefi, diyalektiğin bir yöntem olmaktan ziyade, tarihsel olarak sürekli bir biçimde yenilenen bir düşünme biçimi şeklinde kavranmasıdır. Çalışmanın hedefi, Jameson’ın Bilişsel Haritalandırma ile inşa ettiği eleştirel stratejinin, Tarihsel Materyalizmin sınıf-yapı-üretim tarzı gibi klasik temaları ile sürekliliğini açığa çıkarmaktır. Kapitalizmin aşılmasında alternatif bir politik kültürün inşasını, politik bir stratejinin yöntemine taşıyan teorik süreç, öz ve biçim ilişkisini tarihsel olarak yeniden gündeme getiren ve Jameson’ın üst yorum olarak tanımladığı Marksist diyalektiktir. Çalışmanın hedefini belirleyen temel varsayım, yöntemle ilişkin tartışmaları, politik mücadelenin somut stratejisine dönüştürmekte hareket noktası olarak gördüğümüz, Geç Kapitalizm dönemselleştirmesi çerçevesinde belirlenmiştir. Jameson, Geç Kapitalizmin başat formu olarak tanımladığı postmodernizmi, kapitalist üretim tarzının, Marx’ın üretim-mübadele ve dolaşımın organik bütünlüğü temelindeki formülasyonuna sadık kalarak, kültürün malileştiği ve sermayenin kültürleştiği “Dolaşım”ın baskın nitelikleri çerçevesinde yorumlamaktadır. Birinci bölümde, yeni toplumsal hareketlerin gündeme taşıdığı politik özne sorunsalı çerçevesinde “sınıf” a ilişkin tartışmalara yer verilmiştir. İkinci bölümde, Marksizm ve Marksizm dışı düşüncelerin tartışma zeminini oluşturan bir diğer ikilik olarak altyapı-üstyapı kavramları analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde Jameson’ın örgütleyici kavramı olarak “üretim tarzı” kavramı, Lukacsçı “bütünlük” kavramıyla birlikte ele alınmıştır. Dördüncü bölümde, özne sorunundan hareketle, kolektif öznenin inşasına ilişkin kültürel bir norm oluşturma stratejisine yönelen Jameson’ın, Bilişsel Haritalandırma ile hedeflediği yöntemsel bütünlüğün Ütopyacı boyutu, Brecht’in pedagojik dramaturjisi temelinde değerlendirilmiştir.

Bilim Kodu 1171
Anahtar Kelimeler : Siyaset Bilimi Metodolojisi, Politik Ekonomi, Siyaset Felsefesi, Tiyatro Kuramı
Sayfa Adedi 236
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Gonca Bayraktar DURGUN

JAMESON'S INTEGRATIVE CRITICAL STRATEGY: RETURN TO METATHEORY
(Ph.D. Thesis)

M. Oya YAĞCI

GAZİ UNIVERSITY
SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

September 2015

ABSTRACT

In this study, American Marxist thinker Fredric Jameson's cultural strategy, which is presented by Cognitive Mapping concept that brings Late Capitalism analysis to dialectical theory-practice unity, is investigated. Strategical objective of the re-constructionist theoretical approach in question is the comprehension of the dialectic not as a method but as a continuously historically renewed way of thinking. The goal of the study is to reveal the continuity of the critical strategy, built by Jameson's Cognitive Mapping, with classical themes of Historical Materialism like class-structure-mode of production. Jameson interprets postmodernism, which is defined as a predominant form of Late Capitalism by himself, in dominant qualities of "Circulation" where culture is financialized and capital is culturised by remaining faithful to the capitalist mode of production, formulation underlying in organic unity of Marx's production-exchange and circulation. In this context, postmodernism as Jameson's main focus of cultural analysis and starting point of his critical strategy, must be thought as a ideological form of historical moment in which "Circulation" became prominent in multinational phase of capitalist mode of production. In first chapter, discussions over "class" in the context of political subject question which is brought up by new social movements are presented. In second chapter, base (substructure) and superstructure notions which are another duality that establishes discussion platform for Marxist and non-Marxist thoughts are analysed. In third chapter, organizing concept of Jameson's "mode of production" notion is handled together with "totality" concept of Lukács. The simultaneous and diachronic dimension of the mode of production, provides us to asses the specificity of capitalism as a mode of production in the break and continuity dialectics. In fourth chapter, with reference to subject question, Utopic dimension of procedural totality aimed by Jameson's, who is oriented towards strategy of creating a cultural norm related to construction of collective subject, Cognitive Mapping is reviewed based on Brecht's pedagogical dramaturgy.

Bilim Kodu	1171
Anahtar Kelimeler	: Political Science Methodology, Political Economy, Political Philosophy, Theatre Theory
Sayfa Adedi	236
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Gonca Bayraktar DURGUN

TEŞEKKÜR

Çalışmalarım boyunca değerli yardım ve katkılarıyla beni yönlendiren, kıymetli tecrübelerinden faydalandığım danışmanım Prof. Dr. Gonca Bayraktar DURGUN'a ve tezimi tamamlamam için desteklerini esirgemeyen tüm arkadaşlarıma, gösterdikleri dayanışma için teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

TÜMEL BİR KARŞILIKLI İLİŞKİLİLİK OLARAK BÜTÜNLÜĞÜN KEŞFİ ya da ÖZNE ve NESNE DİYALEKTİĞİ

1.1. Giriş.....	11
1.2. Kuramsal Tartışma: Nesnel Görünümün İki Biçimi: Şeyleşme Ve Yabancılaşma .	17
1.3. Marksist Sınıf Teorisi ya da ‘De Te Fabula Narratur’	30
1.3.1. Marksist sınıf analizinde temel yaklaşımlar	34
1.3.2. Dolaşımın zamansallığında nesnellik boyutu	51
1.4. Politik Çıkarımlar.....	61

2. BÖLÜM

TARİHSEL MATERYALİZMİN KİLİT TEMASI OLARAK ALTYAPI ve ÜSTYAPI KAVRAMLARI

2.1. Giriş.....	87
2.2. Kuramsal Tartışma: Kuramsal Tartışma: Bütünlük ve Yapı Kavramlarının Teorik Farklılaşması	
2.2.1. Raymond Williams: Yansıma ve Belirlenimin Ötesinde Dolayımılama ve Diyalektik	95

Sayfa

2.2.2. Bir üretim tarzı olarak kapitalizmin özgüllüğü ve toplumsal sistemlerin ayırt edilmesinde tarihsel yaklaşım.....	100
2.2.3. Althusser ve teorik anti-hümanizm.....	112
2.3. İdeoloji ve Kültür: Kültürün Yeniden Üretimci Rolünün Açığa Çıkarılmasında İdeolojinin İşlevi.....	116
2.4. Politik Çıkarımlar.....	127

3. BÖLÜM**JAMESON'DA TEORİNİN ÖRGÜTLEYİCİ KAVRAMI OLARAK
ÜRETİM TARZI**

3.1. Giriş.....	135
3.2. Lukacs ve Jameson: Genel Nesneleşme Kategorisi Olarak Şeyleşme'den Emeğin Metalaşmasına Odağın Daraltılması.....	143
3.3. Ekonomi Ve Kültürün Bütünlüğü: Metalaşma Analizi.....	153
3.4. Kültürün Değişen Statüsü ve Sermayenin Yeni Biçimi	162

4. BÖLÜM**GENEL ÇIKARIM: POLİTİK BİR KÜLTÜR İÇİN KÜLTÜREL POLİTİK
BİR STRATEJİ OLANAĞI**

4.1. Giriş.....	175
4.2. Jameson'da Bilişsel Haritalama	177
4.3. Brecht ve Yöntem: Yöntemin Pedagojisi ve Teorinin İşe Yararlılığı	188
4.4. Üst Yorum: Meta-Teori'ye Dönüş ve Açık Devrim	199

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME.....	211
-----------------------------	-----

KAYNAKÇA.....	231
---------------	-----

ÖZGEÇMİŞ	235
----------------	-----

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
DİA	Devletin İdeolojik Aygıtları
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
IMF	Uluslararası Para Fonu
NAFTA	Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
WB	Dünya Bankası

GİRİŞ

Diyalektik, her şeyden çok değişimin yasasıdır. Kendisini mutlaklıktan arındıran ve tarihselliğini her koşulda akılda tutan düşüncenin yasasıdır. Tarihin geriye doğru ve kendi içinden katedilerek yeniden kazanılması, aynı zamanda, geleceğe dair düşünceyi harekete geçirir. Marksist düşünür Fredric Jameson’ın, diyalektiğin bir yöntemin ötesinde, bir düşünme biçimi olarak benimsenmesi gereğine ilişkin önerisinin dayandığı temel de, burada açığa çıkan “Tarihsellik” koşuluna dayanmaktadır. Biçim’e ilişkin ilgisi ve yöntem tartışmalarının suçlu çıkardığı, öz ve biçimin bütünsel kavranışı, onun, teorik yeniden inşacı karakteristiğini anlamamız için hareket noktası yapılmaya elverişlidir. Jameson’ın ayırt edici yanı, üst yorum ya da meta yorum kavramında açığa çıkan ve başlıca çağdaş teorileri tarihselleştirmek suretiyle diyalektik bir yorumsamacı analize tabi tutan yaklaşımıdır. Üst yorum en temel niteliğiyle, çağdaş teorilerin iptal edilerek aşılması(Aufhebung) şeklinde ifade edilebilir. Jameson düşünceyi, toplumsal eylemin niteliği ve kolektifin durumuna ilişkin bir dolayım, üç boyutlu bir biçimde inşa etmekten yanadır. Hareket noktası Geç Kapitalizm ya da Çokuluslu Kapitalizm koşullarında öznenin konumu ve devrimi düşünmek iken, başlangıç noktası nesnel tarih, yani bir üretim tarzı olarak kapitalizmin sermaye birikim mantığı ve onun mevcut biçimidir. İdeolojinin işlevinin açığa çıkarılmasındaki Ütopyacı boyut da, bu başlangıç noktasından itibaren izi sürülerek anlaşılabilir, uzun erimli ve kapsamlı bir teorik faaliyetin inşa ettiği kültürel strateji modelinde somutluğuna kavuşmaktadır.

Jameson, Marksizmi eleştirinin nihai ufkunu oluşturan ve mevcut yorumları –anlatıları, kapsayarak iptal eden bir meta yorum olarak formüle etmektedir. Bu yorumlayıcı analiz açısından gerçeklik, bir bütün(totalite) olarak kavranmalıdır. Bütünlüğün bilgisi aynı zamanda kapitalizmin sistemik karakterini anlamak ve bir alternatif için direnç noktaları oluşturmak için işlevsel kılınır. Çalışmanın bütününe inşa eden yöntemsel kaygı, bu temel çerçevesinde ve dünyanın değişimine duyulan ihtiyaçla şekillenmiştir.

Meta teorik yeniden inşacı bir proje olarak Jameson’ın Bilişsel Haritalandırma girişimi, değişim ve tarihsellik konusundaki radikal ısrarı ile şekillenmiştir. Jameson’ın belirttiği gibi, 1960’ların şekillendirdiği ve 1980’li yıllarla birlikte tarihsel düşünmenin uzağına düşerek, sürekli bir şimdiye kapanan bir dünyanın, kapandığı “şimdiden” kurtarılmasına yönelik ütopyacı arzu, yeniden kazanılmalıdır. Jameson’ın çalışması, diyalektiğin, somut görünen

soyuttan ve nesnelin dolayımsızlığından başlayarak, soyut kabul edilen somuta yükselme girişimidir. Söz konusu teorik müdahale aynı zamanda ütopyanın “şimdide” kuruluşunun pratik stratejisini ortaya koyma çabasıdır.

Kavrama en son ulaşılabileceği ya da varoluşun başlangıçta değil, ulaşılan hedefte olduğu düşüncesi, diyalektik yönteme maddeci boyutu kazandıran tarihsellik ilkesinin karakteristik niteliğini oluşturmaktadır. Bu nitelik, tamamlanmaya direnen bir içeriğe sahiptir. Marksist eleştirinin Jameson’da sahiplenilme biçimini bu içerik belirlemektedir. Bir üretim tarzı olarak kapitalizmin sonu, mevcut çelişkilerinin içinden geliştirilecek kolektif mücadele ile mümkündür. Yeni bir toplum tahayyülü ve imkanı, kapitalizmin içinde çelişki olarak mevcuttur.

Jameson bu çelişkiyi açığa çıkaran diyalektik eleştirinin ütopyacı boyutunu olumsuz(negatif) radikalleştirilmesinde bulur. Ancak sosyalizmin kuruluşu kendiliğinden ya da tepeden bir devrimle gerçekleşmeyecektir. Bunun için tabandan gelişen ve her somut tarihsel koşulda olumsuz(negatif) canlı tutan bir pratiğin inşası gereklidir. Bu soyut teorik öneri, küreselleşme ve devlet ilişkisinde mücadelenin, yerel ve ulusal düzeyden başlatılarak küresel kapitalizmden kopma(de-linking) koşullarının inşa edilmesine ilişkin açık bir süreç ve sürekli devrim kavramıyla karşılaşılır. Dolayısıyla devrim ve ütopya, ertelenmiş bir gelecekte kurtarılacak, şimdide, kolektifin belirleyici eylemini oluşturur. Böylece Jameson’ın hem toplumu hem de teorik devrim kavramını kapatmadığı bir stratejiye ulaştığı görülmektedir. Bu sonuç, “hiçbir şey değiştirilmeden her şey değiştirilemez” ve “her şey değiştirilmeden hiçbir şey değiştirilemez” cümlelerinin diyalektik bir biçimde hayata geçirilmesini önermektedir. Diyalektiğin somut ve maddi olandan başlayan değişim ufku, bu nedenle, Jameson stratejisini gerçekçi bir strateji olarak uygulanabilir ve işlevsel kılmaktadır.

Çalışmanın siyasal teori açısından hedefi, Marksist tarihsel diyalektiğin, toplumsalın analizinde işe koşulan kavramsal bagajının ve toplumsalın dönüşümüne ilişkin varsayımlarının, Jameson çalışmasında doğrulanması olarak belirlenmiştir. Jameson, Siyasal Bilinçdışı(2011a)’da, tarihselci yaklaşımın soyut ve evrensel ya da mekanik determinist bir ilke olmadığını, bir metin okuma stratejisi temelinde geliştirdiği üç merkezli modeli ile ortaya koymaktadır. Tarihin bir “anlatı” formunda eşzamanlı ve artzamanlı diyalektiğin işe koşularak okunmasına dayalı bu modelin temel dolayımı, her zaman, “toplumsal”ın kolektif

deneyiminde temellendirilmektedir. Kapitalizmin, metalaşma ekseninde, kopuştan çok süreklilikle anılmasının ortaya koyduğu en verimli sonuç, sınıf ve devrim teorilerinin sınırlılıklarını açığa vuran öznellik vurgusunun, nesnel tarihin artzamanlı ve eşzamanlı diyalektiğinde kavranmasına yönelik düşünce tarafından düzeltilmesidir. Bu tür bir diyalektik, geç kapitalizmde devletin yenilenen işlevi ve konumu açısından mevcut küreselleşme tartışmalarına da gerçekçi bir karşılık oluşturmaktadır. Kapitalizmin küreselleşme dinamiğinin, devleti çözümdürmekten çok, gücün merkezileşmesi ve yoğunlaşması yönünde ve çok uluslu şirketler lehine yeniden tahkim edilme süreci olarak açığa çıkarılması, bu çalışmanın, somutun dolayimsız görünümünün ideolojik işlevini problematize eden hareket noktasını belirlemektedir. Bu tespit, Jameson'ın, postmodernde siyaset teorisinin klasik kaynaklarına dönme eğilimlerinin ardındaki ideolojik işlevi açığa çıkaran analizinin de odağını oluşturmaktadır. Piyasanın örgütsüzlüğüne dayalı söylem, örgütlenmenin ve planlamanın olanaksızlığına ilişkin vurgusuyla, emeğin üretim tarzınca nesnel olarak belirlenen sınırlarını, ekonominin ve siyasetin bütünlüklü işleyişi çerçevesine oturtmaktadır. Yarı özerk bir düzey olarak kültürün başat hale gelmesi, ABD merkezli kültürel üretimin mantığını açıklayıcı biçimde analize tabi tutulur. Dünya ölçeğinde folklorik kültürlerin “şeyleştirilme” ve şeyleştirirmenin “metalaşmaya” dönüşme momentinin de, kültürün sermaye ve sermayenin kültür haline geldiği spekülâtif aşamayla açıklanması, farklılaşma vurgusunun, kapitalizmin standardizasyon süreçlerini örtme işlevi çerçevesinde kavranmasını sağlamaktadır. Gramsci'nin hegemonya kavranının teorik alanda benimsenmesinin sınırı da, Jameson açısından bu noktada açığa çıkmaktadır. Hegemonya gerçekleşmediği ölçüde, hegemonik olma görüntüsü ile telafi edilir. Hegemonik biçim hala gerçekleşmemiş bir tamlığa işaret etmektedir. Mevcut durumda tamlığa erişmemişlik, aynı zamanda hegemonya kavramından ziyade, ideoloji eleştirisinin geçerliliğine ve gerekliliğine işaret etmektedir.

Jameson'ın Marksizmi eleştirinin nihai ufku olarak tanımlaması, meta teori kavramında içerilen, tarihin geriye doğru katedilerek kazanılmasının ve şimdinin olumsuzlanmasında işlevsel kılınmasının, geleceğe tanıdığı imkanla ilişkilidir. Jameson, kapitalizmin ütopyacı boyutunu oldukça özgün bir tarzda ortaya koymuştur. Buna göre, kapitalizm sosyalizmin önerdiği biçimi taklit eder. Ancak kapitalizm, yerelleşmeyi kar ve rekabet üzerine inşa eden bir üretim tarzıdır. Sosyalizm ise aynı kavramları kolektifin ihtiyaçları çerçevesinde düzenler. Rekabetçi bir sistem, kolektifin çıkarlarına uygun olmadığı ölçüde, bireysel özneyi de imha eden bir sistemdir. Bu nedenle kapitalist sistem içinde devlete bağımlı olarak

geliştirilen hiçbir strateji gerçekçi değildir. Çalışmada Jameson'ın sosyal demokrasi eleştirisine bu nedenle ayrıcalıklı bir yer verilecektir. Günümüzün “Yeni Üçüncü Yol” politikalarının sınırları bu çerçevede düşünülmelidir. Sistem içi reformlardan çok, sistemden kopuşu mümkün kılacak politikaların araştırılması yönünde bir teorik ve pratik hedef, Jameson çalışmasının yol gösterici niteliğini ortaya koymaktadır.

Kapitalizmin genişleme dinamiği içinde öznenin konumunu, nesnel tarihin analizinden hareketle düşünmek, Jameson'ın yöntemsel stratejisinin hareket noktası ve karakteristiği olarak belirlenmiştir. Jameson'a göre tartışmaya öznenen başlamak, sınıf ve sınıf bilinci konusunda idealist ütopyacı yanılgıya düşmektir. Kapitalizmin sistemsel gerçekliği, hareket noktasının gerçekçi kavranışını zorunlu kılmaktadır. Jameson'ın biçime yönelik ilgisi de, geleceğin üretim tarzı(öz) için, Marksist bir biçim oluşturmak yönündeki kaygısıyla şekillenmiştir. Jameson'ın stratejisinin gerçekçi temeli, siyasetin gerçekçilikle belirlenen sistemsel hedeflerini zıddına dönüştüren bir taktik öneride şekillenmektedir. Biçim, bir sonraki içeriği şekillendirir yönündeki tespitin sunduğu olanak, kapitalizmin sosyalizmden aldığı biçimi, asıl içeriğine teslim etmek şeklinde formüle edilmektedir. Estetik ve sanatın pedagojik işlevi bu noktada önem kazanır. Metin okuma stratejisinin öz ve biçim ilişkisinden yöntemle kaydırılması, postmodernizmin derinliksizlik ve anlam kaybını yücelten mantığının gerçek temellerine yönelmemizi sağlar. Öz ve biçime ilişkin soru, “bu ne anlatıyor?” ya da “Bunun anlamı ne?” kiplerinde “anlam”a yönelmişken, biçime ilişkin soru “nasıl işliyor?” ve “nasıl yapabilirim?” şeklinde belirlenir. Brecht pedagojisi bu nedenle işlevsel bir taktik imkan sunmaktadır. Kolektif öğrenme laboratuvarı olarak tiyatro, birlikte yapmanın öğrenildiği ve üretmenin eğlenceli bir içerikle oluşturulduğu bir alan açar. Bu pedagoji aynı zamanda, üstyapının ve altyapının bütünlüklü bir biçimde nasıl toplumsallaşacağına dair soruların çoğaltılmasını sağlamaktadır.

Jameson'ın üretim tarzını bütünlüklü bir biçimde kavrayan yaklaşımı, üretim araçları ve üretim ilişkilerinden oluşan altyapıyı, üstyapının “yeniden üretimi” işlevi doğrultusunda, bütünlüklü ve çelişik bir yapı olarak kavramımızı sağlar. İkiliklerin herhangi bir kutbunun sabit bir biçimde öncelikli kılındığı teorik yaklaşımları, zıtların birliği ilkesinin ilişkiselliği ile aşmaktadır. Karşılıklı belirlenim ve sınırlama ilişkisi çerçevesinde ve tamamlanmamış bir süreç olarak öne çıkan yapı anlayışı, özneye, tarihsel rolünü iade etmektedir. Bu sonuç aynı zamanda, disiplinlerarası teorik alanın aşırı uzmanlaşmış yapısının, bilginin bütünlüğü çerçevesinde yeniden inşa edilmesine yönelik bir tartışmayı başlatması açısından önemli

bulunmaktadır. Kültürel çalışmalar bu açıdan önemli bir gelişim gösterse de, bu çalışmaların, kültürü özerk bir alan olarak öne çıkarması, ekonomi politikle ilişki kurmayı zorlaştırmaktadır.

Sermayenin her şeyi bünyesine katan soğurucu(absorptive) gücü karşısında giderek artan ölçüde üretim araçlarından yoksun kalan nüfus ve doğanın kendini yeniden üretme kapasitesinin ciddi bir tehditle karşı karşıya olması, Marx'ın emek/değer teorisinin geçerliliğini olduğu kadar güncellenmesi gereğini de ortaya koymaktadır. Jameson bu misyonu üstlenirken aynı zamanda giderek kutuplaşan bir dünyada, kutuplaşan öznelere birinin yıkımının diğerinin kaçınılmaz yıkımını getireceği uyarısı ile sosyal bilimlere alanına olduğu kadar, sokağa ve parlamentoya uzanan kapsayıcı bir "haritalandırma" önermektedir. Devletin, sınıfın, temsili ve politikanın yeniden tartışılacağı zemin, politik iktisadi eleştirme görevinden kaçamayacaktır. Jameson'ın, anti-emperyalist ve anti-kapitalist mücadele arasındaki farka yaptığı vurgu, bugünün mücadele biçimlerinin şekillenmesi açısından önemli bir ayrımdır. Üçüncü Dünya uluslarının anti emperyalist mücadelede geliştirdikleri milliyetçiliğin dışlayıcı dinamikleri, kapitalizmle mücadelede ayrıştırıcı bir rol oynadığı için eleştirilir. Ulusal sorunu göz ardı etmeyen Jameson, anti kapitalist mücadelenin dikey ve yatay düzlemde, farklı ulusal-sınıfsal-kimlikli mücadeleleri ekleme gücünün ve olasılığının değerlendirilmesinden yanadır. Bu tespit aynı zamanda, Batı Marksizmi'nin üstyapının "yeniden üretici" işlevini ortaya koyan teorik katkısını, olumsuzdan(negatif) kurtararak, diyalektik bir biçimde bugünün ve geleceğin oluşturulmasında kolektif bir projeye dönüştürülme imkanlarını araması açısından önemli bulunmaktadır.

Tarih öncesinin sonunu tasarlamak, çatışmadan çok çelişkiyi öne çıkaran bir yaklaşımla inşa edilmektedir. Jameson'ın sosyal bilimlere, estetik ve kültür alanına yaptığı teorik katkının temelinde, insan kolektivitesinin yazgısının kendi denetiminde olduğu bir tarihi oluşturma stratejisi vardır. Toplumsal, insani olmayanın belirleyiciliğinden kurtarmak, hem bilimsel, hem politik, hem de teorik bir sorumluluktur. Bir üretim tarzının ve sosyo ekonomik sistemin değişmesinden sonra da, tarihsel çelişkilerin ve zor ve özgürlük diyalektiğinin yeni biçimlerinin olabileceği yönündeki tarihin sonu anlayışı, toplumsal önceden sabitlenemez yapısına ilişkin önemli bir çıkarımdır.

Gelecek şimdiden bilinemez, ancak, şimdinin zorundan geleceğe doğru özgürleşmek mümkündür. Teori ve pratikte yeni özne sorunu, sınıfın tarihsel deneyimine eklemlenen

farklılıkların, ortak insani çabasının tamamlanmamışlığı ile kapsayıcı bir içeriğe ulaştırılmıştır. Bu nedenle, kurtuluşu, romantik ya da totaliter ve baskıcı olanın ötesinde tasarlamak, siyaset stratejisinin dönüşümüne olduğu kadar siyasetin, siyasal elitlerin teknik uğraşı olmaktan da kurtarılacağı bir praxis'e taşınmasını gerekli kılmaktadır.

Çalışmanın gövdesini ya da biçimini oluşturma mantığı, Jameson'ın, "kavram her zaman en sonda oluşur" düşüncesine uygun olarak belirlenmiştir. Şimdinin görünümünün soyutluğundan somuta yükselmek, Jameson'da biçimin ideolojisinin sorunsallaştığı ve öz ve biçim ilişkisinin "dönemselleştirme" temelinde açığa çıkarıldığı yöntemsel yaklaşımı sürekli bir biçimde devreye sokarak, çalışmanın biçimlenmesinde belirleyici olmuştur. Somut ve dolaysız görünenden başlayarak, Tarih'in artzamanlı birikimini, öznel deneyimine eklemleyen "Toplumsal"ın dolayımı, aynı zamanda kolektifin yeniden inşasına yönelik içerimlere sahiptir. Jameson'ın tüm çalışmasının yetkin bir formülasyonu olan Siyasal Bilinçdişi(2011a)'da ortaya koyduğu üç merkezli tarihselci modeli, anlatı yorumsaması ve bir metin okuma stratejisi olarak düşünmenin ötesinde, Jameson'ın "Açık Devrim" kavramı ile ilişkili olarak, teorinin pratik işlevi ya da işlevselliği temelinde okumak mümkündür. Teori ve pratik birliği her şeyden önce bilginin epistemolojik-ontolojik yapısını problematize eden, pratik "Nasıl işliyor?" sorusunda açığa çıkan, "işe yararlık" ilkesi çerçevesinde düşünülmektedir. Marx'ın "Feuerbach Üzerine 11.Tez"inin ortaya koyduğu sorun, Jameson'ın Bilişsel Haritalandırma olarak nitelendirdiği, bilginin statüsüne ilişkin soruyu, gündelik yaşamın örgütleyici ilkesi olarak kullanım değerine taşımaktadır. Bu çalışmanın Fredric Jameson'a yönelik sorunsalının temelinde, onun, "din-sanat-felsefe" dizilişinde tanımlanan Hegelci tarih ve tarihin sonu anlayışını, Marx'ın politik hedefi doğrultusunda gerçekleştirdiği materyalist müdahaleye uygun olarak güncelleme girişimi vardır. Tarihin Sonu'na ilişkin tartışmaların bu çalışmanın hedefleri açısından önemi, Marx'ın felsefenin ve tarihin sonunu "bilinen anlamda" ki içeriğinden ayrı bir toplumsallaşma sürecine taşımış olmasıdır. Dolayısıyla bu çalışmanın varsayımı, Jameson'ın Hegelci tarih kavrayışına Marksist müdahalesinin, onun postmodernizme ilişkin analizinin fay hattını oluşturduğuna ilişkin saptamada temellendirilecektir.

Jameson eleştirisinin karakteristiği olan Bilişsel Haritalandırma kavramı, bilginin bütünlük içinde kavranmasına dayalı yeniden inşacı yönteminin adı olduğu kadar, postmodern sapmanın diyalektik düzeltilmesi ve aşılması için de strateji ve taktik geliştirmenin

eşzamanlı koşuludur. Bu, aynı zamanda Modern¹ olmanın gerekliliğine ilişkin bir hatırlatma ve mesafenin yeniden kazanılması çağrısıdır.

Bilişsel Haritalandırma kavramı aynı zamanda, Jameson'ın kapitalizm eleştirisinin örgütleyici kavramı olarak üretim tarzı kavramının soyut evrensel ve somut eşzamanlı formlarına ulaşmamızı sağlayan bir işleve sahiptir. Özel ve nesnel tarihin yorumunu ve altyapı ve üstyapı ikiliğinde toplumsal formasyonu bütünlüğü içinde kavramımızı sağlayan bütүнleştirici dolayım, üretim tarzı kavramı ile gerçekleşir. İkili ayrımlar Jameson'da, Marx'ın üretim tarzı kavramının üretim güçleri ve üretim ilişkilerinden oluşan alt yapının, toplumsal formasyonla birlikte düşünülmesi doğrultusundaki önerisine uygun olarak, üretim tarzı kavramıyla dolayımlanır. Üretim tarzı, kapitalizmin tarihsel hareketi içinde bütünlükçü işleyişinin diyalektik bir biçimde ortaya konmasında başlangıç noktası olarak kabul edilir.

Çalışmanın Jameson'ın geniş kapsamlı teorik çalışmasında odaklandığı somut problematik, politik öznenin kolektif inşasını olanaklı kılacak politik normun, kapitalist üretim tarzının günümüzdeki görünümünün eleştirisinde temellendirilme biçimine ilişkindir. Geç ya da Çokuluslu Kapitalizmin “Üretim için üretim” ya da sermayenin “Dolaşım” momentinde sabitlenmiş görünümünün ve dolaşımın hükmü altında belirlenen toplumsal ilişkilerin analizi, sınıfın sonuna ilişkin iddiaları olduğu kadar “Yeni Orta Sınıf” kavramını da tartışmalı hale getiren bir işleyişi açığa çıkarmaktadır. Jameson'ın, “Dolaşım” momentine odaklanması, Marx'ın Grundrisse'de ortaya koyduğu; sermayenin genişleme dinamiği ve kapitalist üretim tarzının “üretim-mücadele ve bölüşüm”ün organik bütünlüğü çerçevesine yeniden oturtma girişimidir. Söz konusu teorik müdahale, sınıf ve devrimi geç kapitalizm koşullarında tarihsel materyalizmin kavramlarıyla yeniden düşünme girişimi olarak bu çalışmanın da problematiğini oluşturmaktadır. Jameson külliyatı, postmodernizm ve Marksizm ilişkisini, geç kapitalizmde kültürün başatlığının ekonomi politiğinin ortaya konması çerçevesinde kuran ve kapitalist üretim tarzının kopuştan çok sürekliliğini vurgulayan bir girişim olarak formüle edilebilir.

¹ Oğuz, S. (2004). *Biricik Modernite kitabında özellikle Anthony Giddens'in Modernliğin Sonuçları adlı kitabında yer alan modernite kavramsallaştırmasını, kendi çalışmasında kapitalizmle eşleyen Jameson için Modern, kendisine yüklenen Aydınlanmacı anlamdan soyutlanarak, şimdinin ontolojisi ya da bir başka ifadeyle idolojinin eleştirisi olarak da nitelenebilecek bir kavramsal çerçeveye taşınmaktadır. Bu çerçevede Jameson modernitenin temalaştırılmasına ve içerikleşmesine karşıt bir biçimde ütopya denen arzuyu yani moderniyi koymayı önermektedir. Bu nedenle kitabın sonuç bölümüne verilen başlık da “Kesinlikle modern olmak gerek” şeklinde belirlenmiştir. Kavramlara ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. Fredric Jameson, Biricik Modernite, Şimdinin Ontolojisi Üzerine İnceleme. Epos yayınları, Ankara, 199-203.*

Çalışma, Jameson'ın bir Bilişsel Haritalandırma önerisi olarak nitelendirdiği bütünleştirici teorik yaklaşımına en sonda yer verecek biçimde yapılandırılmıştır. Jameson'ın Marx'ın diyalektiğinden esinle oluşturduğu yöntemsel inşasının Hegel'le ilişkilendiği yer de burasıdır. Kavramın her zaman sonda olduğu yönündeki diyalektik ilkedden hareket etmek, Hegel'in çoğu kez görmezden gelinen “olumsuzlamanın olumsuzlanması” ilkesini, materyalist bir temele oturtma girişimidir. Buna göre diyalektik olumsuzlamanın geçmişe olduğu kadar geleceğe yönelik bir hareket olması, ilk olumsuzlamanın şimdiye yönelik mesafeyi ortaya koymasına ve olumsuzlamanın olumsuzlanmasının da şimdinin bilincinin geleceğe açılmasına imkan tanır. Kavram böylece, mevcut-olgusal olanın eleştirisinin geleceğe doğru daha yüksek bir düzeyde aşılmasına işaret eder. Bu nedenle çalışmanın bölümlenmesinde, politik ekonominin ikili karşıtlıklarını korumayı öneren Jameson'ın yaklaşımına uygun olarak, söylemin kendi kavramlarıyla sınanması gereğine öncelik veren içkin eleştirinin yöntemini gözetmeye çalıştık.

Çalışmanın birinci bölümü Jameson'ın, özne-nesne ikiliğinin bir tek tarihsel sürecin ikili görünümü olarak kavranması yolundaki yöntemsel önerisine uygun olarak, özne ve sistem sorunu çerçevesinde sınıf ve devlet tartışmasına ayrılmıştır. Birinci bölümün problematiği, Marx'ın ilk olarak Komünist Manifesto'da işaret ettiği ve Grundrisse'de, emek/değer çelişkisi olarak geliştirdiği kapitalizmin iki sınıflı yapısına ilişkin kutuplaşmacı eğilimin günümüzde geçerliliğinin Jameson tarafından doğrulanma biçimi ve Jameson'ın sınıf tanımlarına yaklaşımı çerçevesinde belirlenmiştir. Bu çerçevede birinci bölümün varsayımı, geç kapitalizmin Birinci ve Üçüncü Dünya'nın eşzamanlı diyalektiği içinde iki sınıflı kutuplaşmacı eğilimleri küresel ölçekte derinleştirdiği yönündedir. Bu bağlamda sınıfın varlık ve bilinç problemine ilişkin tartışma, çökuluslu kapitalizm koşullarının belirsizliğinde giderek artan bir biçimde sınıf fraksiyonlarının konumsallığını ve devletin yenilenen işlevi karşısında yeni mülksüzleştirme biçimlerini de tartışmayı zorunlu hale getirmektedir. Jameson'ın yeni politik özneye dair yaklaşımı ve sınıfın tanımlanma biçimlerine ilişkin tavrı, Marksist sınıf teorisi ve Poulantzas'ın devlet ve sınıf kavramlaştırması temelinde ve kutuplaşma ekseninde analiz edilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Marksist teori ve Marksizm dışı düşüncelerin tartışma zeminini oluşturan bir diğer ikilik olarak, altyapı ve üstyapı kavramları tartışılacaktır. Yapıya ilişkin bu tartışma bütünlük ve üretim tarzı kavramına ulaşmamızı sağlayacak teorik zemini sunmaktadır. Bu bölümün problematiği, Marx'ın Ekonomi Politikin Katkısına Önsöz'de

ortaya koyduğu, toplumsal varlık ve bilinç ilişkisine dair tespiti çerçevesinde belirlenmiştir. Buna göre altyapı ve üstyapı ayrımı, üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin belirli bir üretim tarzı içindeki ilişkiselliğinin, ikili bir ayrımla yok edilmesi anlamına gelmektedir. Bir başka ifade ile klasik ekonomi politiğin kapitalizmi gizemleştiren formülasyonu, ekonomi ve siyasetin ayrıştırılma temelinde kurulur ve Jameson'ın, postmodernizmi, siyaset teorisinin klasik metinlerinin dönüşü ile ilişkilendirmesinin nedeni de, bu gizemleştirici formülasyonun geç kapitalist aşamada geçerli olduğuna ilişkin tespittir. Dolayısıyla postmodern teori, siyaseti ekonomiden ayırıştırırken en temelde üretim ilişkilerinin belirleyiciliğini gizemleştirmekte ve kapitalizmin sermaye birikim süreçlerindeki sürekliliğini bastırmaktadır. Bölümün temel varsayımı, kimlik siyaseti ve siyasetin kültüralist bir form kazanmasının temelinde yatan sebebin, ilksel birikim süreçlerinin küresel ölçekte geçerli kılınmasına bağlı olarak, sermayenin “dolaşma” zorunluluğuna dayalı ideolojik bir mistifikasyon olduğudur. Jameson'ın postmodern teoriye karşıt bir yönde diyalektiğin sunduğu dolayımı savunma nedeni, üretim tarzının eş zamanlı ve art zamanlı kavranışının ortaya çıkardığı süreklilik vurgusudur.

Üçüncü bölümde üretim tarzı kavramının, Metalaşma teorisi çerçevesinde önceki bölümlerde çözümlenen ikiliklerin dolayımlanması bir aracı kavram olarak işlevselleştirilmesi ele alınacaktır. Böylece analiz çerçevesinin genişlemesiyle eşzamanlı olarak odağın daraltılmasının, Jameson diyalektiğinin bir özelliği olarak çalışmamızın biçimlenişindeki belirleyiciliği ortaya çıkmaktadır. Tikel ve tümelin diyalektik ilişkisinde, tikelden tümele ve tümelden tikele gidiş, eşzamanlı bir yöntemsel yaklaşımı gerektirdiği kadar, artzamanlı tarihsel bakışı da sürece dahil eder. İkiliklerin bütünlük içinde kavrandığı ilişkiyel süreçlerin açığa çıkarılmasında, kapitalist üretim tarzının özgüllüğünü ortaya koyan “metalaşma”, söz konusu eşzamanlı ve artzamanlı diyalektik aracılığıyla üretim tarzlarının biraradalığı ve tarihsel artzamanlı dizilişi içinde değerlendirilmesini olanaklı kılmaktadır. Bu bölümün varsayımı, kültürün kültüralist söyleminin, mülksüzleştirme rejiminin bir telafisi olarak ideolojik bir işleve sahip olduğu ve tümüyle ekonomist bir temelden hareket ettiği yönündedir. Metalaşma ve proleterleştirme süreçlerinin küresel ölçekte eşzamanlı işleyişi, Jameson'da asıl odağa yani politik özne olarak sınıfın güncel konumsallığına doğru yönelmemizi sağlayan analiz çerçevesini sunmaktadır.

Dördüncü bölümde, politik bir hedefin “kültürel normu”nun oluşturulmasında, Bilişsel Haritalandırmanın bir yöntemsel bütünlük içinde benimsenmesinin nedenleri ortaya konacaktır. Modernitenin küresel ölçekte gerçekleşen tekerrürünün, ekonomik temeli öne çıkaran zorlayıcı eğilimleri, Jameson'ı, özne sorunundan hareketle kolektif özneye

ulaşılmamasının stratejisini aramaya yöneltmiştir. Sınıfın konumsallığından, sınıfın “kendisi için bilince” doğru aşılmasında etken bir zemin olarak nitelenen kolektifin deneyimi, postmodern bireysel öznenin yaşantısına yapılan farklılaştırıcı vurguyu aşmayı gerektirmektedir. Bu bölüm kolektif deneyimin sosyalizmi kurma yönünde bir eylem pratiğine nasıl dönüştürülebileceğine ilişkin sorun çerçevesinde belirlenmiştir. Bu bölümde temel olarak Jameson’ın kültürel politik stratejisinin, neden somut ve gerçekleştirilebilir bir strateji olarak kavranması gerektiği tartışılacaktır. Çalışmanın kapitalizm ve Marksizm ilişkisinde merkeze koyduğu sorun, Jameson’ın tarihsel materyalizm kavramlarının günümüzde geçerliliğini ortaya koyan yeniden inşacı yaklaşımının belirlediği kültürel politik stratejinin uygulanabilirliğine ilişkin pratik sorundur. Bu nedenle Jameson’ın politik bir kültür oluşturmak için önerdiği kültürel stratejiyi değerlendirme zeminimiz, Siyasal Bilinçdışı(2011a) ve Brecht ve Yöntem(1998) kitaplarının sunduğu zeminde tartışılacaktır. Brecht’in tiyatro pedagojisinin “işe yaralık” ve “eğlendirme” boyutu, Jameson’ın, yöntemin fetişleştirilmesine karşı önerdiği, araçları kullanabilmeye yönelik bir stratejiye uygundur. Bu öneri aynı zamanda, görececiliğe fazlasıyla teslim olan teorik alanı, yeniden, öz ve biçim ilişkisinin geçerli olduğu ideoloji eleştirisine davet etme girişimi olarak yorumlanabilir.

Çalışmanın, Jameson’ın Marksist diyalektiği güncelleme yönündeki teorik katkısında izini sürdüğü ayırt edici nitelik, “tarihsellik”, “dolayım” ve “olumsuzlamanın olumsuzlanması” kavramlarında açığa çıkan, Hegel diyalektiğinin yorumlanma biçimlerinin diyalektik olarak yeniden kazanılmasına ilişkin yöntemsel yaklaşımıdır². Hegel’in “Kavram” a ilişkin açıklaması Jameson’ın, Kant’çı düalizmi aşan bütünlük kavramında temellendirdiği Açık Devrim stratejisini açıklar niteliktedir. Meta teoriye dönüş, Bilişsel Haritalandırmanın ideolojinin eleştirisi ile göreve çağırdığı negatif diyalektiğin, teoriyi kapatmayan ve mikro politik gereksinimleri, kurucu bir kültürel normun politik eylem stratejisine taşınması yönünde inşa edici bir teorik faaliyet ve diyalektik aşma olarak tanımlanabilir. Ütopycı boyut da negatifin radikal sürekliliğinde açığa çıkan ancak açık uçlu bir diyalektik aşmanın genişleyen bileşik alanından kazanılacaktır.

² Anderson, K. B. (2014). *Hegel’in “Kavram Öğretisi”, Jameson’ın diyalektikte öne çıkardığı kavramlar aracılığıyla Hegel ve Lenin’le kurduğu bağı anlamak açısından yol gösterici olmuştur. Özellikle, öznel ve nesnel bütünlüğü içinde bir özgürlük kavrayışına ulaşmak açısından “Kavram”(notion-concept) öğretisi için kilit değer taşıyan açıklama, Kevin B. Anderson’ın, Lenin’in Hegel Notlarını değerlendirdiği makalesinde ayrıntılı bir biçimde tartışılır: Varlık-öz-kavram diyalektiğine ilişkin olarak: “Hegel’de Öz, varlığın ilk yadsınmasıdır; böylece varlık, görüntüsel varlık haline gelmiş olur. Kavram (Notion) ikinci yadsıma ya da yadsınmanın yadsınmasıdır ve bundan ötürü bir kez daha varlıktır, ama sınırsız dolayım ve kendi içinde varlığın olumsuzluğu olarak restore edilmiş olan varlıktır.” Lenin, Hegel Ve Batı Marksizmi, çev.Ertan Günçiner, Yordam Kitap, İstanbul, 124-186.*

1. BÖLÜM

TÜMEL BİR KARŞILIKLI İLİŞKİLİLİK OLARAK BÜTÜNLÜĞÜN KEŞFİ ya da ÖZNE ve NESNE DİYALEKTİĞİ

1.1. Giriş

“Daima tarihselleştirin! Bütün diyalektik düşüncenin “tarihsel ötesi” buyruğu olduğunu söyleyebileceğimiz bu mutlak slogan, hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde, Siyasal Bilinçdışı’nın da ahlaki kuralını oluşturacaktır. Ancak, geleneksel diyalektiğin bize öğrettiği gibi, tarihselleştirme işlemi sonunda aynı yerde buluşan iki ayrı yol izleyebilir: Nesnenin yolu ve öznenin yolu; bizatihi şeylerin tarihsel kökenleri ve kavramlar ve kategorilerin, bu şeyleri sayesinde anlama girişiminde bulunduğumuz daha belirsiz tarihselliği”

Fredric Jameson

Yukarıdaki alıntı, Jameson’ın çalışmasını yönlendiren temel sorunsalı açığa vurması açısından önemlidir. Söz konusu sorunsal Özne/Nesne kesikliğinin diyalektik olarak aşmaya yönelik “Tarihselleştirme” girişimi olarak özetlenebilir. Bir başka açıdan Jameson için “*Özne, daima toplumsal bütünlük içinde konumlanır*” (SB,2011a:248).

Çalışmanın bu bölümünün ortaya koymaya çalışacağı problematik, özne-nesne ikiliğinin, tarihsel materyalizmin sınıf ve devrim sorunsalına eklemelenme biçimini ortaya koymaktır. Jameson’ın tarihselci yaklaşımının merkezinde yer alan, ideoloji ve ütopya diyalektiği, sınıf ve devrimin, tarihsel öznenin nesnel sınırlamalar karşısında, iradeci ve kendiliğindenlikçi konumlanışları temelinde formüle edilen teorik yaklaşımların sınırlarına dair bir çözümlemeyi de içermek zorundadır.

Jameson’ın özne ve nesne düalizmini koruyan, ancak her türden ikiliği diyalektik olarak düşünmeyi öneren yaklaşımı, onun yöntemi fetişleştirmeyen, tarihsel yaklaşımının bir ürünüdür. Kartezyen düşüncenin yarattığı ikiliklerin her zaman etik içerimleri olduğuna işaret eden Jameson, diyalektik düşünce aracılığıyla ikiliklerin konumsal değil, ilişkisel ve tarihsel olarak düşünülmesinde sınıflı bir dolayım olarak düşünür. Marksizmin, tarihin dönüşüm dinamiğini sınıf mücadelelerine temellendirmesinin, öznelci bir felsefe olarak eleştirilmesine neden olduğunu ifade eden Jameson için diyalektik, “ Marksçı bir felsefe sistemi ya da ontolojiden kaçınılması için uygun bir eleştirel yöntemdir”(2011a:169). Söz konusu ikiliği(düalizmi) yaratanın, kültürel geçmişin farklı yorumlanma biçimlerinde açığa

çıkan gizemleştirilmesi olduğunu iddia eden Jameson, bu gizemin aşılmasında Marksizmin bir ölçüt oluşturabileceğine dair iddiasını tekrarlar. Kolektifin tarihsel macerasının tekliği içinde canlandırılabilir olan tarih, Marksizm için “bir Özgürlük alanını, bir Zorunluluk alanından zorla çekip almak için verilen kolektif mücadelenin “ hikayesi olarak yeniden edinilebilir (2011a:19).

Kariyerinin başlangıcında Sartre ile ilgili yaptığı çalışmada Sartre’ın Marksizm ve varoluşçuluğu buluşturma girişiminin, kendi yöntemsel yaklaşımı açısından içerdiği ip uçları şu şekilde formüle edilmektedir:

“Marksizm tarihin nesnel boyutunu dışarıdan anlamanın bir yoludur; varoluşçuluksa, öznel, bireysel yaşantıyı anlamanın bir yoludur. Bu yüzden bir “Yöntem araştırması” bir zıtları uzlaştırma şeklini değil, daha çok, birbirinden tamamen farklı iki ontolojik görüngünün ortak bir denklemler dizisini paylaşabileceği ve bir tek dilbilimsel ve terminolojik sistemde ifade edilebileceği bir tür birleşik alan kuramı şeklini alır”(2006a;183).

Birleşik alan ile ifade edilen yöntemsel yaklaşım, Marksizmi bilinen ve keşfedilmiş (teorileştirilmiş) tüm “yasaların” birleşik alanı haline getirirken, alt-yapı ve üst-yapı, öznel ve nesnel kategorilerinin ikili karşıtlığını aşan, ve giderek genişleyen bir kavrayışa işaret eden eleştirinin fonksiyonu olarak anlaşılmalıdır. Varoluşçuluk ve Marksizm arasındaki ilişki, eleştirinin deneyimle genişleyen bir süreklilikte , açık ve sınırsız bir öznelliğin yaşanması olarak deneyime açtığı kapıda anlam kazanmaktadır. Tarih, Jameson için öznel ve nesnelin ilişkisel bütünlüğünde kavranabilecek, ve bize ancak anlatı olarak ulaşabilen, Althusserci anlamda na mevcut nedendir. Sarte ise “Tarih akledilebilir mi?” şeklinde formüle edilen sorunsalı ortaya koymaktadır: Tarihin nesnel boyutu ile öznel boyutun diyalektik kavranışına ilişkin sorun”, Tarihi eleştirinin merkezine taşır(Sartre, 1988;14).

Jameson’ın ayırt edici yorumsamacı eleştirisinin ve kültürel politik stratejisinin karakteristiği, diyalektik savunusunda belirginlik kazanmaktadır. Descartes’tan itibaren düşünceye hakim olan düalizmi, hem kapsayan, hem de ikilikleri dolayımlyarak tarihselleştiren Jameson, bütünleştirici bir yöntemsel yaklaşımla her türlü ikiliğin tarihsel süreç içinde ilişkisel olarak ele alınmasını önermektedir. Kellner’a göre, Jameson için diyalektik eleştiri, elle tutulur somut çalışma nesnesini, sosyo-politik durumu ile bağlamlandıran, tarihsel ve ilişkisel düşüncenin kategorilerini ve prosedürlerini yansıtır(Kellner&Homer,2004:xv). Jameson için “toplumsal ve siyasal olarak nitelenen

kültürel ürünlerle, toplumsal ve siyasal olmayanlar arasında bir ayrıma gitmek, hayatın şeyleştirilmesinin ve özelleştirilmesinin bir belirtisi ve desteği haline gelir” ve bu türden bir ayrım, “diğer tüm ikili karşıtlıkların zeminini oluşturan yoksunlaştırma biçimi” haline gelir ve “bireyin psikolojisine ya da bireysel kurtuluş hikayesine indirgenen tarihsel metin, toplumsalı dışladığını sandığı yerde, kendi kavramsal ve deneyimsel kopukluğunu ve bağlamsızlığını ortaya koyar” (2011a:20). Jameson için Zorunluluğun bireysel deneyime konu edilmesinin yarattığı kısıtlamalar ancak ve ancak, “toplumsal ve tarihsel olmayan hiçbir şeyin varolmadığını kabul etmekle başlar; aslında “son tahlilde” her şey siyasaldır”(2011a:20). Son tahlilde her şeyin siyasal olduğuna dair vurgu, kapitalist üretim tarzının ekonomik belirlenimciliğine ve yaşamın tüm alanlarına nüfuz eden eşitsiz gelişimine karşı, politik mücadelenin koşulunu problematize eden bir yaklaşıma işaret etmektedir. Bu nedenle Jameson için, kültürü özerkleştiren bir yaklaşıma sahip olduğu eleştirisi, yerinde bir eleştiri değildir. Aksine, siyasetin globalizasyon mantığında kültür vurgusuyla siyasetleştirilmesine karşı radikal eleştirel bir tutum sergilemektedir. Politik mücadele için ekonominin(sermayenin) ve siyasetin dinamiklerinin nasıl kültürleştirildiği ve kültüralist kimlik siyasetinin, kolektif özneyi inşa etmekten çok, kolektifin mücadelesini parçalayan ve dağıtan yapısına dikkat çeker. Bu nedenle Jameson açısından öne çıkan sorun, çoklu kimlik ve kültürel mücadele biçimlerinin, sınıf mücadelesine ve sınıfın tarihsel oluşum mantığına eklenme biçimlerini araştırmaktır. Jameson’a göre: Devrimi düşünmek (ya da onu çürütmek) çabası iki konuyu içerir: Sisteme ilişkin olan ve sınıfa ilişkin olan (Marx’ın kendisi bu ikisini bir araya getiren kuramcı olmuştur)” (2005b:69).

Jameson’ın, öznel ve nesnel karşılıklı belirlenim ve birbirlerinin sınırları olarak kavrayan yaklaşımının temelinde, bir yandan Lukacs ve Gramsci’nin Hegelci Marksizm’i, diğer yandan Althusser’in yapısalci Marksizm’i etkili olmuştur. Ancak Jameson’ın bir yanda tarihsel öznenin ve diğer yanda yapının öne çıkarıldığı Marksizm’leri aşarak, yeniden formülasyona kavuşturduğu özne-nesne diyalektiği, Siyasal Bilinçdışı (2011a) kitabında ortaya koyduğu ve Lacan’ın üçlü modelini temel alan yaklaşımında netlik kazanır. Bu modelin ilk izleri ise Sartre üzerine yaptığı *Origine of Style: Sarte(1961)*’ de belirgindir. Tarihsel bir olguyu yorumlamanın ilk adımı, bu olguyu ortaya çıkaran ilişkilerin, üçüncü terimle dolayımlanmasıdır. Bu adım aynı zamanda bir değerlendirme ölçütü sunar. İkili karşıtlık konumunun kısır döngüsünü ve buna karşı önerilen göreceliğin raslantısallığını aşmanın yolu, üçüncü terimin sunduğu dolayımdan geçmektedir. Ve dolayım Jameson’ın yorumlayıcı eleştirisinin en temel – kriter oluşturuca kavramıdır.

Üçüncünün önceliği Jameson açısından üç temel içeriği nedeniyle çok önemlidir: İlk olarak, tekil bireyden çok kolektifin durumuna ontolojik temel sağlar. İkinci olarak, yeni bir psikoloji sistemine (burada ima edilen bilinçdışıdır) üçüncü terimin temelinde işlerlik kazandırır. Üçüncü olarak da ikili karşıtlığın dural ve kısır döngülü niteliğine karşıt biçimde devrimseldir (2006a;210). Bireysel varoluşu, kolektifin eylemsel birliğine taşıyan bu üç düzey, bireyselin somut tarihsel koşulunu daha genel tarihle ilişkilendirmesi açısından önemlidir: “Özgürlük sorunu, bireysel yaşam daha fazla toplumsal yaşamdan soyutlanarak çözümlenemez, bireysel yaşantı, yaşandığı toplumdan bağımsız olarak ele alınamaz ve bir anda aslında tarihle ve toplumsal değişimle ilgili olduğu kavranır” (1961;7).

Özne-nesne gerilimini belirleyen tartışmanın ekseninde, özellikle II.Enternasyonal’in (1889-1914) Marksizm yorumunda yönlendirici güce sahip olan “belirlenimcilik” görüşü yer almaktadır. Belirlenimciliğin tarihsel problemi, diyalektik materyalizmin bir bilim olarak, Engels’in formülasyonunda temellendirilen, ilerlemeci ve lineer tarih anlayışından kaynaklanmaktadır. Bu tür belirlenimcilik aynı zamanda sınıf ve tarihin, yani özne ve devrimin ilişkisini kopartarak, nesnel tarihi ve üretim güçlerinin belirleyiciliğini fazlasıyla öne çıkaran bir yoruma sahip olduğundan kadercilik ve politik açıdan karamsarlıkla nitelendirilir. Diğer kutupta yer alan yapısalcılık ise öznesiz bir tarih anlayışı ile yapıyı tarih dışı bir biçimde mutlaklaştırmak suretiyle benzer bir sonuca neden olmaktadır.

Politik yazgıcılık, ister karamsarlıkla “nesnelin belirlenimine” teslim olmayı, isterse kapitalizmin krizlerinin, onu çöküşe götürerek devrime yol açacağı yönündeki iyimser kaderciliği olsun, öznesiz süreçler formunda meşrulaştıran ve politik alanı ve politik mücadeleyi bastıran eğilimleri ifade etmektedir.

II.Enternasyonal’in zengin entelektüel içeriğine işaret eden Callinicos, sosyal demokrat eğilimlerin Kautsky ve Plekhanov çizgisinde belirginleşen zaafalarını, ulusal devlet ve kapitalist sistemle uyumlaşma olarak ortaya koymaktadır. Ancak tarihsel determinizm ve evrimcilikle malul revizyonizmin, 1917 Rus Devrimi ve Bolşevik’ler tarafından boşa çıkarılmasının yol açtığı kırılma, Batı Marksizmi olarak tanımlanan geleneğin de yeşermesine yol açmıştır.

Ekonomiye indirgenmiş bir belirlenim anlayışından kopuş, aynı zamanda maddilik ve nesnellik koşullarını yeniden düşünmeyi gerektiren bir süreci başlatmıştır. Lukacs’ın Tarih

ve Sınıf Bilinci adlı çalışması, özellikle “Ortodoks Marksizm Nedir?” Sorusuna verdiği yanıtla, Batı Marksizmi olarak anılacak olan “yöntem” tartışmalarının da işaretini vermiştir. Yönteme ilişkin sorunsal her ne kadar Marksist eleştirel teorinin zenginleşen bir içerikle gündeme gelmesini sağlasa da, Anderson’a göre, teorik alana çekilen bir Marksist eleştiri, en temelde ekonomi politik ve sınıfla olana bağıni koparmış ve tarihsel materyalizmin kavramlarından uzaklaşmıştır. Batı Marksizmi’nin Gramsci, Lukacs ve Korsch isimleri ile anılan başlangıcı, Frankfurt Okulu ile kültürel alana açılmış ve giderek felsefeye kapanmıştır(Anderson,2004:60).

Anderson’un işaret ettiği gibi “Tarihsel maddeciliğin asıl ufkunu Feuerbach üzerine onbirinci tez belirliyordu”³ (Anderson,2004;16). Ancak Batı Marksizmi, büyük ölçüde teori ve pratiği birbirinden kopartan ve teoriye kapanan bir eleştirel teori geleneği içinde kalarak, giderek kapitalizmin global ölçekte yol açtığı kitleleşme sorununu tamamen felsefi ve teorik bir düzlemde ve sınıf mücadelesinden bilinçli bir kopuşla izleyecektir.

Jameson, Batı Marksizmi’nin, politik bir stratejiyi sorunsallaştırmayan ve ideoloji eleştirisi ile birlikte politik ekonomiyi de gündemden düşürerek, söylemsel alana kapanan yöntemsel tercihlerini eleştirmektedir. Modernizm eleştirisi ile söylemsel mücadele alanına çekilen Frankfurt Okulu, felsefi kötümserliği ve iradeyi de tümüyle felce uğratan bir yaklaşımla, tahakkümün-standardizasyonun-kitleleşmenin dinamikleri üzerine düşünürken, asıl olarak düşüncenin nasılına ilişkin soruyu merkeze alarak “yöntem” tartışmalarına kapanmakla eleştirilmektedirler. Anderson’a göre Batı Marksizmi’nin teorik zemini: “Sınıf mücadelesinden kopan Marksist teorinin yönelişinde, işçi sınıfı pratiği ile kopan ilişkisinin yerini burjuva teorisi ile kurulan ilişkiye bıraktı”(2004;93).

Jameson’ın çağdaş kapitalizm koşullarında kolektif özneye ilişkin sorunsalı ele alma tarzı, 1960’ların kültürel devrimi ve Üçüncü Dünya’nın Yeşil Devrimi çerçevesinde yeni özne konumlarının belirmesiyle şekillenmiştir. Jameson açısından yeni toplumsal hareketlerin çoklu özne konumları, klasik sınıf kategorisini yeniden düşünmeyi gerektiren bir gelişim arz eder. Kültür devrimi bir yandan kimlik gruplarını politik özne statüsünde tanımlarken, diğer yandan kapitalizmin kültürü metalaştırması, yerel kültürlerin ve kimliklerin Pazar koşullarında eşdeğerliği üzerinden işlem gördüğü bir standardizasyon sürecine dahil

³ Ok, T. ve Geridönmez, O. (2013). *Filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde yorumladılar, aslolan onu değiştirmektedir*” Karl Marx, Feuerbach Üzerine Tezler, Alman İdeolojisi, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 17.

edilmektedir. Kimliğin ve kültürün siyasetleşmesi, sermayenin kültürleşmesiyle bir bütündür ve kültür alanı, global kapitalizmin homojenleştirici eşitsiz gelişimini gizemleştiren bir işlevle tanılanır.

Geç Kapitalizm koşullarında özne ve nesne ilişkisine dair sorunun temelinde, Marx'ın üretimi merkeze alan çözümleme pratiğinin yerini, "tüketim" paradigmasına dayalı teorilerin almış olması yatar. Buna bağlı olarak, dolaşımın ve pazarın, kapitalist üretim tarzının bütünlüğü içinde sermayenin farklı biçimleri olarak değil, tümüyle özerk bir aşama olarak teorileştirilmesi ile birlikte düşünülmesi gereken tüketim odaklı teorileştirmeler, üretim ve sınıfı 19. Yüzyıl sanayi kapitalizmine özgü olgular olarak terk etme eğiliminde oldukça isteklidirler. Buna göre üretim ya da imalat artık büyük ölçüde terk edilmiş (coğrafi yer değiştirmeleri de gözden kaçırarak ve istatistiklerle geçersizleştirilen bir görüş) ve yerini post endüstriyel döneme bırakmıştır. Üretimin teorik ilgi dışına itilmesi eş zamanlı bir biçimde sınıf ve sınıf mücadelesi fikrinin de sonuna işaret etmekte ve eleştirel teori artık, politik iktisatla bağını koparmaktadır. Jameson'ın teorik çalışmasının iki eksenini, Anderson'ın Batı Marksizmi'nin izlediğini öne sürdüğü eksenlerle paralellik gösterir. Bir yanda Marksizm dışı ve Marksizm karşıtı teoriler eşzamanlı yatay eksenini oluştururken, diğer yanda Marx'a geri dönen ve O'nun da öncesine giden tarihsel hat, art zamanlı dikey eksenini oluşturmaktadır. Bu çerçeveye uygun olarak, Jameson'ın özne-nesne ikiliğinin diyalektik bütünlüğüne dair kavrayışında belirgin rolü olan Lukacs'ın "şeyleşme teorisi" ve Althusserci yapısalcılık ve yapısalcılık içinde olmakla birlikte devlet alanında Marksist teoriye önemli bir açılım sağlayan Poulantzas'ın sınıf kavramlaştırması kısaca gözden geçirilecek ve Lacancı model çerçevesinde Jameson'ın yaklaşımı değerlendirilecektir.

Jameson'ın, bu çalışmanın iddiaları açısından izlediği yol şu şekilde formüle edilebilir: Nesnel koşulların analizine öznel konumlara göre öncelik tanıyan ve bu nedenle, kapitalist üretim tarzının nesnelliği kavranmadan sınıf tanımına bir modelleme ekseninde yaklaşmayan Jameson diyalektiği, bir sonuca ulaşmaktan çok tarihsel süreklilik ve kopuş diyalektiğinde çelişkinin kalıcılığına dair bir öngöründe bulunur. Bu nedenle içinde yaşadığımız somut gerçekliğin analizi, verili olanın dönüştürülmesinde ütopyacı ufku harekete geçiren ve bugünün çelişkilerini yaratan öznel ve nesnel koşulların karşılıklı belirlenimini hesaba katan bir açık tarih önerisine ulaşır. Yaşadığımız zamana gömülü olmaktan çıkmanın koşulu, diyalektiğin inşa edici düşünme girişimi ile mümkündür ve Jameson, teorik inşasında, özneyi ontolojik bir düzeyde tanımlamaktan ziyade, tanıma ya da

kavrama en son ulaşılabacağı düşüncesini ileri sürmektedir. Dolayısıyla sosyalizme geçiş sorunu, öznenin nesnel tarafından oluşturulma koşullarını kapsadığı ölçüde, nesnelin de özne tarafından oluşturulma-dönüştürülme diyalektiğinde kavranmalıdır. Sınıf, kapitalizm ve sosyalizm arasında dolayım sağlayan “üçüncü terim”dir ve Sartre’ın practico-inert kavramı bu açıdan öznel ve nesnelin dolayımında işlevsel kılınabilecek bir kavram olarak gücünü korur⁴.

Nesnel görünüme ulaşmanın Marksist tartışmalar içinde belirlenen temel hareket noktalarından biri de, kapitalist sistemin şeyleştirici işleyiş mantığı ve şeyleşme süreçlerinin ortaya koyduğu yabancılaşma kavramıdır.

1.2. Kuramsal Tartışma: Nesnel Görünümün İki Biçimi: Şeyleşme Ve Yabancılaşma

Lukacs, “Şeyleşme” teorisinde, kapitalist üretim tarzının tüm toplumsal ilişkileri nesneler arasındaki ilişkilere dönüştüren rasyonalizasyon mantığının, meta ilişkisinin yapısında aranması gereğine işaret etmektedir. Buna göre: “Burjuva toplumundaki tüm nesnelleşme biçimlerinin ve bu biçimlere denk düşen öznellik biçimlerinin kökünü ancak bu durumda, yani meta ilişkisinin yapısında bulmak olanaklıdır”(Lukacs,2006:153). Metanın yapısındaki “hayaletimsi nesnellik”in, ekonomi için merkezi bir sorun haline gelmesinin nedeni, insanlar arasındaki ilişkilerin izlerini silerek, tümüyle şeyleşmiş ve tümüyle nesneler arası bir ilişki görünümünde olmasından kaynaklanmaktadır. Üretim tarzının yol açtığı akıl dışı rasyonalizasyonun temelinde, piyasa ilişkilerinin belirlediği araçsallığın bulunduğu işaret eden Lukacs, piyasa mantığının yol açtığı şeyleştirme süreçlerinin ancak, bütünleştirme ve bütüncü kategorilerle toplumu kavramaktan geçtiğini savunmaktadır. Meta dolaşımı tümüyle “parçalayıcı bir etkiye sahip metanın egemenliğinden kaynaklanan nitel bir yönelişi açığa vurmaktadır”(Lukacs,2006:155). İnsanlar arasındaki ilişkilerin şeyler-nesneler arasındaki ilişkiler gibi görüldüğü meta dolaşımının temel karakteristiği de bu niteliksel yönelişle “hem nesnel hem de öznel düzlemde”ortaya çıkan, yabancılaşma olgusudur:

⁴ Marksizim,ve Biçim (2006a). *Jameson’ın Critique’de aranan çözümü, grubu sürekli bir biçimde üçüncünün bakışı tafaftından tanımlanan, biz-nesne konumundan çıkaracak ve grubun kendi başına bağımsız bir güç haline gelmesinin koşulunu yaratacak ortak ereğin oluşumu ve bunun gerçekleşimine ilişkin adımdır. Bu düzey için dış tehdide karşı grubun ortak bir ereğe ulaşmasının koşulları merkezi sorundur. Yani grubu üçüncünün dışsal bakışına bağlayan ve bu aşamada henüz grubun varoluş koşulunu dışsal bir tanımdan aldığı düzeyin aşılması, grubun varlık koşulunu kendi içinde tanıdığı ve taşıdığı bir düzeye nasıl geçeceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Jameson bu aşamayı şu şekilde formüle eder: “Grubun kendi varlık koşulunu kendi içinde taşıdığı bir yapıya ulaşması için, üçüncünün bakışının içselleştirilmesi gerekmektedir.Bunun anlamı herkesin, diğer bütün bireyler için üçüncü olmasıdır. Bu durumda üçüncü (herkes) bölen değil, birleştiren, bütünleyen bir işleve kavuşur” 218.*

insani faaliyetin ve emeğin insanın karşısına nesnel bir şey olarak, ondan bağımsız ve ona yabancı bir şey olarak çıkmasıdır(Lukacs,2006:157). Jameson için “şeyleşme teorisi”, kapitalist dünyanın bilinçte yarattığı çarpıtmanın temelinde yatan süreçleri açıklamamızı sağlayan önemli bir teorik katkıdır. Şeyleşme, bir kişinin, sürecin ya da soyut bir kavramın, bir şeye, bir nesneye dönüşmesi, maddi ve tüketilebilir bir araç haline gelmesidir. Marx için “şeyleşme”, kapitalizmin ürettiği bir hastalıktır. İnsanın yaratıcılığının ve insanlık gücünün kapitalist koşullarda nasıl ondan çalındığını, kaçırıldığını ve şeylerin kendi varlığında gibi görüldüğünü açıklar. Örneğin para, insani ilişkilerle ikame edilebilir şey niteliğindedir ve tüm değerleri niceliksel olarak düzleştirir ve eşitler. Lukacs’ a göre “Meta”, “Kapitalist sistemin tüm yaşam belirtilerinin merkezinde yapısal bir problem olarak ortaya çıktığı zaman” kapitalist toplumun bütünüyle sergilenmesi ve temel karakterinin belirlenmesi mümkün olur(Lukacs,2006:153). Problemin “meta” formunda ortaya konması, üretim – mübadele-dolaşımın kapitalist üretim tarzındaki bütünlüğünün anlaşılması açısından önemlidir. Jameson açısından da özellikle dolaşımın tek başına özgül bir dönem olarak değil, kapitalist üretim tarzının organik bütünlüğü içinde değerlendirilmesi gereken bir süreç olduğu bu noktada ileri sürülebilir. Değişim değerinin ve eşdeğerlik biçimi olarak paranın piyasa ideolojisindeki merkezi konumu, Jameson’ın, Lukacs’ın “şeyleşme” teorisi ve Marx’ın metanın gizemine ilişkin saptaması, geç kapitalizmin küresel dinamiklerini ortaya koymakta başvurduğu iki temel teorik kaynaktır.

Marx, Kapital’de(2003), metanın gizeminin kullanım değerinden değil, değişim değerinden kaynaklı olduğunu ileri sürer:

“Öyleyse, emek ürününün anlaşılmasız özelliği, meta biçimine girer girmez, niçin ortaya çıkıyor? Kuşkusuz bu, biçimin kendisinden geliyor. Her türlü insan emeğinin eşitliği, bu emek ürünlerinin hepsinin eşit değerde olmaları ile nesnel olarak ifade edilir; harcanan emek-gücünün, bu harcanma süresi ile ölçümü, emek ürünlerinin değerinin niceliği biçimini alır; ve en sonu, üreticilerin içersinde emeklerinin toplumsal niteliğinin kendini gösterdiği karşılıklı ilişkiler, ürünler arasında bir toplumsal ilişki biçimini alır. Demek ki metanın, gizemli bir şey olmasının basit nedeni, onun içinde insan emeğinin toplumsal niteliği, insana, bu emeğin ürününe nesnel bir nitelik damgalanmış olarak görünmesine dayanmaktadır; üreticilerin kendi toplam emek ürünleri ile ilişkileri, onlarla kendi aralarındaki bir ilişki olarak değil de, emek ürünleri arasında kurulan toplumsal bir ilişki olarak görünmesindedir. Emeğin ürünlerinin, metalar haline, niteliklerinin duyularla hem kavranabilir hem de kavranamaz toplumsal şeyler haline gelmelerinin nedeni budur”(2003:76-77).

Dolayısıyla yukarıda da vurgulandığı gibi, Lukacs’ın kapitalist üretim tarzında vurguladığı yapısal olgunun temel karakteristiği, insanın kendi üretici faaliyetinin ve emeğinin kendi karşısına yabancı ve nesnel, yani insandan bağımsız bir şey olarak çıkması ve nesnel, yani

dışsal yasalarca yönetildiği hissi yaratmasıdır. Lukacs, kapitalist sistem içinde tüm değerın meta ile açıklanmasının iki önemli sonucuna işaret eder: meta (para) bir şey olarak insan varoluşundan ve insanın yaşam kalitesinden önemli hale gelir ve ikincisi, metanın tanımladığı toplumsal süreçler, toplumsal yaşamın bütünlüğünü gözlerden gizleyen bir parçalanma ya da fragmantasyon ile birlikte işler. Parçalanmış ya da fragmanlaştırılmış bir yaşamda şeyler aslında sahip olmadıkları güçlerle donatılmış görünürler(Roberts, 2000:39).

Jameson, Lukacs' ın söyleşme teorisinin, sınıf ideolojisiyle eksik ve boşluklar barındıran bir biçimde ilişki kurduğunu öne sürer: “Tanıdık bir kavram olan (ya da daha bilindik) yabancılaşmanın aksine, söyleşme, toplumsal bütünle bilişsel ilişkiyi etkileyen bir süreçtir: “Bilişsel haritalandırma fonksiyonunda bir hastalığa işaret eder. Kolektiviteye öznelliğin yanlış biçimde eklemlenmesi sürecini açığa vurur. Geç kapitalist toplumda şeyler arası ilişkinin değişen niteliği büyük ölçüde mistifiye edilir ve açıklığını yitirir. Böylece var olan ilişkileri meşrulaştırmada ideolojik bir işlev yüklenir” (Jameson’dan akt.Roberts,2000:40).

Jameson’ a göre söyleşme, Lukacs’ın formüle ettiği 1930’ların dünyasına göre, günümüz dünyasını anlamak için çok daha önemli bir kavramdır. Yani geç kapitalizm koşullarında daha fazla açıklayıcı güce sahiptir. Komünizmin yenilgisi ile dünyanın her yerine yayılan kapitalizmin daha önceki dönemlerden çok daha fazla kapsamlı metalaştırması söz konusudur. Jameson, kapitalizmin aşamalarını teknolojik gelişimle açıklar ve buna göre kapitalizm, her krizi, teknolojik gelişimin sunduğu genişleme olanakları ile aşar. Bu genişleme dinamiği, üretim tarzı ve üretim ilişkilerinde bir dönüşümü değil sürekliliği içerirken, kopuş, teknolojik gelişimin zemini olan üretim araçları ile açıklanır. Bu nedenle Jameson, kapitalizme bir alternatifin, üretim güçlerinin belirleyiciliğinden ziyade üretim tarzı ve üretim ilişkilerinde bir dönüşümle mümkün olacağını ortaya koymaktadır. Jameson, kapitalist üretim tarzı içinde üretim araçlarının gelişimini, üretim ilişkilerinde açığa çıkan çelişkiye bağlamaktadır. Savran(2006)’da Jameson’ın kapitalist üretim tarzı içinde yaptığı dönemselleştirmenin birey-öznellik ve deneyim açısından sonuçlarını değerlendirirken ileride bilişsel haritalandırma bahsinde değineceğimiz önemli bir noktaya işaret etmektedir. Jameson’ın, Mandel’den esinli dönemselleştirmesinde, kapitalist üretim tarzının her bir aşamasının kültürel bir formu olduğu ortaya konulmaktadır: “Kapitalizmde, her biri kendinden bir öncekinin diyalektik gelişimini oluşturan üç temel an olmuştur. Bunlar, piyasa kapitalizmi, tekelci dönem ya da emperyalist safha, ve yanlış bir terimle “postendüstriyel” olarak anılan, ancak daha doğru bir biçimde çokuluslu kapitalizm olarak adlandırılması

gereken içinde yaşadığımız dönemdir”(1994:65). Postendüstriyel tartışmalara Mandel’in geç ya da çokuluslu kapitalizm dönemselleştirmesi ile yaptığı müdahalenin, Jameson tarafından benimsenme biçimi bu çalışmanın iddiaları açısından önemlidir. Mandel’in bu formülasyonu, Jameson’a göre, Marx’ın 19. Yüzyılda yaptığı analizin, geç kapitalizmle çelişmediğini tam tersi “sermayenin bugüne değin metalaştırmadığı alanlara doğru yoğun biçimde genişlediği en saf biçimini oluşturduğu” tezine dayanır(1994:66). Geç kapitalizmin ayırt edici yanı, daha önceki aşamalardan daha saf bir biçimde, kapitalizm öncesi tarımın Yeşil Devrim’le yok edilişine ve kapitalizm öncesi toplumsal örgütlenme biçimlerini parçalamasına denk düşer. Bu genişleme aşaması, doğaya ve bilinçdışına nüfuz eden medya ve iletişim teknolojilerinin başat hale geldiği bir aşamadır. Jameson Mandel’in üçlü aşamasının her birinin sırasıyla, gerçekçilik-modernizm ve postmodernizm şeklindeki kültürel dönemselleştirilmesini formüle etmiştir. Rekabetçi kapitalizm, bireyin somut deneyiminin, deneyimi belirleyen ekonomik biçimle örtüştüğü bir aşamadır ve: “Piyasanın/pazarın boyutları henüz bireyin piyasayı bir gerçeklik olarak yaşantılamasına imkan veriyordu”(Jameson,1994&Savran,2006:40). Somut deneyimle ekonomik yapının mesafe kazandığı aşama tekeli aşamadır ve emperyalizmin mekansal yapısı, bireyin yaşantısının belirleyenlerini onun deneyimleyebileceği somutluktan çıkarmıştır. Burada özellikle emperyal Birinci Dünya ile sömürgeleştirilen Üçüncü Dünya arasındaki uzaklığın ve ötekinin bilinmezliğinin yansımaya dayalı temsil ilişkisini kırdığı bir moment söz konusudur ve deneyim dolaylısızlıktan çıkar. Üçüncü aşama ise yeni emperyalizmin finansal niteliği ve iletişim teknolojileri ile sibernetik, bu mekansal uzaklığı ortadan kaldıran ve kapitalizmin her yerdeliği ile tanımlanan küresel dünya pazarı ile nitelenmektedir. Küresel kapitalizmin standardize ettiği bir mekan, aynı zamanda fragmanlaştırılmış, yerleştirilmiş ve farklılıkların özdeşliği esasında tanımlanan soyut ve haritasız bir mekandır. Merkezileşme ve düzensizleşme aynı zamanda bir güç yoğunlaşmasının ve sermayenin merkezileşirken genişlemesinin diyalektik sürecini açığa vurmaktadır. Postmodernizmi derinliğin kaybı olarak tanımlayan Jameson, zamanın yerini mekanın almasını ve sürekli bir şimdide asılı kalmayı, yön yitimi olarak tanımlar ki bu bilişsel haritalandırmayı imkansız kılan bir şizofrenik dünya algısına yol açmaktadır. Bu nedenle bütünlüklü bir öznen ve benliğin deneyiminden söz etmek olanaksızdır. Burjuva öznel kurgusu bu nedenle başarısızlığa uğrar: “Burjuva öznel yaşamından tahayyül edilmesi güç bir küresel sermayeye kadar uzanan bir ölçekte, mahallenin, bölgenin, merkezi devletin, uluslararası mekanın bir süreklilik içinde temsil edilmesi de son derece güçtür, Jameson’a göre”(Savran,2006:41).

Öznel ve nesnel gerilimini diyalektik açıdan değerlendiren Jameson, öznenin ya da nesnel süreçlerin tek başına öne çıktığı ikili yapıyı reddeder. Ancak bu ikili yapı, analiz için işlevsel bir çerçeve ya da mecaz sunduğu ölçüde korunur. İkilikten ziyade, bütünleşme biçimlerine odaklanan analizinde Jameson, kapitalist üretim tarzının nesnel süreçlerinin etkileri çerçevesinde öznenin koşullarını araştırmaktadır. Ancersmith(2012), Jameson’ın Descartes ve Kant’ın özne ve nesne arasında yaptığı kesin ayrıma karşılık, Spinoza’nın tekçi rasyonalizminin tarihselleştirilmesi şeklinde tanımlanan diyalektiğe yakın olduğu düşüncesindedir. Buna göre Spinozacı öz, özne ve nesneyi birlikte kapsayan tek bir tözdür. İkili karşıtlıklarca belirlenen tekçi hakimiyete karşılık, Spinoza ve Hegel diyalektiğinin tekçiliği ise gerçekleşmiş bir özden ziyade, “uğrak” niteliği ile açıklanır. Jameson için diyalektik düşünce, henüz gerçekleşmemiş bir biçimdir. Marx ve Hegel için, diyalektik tarihsel görüş; “diyalektiğin kestirimlerinin mümkün olduğu uğraklar olarak” açıklanabilir ve bu tarz bir yaklaşımın içerdiği “olabilirlik koşulu” aynı zamanda, “kapitalist ‘tarihin sonuna’ ilişkin beklentimizi sibernetik devrimin bizi hangi türden yeni diyalektik kavramlar üretme ve düşünme konumunda bırakabileceğini ya da bırakmayabileceğini önceden çıkarsayamayacağımız” bir sürece işaret eder(2011b:169). Dolayısıyla Jameson için diyalektik, Marksçı bir felsefe sistemi ya da ontolojiden kaçınılması için uygun bir eleştirel yöntemdir. O halde diyalektik, felsefi düşünmenin ötesinde deneyimin somutluğunu ya da olgusal durumu, tarihle ilişkilendiren ve kapitalist üretim tarzı içinde mutlaklaştırılmış düalizmlerin art zamanlı ve eşzamanlı gerilimlerini dolayımlayan ve aşan bir yöntemsel pratiktir. Mutlak bir şimdide, küresel sermayenin bütüncül işleyişini kavrayacak bir politik konumlanışın olanaksızlığına teslim olmamanın koşulu, bütüne dair bir bilişsel çaba ile öznenin yeniden inşa koşulu içinde mümkündür.

Jameson, bilişsel haritalandırma işleminde “figürsellik” kavramını şu şekilde ortaya koymaktadır: “(F)igürel şeyleştirme nesneldir; bildiğimiz dünyanın tam da içinde, kapitalizmin temel dinamiği olarak oradadır”(2013:37). Burada Marx’ın soyut emek kavramının, eşdeğer iki meta arasında paylaşılan bir tür “üçüncü şey” halini almasını Jameson, “bu ortak şeyin, metaların geometrik, fiziksel, kimyasal ya da başka doğal özelliği olmayıp, billurlaşmış bir şey olarak hepsinde ortak olan toplumsal özün kristalleri” şeklinde nitelendiğini belirtir(2013:37). Nesnellik kategorisini diyalektik süreç içinde belirlerken, Marx’ın “ çözümlemesinin teorik ve düzensel(compositional) arayışı ile kapitalizmin diyalektik mantığının kesiştiği kilit noktada, Hegel yardımı çağırılmalıdır” diyen Jameson, madde ve akıl ya da varlık ve bilinç düalizminden kendisini ayıran üçüncü şey’in varlığına

işaret eder: “Bireysel değil, daha çok kolektif ya da belki de toplumsal denebilecek bir şey”dir bu(2013:37). Bu “ üçüncü şey”i nesnellik olarak tanımlayan Jameson, nesnelliği salt maddi olandan ayırır ve maddi olandan farklı bir “biçim ve kategori” olarak tanımlar(2013:37).

Nesnelliğin bu şekilde tanımlanması bu aşamada vurgulanmalıdır. Çünkü Jameson, Marx’ın değişim değerinin “hayalimsi nesnelliği”nin dahi, “öznel bir yanılsama ya da bireysel bir vehim olmasının ötesinde, toplumsal olarak üretilmiş gerçeklik” ve bir olgu olduğunu ileri sürmektedir (2013:37-38).

Jameson bu tanımları ile Althusserci ideoloji kavramına yaklaşmaktadır ancak bu uğrakta Hegel diyalektiğinin izleri baskındır:

“Bu noktada Hegel’in nesnel görünüm alanına ya da Marx’ın Erscheinungsform(görünüm-görünüş-görüngü) dediği alana dahil olmuş oluyoruz. Yani tam anlamıyla kapitalist gerçekliğin “görünüş biçimine”, ki bu anlamda bu biçim ne doğru ne de yanlış, sadece gerçektir. Bu gerçekliğin mahiyeti, onu toplumsal gerçekliğin diğer uğraklarıyla karşı karşıya getiremediğimiz sürece doğruluk ve yanlışlık gibi hatalı ama tam anlamıyla kavranabilir sorunların ortaya çıkmasına sebep olabilecek şekilde yargılama ya da beğeni konusu yapılamaz. Zira bu gerçeklik tarihseldir; kapitalizmin Erscheinungsform’u, meta biçiminin hakim olma eğilimi tarihsel bir şeydir”(2013:38).

Erscheinungsform(görünüm-görüngü) kavramının, Marx’ın, Hegelci diyalektiğe sunduğu felsefi bir kavram olarak işlerlik kazandığı moment, Jameson’ın figürleştirme ya da figürasyon kavramı ile şeyleşmenin tarihsel boyutunu ortaya koyduğu dolayımı sağlamaktadır. Şeyleşmeyi “potansiyel deneyimin (özne-beden-kolektif), bir metaya, yani bir nesne ve bir şey’e dönüşmesi olarak tanımlarken, bu nesnelik koşulunu üreten toplumsal gerçek, ya da üretilmiş nesnelliğin toplumsal boyutu, onun yine de bir figürsel süreç olduğu gerçeğini değiştirmez ve Jameson’a göre Marx “bu figürsel süreci emek değer-ücret ilişkisinde açığa çıkarmıştır”(2013:38-39).

Yabancılaşma ise Jameson için tıpkı şeyleşme gibi temalaştırılmaması gereken bir biçimdir. Marx’ın soyuttan somuta hareketini tümelin karşılıklı ilişkililik esasında oluşturduğu bütünlüğü kavramak şeklinde tanımlamaktan yana olan Jameson, emek-sermaye ilişkisinin içerdiği yabancılaşma biçimlerinin aynı zamanda nesnel görünümler dünyasına ait bir biçim olarak kavranmasını önerir. Jameson : “Yabancılaşma (Entfremdung, Entausserung) adı verilen soyutlamanın keşfinin bizatihi kendisi gerçekliğin bizzat içinde ve gelişim halindeki bir sistem olarak kapitalizm tarafından bütünleştirilmiş toplumun bünyesinde işlemekte olan

yabancılaşma dinamiklerinin bir işareti ve semptomudur”(2013:160). Yabancılaşma Hegelci anlamıyla “olumsuzun emeği ve acısı” olarak nitelenirken, şimdinin dünyasında her yerde gerçekleşmiş böyle bir kavrama artık ihtiyaç duyulmadığından, zıtların birliği ile özdeş bir kavram olarak “çelişki” nosyonuna ulaşan Jameson, diyalektiğin zıtların sürekli yer değiştirmesi ve birbirine dönüşmesi anlamına geldiği oranda, her bir zıtlığı pozitif ya da negatif olarak işaretlemenin veya tasnif etmenin” anlamsızlığına işaret eder(2013:160).

Tarihsel gerçekliğin öznel ve nesnel görünüşleri arasında bırakılan Kantçı boşluk, Jameson tarafından Spinozacı diyalektikle aşılar. İkiliklerin diyalektik aşılmasındaki bütünlük, tözcü birlik kavramından farklıdır. Homer, tarihsel gerçekliğin öznel ve nesnel görünüşlerinin dolayımlanması ve kavramlaştırılmasında, Jameson’ın Lacan’ın üçlü formülüne başvurduğunu gösterir: “Lacan’da Gerçek (Real), öznelleştirilen ve nesnelleştirilen gerçeklik arasında dolayım sağlayarak, gerçekliği diyalektik düşünce kapsamına dahil eder”(Homer’dan Akt.Ancersmith,2012:89). Lacan modelinin 1)İmgesel 2)sembolik düzen 3)Gerçek şeklindeki üçlü formülasyonu ile Jameson’ın hermenötik üçlüsü 1)text-metin 2)toplum 3)tarih, paralellik taşır. Bu şemaya göre Tarih, Lacan’ın Gerçek/Gerçeklik kavramı ile eşitlenebilir. Tarih, kültürel metinlerde bastırılmış ve metinsel bilinçdışı olarak faaliyet göstermektedir(Homer’dan Akt.Ankersmit,2012:89).

Jameson’ın Yapısalcılık’la ilişkisinin tanımlayıcı niteliği, yapısalcılığın “tözcü düşünceye karşı en eksiksiz tepkilerden biri olarak” görülmesinde açığa vurulur(2005c:43). Yapısalcılığın “tözel olanın yerine ilişkileri ve salt ilişkisel algıları geçirme önerisi”, Jameson’ın tarihsel yaklaşımı açısından eşzamanlılık ve biçime ilişkin ikincil bir analiz yöntemi sunması açısından önemlidir(2005c:43). Jameson, yapısalcılığın sunduğu eşzamanlı ilişki çerçevesinin analitik değerini şu şekilde ifade etmektedir: “Yapısalcılar daha geleneksel edebi biçimleri ele aldıklarında, ikili karşıtlık kavramının genel olarak söylem kapsamına alındığını ve bu tür bir analizin standart prosedürünün tekil bir yapının(sanki bu yapıt tek bir cümle ya da iletiymiş gibi) birliğini saptama girişimi olduğunu görüyoruz”(2005c:45). Ancak, diğer bir açıdan da yapısalcılığın eşzamanlı öznesi ve yapı kavramını sorunlu ve tarih dışı bulur. Sartre’ın antropolojik girişimi, yapısalcılığın tarih dışı yapı kavramına karşıt bir biçimde sürece yaptığı vurguyla, devrim fikrini canlı tutmanın koşullarını araştırmaktadır. Bu açıdan diziselliğin kurduğu, grup dinamiğinin geri dönüşsüzlüğü içinde değerlendirilmesi, tarihsel süreç içinde grubun gerçekleşme anını, sürecin belleğine kazımaktadır. Yani tüm emek tarihi, kuşakların ortaya koyduğu

kazanımları bir itici güç unsuru olarak gündemde tutar. Jameson bu noktada Komünist Parti'nin önemini de şu şekilde ifade eder: “Devrim fikrini canlı tutmanın, toplumsal siyasallaşmanın ve işçi sınıfı bilincinin yaygınlaşmasının siyasal gövdesi olmuş olan parti, yeni sol için bir hareket noktası ve itici güç oluşturan tarihin kodudur”(2006a;234).

Jameson'ın, öznelin nesnel olanla eklemlenme biçimlerine olan ilgisi, Siyasal Billinçdişi'da(2011a) yöntemsel bir öneriye dönüşmektedir. Söz konusu yöntemsel önerinin içerdiği teorik sorunsalın temelinde ise “anlam” dan ziyade “kullanım” a yönelik bir üst yorumlama yaklaşımı ortaya konmaktadır. Metnin “ne anlama” geldiğinden çok, “nasıl çalıştığı”na yönelik soru, Jameson'ın çalışmasını özellikle *Brecht ve Yöntem*'(1998)de ve *Kapitali Sahnelemek*'(2013)te ortaya koyduğu yöntemsel bütünlüğe taşımaktadır.

Öznel ve nesnelin belirlenim ilişkisini, Althusser'in yapısal nedenselliğin üç tarihsel formu⁵ çerçevesinde yorumlanabileceğini belirten Jameson, yapısal nedenselliğin ortaya koyduğu sorunun, belirli bir alanın yapısal belirlenimini belirleyen kavrama ulaşmak olduğunu, Althusser aracılığıyla formüle eder. Bu formülasyon içinde “varolmayan sebep olarak yapı” kavramı, “ekonomik fenomenlerin dışında bir öz değildir; onların yönünü, formlarını ve ilişkilerini oluşturur, değiştirir ve onların dışında olduğu için varolmayan bir sebep olarak onların üzerinde etkilidir”(Althusser'den Akt.Jameson,2011a:23). Bu tanım, Spinozacı anlamda yapının “kendi etkileri bakımından içkin olduğunu ve yapının bütün varlığının kendi etkilerinden ibaret olduğunu, ... , sadece kendi özel unsurlarının belirli bir bileşimi olan yapının kendi etkileri dışında hiçbir şey olmadığını gösterir” (Althusser'den Akt. Jameson, 2011a:24). Postmodernizme ilişkin dönemselleştirmesinde, postmodernin özgöndergeliliğine ilişkin kavramsallaştırmasını Althusser'in yapısal nedensellik formülüne uygun olarak şekillendiren Jameson, mekanik nedenselliği, dışsal belirlenime yaptığı aşırı vurgu nedeniyle eleştirse de, “toplumsal ve kültürel hayatın altsistemlerinden biri olarak

⁵ Jameson, (2011a). *Yapısal nedenselliğin üç tarihsel formu; Kartezyen, Leibnitzci dışavurum ve yapısal nedensellik olarak tanımlanır. Althusser'e göre, kartezyen-mekanik sistem; “bir bütünün kendi unsurları üzerindeki etkinliğini düşünmek için oluşturulamaz... Leibnitzci (Dışavurumcu) sistem; Hegel düşüncesine hakim olan modeldir. Tam da bütünün kendi unsurları üzerindeki etkisinden söz etmek için tasarlanmış olsa da söz konusu bütünün bir içsel öze indirgenebilir olmasını gerektirir. Böylece bütünün unsurları, dışavurumun fenomenol formlarından, bütünün her noktasında bulunan özün içsel ilkesinden daha fazlası değildir; öyle ki her uğrakta yeterli denklemi doğrudan yazmak mümkündür.”* 23. Althusser'e göre bu model kapsamında “Leibnitz ve Hegel bütünün kendi unsurları ya da parçaları üzerindeki etkililiği için, bütünün bir yapı olmaması mutlak koşuluyla bir kategoriye sahip idiler. Etkililiğin üçüncü kavramı olan yapısal nedensellik: bütünüyle Darstellung kavramı içinde özetlenebilir. Bu kavram bütün Marksist değer teorisinin anahtar epistemolojik kavramı v eve nesnesi tam da yapının kendi etkileri bakımından mevcudiyet tarzını ve dolayısıyla bizatihi yapısal nedenselliği tasarlamak olan kavramdır.”(Akt.Jameson,2011a:23). Daha fazlası için bkz. Fredric Jameson,Siyasal Billinçdişi,Ayrıntı Yayınları,2011, s.22-24.

varlığını koruyan bu nedensellik türü, “bilincin toplumsal varlık tarafından belirlenimi’nin yararlı bir hatırlatıcısı” olarak düşünülebilir” (2011a:25).

Bütünleştirme kavramını Althusser’in dışavurumcu nedensellik eleştirisinden hareketle geliştiren Jameson, dönemselleştirme ve tarihsel bir “dönem” kategorisine ilişkin sorunların, dolayımına yoluyla her bir nedensellik ilişkisinin yerleştirildiği ve dönemselleştirmenin kültürel ve toplumsal somut gerçeklikle kurduğu ilişki aracılığıyla aşılmasından yanadır. Althusser’de ideoloji kavramı: “Öznenin toplumsal yapı ya da Tarihin kolektif mantığı gibi kişi-ötesi gerçekliklerle olan canlı ilişkisini kavramasına ya da hayal etmesine izin veren temsili bir yapı” olarak kavranır (2011a:28). Jameson’a göre Althusser’in dışavurumcu(anlatımcı) nedensellik formunda, Marksizm’in alt yapı ve üst yapıya ilişkin tarihsel yorumunda eleştirdiği tarihselliğin teleolojik içeriği, onu Marksizmin temel kategorisi olarak üretim tarzına geri döndürmektedir.

Bu aşamada Jameson, mekanik nedensellik gibi dışavurumcu nedensellik modelinin de “tarihsel gerçekliğimizin içinde yer alan yerel yasalar olarak” görülebileceğini ileri sürmektedir (2011a:31). Jameson’ın Siyasal Bilinçdışı’nın stratejisi olarak belirlediği yaklaşım, bu iki nedensellik tipinde görülen yorumbilimsel yaklaşımı tam da onun eşzamanlı yapısını hedefe koyarak aşmaktır. Althusser’in reddettiği teleolojik içerik nedeniyle eleştirdiği Marksist alt yapı ve üst yapının belirlenim ilişkisini de , merkezi bir kavram olan üretim tarzına işaret etmesi nedeniyle bu türden bir strateji ile karşılama eğilimindedir. Althusser’in varolmayan sebep olarak tarih anlayışında gözden kaçırdığı şey Jameson’a göre, tarihin metinsel oluşunun ya da “tarihin bir metin, bir anlatı, bir temel ya da başka bir şey değil; ancak varolmayan bir sebep olarak, metinsel form dışında bize ulaştırılamaz oluşu; ona ve bizatihi Gerçek’e yaklaşımımız(ın) ister istemez onun önceden metinleştirilmesinden, siyasal bilinçdışında anlatılaştırılmasından geçer” (2011a:33).

Özne ve nesne dolayımı açısından önemli bir kavram ve tartışma düzlemi ideolojidir ve Jameson’ın ideolojiyi kavrama biçimi Althusser’den izler taşır. İdeolojinin yanlış bilinç olarak kavranmasından ziyade, bireyin ya da özne konumun, özneliliğinin kuruluşunda, kendine dönük imgesini oluşturan kültürel alanın analizine yönelmeyi amaçlar. Bir başka ifadeyle özne, kendisini kuşatan nesnel koşullar içinde değerlendirilen somut insani varoluş olarak tanımlanır. Jameson’ın özne ve nesne ilişkisine diyalektik perspektiften ve somut tarihsel ve toplumsal koşulları gözeterek bakması, onun, Althusserci ideoloji kavramına ve

Lukacs'ın “şeyleşme” teorisine yaklaşımında açıklık kazanmaktadır. Jameson’a göre Freud’un bilinç ve özbilinç kavrayışı da dahil olmak üzere tüm bir modern felsefe boyunca öznellik, ahlaki bir düzeyden tanımlanan bir içerikle donatılmıştır. Benlik ve ego kavramları da “burjuva özneliliğinin girişimci döneminin meyveleri”dir(2011b:170). Özne konumlarının, burjuva benlik kavramı etrafında inşası, postmodern çoklu özne konumları ya da öznenin söylemsel inşası gibi durumlarda, benliğin özbilgisi ya da özbilinç denilen şeyin aslında, öznenin kendisini kuşatan nesnel koşullara verdiği bir cevap olarak düşünülebileceğini ileri süren Jameson, böylece özneye dair bilginin öznelci ve içkin ya da burjuva iç gözlemsel bilgidir farklılaşması gereğine işaret eder(2011b:172).

Jameson felsefeden teoriye geçişi, modernizm ve modernite farklılaşması içinden kavrarken, modernitenin “yurttaşlık” statüsünün burjuva bireysellik biçimini tanımlayan hukuki ve siyasi bir soyutlama olduğu ve “benlik”in inşasında pozitif hukuki çerçeveyi tamamlayan rasyonel örgütlenmenin gayr-ı şahsi niteliğinden doğan bir standardizasyonla birlikte işleyen bir süreci açığa vurduğunu ileri sürmektedir. Benliğin bu merkezi görünümü siyasal anlamda ulus devletle bütünlenir ve modern girişimci birey ve anayasal yurttaş tanımlamaları aslında birer soyutlama ve “görünüm dünyası” na ait bir tanımdır. Marx’ın nesnel görünüm dünyasının piyasa formu içinde üretimi ve üretimin gerçek süreçlerini ve ilişkilerini gizlediği yolundaki tespiti Jameson için postmodernizm kavramlaştırmasında hareket noktası olmuştur. Kapitalizmin bütünleştirici yapısını yine bütünleştirici bir diyalektikle kavramaktan yana olan Jameson, üretim tarzı ve üretim ilişkileri, kapitalist sistemin sürekliliğini ortaya koyan ve temel bir dönüşüme uğramayan karakteristik zemini oluşturmaktadır. Bu nedenle Jameson’ın dönemselleştirmesi kapitalist üretim tarzı içinde bir dönemselleştirmedir. Dönemselleştirme kavramı aynı zamanda, Burjuva özne kurgusunun tarihsel gelişimi açısından da önemli semptomları açığa vurmada başvurulan yöntemsel araçtır.

Jameson kapitalizmin çokuluslu ya da diğer bir ifadeyle geç aşamasında ortaya çıkan mali sermaye ile dolaşımın baskın bir nitelik haline geldiği, mübadele ve piyasanın nesnel görünüm dünyasında, üretim güçlerinin kaçınılmaz ve geri döndürülmez gelişimini öne çıkartan ve nesnel koşulların ekonomiye indirgenerek ya fazlasıyla güçlendirildiği ya da görmezden gelindiği bir düşünsel ortamda, öznenin ve kolektif eylemin durumunu araştırır. Sınıf ve sınıf mücadelesinin anlamsızlığı ya da geçersizliği ile ilgili teorik iddialara karşıt bir yönde Marx’ın emek/sermaye çelişkisinin sürekliliğine ve piyasanın nesnel görünüm

dünyasının tanımladığı ve yönlendirdiği özne konumunun sınırlarına ve başarısızlığına dair bir teorik çabaya girişir.

Jameson'ın postmodernizmi kapitalizmin geç aşamasının büründüğü form olarak tanımlaması, kültürün bu aşamada öne çıkan rolü ile tamamlanır. Mali sermayenin ya da finans kapitalin kültürel hale gelmesi ve kültürün de ekonomi haline dönüşmesi ile postmodern kültür, öznenin piyasanın belirleyiciliğinde yeni benlik ve öznellik tarzlarını “deneyimlediği” bir tüketim kültürü formunda belirir. Öznelğin ve benliğin bu tarz inşası bir yanıyla Aydınlanma'nın akıl-rasyonalite-özne tanımlamalarına bir saldırıyı da içermektedir. Deneyim (experience), Raymond Williams için eylem ve bilinç türleri açısından, kültürle kurduğu ilişki açısından açıklayıcı gücü yüksek bir kavramdır. Sadece akıl yürütme ve zihinsel süreçlere değil, duygusal ve sezgisel olana da kapı açar(Williams,2006:152)⁶. Jameson “deneyimin en temel yapısının iş'in kendisi, değerın üretilmesi ve dünyanın değiştirilmesi olarak iş tatmini fikrine bağlanabileceğini” ileri sürmektedir(2005c:51). Deneyim, sanat yapıtında “bir tür yaşanmış deneyimin içeriğı olarak, deneyim'in kendisinin olanaklarına ilişkin örtük bir soruyu da” yapıtın biçimi olarak alır ve deneyimin olumlu(üretimden alınan tatmin,haz) ve olumsuz(rutin ve sömürüden doğan acı), ikiliğini kendi içinde birleştirir(2005c:51).

Jameson'ın öznal ve nesnelin bütünlüğünün diyalektik düşünülmesine ilişkin önerisinde, özellikle postmodern öznellik halleri açısından Althusser'in ideoloji kavramı ve Williams'ın deneyim kavramı önemli açılımlar sunmaktadır. Bununla birlikte Lukacs'ın “şeyleşme teorisi” nesnelin üretilme biçimleri öznenin yitimi açısından önemli bir zemin sunmaktadır. Parçalanma, fragmentasyon ve standardizasyon süreçlerinin birlikte işlediğı postmodernin kültüralist dünyasında, Jameson şimdide hapsolmuş, şizofreni ile malul, parçalanmış bireysel öznenin parçalanmışlığının yapı için de yıkıcı olacağı saptamasıyla birlikte, kapitalizmin kolektif her türden eylem ve tasarımı imha eden ve ortak hiçbir ideal

⁶ Williams, R. (2006). Williams, deneyim kavramının özgöl kullanımlarından hiçbirinin yol gösterici olmamasını olumlu karşılar ve en azından bu noktada anlaşıldığında, deneyim kavramının bilgi eylem açısından kapsayıcı içeriğine şu şekilde değinir: “Daha uzmanlaşmış ya da kısıtlı durumlar ya da yetilere yaslanmaya karşı bunun bütün bilince, bütün varlığa seslendiğı açıktır. Böyle olduğı içindir ki Culture(kültür) ve onunla doğrudan ilişkili terimlerin gelişmesinin altında yatan genel yönelimin bir parçasıdır”. Ve Protestanlığın deneyim toplantılarından örnek vererek deneyimin, “Subjective(öznel)tanıklık kavramının” paylaşımına sunulmasını ve aktarımını vurgulamaktadır: “Şimdiki deneyim, her tür sonraki akıl yürütme ve çözümleme için gerekli(dogrudan ve sahici)temel olarak sunulur”. çev.Savaş Kılıç,İletişim Yayınları,İstanbul, 148-155.

barındırmayan rekabetçi yapısının gizemsizleştirmeyele açığa çıkarılmasını ütopyacı bir moment olarak görmektedir.

Jameson, ideoloji eleştirisinin pedagojik işlevine vurgu yaparken, kolektifin entelektüel ve pratik alışkanlıklarını dönüştürmek doğrultusunda kültürel devrimci bir amacı yeniden kazanmak gereğine işaret eder. Benlikle özdeş kılınmış bir meta ideolojisinin iki boyutu piyasa ve tüketim ideolojisinin hakim olduğu koşullarda ideolojinin de anlamı değişmiştir. Geç kapitalizmde ideolojinin içkin hale geldiğini öne süren Jameson için meta fetişizmi, yeniden toplumsal sistemin işleyişi ve dönüşümüne ilişkin temel sorunu gündeme taşır: sınıf mücadelesi ve devrim ya da özne ve tarih sorunu. Jameson kapitalizmin bütünlükçü meta yapısının yine bütünsellik içinde kavranmasının koşulu olarak ideoloji eleştirisinin önceliğini savunurken, ideoloji eleştirisinin bütüncül bir kurtuluşun gerekliliği temelinde ütopyacı bir momenti de içerdiğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla nesnel koşul kapitalist üretim tarzında bütünsel bir sistem oluştururken öznelin bu sisteme verdiği yanıt anlaşılmalı ve öznelin sistemi dönüştürme potansiyeli inşa edilmelidir. Kurtuluş, eğer bütünün ve genelleşmiş metalaşmanın dönüştürülmesi ise bu aşamada, devrim ve özne ya da sınıf ve tarih hakkında çok önemli bir hatırlatma yapar ve Marx'ın, kurtuluşun (sosyalizmin) kaçınılmaz olduğunu ileri sürmekten çok, kapitalizmin varacağı noktaya işaret ettiğini ileri sürer. Buna göre: “ Marx dünya tarihinde bazı çatışmaların bir bütün olarak toplumun yeniden inşasıyla son bulmadığı, daha çok didişen sınıfların karşılıklı yıkımıyla son bulduğu gözlemini isabetli şekilde” dile getirdiğinde, aslında kapitalizmin kendi iç çelişkileri neticesinde kaçınılmaz olarak sosyalizme dönüşeceği beklentisine karşı bir uyarıyı dile getirir(2011b:178). Jameson da bu uyarının altını çizer: “Kapitalizm çözümsüz iç çelişkileri olan bir sistem ve makinedir; sosyalizm insani ve ortaklaşa bir eylemdir, ortaklaşa bir projedir. Birincinin yazgısı bize bağımlı değildir; ikincisinin yazgısı bizim ortaklaşa praxisimize bağlıdır”(2011b:178).

Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere Jameson, nesnel tarih ya da toplumsal ilişkilerden bağımsız bir öznellik koşulunun olanaksızlığını önşart olarak belirlerken, özneliğin, nesnel koşulun bilincine varılmasında iradi bir boyuta da sahip olması gereğini ortaya koymaktadır. Ütopyacı vizyon bu nedenle ideoloji eleştirisi ile ortak bir momente sahiptir. Hommer 'ın ifadesiyle: “Jameson için Marksizm tek değil ama iki dile-koda- sahiptir: ekonomik üretim tarzının gelişiminin tarihsel süreçleri olarak nesnel açıdan (sermayenin hareketi) ve sınıf mücadelesi tarihi olarak özne gelişim açısından(Komünist Manifesto)”(2004;10).

Jameson bilişsel harita yitimine dair tespitini, öznel tarih ve nesnel tarih diyalektiğinde, sınıf bilinci ve sınıfın öznel varoluşu problemine taşımaktadır. Postmodernizm bir başka düzeyde “proleterleşme” kavramı ile birlikte düşünülür ve Marx’ın “fakirleşme” ya da “fukaralaşma” süreçlerine ilişkin tespitleri yeniden güncellik kazanır. Özellikle 1960’ların Birinci ve Üçüncü Dünya’da ortaya koyduğu gelişmeler, gerek toplumsal gerek politik özne olarak sınıf tanımını tartışmalı hale getirmiştir. Jameson’ın “proleterleşme” ve hatta Brecht’ten ödünç aldığı “plebleşme” kavramını, Marx’ın Kapital’ini, işsizliğin kitabı olarak okunmasını önerdiği Kapitali Sahnelemek’te oldukça ayrıntılı biçimde ele almıştır. Bu konuya çalışmanın izleyen bölümünde yer verilecektir.

Jameson’ın özneli inşa etme çabasında teorik açıdan ayırt edici kavramları “bilişsel haritalandırma” ve “bütünlük” kavramıdır. Karşılaştırmalı edebiyat ve popüler kültür alanında yaptığı yorumsamacı çalışmaları, temsil sorunu çerçevesinde, öznelin nesnel koşullarda konumlanma biçimlerinin belirginleştirilmesine yönelik semptomal okumalarla karakterize edilmektedir. Jameson için genel şeyleşme eğilimine direnmek için sanatın oynayacağı pedagojik rol önemlidir. Yaşamın tüm düzeylerindeki ilişkilerin metalaşmasına ve yaşamın fragmentasyonuna karşılık ve metalaştırma süreçleri tarafından belirlenen toplumsal organizasyon biçimlerini deşifre ederek , yaşamın bütünlüğünün yeniden organize edebilir olduğu düşüncesine sahip Lukacs’a karşı Jameson, metalaştırmanın yaşamın tüm alanlarına yaygınlaştırılmasını “şeyleştirmenin şeyleştirilmesi” olarak eleştirmektedir. Nesnelliğin üretim güçlerinin belirleyiciliği ile karşı konulamaz biçimde kabul edildiği bu yaklaşım Jameson açısından özneye ve tarihe yer bırakmadığı için sorunludur. Şeyleşmenin Lukacs’ta bilinç ve sosyal fenomenoloji, Adorno’da estetik, Guy Debord’da imajın metalaşması, kavramları aracılığıyla yeniden nitelendirildiğine işaret eden Jameson, tüm bu eleştirel yaklaşımların “şeyleştirme” süreçlerinin aşırı genelleştirilmiş yapısına dikkat çeker ve eleştiriler ne denli açıklayıcı ve güçlü olsalar da Marx’ın temel metalaşma analizinden koptuklarını ve kapitalist üretim tarzının özgüllüğünü ortaya koyan emeğin genel metalaşması ve işin ücretli emeğe dönüştürülmesi bağlamından uzaklaştıklarını ortaya koyarak eleştirmektedir. Böyle olunca da: “nesnelerin bir özelliği haline getirilmesi bakımından şeyleşme teorisinin bizzat kendisinin şeyleştirilmiş olduğu”nu ileri sürebiliriz(2012:40). Jameson ise şeyleşmeyi, emeğin metalaşması ve ücretli iş kapsamında, “emek ve üretim düzeyi” ile ilgili bağlamına geri döndürerek, özelleşmesini ve temalaşmasını önlemekten yanadır. Temalaştırmayla aşırı genelleşen ve tüm bir toplumsal ve doğal dünyaya mal edilen şeyleşme Jameson’a göre “Marx’ın mübadele ilişkilerini ortaya

koyarken kullandığı ve kullanım ve değişim değerinin denkleştirilmesi süreçlerini eleştirmek için kullandığı figürsel uğraklardan sadece bir tanesidir”(2012:40). Yani Marx’ın kapitalizm çözümlemesinin temel kodu şeyleştirme değildir. Piyasanın belirlediği mübadele ilişkileri içinde paranın ortaya çıkması meta sahibi bireylerin sürece dahil olabildiği, ve mübadele ilişkilerinin bilinçli ve özerk temsilcileri gibi görüldüğü şeyleşme sürecine tekabül eder. Bu gizemleştirici ilişki ancak “diyalektiğin nesneyi bir nesne olarak değil bir ilişki olarak tanımlayan kendine özgü yapısı” içinde kavranabilir(2012:47).

Sömürü ilişkisinin ve kapitalist toplumda eşitsizliğin üretildiği süreç piyasa(rekabet) ve insan görünümüne bürünmüş nesne ilişkisi tarafından oluşturulur. Jameson kapitalizm öncesi toplumlarda görülen doğrudan siyasi güç kullanımı ya da ideolojinin yerini , piyasanın aldığını ileri sürmektedir(2012:46). Sömürünün, yani emek/değer teorisinin geçerliliğine eklenen boyut, rekabetin genelleşmesidir ve sınıf analizinde özellikle E.M. Wood’un çağdaş sınıf tartışmalarına getirdiği açılım izleyen başlıkta bu çerçevede ele alınacaktır.

Postmodernizmin fragmanlaştıran ve tüketim kültürü odağından özneyi parçalayan kültürel söylemine karşılık Jameson, kolektifin yeni deneyim düzeylerini, toplumsal bütünün aldığı görünüm ve bu görünümün altında yatan kapitalizmin bütünleştirici eğilimleri açısından değerlendirmektedir. Dolayısıyla bütünlük kavramı “proleterleşme” süreçlerinden de gözleneceği gibi kültürel kimlik farklılıklarının sınıfı geçersizleştirdiği iddia edilen bir ortamın aksine, daha fazla insanın proleterleştirildiği bir sürece işaret etmektedir.

1.3. Marksist Sınıf Teorisi ya da ‘De Te Fabula Narratur’

1980’li yılların söylemsel alanı, “Marksizmin sonu” na ilişkin genel kabulün eşliğinde, toplumsal - politik ve iktisadi bir kategori olarak sınıfın sonuna ya da aslında varolmadığına dair postmodern ve neoliberal iddialarca belirlenmiştir. Marksizm’le hesaplaşmanın ilk ve etkili koşulu sınıf ve sınıf mücadelesini “şüpheli” ve “belirsizliklerle dolu” bir kategori olarak yorumlamaktan geçer. Wood, Marksizmin bilimsel-felsefi-politik ve toplumsal tüm boyutlarının kesiştiği noktanın “sınıf” olduğunu ve Marksizm’e yönelik eleştirilerin de sınıf kavramının dolayımında iktisadi ve politik düzeyler tarafından belirlendiğine dikkat çeker. Ancak bu iddialara Marx, J. Weydemeyer’e yazdığı mektupla, kendi zamanından seslenerek yanıt verir her zaman:

“...Bana gelince, çağdaş toplumda sınıfların varlığını ya da sınıflar arasında mücadeleyi keşfetme şerefi bana ait değildir. Benden çok önce burjuva tarihçiler sınıf mücadelesinin tarihsel gelişimini, burjuva iktisatçılar da sınıfların ekonomik iç-yapısını ortaya koymuşlardı. Benim yeni olarak yaptığım şey şunları ispat etmek oldu: 1)-Sınıfların varlığı, sadece üretimin gelişmesinde belirli tarihi evrelere bağlıdır; 2)-Sınıf mücadelesi zorunlu olarak proletarya diktatörlüğüne götürür; 3)-Bu diktatörlüğün kendisi, bütün sınıfların ortadan kaldırılmasına ve sınıfsız bir topluma geçişten başka bir şey değildir”(2011:365).

Yukarıdaki alıntıdan çıkartılacak sonuç, Marx’ın sınıf kategorisinin tarihsel-politik-iktisadi bir bütünlük içinde algılanması gereğidir. Marx için tarihsel dönüşümün dinamiği sınıf mücadelelerince belirlenir ve sınıfı tanımlayan unsur üretim ilişkilerince belirlenen tarihsel konumudur. Ancak tarihsel olarak verili bu konum, işçi sınıfının çelişkiye son verecek müdahalesi ile aşılabılır. Bu iki sonuç da aslında Marx’ın öznel ve nesnel tarihin bütünlüğünde, sınıfı ve sınıf mücadelelerini belirleyen koşulların hem öznel hem de nesnel koşullarının gözetilmesi gereğine ilişkin vurgusudur. Ancak Marx, burjuva tarihçilerinin tamamlanmış toplum tasarımı “sınıfsız toplum” idealiyle radikal bir müdahalede bulunmuştur. Bu anlamda Marx ve Marksist teori, tarihin tarih dışı bir kategori şeklinde tanımlanmasına, toplumsal eşitsizliğin doğallaştırılmasına ve burjuva toplum düzeninin kadiri mutlak uyumuna karşıt bir biçimde kapitalist üretim tarzının tarihselliğini ve aşılabilirliğini öne çıkartan teorik ve pratik mücadeleyi tanımlamaktadır. O halde Marksist teori, sınıf ve sınıf mücadelesi kategorileri üzerinden belirli bir tarih görüşü ile birlikte bir devrim -örgütlenme ve özne sorununa açılır.

Sınıf sorununun ya da sınıfa ilişkin soruların belirlediği farklı düzeyler tespit edilebilir. Ancak tüm bu farklı yaklaşımların ortaya koyduğu çarpıcı gerçeğe Ballibar işaret etmektedir. Ballibar’a göre:

“Sınıf mücadeleleri toplumsal dönüşümlerin anlaşılabilirliğine dair ilkeyi taşıdığı sürece Marksizm’den bir şeyler, tarihsel hareketin “motoru” ya da tek “temel belirlenimi” olarak değilse de en azından hiçbir siyasetin kendisini soyutlayamayacağı evrensel, uzlaşmaz karşıtlık olarak, kaçınılmayacak bir şey olarak kabul edilebilir”(2000:196).

Buna göre, Marksist sınıf perspektifinden bakıldığında, siyasetin kendisini soyutlayamayacağı bu uzlaşmaz karşıtlık, işçi sınıfının “soğurulamaz”(sivil toplum-demokrasi ile anılan burjuva düzenince absorbe edilemez) varlığınca belirlenmektedir. O halde günümüz sınıf tartışmaları açısından Jameson’ın konumunu belirlemek üzere farklı tartışma kategorilerine kısaca değinmekte fayda var.

Çalışmamızın bakış açısı öncelikle E.M. Wood ve Jameson'ın paylaştıkları ve bu çalışmanın da hareket noktasını oluşturan bir iddiaya dayanmaktadır. Bu iddia, günümüzde Marksizm'in, kapitalizmin önceki aşamalarından çok daha geçerli olduğu iddiasıdır. Buna göre kapitalizm, bugüne dek hiç olmadığı ölçüde, küresel çapta yaygınlaşmıştır ve sermaye, kendi mantığını küresel ölçekte geçerli hale getirmektedir. Jameson'ın özellikle *Kapital'i Sahnelemek*(2013) kitabında değindiği gerçeklik, kapitalizmin eşitsiz ve dengesiz büyümesinin, bugün, dünya nüfusunu giderek artan ölçüde ve belirgin biçimde tarımı ve tarım nüfusunu imha ederek, Marx'ın “yedek ordu” kavramının da ötesinde işsizlik üreten yapısına dahil ettiğidir. Burada artık emeğin metalaşmasının da ötesinde farklı türden bir gelişim mantığı izlenebilir. Dolayısıyla bugünün sınıf tartışmaları, 19. Yüzyıl sanayi yapısını aşan toplumsal gerçekliği de kapsamak zorundadır. Soruna bu çerçeveden yaklaşıldığında başlıca iki tür analiz çerçevesi oluşturmak mümkün görünmektedir. Kapitalizmin sistemik ya da yapısal mantığını, kapitalizmin hem üretim tarzı olarak özgüllüğünü hem de kendi içinde geçirdiği aşamaların “konjonktürel gerçekliği”ni gözeterek izlemek gerektiğinde sınıfa dair belli yaklaşımların kendi içinde gruplandırılması mümkün hale gelmektedir. E.M.Wood'da Jameson gibi, Marx'ın Kapital'inin, kapalı bir sistem olarak kapitalizmin sistemsel mantığını ortaya koyan bir kitap olarak kavranması gereğini ve bu kapalı yapının tarihsel özgüllüğünü vurgulamaktadır(2007:8). Wood'a göre, kapitalizmin küreselleşme koşullarında da geçerli olan ana bölünme eksenini sermaye ve sınıf arasındaki bölünmedir(2007:13,2.dipnot).

Jameson da Kapitali Sahnelemek'te, tarihsel özgüllüğü içinde kapitalizmin mutlak yasası olarak sermaye birikiminin, “mutlağın zıddını da barındıran diyalektik süreçte göreliliye de kapı araladığını” ve “diyalektiği, kapitalizmin kendi çelişkilerinden alıp, kapitalizmin işçilerle ve özellikle de onun acil gereksinimlerinin çok ötesinde bir iş gücü üretmesiyle olan ilişkisinde işler kılmak gerek”tiğini ileri sürmektedir(2013:86).

Gerek Jameson, gerekse Wood, analiz çerçevesini kapitalizmin sistemik yapısı ve içsel mantığı üzerine kurmaktadır. Bunun nedeni, kapitalizmin genişleme mantığının onun içsel bir zorunluluğu ve hastalığı olarak görülmesidir. Her iki düşünür de kapitalizmin zaferinin aynı anda onun başarısızlığı olduğu görüşünü paylaşmaktadırlar.

Kapitalizmin büyüme zorunluluğu, onun mekansal boyutlarını da açığa çıkarmakta ve her iki düşünür için de kapitalizm artık bir dış mekan bırakmayacak denli küresel ölçüğe ulaşma

eğilimindedir. Sınırlarına ulaşan bu genişleme aynı zamanda bir içe kapanma ve içe çöküşün de belirtisi olarak sınıf mücadelesine her zamankinden daha fazla alan açmaktadır. Bu noktada önemli bir kavramsal ayrıma işaret etmek gerekmektedir: kapitalizmin küresel ölçeğe genişlemesi ile küreselleşme aynı anlama gelmemektedir. Her iki düşünürün de sık sık vurguladığı gerçek, bugün, küreselleşmeden ziyade eşitsiz ve bileşik gelişimden söz edilebileceği doğrudur. Küresel sermayenin çokuluslu şirketler ve devletler açısından kapitalist merkezlerde yoğunlaşan birikim mantığı gözardı edilmemelidir. Ulusal sınırlar açısından sermayenin döndüğü mekan ve ulus devletlerin sermaye ile artan işbirliği, küreselleşme kavramının yanıltıcılığını ortaya koyması açısından göz ardı edilmemelidir.

Geç Kapitalizm’de : “Görünüş, metaların aldığı görünüştür, birbirleriyle girdikleri, sonunda, ekonomik dağıtım ve üretim tarzları kadar tüm yasal ve mülkiyet sistemini kendi içlerine alan “nesnel” ilişkiler ağının görünümüdür: ama paradoksal olarak bu nesnellik yanılsaması, bu şeyleşmiş dış görünüşte inançla karakterize olan (fetişizm bir inanç biçimidir) ve genelde metaların edinimi ve tüketimi ile ağzına kadar dolu yaşamlarımızın dokusunu oluşturur”(2006a;252). Çağdaş toplumsal yaşamın gizlenen gerçekliği insan emeğinin toplumsal karakterinin saydamlığıdır. Jameson’a göre “ancak eleştirel çözümleme yoluyla dolaylı olarak görünür hale getirilebilir” (2006a;252). Diyalektik Materyalizmin;

“Marks’tan ziyade Engels’in ve sonraki yazarların geliştirdiği modelin, ekonomik olanın önceliği üzerine ısrarı, dikkatleri, sınıfların sınıf savaşımı biçiminde devamlı karşılıklı etkileşimlerinden çok, her sınıfın ayrılığına ve göreliliği olarak özerk gelişimine çekme gibi bir sakıncası vardır”(2006a:249).

Jameson, ekonomik etkenin saf bir biçimde insani etkenler üzerindeki önceliği üzerindeki ısrarın, bireysel aktörü, ya da tek tek her sınıfı, kendi özgürlüğünden ve etkililiğinden yoksun bıraktığı için değil, fakat daha çok insan eyleminin tarih içinde aldığı temel somut biçimden- sınıflar arası savaşımdan- soyutladığı ve onu yok ettiği için bir sapma” olarak değerlendirir ve “tarihte insani eylemin rolü tartışmalarının çoğunda dışarıda bırakılanın” da, İnsanların, ya da başka deyişle öteki insanların ve öteki sınıfların oynadığı rol” olduğunu savunur (2006a;249).

Bu durumda sermaye ve emek arasında çelişki derinleşerek sürmekte ve sömürü küresel ölçekte geçerliliğini korumaktadır. Kapitalizmin genişleme dinamiği içinde bu kez farklı üretim tarzlarının ve farklı sermaye biçimlerinin varlığı gündeme gelmektedir ki bu noktada sınıf kavramının içeriği artık Birinci Dünya koşullarına göre belirlenmekten çıkacak ve

bakışı Üçüncü Dünya'ya da çevirmeyi gerektirecektir. Wood'un işaret ettiği önemli bir teorik ayrım, geç kapitalizm aşamasında sınıfın emek/değer teorisi çerçevesine ek olarak piyasanın rekabeti şiddetlendiren dolaşım mantığı çerçevesinde de düşünülme zorunluluğudur. Jameson da benzer bir biçimde emek/sermaye bölünmesinin oluşturduğu dikey hattı, kapitalizmin mekansal genişlemesinde, aynı zamanda yapısal zaafını da oluşturan rekabet/tekelci yoğunlaşma diyalektiğinde düşünülmesini önermektedir. Buna göre her iki teorik konum da devletin çokuluslu şirketler ve sermayeden yana işlevinin aynı zamanda güç yoğunlaşmasına yol açarak, rekabetin dünya pazarına eklemlenme sürecindeki zorlayıcı etkisinin hesaba katıldığı bir sınıf ve sosyalizme geçiş yaklaşımı önermektedir.

Jameson'ın geç kapitalizm koşullarında ve globalizasyon süreçlerinde sınıf ve sınıf mücadelesinin aldığı biçimlere yönelik tespitlerine geçmeden önce, çağdaş sınıf tartışmalarının ana hatlarını kısaca özetlemek gerekmektedir.

1.3.1. Marksist sınıf analizinde temel yaklaşımlar

Günümüzde emeğin doğasına ilişkin saptamalar yapmak sınıfı reddeden oldukça geniş bir teorik alanda mücadeleyi gerektiren bir girişimdir. Ancak Wood'un Marx'a Dönüş(2007) ve Jameson'ın Diyalektiğin Birleştirici Güçleri (2015) kitaplarında küreselleşme koşullarında politik bir stratejinin ve emeğin doğasının dönüşümüne ilişkin yüzleşilmesi gereken alanları şu şekilde tespit ettikleri gözlenmektedir: Wood, özellikle esnek istihdam, işin yeni yapısı ve işsizlik sorunlarını teknolojik gelişmelerle ilişkilendirirken, örgütlenme sorunu, ulusal sorun ve milliyetçilikle birlikte düşünülmesi gereken ulus devlet meselesine işaret etmektedir. Wood'un diğer önemli vurgusu ise rekabet ve sınıf ilişkisinin Marksist sınıf analizinde gözetilmesi gereğine ilişkindir. Jameson açısından da sorun teknolojik, politik, ekonomik, kültürel ve toplumsal beş düzeyde ele alınırken, ulus devlet-milliyetçilik-kapitalizm ilişkisi merkezi bir ilgi alanı oluşturur. Her iki düşünür için de tüm bu sorunların kaynağındaki ortak zemin küreselleşme olgusudur. Küreselleşmenin kapsayıcı ve genişlemeci mantığı, kapitalizmin yapısal zorunluluğu ile açıklandığında, teknolojik belirlenimcilik ya da küreselleşmenin kaçınılmazlığı gibi görüşlerin zaaflarını belirlemek mümkün hale gelir.

Küreselleşme, sermaye birikim mantığında sürekliliğe işaret ederken kapitalizmin iç yapısındaki sürekliliği ortaya koymakta ve ulaştığı aşama bakımından bir farklılaşmaya

işaret etmektedir. Bu aşamada tarih-sınıf ve enternasyonalizm üçlüsü ile anılan tarihsel materyalizmin karakteristik kavramlarının da süreklilik-kopuş diyalektiği içinde ele alınmasından yana olan Jameson'ın sınıfa bakışı da ikili bir gruplandırmadan hareketle belirlenebilir.

Sabit bir özne tanımından ziyade bir ilişkiye atıfla tanımlanan sınıfı belirleyen unsur, kapitalist üretim tarzı içinde tarihsel olarak üretilen, üretim ilişkileridir. Yani tarihsel materyalizm, diyalektik materyalizmin aksine kavramlardan ziyade süreçlere yönelir. O halde sınıf mücadelesi, üretim ilişkilerinin (sömürünün) belirlediği bir sürece işaret eder. Sınıf, Jameson'a göre "hem bir sosyolojik fikir, hem bir siyasi kavram, hem bir tarihsel konjonktür, hem de eylemci bir slogandır"(2013:15).

Temsil açısından toplumsal sınıfı tanımlayan Jameson, her türden temsilin kısmiliğine yaptığı vurgu ile kavramların ve soyutlamaların, tarihsellik koşulundan bağımsız olarak düşünülemeyeceğini ve "Tematikleştirme" nin, temsili ve bütünlüğün değişen koşullarda kavranma düzeylerini sorunlu hale getirdiği" ni belirtir(2013:16).

Sınıf kavramı, Marksizm dışı teorilerde de tartışılmakta ve genel olarak post endüstriyel dönem olarak nitelenen geç kapitalizm koşullarında, üretim ve istihdamın değişen niteliğine yapılan vurguların farklılaşması ekseninde belirlenmektedir. Sınıfın sonuna ilişkin Marksizm dışı teorilere çalışmanın iddiaları ve sınırları açısından yer vermeyi uygun bulmadığımızı belirtelim. Bu alanda belki de en fazla yankı uyandıran çalışma, Andre Gorz'un *Elveda Proletarya* (1987) isimli kitabıdır. Gorz bu kitapta ileri kapitalizmde işin ve çalışmanın değişen koşullarına ve istihdam biçimlerine vurgu yaparak, yeni işbölümü ve yaşam tarzlarının belirleyiciliğinde ve ideoloji ve siyasetin özerkleştiği bir alanda, sınıf çelişkisi ve sınıf bilincinin de geçersizleştiğini iddia etmektedir. Marksizm dışı teorilerin, gerek post endüstriyel toplum kavramı ve gerekse Marx'ı ekonomik indirgemecilik ve determinizmle suçlamaları temelinde oluşturdukları iddiaların, kapitalizmin ekonomist zorunluluğunu ve içerdiği pozitivist dünya algısını görmemekle malul oldukları ileri sürülebilir. Marx ise *Grundrisse* ve *Kapital I. Cilt* aracılığıyla bu ekonomist mantığı ortaya koyan tarihsel çözümleyici eleştirel bir pozisyondan hareket eder. Bu nedenle Marksizmin çalışma nesnesi kapitalizmin bir üretim tarzı olarak sömürüye dayalı yapısal özelliği, aynı zamanda ekonomizmin de kaynağıdır. Bir başka teorik yaklaşım ise, Weber sosyolojisinden türetilen sınıf kavrayışını ortaya koymaktadır. Sınıfı üretim paradigmasından ziyade tüketim

ve yaşam tarzı ekseninde tanımlarken, Weber'in, servet ve tüketim şansı kavramını merkeze alan bir statüsel yaklaşımın benimsendiği gözlenmektedir. Bu yaklaşımın da temeli, meslek farklılaşmasına ve iş ve çalışma tanımına bağlı sınıf tanımıdır ve bir ideal tip olarak sınıf, diğer statüsel bölünmelerden biri olarak kavranmaktadır.

Tülin Öngen, Marx sonrası sınıfa dair görüş ayrılıklarının temelinde teorik ve politik tutum farklılaşmalarının rol oynadığına işaret ederek, asıl ayırım hattının, “sınıf ile devrimci pratik arasındaki ilişki, yani praksis sorunu ile ilgili” olduğunu ileri sürmektedir(Praksis,2011:11). Öngen'e göre:

“Bu noktada Marksistlerin üzerinde durdukları konu, kuram ile pratiğin nasıl ilişkilendirileceği, altyapının üstyapıya nasıl yansıdığı, yapı ile özne/pratik arasında nasıl bir belirlenim ilişkisinin bulunduğu ya da ekonomik öznenin (“kendinde sınıf”) toplumsal özneye (“kendi için sınıf”) nasıl dönüştüğüdür. Görüş ayrılıklarının, hem tarih felsefesi, hem de toplum ve siyaset çözümlemesi ile ilgili önemli boyutları vardır. Bu bağlamda tarih ile özne arasında kurulan ilişkiye bağlı olarak Marksizm içinde iki kuramsal pozisyondan söz edilebilir: İlki, tarihsel süreçte öznenin etkinliğine öncelik veren Tarihselci Okul (Lenin, Gramsci, Lukacs, Korsch, Thompson gibi), ikincisi, tarihsel hareketi yapının/yapıların etkinliğinin bir yansıması olarak değerlendiren Yapısalcı Okul'dur (Althusser, Poulantzas, Balibar gibi)”(2011:11-12).

Tarihselci gelenek içinde son dönem tarih yazımı ile adı öne çıkan E.P. Thompson, üretim ilişkilerini öne çıkartırken, tarihin gelişiminde işçi sınıfının oluşum halindeki özneleşme süreçlerine yaptığı vurguyla teorik açıdan önemli bir katkı sunmuştur. Özellikle *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* (2012) başlıklı çalışması ile E.M.Wood'un da sınıf tartışmalarında sıklıkla baş vurduğu bir isim olan Thompson, İngiltere'de işçilerin bir sınıf halinde “oluşma” sürecinde, sınıfın kültürel alışkanlıklar ve deneyimle bütünlediği artzamanlı tarihsel ilişkilerin sınıf bilinci açısından önemini ortaya koymaktadır. Yapısalcı ya da teorik anti-hümanizm olarak da anılan gelenek ise öznesiz bir tarih anlayışı ve ideolojinin her yer ve her zamandallığı ile yapı ve yapının belirleyiciliği fikrini öne çıkarmaktadır.⁷

Sınıf tartışmalarında son döneme damgasını vuran isimlerden biri de Nicos Poulantzas'tır. Poulantzas'ın “Küçük burjuvazi” kavramı ile gündeme getirdiği “yeni orta sınıf”a dair politik-ideolojik bakış, sınıf kavramında kutuplaşmacı teoriden ayrı bir hat oluşturmaktadır. Kutuplaşmacı teori, asıl olarak Marx'ın sermaye birikim mantığının ulaşacağı, temel olarak iki sınıflı toplum yapısı öngörüsüne dayanan ve “proleterleşme” süreçlerine yaptığı vurguyla, sınıf analizinde politik ekonominin eleştirisini temel alan bir yaklaşımdır. Orta

⁷ Jameson, F. (2011a). Ancak Jameson, Althusser'in ideolojinin sürekliliği konusundaki ısrarına “Özne, daima toplumsal bütünlük içinde konumlanır ve Althusser'in ideolojinin sürekliliğindeki ısrarının anlamı da budur” açıklamasını ekler. *Siyasal Bilinçsizlik*, Çev. Y. Alogan & M. Varlık, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 248).

sınıf ve küçük burjuva kavramlaştırmalarına dayalı analizin zemini ise, odağı, üretim ve üretimin toplumsal ilişkilerinden, tüketim ve iş tanımı merkezli politik-ideolojik düzleme yönlendiren bir yaklaşımdır.

Poulantzas Marksist teoride sınıfın, “üretim sürecindeki yeri” ya da konumu ile “tanımlanan faillerin-insanların oluşturduğu grup olarak”, konumsal açıdan tanımlandığını belirtir(2010:266). Dolayısıyla Marksist teoride sınıfın konumsal belirlenimi altyapı içindeki kendinde sınıf kavramı ile karşılaşılır ve sınıfın konumsal belirleniminde ekonomik düzey başatır. Ancak sınıfın belirlenmesinde üstyapısal politik ve ideolojik alanlar da etkindir. Poulantzas, sınıfın konumsal durumunu, toplumsal formasyon ya da üretim tarzı içinde, altyapı ve üstyapı ilişkisi içinde ele alır. Bir bütünlük olarak toplumsal formasyon ya da üretim tarzı, sınıfın toplumsal pratikler bütünü içersindeki konumunu belirlemede ilk düzeydir.

Poulantzas’ın “sınıflar ancak sınıf mücadelesi içinde varlık bulur” cümlesinde ifadesini bulan izlek “yapının toplumsal işbölümü üzerindeki etkisi”dir(2010:266). Ancak ideolojik ve politik düzeyin sınıfın kendi için sınıf olma mücadelesinde aşırı bir vurguyla voluntarist/iradeci bir yoruma ulaşmaması hususunda bizi uyarır. Bu yönüyle hümanist teoriden radikal bir biçimde ayrılır. Söz konusu ayrımın netleştiği alan ise O’nun “yeni orta sınıfı” niteleyen küçük burjuva tanımıdır. Bu tanım, sınıfın tanımlanmasında politik ve ideolojik kriterlerin ayırt edici politik sonuçları çerçevesinde yapılır. Toplumsal düzeyde “küçük burjuvazinin iki büyük fail grubunun bulunduğu”nu öne süren Poulantzas, bunlardan bir tanesini “giderek azalma eğilimine giren “geleneksel” küçük burjuvazi(küçük ölçekli üreticiler ve küçük ticaret-mülk- erbabı), diğerini ise tekelci kapitalizmde artma eğilimi gösteren “yeni küçük burjuvazi” olarak tanımlar(2010:280-281). Birinci grup hem emeğin hem de üretim araçlarının sahibidir. İkinci grup ise “üretken olmayan ücretli emek” olarak gruplandırılır: “Bu işçiler artı-değer üretmezler. Diğerleri gibi emek güçlerini satarlar ve ücretleri, emek güçlerinin yeniden üretim bedeliyle belirlenir; fakat artı –değer üretimi yoluyla değil, artı-emeğin doğrudan gasp edilmesi yoluyla sömürülürler”(2010:281). Ekonomik düzeyde farklı konumları işgal eden, bu iki grubun bir sınıf oluşturması koşulunu iki ihtimalle ele alan Poulantzas’a göre, üretim düzeyinde farklı pozisyonlara sahip bu grupların, politik ve ideolojik düzeyde görece birleşik bir bütün olarak küçük burjuva tanımını mümkün kılabileceğini ileri sürer. Ancak bir sınıf bütünlüğü durumunda dahi bu gruplar sınıf fraksiyonlarını oluştururlar. Sınıf fraksiyonları ayrımı, “önemli ekonomik

farklılıklara” işaret ederler(2010:282). Bu açıdan ele alındığında “üretken olmayan ücretli küçük burjuvanın, işçi sınıfına, geleneksel küçük burjuvadan daha yakın olması muhtemeldir”(2010:282). Konjonktürel değerlendirmede ise sınıf fraksiyonların ideolojik-politik ayrımlarının, işçi sınıfına yakınlık ya da uzaklıkta, konjonktürel değişimler karşısında duyarlı olması da muhtemeldir. Tüm bu ilişkisel faktörlere rağmen Poulantzas, küçük burjuvanın bir sınıf fraksiyonu olarak ele alınmasından yanadır. Politik ve ideolojik konum ve farklılıkların belirlediği sınıf fraksiyonlarının ötesinde ikinci ihtimal ise kendi içinde iki versiyonu barındırır: birinci versiyonda “küçük burjuva terimi, geleneksel anlamını korur ve üretici olmayan ücretli çalışanlar yeni bir toplumsal sınıf olarak tanımlanabilir”(2010:283). Bu tür bir gruplandırmanın Poulantzas’a göre yaratacağı sorun ise, üretim tarzında bir değişiklik olmaksızın, yeni bir sınıftan söz etmenin teoride ve pratikte yaratacağı sorunlarla birlikte düşünülmelidir. Bu durumda post endüstriyel topluma geçiş kabul edilmiş olacaktır ve üretim tarzında, yeni bir sınıf oluşturacak denli bütüncül bir değişimin açıklanması gerekir. Bu yaklaşım daha çok postmodern söylem alanında geçerli kabul edilen ancak teorik düzeyde karşılığı olmayan bir iddiadan ibarettir. İkinci versiyon ise üretici olmayan ücretlileri “ara katman” olarak tanımlayan Komünist Parti yaklaşımıdır. Ancak Poulantzas bu tür bir katmanın da fraksiyon ya da kategoriler gibi temelde bir tek sınıfa bağlı olduğunu hatırlatarak, bu versiyonun da sınırlarına işaret eder(2010:283).

Poulantzas, sınıfın burjuvazi ve proletarya şeklindeki ikili ayrımını korurken , sınıfı ekonomik temelde belirleyen Marksist konumu savunmaktadır. Buna göre fraksiyon ya da katmanlar, “toplumsal sınıfların dışında ya da yanında değildir: Bunlar toplumsal sınıfların bir parçasını oluştururlar”(2010:283).

Poulantzas sınıf tanımlamasında ittifak politikalarının belirleyiciliğine vurgu yapar ve devlet de burjuvazinin ajanı ya da aracı olmaktan çok, sınıf ittifaklarınca belirlenen bir iktidar alanıdır. Sınıf ve devlet tanımlarında farklı fraksiyon ve kategorilerin ya da sınıfların ittifakları ideolojik ve politik düzeyde belirir ve bu türden ittifaklar üstyapısal alanın belirleyiciliğinde ele alınır. Jameson da Poulantzas’ın tanımlayıcı yaklaşımında bu kategorilerin kabul edilebileceğinden yanadır ancak O’na göre Poulantzas’ın tanımı ekonomik altyapıdan ideolojik-politik üstyapıya bir sıçramadır. Jameson için bir üretim tarzı olarak geç kapitalizmde nihai belirleyen ekonominin toplumsal ilişkiler düzlemi olsa da sınıf mücadelesinin oluşum halinde, politikanın nihai olarak ortaya çıktığı düzlem kültürel alandır. Ve kültürün metalaşma ve malileşme boyutu politik olanın yeniden ekonomiye

döndüğü bir diyalektik süreci ortaya koymaktadır. Yani üstyapı, sınıf mücadelesinin oluşturulduğu bilinçlenme sürecinde sınıfsal konumun deşifre edilmesinde olumsuzlayıcı bir diyalektiğin araçsal-işlevsel ideolojik anlamında ve olumlu bir diyalektiğe(olumsuzlamanın olumsuzlanması) büküldüğü durumda, kolektif olarak oluşturulması gereken bir toplumsal nosyona ilişkindir.

Jameson’ın, Althusserci yapısalcılık ve Poulantzas söz konusu olduğunda işaret ettiği önemli teorik kazanımlar, Hegelci dışa vurumcu nedenselliğin Stalin modelinde açığa çıkan zaafalarını tanımamızı sağlayan, devletin ve devletin ideolojik aygırlarının “yarı-özerklik” içinde tanımlanmasıdır. Buna göre:

“Devletin ve onun aygıtlarının “yarı-özerkliği”ne ilişkin, Althusser’e borçlu olduğumuz bugünkü Marksist vurgu, devlete ilişkin bu “metin” yorumlarını vahim biçimde kuşkulu kılmaktadır. Ayrıca dikkatleri hem Sovyet sistemindeki bürokrasi ve devlet aygıtlarının yarı özerk dinamiklerine, hem de kapitalizm altında ezilmesi gereken bir engelden çok sınıf mücadelesinin ve siyasal eylemin bir konumu olarak yeni ve genişletilmiş devlet aygıtlarına çekmektedir”(2011a:35).

Jameson’ın burada öne çıkardığı unsur, devlet ya da sınıf tanımlarında ortaya konulan modellerin tarih dışı genelliğinden uzaklaşarak, tarihsel bir bağlamla ya da zeminle ilişkilendirilmesine dayalı “yansıtmacı” boyutun korunması ve yansıtmanın salt ideolojik olmayan ama mevcut bağlamı ya da zeminin inkarı olarak da görülebilecek özerk bir güce sahip olduğunun kavranmasına ilişkindir. Bağlamsal ya da zemine dayalı yorumsamanın “belirsizlikleri”, Ütopya bir kurucu ilişkinin kolektif tasarımına yönelik bir süreci harekete geçirebilir. Jameson’ın Althusserci yapısalcılığın sınırlılığına dair eleştirisi “dolayım” konusunda ortaya konmaktadır. Buna göre, Althusser’in dolayım ve diyalektiği Hegelci dışavurumcu nedensellik ile özdeşleştirilmesi ve özcülükle suçlaması, Lukacs-Sartre ve Gramsci’nin yer aldığı büyük diyalektik geleneğin reddine yol açar. Dolayımın, yapısalcılığın sınırlarını ortaya koyan işlevini ortaya koyan Jameson’a göre yapısalci saldırının kaynağında yatan şey, “dolayım sürecinin çeşitli düzeyler arasında özdeşlikler kurmak suretiyle, her düzeyin bir diğer düzeyde açığa çıktığı ve kendi kurucu özelliğini kaybettiği ve kendi türdeşlerinin (homology) bir ifadesi olarak işlev gördüğü bir süreç olarak kavranması” yatar(2011a:36). Jameson ise dolayımı aynı zamanda, kod çevrimi süreci ve bir tercüme işlemi olarak kavrar:

“Devlet iktidarı, yasal aygıttan bir ölçüde farklı biçimde, sadece kendi temelini oluşturan ekonomik sistemin ifadesi olarak; kültür ise, temeldeki siyasal hukuksal, ekonomik v.b. durumların ifadesi olarak görülmektedir. Bu noktadan hareket edildiğinde, dolayımın analizi,

şeylerin görünümünde açık olmayanı, onların temel gerçekliği içinde kanıtlamayı amaçlar; yani aynı öz, üretim ilişkilerinde olduğu gibi, kültürün belli dillerinde de faaliyet halindedir”(2011a:36).

Poulantzas’ın, Marx’ın Kapital’ini “tarihsel bir toplum betimlemesi değil de soyut kapitalizm kavramının yorumlanması olarak” nitelendirmesinin yol açtığı teorik zaafı ise şu şekilde ifade eder: üretim tarzı kavramını saf bir teorik yapı olarak geliştirmek, üretim tarzının gelişimi içinde belli bir tarihsel toplumun neye göre betimleneceğine ilişkin soruna yol açar ve bu sorunu aşmak için de “toplumsal oluşum” kavramı ortaya atılır. Bu türden yapısal bir kavramlaştırma kapitalist üretim tarzının “özel niteliklerini” göz ardı eder ve yapının mutlaklaştığı bir tarih dışı konuma sürüklenir. Ancak Poulantzas’ın belirli bir toplumsal oluşumda çeşitli üretim tarzlarının “tabakalar halinde ve yapısal biraradalığından ibaret olduğu” görüşünü korur ve kendi analizine dahil eder(2011a:83).

Poulantzas’ın sınıf ve sınıf fraksiyonlarına ilişkin kavramlaştırmalarında ve devletin sınıfların mücadele alanı olarak tanımlamasında, Jameson’ın Açık Devrim modelinde ortaya koyduğu “Simgesel”in sunduğu dolayımın eksikliği olsa da “toplumsal oluşum”un bütüncül yapısına dair tespitlerinin, ideolojik analizde işlevsel kılınabileceği unsurlarının Jameson tarafından korunduğu gözlenmektedir.

Biz burada Jameson’ın sınıf ve sınıf mücadelesine yaklaşımının, hümanizm ve teorik anti hümanizmin her ikisinden de farklı bir yol izlediğini ve tarihsel materyalizmin sınıf kavrayışını, geç kapitalizmin üretim-yeniden üretim koşullarında ve Marx’ın, organik üretim tarzı tanımlamasına uygun bir perspektifle ele aldığını ileri sürmekteyiz. Jameson, Althusserci yapısalcılığı öncelikle öznesiz tarih anlayışı nedeniyle eleştirir ve Marx’ın tarihin sonu kavramını “bildiğimiz anlamda tarihin sonu” sözüyle kavramaktan yanadır. Çelişkinin bitmeyeceğini ve sömürünün ortadan kalktığı koşullarda dahi insanlığın yeni çelişkileri tarihsel olarak üreteceğini öne süren Jameson, Althusser’in yapının belirleyiciliğini ve ideolojinin (iktidar-tahakküm) tüm yapılar için geçerli olduğu iddiasını “tarih dışı” bir iddia olarak reddeder.

Tarihsel materyalizm yapıyı, nesnel ilişkiler çerçevesinde tanımlar. Tarihsellik koşulu sınıf ve sınıf çelişkisine dair tartışmaların kavranmasında “ilişkiler ve süreç” vurgusuyla belirleyicidir. Yapı, üretim tarzı ve toplumsal nosyonla tanımlandığında, tamamlanmış, tek yönlü ve belirlenimci bir doğrusal ilişkiden ya da her toplumsal oluşumu ekonomik belirlenimin mutlak koşullarına indirgeyen bir perspektiften uzak kalmamızı sağlayan da

sınıf çelişkisi kavramının içerdği özne ve nesne ilişkisinin tarihsel ve toplumsal niteliğine yapılan vurgudur. Marx’a göre:

“İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre, kendi seçtikleri koşullar içinde yapmazlar, doğrudan veri olan ve geçmişten kalan koşullar içinde yaparlar. Bütün ölmüş kuşakların geleneği, büyük bir ağırlıkla, yaşayan beyinlerin üzerine çöker. Ve, onlar kendileri ve şeyleri, bir başka biçime dönüştürmekle, tamamıyla yepyeni bir şey yaratmakla uğraşır gibi göründüklerinde bile, özellikle devrimci bunalım çağlarında, korku ile geçmişteki ruhları kafalarında canlandırırlar, tarihin yeni sahnesinde o saygıdeğer eğreti kılıkla ve başkasından alınma ağızla ortaya çıkmak üzere, onların adlarını, sloganlarını, kılıkalarını alırlar” (Karl Marx, Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’i, 1976a:13-14).

Yukarıda alıntılanan ünlü paragraf Marx’ın özne ve nesnel tarihin bütünlüğü anlayışının net bir ifadesi olduğu kadar, sınıfa ve sınıf mücadelesine dayalı görüşlerini de ortaya koyduğu yol gösterici bir düşünceye işaret etmektedir. Biz de bu çalışmanın iddiaları açısından Jameson’ın eş zamanlı art zamanlı tarih anlayışının, özne nesne bütünlüğünün ve sınıfın maddi temeli olarak üretimin toplumsal ilişki niteliğine yaptığı vurgunun Marx’ın bu paragrafta özetlediği maddeci dünya görüşüne uygunluğunu göstermek açısından vurgulanmaya değer görmekteyiz. Marksist sınıf teorisinin temel kavramları, özne ve tarih bir diğer ifade ile sınıf ve devrimdir. Marx’ın emek- değer teorisi, sınıfa ilişkin tanımlamayı emek- sermaye çelişkisi temeline oturtmaktadır. Emek/sermaye çelişkisi açısından kapitalizmin çözümlemesinde odaklandığımız ve koordinatlarımızı belirlediğimiz düzlem kapitalist sistemin kendisidir. İlksel birikimden ve sermayenin birikerek genişleme zorunluluğu içinde olduğu geç kapitalizme, sınıf ve sınıf çelişkisi kavramları da fiilen, kapitalizmin sermaye birikim süreçlerinin ortaya koyduğu üretilmiş ilişki yani sömürü çerçevesinde tartışılabilir. Bu noktada, kapitalizmin olgusallığı ikili bir görünüm sunar; özne ve nesne, alt yapı ve üst yapı, ekonomi ve siyaset. Bu ikilikler geçerli olduğunda baktığımız eleştirel noktadan görünen ise nesnelin belirlenimi altında nesneleştirilen bir öznenin tarihidir. Bir başka ifadeyle üretim araçlarının (teknolojik gelişim) hakimiyetinde gerçekleşen ve sistemi insani olanın dışında tanımlayan geri döndürülemez bir süreçten söz edilmektedir. Kapitalizm, kendi varlık koşulu olan emeği nesneleştirirken, sermaye kendisini özne olarak üretimin ve değerın önkoşulu olarak sunar. Oysa Marx: “sermaye olgusunu bir bütünü oluşturan etmenlerin biri ya da en belirleyici olanı değil, burjuva toplumundaki üretim ilişkilerinin, temeli olarak sunmaktadır”(Nişanyan,1979:22). Marx’ın sınıf çelişkisi kavramının temeli böylelikle, üretim tarzı içinde üretilen toplumsal bir ilişki olarak emek/sermaye çelişkisi ve bu çelişkiyi yaratan üretim araçlarının mülkiyetidir. Artık değere el koyan ve üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan sınıf ve emeği ile yarattığı

değere el koyulan ve üretim araçlarının mülkiyetinden yoksun ve emeğini satarak yaşamak zorunda olan proletaryanın ilişkisi, Marx'ın toplumsal üretimin belirlediği çelişki kavramını ortaya koymaktadır.

Marx aslında meta ve para formunu yaratan temel toplumsal ilişkileri ve sınıfsal konumları araştırmaktadır. Marx'ın politik konumunu belirleyen de bu çözümleme modelidir. Marx'ın analizinin iki düzeyli yapısı , mübadele ve üretim ile Pazar ve fabrika'da somutlanır. Yani yüzeyde gerçekleşenle, temelde bu gerçekleşimi belirleyen süreçlere dair analiz çerçevesi bizi Marx'ın teorik yöntemine götürmektedir. Sınıf tanımlaması yukarıda sözü edilen ilişki biçiminden doğmaktadır. Bu nedenle Marx'ın öncelikle kapitalist toplumu incelediği unutulmamalıdır. Çünkü kapitalist toplumun karakteristiği, kolektif emek gücünün bir meta olarak Pazar konusu olabildiği ve kolektif üretimin bu meta niteliği üzerinden özgür emek olarak tanımlanmasıdır: “işçi ve kapitalist ancak emek-gücü alım satımı ilişkisi” ve kutupluluğu içinde belirlenir (Nişanyan, 1979:25).

Marx, ekonomiyi politkadan, özneyi nesneden, alt yapıyı üst yapıdan ayıran ekonomi politliği tam da bu gizemleştirme –metalaştırma olgusu üzerinden analiz etmiştir. Marksist sınıf teorisinin tanımlayıcı niteliği, üretimin toplumsal bir ilişki olarak maddi niteliğidir. Üretim tarzı toplumsal bir ilişki olarak tanımlandığında, Marx'ı ekonomizmle suçlayan tüm bir postyapısalcı ve post Marksist “söylem”in iddialarındaki indirgemeciliği ortaya koymak kolaylaşır. Marx'ın politik hedefi tam olarak, insanı nesneleştiren ve salt ekonomik bir varoluşa indirgeyen politik iktisadın kendi kavramları ve iddiaları üzerinden eleştirilmesi ve üretimin izlerini silen ideolojik düzeyin açığa vurulmasıdır. Özgür emek ve sözleşme hukukuna dayalı eşitlik, üretimin sömürü mantığını ve ekonominin kapitalizm açısından merkeziliğini gizleyen bir örtüdür.

Biz bu bölümde Jameson'ın, tarihsel materyalizmin kavramlarını sahiplenme biçimi açısından, Marx'ın maddi olanın salt ekonomik değil ama tüm bir üretim tarzı boyunca belirlenen toplumsal ilişki ve süreç niteliğine yaptığı vurguyu koruduğunu ileri süreceğiz. Ve maddi yaşamın üretimi ve yeniden üretiminde ekonominin nihai belirleyiciliğine yapılan vurgunun Jameson tarafından da paylaşılan klasik ve hala geçerli bir iddia olduğu fikrini koruyacağız. Ekonomik olanın belirleyiciliği politik iktisadın eğilimlerince belirlenir ve tarihsel olarak sömürü ilişkisinin varolduğu tüm üretim tarzları için de geçerlidir. Oysa tarihsel materyalizm insani olanın izini silen kapitalist sistem mantığı içinde nesneleştirilen

özneyi, tarihsel koşulları içinde ve sömürü ilişkileri içinde düşünür. Jameson'ın kültürel alanda yaptığı çalışmalar ve geliştirdiği üst-yorum kavramı, biçimin içeriğini unutmamıza yol açan gizemleştirmeyi gizemsizleştirme çabasıdır. Burada E.P. Thompson'ın ekonomik temelden üretilen bir üstyapı kavramının indirgemeciliğine işaret ederken öne sürdüğü “üstyapının altyapısına uygunsuzca müdahale edildiği” saptamasıyla, bu müdahalenin, “kapitalist toplumda eşzamanlı olarak ortaya çıkan ekonomik, ahlaksal ve kültürel sömürü biçimleri üzerine temellendiği” yolundaki uyarısı, Jameson'ın postmodernin yeniden üretimci mantığını ortaya koyan analizinin, üstyapısalcı bir analiz olmaktan çok, biçimin içeriğini açığa çıkarma çabası olarak anlaşılmasında yol gösterici bir açılım sunmaktadır(Thompson'dan akt.Turgut,1994:16).

Marx için üretimin maddi niteliği, ekonomi ve politikanın iç içeliğini ortaya koyar. Marx, politik ekonominin, ekonomiyi siyasaldan özerkleştiren görünüm dünyasına karşı, bu iki alanın da sınıf ve sınıf çelişkisi dolayımında kurulan birliğine işaret etmektedir. Analitik açıdan bu düzeylerin ayrılığını koruyan Marx'ın asıl çabası, ekonomik düzeyce oluşturulan siyasetin teknik biçiminin, diyalektik olarak aynı zamanda üretim tarzının sistemsel olarak düzenlendiği bir organik bütünlüğü açığa çıkarmaktır. Biz bu bölümde Jameson'ın Postmodernizm (1994), Lenin ve Revizyonizm (Yeniden Lenin (2007) içinde) ve Kapitali Sahnelemek (2013) başlıklı çalışmalarından hareketle sınıf ve sınıf mücadelesine bakışının Marx'la oluşturduğu süreklilik ve süreksizlikler üzerinden bir değerlendirmesini yapacağız.

Jameson, kapitalizme ilişkin dönemselleştirmesinde, küreselleşme dinamiklerince belirlenen eşitsiz ve bileşik gelişimin, bugünün toplumsal yapısını ve toplumsal eylemin niteliğini belirlediğini hatırlatarak, teknolojik gelişimin içinde bulunduğumuz geç kapitalizm aşamasında finans kapitalin hareketi ile birlikte düşünülmesi gerektiğini vurgular. Üçüncü kapitalist aşamanın içinde özne tanımı bu nedenle sorunludur. Ancak bireye indirgenmiş bir özne tanımının sınırlarının görüldüğü bir ortamda kolektif eylemin örgütleyici mantığı ve sahip olduğu strateji önem kazanmaktadır. Jameson postmodernizmin öznenin parçalanmışlığına yaptığı vurguyu ve öznenin imkansızlığına dair karamsar mesajını değerlendirirken bu türden bir olumsuzlamanın karşısında benlik inşacı projelerin de sınırlarına işaret ederek, kimlik politikalarının formel eşitleyici mantığının sınıfsal eşitsizliği ortadan kaldırmadığını ve adalet teorilerinin de sistem içi dar vizyonları ile sınıf sorununa yönelik bir önerilerinin bulunmadığına işaret etmektedir. Bu aşamada bizim için vurgulanması gereken unsur, kültürün politik bir nitelik kazanmasının gizlediği gerçeklik

içinde sınıf ve sınıf mücadelesinin varlığına işarete eden Jameson'ın finans kapitalin küresel ölçekte dolaşımı ile belirlenen, içinde bulunduğumuz tarihsel anda, sınıfın oluşumuna dair sorulacak soruları belirleme çabasıdır. Çünkü Jameson sınıfın varlığının kültürel politikalarla yok edilemeyeceğini ancak yeni bir sınıfın da oluşum halinde olması nedeniyle henüz kesin bir kavramsal tanıma ulaşılamayacağını ifade eder. Bunun nedeni, kapitalizmin küresel ölçekte eşitsiz ve bileşik gelişiminin ortaya çıkardığı dengesizliklerin hesaba katılmadığı bir sınıf oluşumundan bahsedilemeyeceği yönündeki saptamadır. Tarımsal nüfusun neredeyse tümüyle yok edilme sürecine girdiği bir dolaşım anında, Jameson iş-olandan ziyade iş-olmayana, iş gücünden ziyade işsizliğe bakmayı önermektedir. Bu nedenle *Kapitali Sahnelemek*'de, Marx'ın *Kapitali*'nin yeni bir okuma biçimini ortaya koyar ve *Kapital*'in işsizlikle ilgili bir kitap olduğu tezini ileri sürer.

Jameson'ın *Biricik Modernite*(2004) kitabının ünlü sonsözü "Daima modern olmalıyız!" dan kasıt, yaşanan durumla, yani Burjuva gerçekliğinin dayattığı tamamlanmış liberal özgürlükçü toplum imgesi ile aramıza eleştirel bir mesafe koymaktır. Modernizm Jameson açısından burjuva toplum tasarımının başarısızlığının bilincine varmaktır ve bu farkındalık bir başka alternatifin mümkün olduğu gelecek tasarımına bağlanır. Modernin manifestocu karakteristiği postmodernizmin şimdinin mutlaklığı ve parçalanmış-fragmentasyona uğramış gerçekliği içinde mesafe kaybı ile sonuçlanmıştır. Jameson, Marksizmin tanımlayıcı kodu olan sınıf ve sınıf mücadelesi kavramlarının barındırdığı gelecekçi vizyonun yeniden kazanılmasını hedefler. Radikal bir değişim için öncelikle burjuva toplum tasarımının ve onun özne kurgusunun başarısızlığının öne çıkartılması gerekmektedir. Yaşanan gerçeğin görünümler dünyası ile kurulan mesafe, Jameson'a göre, modernizmin en büyük mirasıdır. O halde görünümler dünyası ya da nesnel görünümün sunduğu bilgiye dayalı ampirisizm, sınıfın sonunu ilan ederken, diğer yanda sınıfın üretim güçlerinin nesnel gelişimi tarafından belirlendiğini iddia eden ortodoks görüşün ötesinde, burjuva toplum ve neoliberalizm eleştirisini aşan bir eleştirel pozisyon belirlemek gerekmektedir.

Reformculuğun devrim fikrinin yerini aldığı postmodern iklim Jameson açısından ütopyacı vizyonu imha ettiği için tehlikelidir. Bu nedenle refah devleti ya da sosyal demokrasi gibi sistem içi farmülasyonları, kapitalizmin işine yarayan ve radikal bir dönüşümü engelleyen tarihsel taktikler olarak dışlar. Küreselleşme tartışmalarının öne çıkardığı politik ve kültürel strateji sorununa odaklanmayı bu nedenle tercih eden Jameson, küreselleşmenin soyut ve

genel kavramlarla üretilen belirsizliğini aşmanın yolu olarak Marksist ve modern eleştirel bir bilinç haritası oluşturmayı önermektedir.

Jameson'ın sınıf kavrayışına ilişkin olarak belirsizlik gibi algılanabilecek ikili yorumuna bu aşamada değinmekte fayda var. Bir yandan kimlik politikalarının farklılığı öne çıkartan ancak anayasal çerçevede hukuki ve siyasi eşitlik temelinde eşitlenen söylemsel düzeylerinin, sınıf bölünmesini ve sınıfların varlığını ortadan kaldırmadığını ileri sürerken, diğer yandan da finans kapitalin küresel ölçekte genişleme dinamiğinin etkileri hissedilirken yeni bir sınıf kavramına henüz ulaşılmamış olduğuna işaret eder.

Jameson'ın çalışmasını yönlendiren temel eğiliminin teoriyi toplumsal ya da kolektif eylemle buluşturmak yönünde bir çaba olduğuna çalışmanın giriş bölümünde yer verdik. Bir praksis politikası için strateji oluşturmaya yönelen Jameson, ontolojik tanımlardan çok süreci ve ilişkileri odağa yerleştiren bir tarihselci yaklaşım içinde konumlandığı içindir ki, sınıf ve sınıf mücadelesine ilişkin yaklaşımında da öznel ve nesnelin diyalektiğini iki önemli dinamiği gözeterek konumlandırmaktadır. Bunlardan birincisi kapitalizmin tarihsel olarak özgüllüğünü öne çıkaran zamansallık vurgusudur. Diğer de bir üretim tarzının yapısal ve sistemik niteliklerinin korunduğu kavramların oluşturduğu çerçevedir. Bu noktada, zamansallık vurgusu, kapitalizmin geç aşamasında gösterdiği global eğilimlerin sistemik karakteristiği ile diyalektik bir biçimde buluşturulur. Bu nedenle Jameson, sınıf hakkında, geç kapitalizmin globalizasyon dinamiği sürecinde yapısal bir tanımlama yapmamak konusunda oldukça titizdir. Belirli bir özne tanımı yapmaktan kaçınır. Ancak onun sınıf ve sınıf mücadelesine ilişkin tavrı kapitalizmin globalizasyon süreçlerinde uğradığı yapısal farklılaşma dinamiklerini yorumlama tarzı üzerinden izlenebilir. Marx'ın sermayenin “organik kompozisyonu” formülünü hareket noktası kabul eden Jameson, Marx'ın sermayeyi “ücretli emekçinin bizzat kendisinin yapıp boynuna geçirdiği altın bir zincir” (Grundrisse) şeklinde tanımlamasıyla ortaya koyduğu paradoksun politik içerimlerine işaret etmektedir. Anayasal yurttaş olarak siyasi ve hukuki açıdan eşit sayılan işçi sınıfı, piyasa koşullarında özgür sözleşme hukuku çerçevesinde “iradi” olarak kendi ontolojisini inşa eder. Sermayenin gerçek üretici öznesi bu suretle sermaye birikiminin nesnesi haline gelir. Paradoks hem köleleşme dinamiğini hem de zorunluluktan özgürleşmeye geçme dinamiğini birlikte barındırır: “Vicocu-Brechtien tarih anlayışı ile özneleşen sınıf ontolojisi burada kendi yaptığını yine kendisinin bozacağı yönündeki iyimser beklentiyle tanımlanan zorunluluktan özgürlük alanına geçişle, siyaset halini alır”(Jameson,2013:81).

O halde, mekanik bir tarih algısından ve kahramanca bir kurtuluş beklentisinden ayrılan bir politik alan açmak öncelikle, somut- nesnel gerçekliğin bilişsel haritasını oluşturmaktan geçmektedir. Bunun için de kapitalizmin görüngülerinin dolaysızlığını aşan ve reelden somuta yükselmemizi sağlayacak bir dönemselleştirme pratiği zorunludur.

Jameson'ın kapitalizmin sistemik zaafılarını açığa vuran içsel zorunluluklarını ortaya koyduğu çözümlemesini ele almadan önce, çağdaş sınıf analizinde önemli bir teorik zemin sunan Poulantzas'ın "küçük burjuvazi" kavramıyla getirdiği açılıma değinmek gerekmektedir. Küçük burjuvazi, Marx'ın ortaya koyduğu klasik tanımının ötesinde ilk olarak Bernstein'ın üçüncü yol-sosyal demokrasi savunusu ile Marksist sınıf analizinde politik gerilim hattını oluşturmuştur. Buna göre öne çıkan sorun, küçük burjuvazinin emek/sermaye (sömürü) ilişkisinde nasıl konumlandığı ve hangi sınıfın çıkarına hizmet ettiği ile ilgilidir. Bernstein'ın, üçüncü yol modelinde ortaya koyduğu konumlanma sorunu, geç kapitalizm koşullarında yeni orta sınıf kavramı çerçevesinde sürmektedir. Yeni orta sınıf kavramı bir yandan emeğin, değer yaratan (bedensel)emek ve değer yaratmayan (zihinsel) emek şeklinde bölünmesini gündeme getirmektedir. Diğer yandan Weberci statüsel toplumsal gruplar tanımına denk düşen "alt-orta-üst sınıf" kategorileştirmesinin yeni bir versiyonunu ortaya koymaktadır. Weberci sınıf kategorisinin belirgin karakteristiği, orta sınıf kavramını, ekonomi politiğin aksine tüketim olanakları ve yaşam tarzları üzerinden tanımlamasında açığa çıkan kültürel vurgusudur. Daha çok sosyolojik bir perspektifle içerdiği üstyapısal vurgu nedeniyle yeni Weberci yaklaşımların önde gelen ismi E.O.Wright'ın yaklaşımı çalışmanın sınırları açısından dışarıda bırakılacaktır. Sınıfa ilişkin sorunsalı belirleyen ana hat, Marx'ın ortaya koyduğu toplumsal nosyon çerçevesinde düşünüldüğünde, üretimin organik yapısını dışarda bırakan ve tüketim paradigması içinden bir sınıf kavramı geliştirerek sınıf konumunu ikincilleştiren Weberci sosyoloji ve Wood'un Avrokomünizm başlığında topladığı sınıf tartışmaları ihmal edilecektir.

Günümüzde sınıf tartışmasının, burjuva toplum ve orta sınıf ekseninde yoğunlaşan çizgisinin Marksizm içi tartışmalarda biçimlenişinde Nicos Poulantzas'ın "küçük burjuva" tanımı önemli bir rol oynamaktadır. Poulantzas'ın tanımına göre küçük burjuva tanımına merkezi niteliğini kazandıran unsur, klasik tanımın ötesine geçerek mavi yakalılar olarak da tanımlanan hizmet sektörü çalışanlarını ve zihin emeğini kapsayacak bir içeriğe ulaşmasıdır. Wood, Poulantzas'ın "yeni ücretli çalışan gruplar"ın sınıf kategorisine dahil edilme biçimlerine karşı başlıca iki eğilimi eleştirerek karşı çıktığını ileri

sürmektedir(Wood,2007:77). Birincisi yeni ücretliler grubunun proletarya ve burjuvazi içinde ya da her ikisinden biri içinde sönmüneceğine dair yaklaşımdır. İkincisi ise Poulantzas'ın “orta sınıf” teorisi olarak adlandırdığı eğilimdir. Bu eğilim ise burjuvazi ve proletarya çelişkisinin bu yeni genişleyen sınıf içinde sönmüneendiğini iddia etmektedir.

Orta sınıfın, Marksist sınıf ve sınıf mücadelesi kavramlarını geçersizleştiren bir ideolojik perspektifi dile getirdiği açıktır. Bu tartışmada vurgu, ekonomi politikten, tümüyle hegemonik kültürel-siyasal bir egemenlik alanına kaydırılmaktadır. Wood’a göre, “Marksist teori ve sosyalist stratejiye göre bu iki kategoriye dahil birçokları arasında, Poulantzas'ın teorisine karşı çıkan sadece bir teori vardır: beyaz yakalı işçilerin, giderek artan oranda 'proleterleştirildiğini' “ öne sürerek, “yeni ücretli çalışan grupları da işçi sınıfına dahil eden teori”(2007:77). Bu teori “soğurma” kavramı çerçevesinde Jameson'ın Kapitali Sahnelemek kitabında ele alınmıştır. Soğurma teorisi diğer bir ifadeyle kutuplaşmacı teori olarak da anılmaktadır. Bu teorinin zemini, kapitalist üretim tarzının emek/sermaye çelişkisinde açığa çıkan sömürüyü, sermayenin emeğin nesnel görünümü ve artık'a el koyma biçimleri çerçevesinde belirlenir. Meslek ya da iş tanımının ötesinde ve ücretli emeğin de tek başına belirleyici olmadığı bu yaklaşımın ayırt edici yanı, işsizliğin yapısal hale gelme koşullarını da gözetmesidir. Dolayısıyla soğurulma sürecinin fukaralaşma yasası ile birlikte işlediği süreç, yıkıma ya da işçi sınıfının soğurulamaz varlığı ile sistemin dönüştürülmesine varabilir. Bu tek başına işçici ya da tek başına teknik gelişimci modellerin ötesinde iradi olana alan açan diyalektik yaklaşımın önerisidir.

Poulantzas 'ın üretim tarzı ve üretim ilişkileri kavramlarına yaklaşımı teorik anti hümanist geleneğe uygun olarak, yapının, toplumsal ilişkilerden ayrıldığı ikili bir konumlanma yaratır. Buna göre üretim ilişkileri üretim tarzı içinde toplumsal nosyonu oluşturan politik-ideolojik-kültürel düzeyleri de kapsar. Bu tanım ideolojik-politik alanın üretim tarzı içinde kavramlaştırılmasında Marx'ın toplumsal nosyon olarak tanımladığından farklıdır.

Poulantzas, sınıfın özne olarak düşünülmesine itiraz eder ve sınıfın verili durum içinde tanımlanmasının ekonomi dışı düzeylerce de belirlenebileceğini savunur. Bu yaklaşım Jameson'ın sınıfı, sosyolojik, ideolojik, ekonomik bir kategori olarak nitelemesinden farklıdır. Jameson bu nitelendirmeyi mevcut sınıf tartışmalarının odaklandığı düzeyleri açıklamak için kullanmaktadır. Poulantzas'a göre: “ ‘kendinde sınıf’ , “sınıfsal durum”, kendi için sınıf “sınıfsal işlev” “ olarak tanımlanmalıdır(1992:56). Sınıfsal işlev, özneci-işçici-

hümanist yaklaşımların öne çıkardığı bir yaklaşım olarak tarihsel içeriği ve belirlenimci vurgusuyla eleştirilir. Poulantzas, sınıf tanımında düzeylerin yarı özerkliğine vurgu yaparken yapının özerkliğini korur: “Bir toplumsal sınıf gerek ekonomik, gerek politik düzeyde, gerek de ideolojik düzeyde belirlenebilir, dolayısıyla özgün bir düzeye göre konumlandırılabilir. Fakat bir sınıf bu şekilde tanımlanıp kavranabilirse de yine de meydana çıkış nedeni olan düzeysel bütünlüğe göbekten bağlıdır”(1992:56-57). Bu tanımın teorik içerimi, yapı kavramı çerçevesinde üretim tarzı soyutlamasını değişmez ve tarih dışı bir model olarak sabitlemesi ve yapılar arası tarihsel sürekliliği reddeden yapı kavramlaştırması nedeniyle artzamanlı üretim tarzlarının ortak özelliklerini ve kapitalizmin bir üretim tarzı olarak özgüllüğünü göz ardı etmesidir. Dolayısıyla yapı soyutlaması mutaklaşırken, özgüllüklerin tarihsel olarak ürettiği üretim ilişkileri gündem dışına itilmiştir. Bu, yapının tümüyle eşzamanlı, konjonktürel algılanışına dayanan ve kopuşu sürekliliğin yerine geçiren bir yaklaşımdır. Bu durumda, yeni küçük burjuva konumunu belirleyen unsur da ideolojik düzeye sıkıştırılmış olacaktır. Üretim tarzı, ekonomik, ideolojik ve politik düzeyler tarafından da belirlendiği ölçüde, kapitalist üretimin metalaştırma niteliği ve emeğin metalaşmasının sermaye birikimi ve genişlemesinde bir toplumsal ilişki olarak sömürüyü üretme ve yeniden üretme süreçlerinin özgüllüğü gözden kaçırılmış olur. Daha önce de işaret edildiği gibi üretim tarzlarının eşzamanlılığına vurgu yapan Althusserci geleneğin zayıf noktası, geç kapitalizm koşullarında, kapitalist üretim tarzının hiyerarşik açıdan diğer üretim tarzları üzerindeki standardizasyon süreçlerini teorize edememesinden kaynaklanır. Sadece altyapıyı içermeyen (üretim güçleri ve üretim ilişkileri ve bunlar arasındaki çelişki) üretim tarzı kavramının üstyapının farklı düzeylerince de belirlendiği görüşü, sınıfın nesnel tanımında ideolojik-politik kerteyi öne çıkaran bir sıçramadır. Yani Poulantzas’a göre: “Ekonomi aslında sadece herhangi bir düzeye egemen rol üstlediği ölçüde, yani düzeylerin merkezden kopması sonucu egemenliğin el değiştirmesini düzenlediği ölçüde belirleyici”dir(1992:8). Bu durumda, “Kapitalist toplum da diğerlerinden son kertede ekonominin belirlemesiyle değil, ekonominin aynı zamanda başat olmasıyla ayrılır”(1992:22). Poulantzas ‘ın devlet ve sınıf analizinde ortak analiz çerçevesi, ekonomik-politik ve ideolojik kertelerin üst belirlenim çerçevesinde ele alınarak, ekonomiye nihai belirleyen rolü verilmesine karşın, nihai kertenin geciktiği ya da ertelendiği bir yapı anlayışının öne çıkardığı üstbelirleyen rolünün ideolojik olana verilmesidir. O halde sınıf konumunu belirleyen de nihai olarak ekonomik olmakla birlikte yapı olarak tanımlanan toplumsal formasyonun egemen biçimidir. Üretimin toplumsal ilişki niteliği burada özellikle kapitalist üretimin organik bütünlüğü göz ardı edilerek salt üretim güçlerine indirgenir. Bu

durumda yapının belirleyiciliğinde ideoloji de kalıcı ve sabit bir statü kazandığı için, özne ya da işlev olarak ve kendi için sınıf Poulantzas açısından olanaksızdır.

Sorunun kaynağı Althusserci altyapı üstyapı ilişkisinin, tarihselciliğin belirlenim mantığından ayrılmaya çalıştığı noktada belirginlik kazanmaktadır. Son kerte kavramının da ortadan kaldırmadığı bu sorun, Marx'ın üretim tarzı kavramını, sömürüyü temellendirdiği tarihsel formlar açısından soyut bir model olarak inşa ederken, altyapı ve üstyapı ayrımının geçimlik ekonominin, üretim araçları ve üretim güçlerinin bütünlüğünde tanımlanmasındaki belirenimciliğin bildiğimiz anlamda tarihin ekonomi politiğini oluşturduğuna dair saptamasıdır. Sınıflı toplumun temelindeki sömürü ilişkisini üretim tarzı kavramında arayan Marx, bu soyutlama ile bildiğimiz anlamda tarihin sonunu getirecek proletaryanın sınıfsız toplumu kurmaktaki rolüne işaret eder. Özne verili değildir, ancak çelişki öznenin kuruluş imkanını oluşturan belirlenimde aranmalıdır. Kapital'in burjuva politik iktisadının kavramsal belirleyiciliğinde yazılması, bir teslimiyete değil, bu kavramsal çerçeveyi oluşturan sömürü tarihine üretim tarzı üzerinden bakan soyutlama aracılığıyla ve bu tarih içinde özgüllüğü ile kapitalist üretim tarzının karakteristiğini oluşturan, burjuva ekonomisinin yapısını ortaya koyma çabasıyla belirlenir. Bu teorik sorunsala politik çıkarımlar başlığında yeniden dönülecektir.

Tarihselci yaklaşımın diyalektik materyalizmin deterministik yorumuna yaptığı itiraz, zorunluluğu sorunsallaştırarak Marx'ın 18 Brumaire'ine atıfla ortaya konmaktadır. Belirleme ilişkisinin farklı biçimler aldığı Marksist analiz içinde tarihselci ve yapısalcı yaklaşım ana ayrım hattını belirlemektedir. Bu ayrımın temeli ekonomik –politik ve ideolojik düzeylerin ilişkilendirilme biçimlerinde açığa çıkar. Bu durumda tarihselciliğin üstünlüğünün, -ekonomik olanla politik- ideolojik olanın ilişkisinde- kapitalist üretim tarzının, sermayenin niteliğinden doğan özgüllüğünü görmüş olmasından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Üretim için üretimin mantığı, kapitalizm öncesi üretim tarzlarında ekonominin taşıdığı anlamdan farklılığı içerir. Dolayısıyla özgür ücretli işçinin artık değerine el koyma ve emeğin kolektif metalaşması süreçlerine dayalı sermaye birikim mantığını yaratan üretim ilişkileri ve üretim araçlarının oluşturduğu özgül üretim tarzıdır. Üretim tarzı soyutlamasının her üretim tarzı için geçerli olan ekonominin politik zoru koşullaması ile kapitalist üretim tarzının özgül biçimi içinde zorun doğrudanlığının ve dışsallığının ,üretim tarzının kendi özgül toplumsal ilişkileri temelinde dolayım kazanmasıdır. Yeniden üretimin ideolojik

boyutu burada açığa çıkar. Böylece belirlenim ve yansıma ilişkisi her iki teorik yaklaşımın da üstyapıyı tartışmasına yol açmış ve oldukça zengin bir literatür yaratmıştır.

Yapısalcılığın zaafı temel olarak bütünlük nosyonunda altyapı ve üstyapı ayrımını ortadan kaldıran bir üstbelirleme-görece özerklik-nihai kerte gibi kavramlarda açığa çıkar. Bu kavramların oluşturduğu teorik çerçeve altyapının belirlenimine karşı ideolojik kerteyi özerkleştirmiştir. Üretim tarzının bütünlüğü ekonomik-politik ve ideolojik düzeylerin tümünü kapsar ve Marx'ın üretim güçleri ve üretim ilişkilerinden oluşan üretim tarzı kavramından ayrılır. Jameson'a göre bu, yapının tanımıdır. Jameson ise Marx gibi altyapı ve üstyapı ayrımını korumaktan yanadır. Böylece ekonomi ve siyaset ayrılırken, siyasetin bir üstyapı düzeyi olarak içeriğinin, yeniden üretim süreçlerinde izlenmesini de mümkün kılar.

Marx'ın üretim tarzı kavramı tarihsel bir kavramdır ve toplumsal ilişkilerin belirlendiği alan da ekonomik alt yapıdır. Form değişse de modelin bileşenleri sabit tutulur ve böylece bu soyut kavram sayesinde üretim tarzlarının tarihsel farklılıkları ve özgüllükleri belirlenebilir. Bunun için ölçüt, üretim-mübadele ve dolaşımın toplumsal ilişkilerde ortaya koyduğu formları belirlemektir. Kısaca belirtmek gerekirse Marx'a göre üretim tarzının belirleyici karakteristiği, her tarihsel- toplumsal üretim biçiminin ortak koşulunun geçimin nasıl sağlandığı ve geçim sağlama biçiminin belirlediği toplumsal ilişkilerin ne olduğudur.⁸

Emeğin metalaşması ile dışsal ve dolayimsız zor şeklindeki baskı nitelik değiştirir ve üretim ilişkilerinin yeniden üretimi sorunu ile üstyapının üretimle olan diyalektik-dolayimli ilişkisini gündeme taşır. Jameson'ın paylaştığı konum üretim araçlarındaki teknolojik gelişimin bir yandan işin niteliğini değiştirmesi ile zihin emeğinin hizmet sektöründe öne çıkmasının, temel sömür ilişkisindeki bölünmeyi değiştirmede yönündedir. Buna göre proleterleşme süreci fukaralaşma süreçlerini de kapsayan iki sınıflı bölünmeyi belirginleştiren bir eğilimi ortaya koymaktadır. Jameson açısından sınıf bölünmesinin temel belirleyeni Marx'ın üretim ilişkilerine verdiği öncelikle uyumludur. Bu durumda üretim ilişkilerinin belirlediği nesnel koşullardan ne anlaşılması gerektiği ortaya konmalıdır.

⁸Konuyla ilgili ayrıntılı ve açıklayıcı 34.dipnot için Bkz. Kapital Cilt I,çev.A.Bilgi,Sol Yayınları, İstanbul, 2003, s.84-85.

1.3.2. Dolaşımın zamansallığında nesnellik boyutu

Nesnellik bir ilişki olarak kavrandığında nesnel ilişkilerin üretim tarzınca tarihsel olarak üretildiği açıklık kazanmaktadır. Jameson yukarıda özneliği ya da öznenin edimini öne çıkaran yaklaşıma karşılık, yine üretim ilişkilerince belirlenen nesnel sürece işaret eder ve *Kapitali Sahnelemek*'te(2013), ontolojinin siyaset haline geldiği bu iyimserlik momenti için “sistemin de kendi inatçılığı içinde” kendisi için “bir iyimserliğe ve bir cevaba sahip olduğu” hatırlatması yaparak, nesnelin koşulunu yeniden hatırlatır(2013:81). Yeniden üretim süreçlerinin, bir üretim başlangıcı içermeyen zamansallığı içinde, hem geriye dönük olarak üretime, hem de geleceğe yönelik bir tamamlanmışlığa ulaşmayan sonsuz bir şimdide asılı kalmasının (P-P') paradoksuna işaret eden Jameson, sermayenin genişleme dinamiğinin kendisi için bir cevap oluşturma eğiliminin aynı zamanda kendi yıkımını da barındırdığını hatırlatır. Dolayısıyla üretimin izlerinin silindiği ve basit bir mübadele süreci ile temellendirilmesi de olanaklı görülmeyen genişleme dinamiği, Marx'ın sermayenin organik kompozisyonu olarak tanımladığı bütünlüklü sürecin içinde farklı bir sorunu gündeme getirmektedir. Ya da Jameson'ın ifadesiyle organik bileşimin payı ve paydası arasındaki ilişkiye bağlı olarak sürekli değişen oranı, üretim araçları ve üretim ilişkileri dengesini tek yönlü belirlenimle tanımlamanın ötesinde bir zamansallık boyutu ile kavranmalıdır.

Marx'ın, sabit ve değişken sermayenin organik bileşiminin, sabit sermaye lehine dengesizleşme sürecini, kar oranlarının düşme eğilimi ile sermayenin yıkımını da barındıran bir süreç olarak tanımladığına dikkat çeken Jameson, bu tespitin bir yasadan çok bir çıkarım olarak değerlendirilmesini ve bu çıkarımın en temelde, sermayenin yoğunlaşma ve merkezileşme olmak üzere ikili bir eğilim içine girdiği süreçleri tanımladığını ileri sürmektedir. Sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi eğiliminin kapitalizmin yapısal çelişkisini ortaya koyan iki tema olarak barındırdığı paradoks, tekelleşmenin tarihsel bir sapma olarak görülemeyeceği temel bir dinamiği ortaya koyar. Marx ve takipçilerinin kapitalizmin yapısına kazınmış temel bir eğilim olarak yoğunlaşma ve merkezileşmeyi genel bir yasa şeklinde kabulü, daha sonra finans kapitalin ortaya koyduğu teorik sorunla yeni bir boyut kazanacaktır Jameson'a göre. Finans kapital teorisi, “Arrighi'nin Uzun Yirminci Yüzyıl kitabında, finans kapitalin süreğenliği ile döngüsel bir süreç içinde” tanımlanır(2013:82). Jameson bu aşamada “Genişleme” olgusunu, kapitalizmin her krize karşı kendisini yeniden üretebilme koşulu sağlayan ve emperyalizmi önceden haber veren ve gelecekte gerçekleşmiş bir dünya pazarı ile küreselleşmeyi mutlaklaştıran, zamansallık

koşulu olarak tanımlar. Bu eğilim tek ülkede sosyalizmi inandırıcılıktan yoksun kılarken kendisini de öncesizliği ve geleceksizliği içinde bugünün mutlak şimdisinde konumlandırır.

Dolaşım, finans kapitalin genişleme eğilimi içinde yeni zamansallığı tanımlayan unsur olarak, geç kapitalizmin karakteristiğini oluşturur. Ancak, dünya piyasasının henüz gerçekleşmediği bu aşamayı kapitalist üretim tarzının mutlak zaferi olarak yorumlayan teorik yaklaşımlara karşıt biçimde Jameson, dolaşımın soğurduğu emek süreçlerini ve eş zamanlı üretim tarzlarını sürekli bir biçimde hatırlatır. Sermayenin genişleme eğilimi metalaşmanın dünya ölçeğinde gerçekleşme sürecidir. Kapitalizm kendisine bir dış bırakmayacak ölçüde genişlemesi aynı zamanda işsizlik ve fukaralaşma dinamiklerini besleyen bir süreç olarak “kutuplaşma” yönünde bir gelişim sergiler. İlerlemenin sefalet, zenginliğin fakirleşme olduğu bu dinamik, kapitalizmin dünya ölçeğinde gerçekleşen metalaştırma süreci ile zıddına döner. Jameson, Marx’ın Grundrisse’de sosyalizmin kapitalist gelişme nihai sınırlarına ulaşmadan sosyalizmin gerçekleşmesinin gündemde olmayacağına ilişkin tespitini, kapitalist dünya pazarının kapitalizmin mutlak sınırını oluşturduğu yönünde yorumlar.

Jameson açısından Grundrisse’in sunduğu perspektif, kapitalistin ve işçinin sermaye birikim süreçleri içindeki rollerinin aslında son derece ince bir çizgiye işaret eder: işçinin değer yaratan bir makine olarak konumlandırıldığı aynı düzlemde kapitalistin de artı-değerin daha fazla sermayeye çevrilmesinde bir aracı ya da Trager(taşıyıcı) olmanın ötesinde bir anlamı olmayacağına ilişkin çizgidir bu(2013:84). O halde sorun burada kapitalizmin nasıl aşılacağı sorununa ve özneye odaklanır: “Sistemin oluşumu ve buna mükabil onun devrimci bir şekilde alaşağı edilmesi kişileri aşan güçlerin mi yoksa tarihin kolektif öznelerinin eseri midir?”(2013:84).

Jameson, değişimin kapitalizmin kendi içsel çelişkisinden doğan bir bozuklukla mı yoksa devrimci bir müdahale ile mi geleceği sorusuna basitçe bir cevap vermez. Bu kasıtlı cevapsızlık Jameson’ın politik olana odaklanan Marksist tutumunun belki de en belirgin olduğu eğilimine işaret eder. İdeoloji ve ütopya diyalektiğinin kendini açığa vurduğu nokta da burada aranmalıdır. Marx ‘ın sisteme yaptığı vurgunun bir temalaştırma ya da modelleştirmeden çok figürleştirme ile düşünülmesi gereğini ileri süren Jameson, genişleme olgusunu, Marx’ın Hegel’de içtekinin dışa eklenmesi ya da dışavurumcu nedensellik ilkesine karşı alaycı tutumunu hatırlatır(2013:85). Daha önceki soruda “kişileri aşan güçler”

vurgusuyla sistemin yapısal ve genel yasası karşısında tarih dışı bir dışsallığın devreye sokulduğunu ve Marx'ın tam da bu noktada yaptığı müdahalenin soruyu ne denli geçersiz kıldığına işaret eder: “kendi kendini yıkan çelişki kapitalizmin bizzat kendisidir: Böylesine krizler ve arızalar eşliğinde gelişen bir makine karşısında hiçbir “yasa” işlemez”(Jameson,2013:85).

Burada ortaya çıkan diyalektik süreç ve karşıtların birliği Jameson'a göre yine de Marx tarafından yasalaştırılmaz. Yani kapitalizmin kendi yıkımını gerçekleştirecek içsel çelişkileri, kapitalizmin mutlaklığını tarihe not düşen yasalar olarak algılanamazlar. Teknolojinin ve makinenin kapitalist ilişkiler tarafından kullanımının belirlendiği “biçim” sorunsallaştırılır. Jameson açısından “biçimin değişmesi” sorunu, tözcü bir yaklaşımla teknolojik determinizmin yarattığı kabusu ve kıyamet beklentisini boşa çıkaran bir figürasyon sorunudur.

Jameson'a göre, kapitalizmin mutlak yasası olarak sermaye birikimi, kendi tarihsel özgüllüğü içinde, mutlağın zıddını da barındıran diyalektik süreçte, göreliliye de kapı aralar. Bu hatırlatmadan sonra Jameson, “diyalektiği, kapitalizmin kendi çelişkilerinden alıp, kapitalizmin işçilerle ve özellikle de onun acil gereksinimlerinin çok ötesinde bir iş gücü üretmesiyle olan ilişkisinde işler kılmak gerek”tiğini ileri sürmektedir(2013:86). Burada yeniden öznel kutba bir dönüş ve makinenin tarih dışı mutlaklığına bir müdahale imkanı doğmaktadır. Ancak kapitalist toplumda eşitsizliği üretenin, piyasa ve insan görünümüne bürünmüş nesne ilişkileri olduğu ve burada nesne ilişkilerinin salt görünüme ait bir yanılgı olduğu da diyalektik aracılığıyla ortaya konmaktadır. Çünkü aslında piyasanın nesneler dünyası ve nesneler arası ilişkiler görünümü, diyalektik açıdan bir nesnenin, bir ilişki olarak tanımlanmasıyla aşılmaktadır.

Kapital'in birinci bölümünün çıktılarında biri olarak “meta fetişizmi”⁹ kavramını bir görünüm olarak değerlendirdiğimizde, “gerçek değer, kapitalizmin ürettiği nesnelerde

⁹ Marx, K. (2003). Marx, Kapital I. Cilt Meta Fetişizmi bahsinde emeğin toplumsal niteliğini şu şekilde ortaya koyar: “Demek ki, metanın gizemli bir şey olmasının basit nedeni, onun içinde insan emeğinin toplumsal niteliği, insana, bu emeğin ürününe nesnel bir nitelik damgalamış olarak görünmesine dayanmaktadır; üreticilerin kendi toplam emek ürünleri ile ilişkileri, onlarla kendi aralarında bir ilişki olarak değil de, emek ürünleri arasında kurulan toplumsal bir ilişki olarak görünmesindedir... Bu âlemde, insan beyninin ürünleri, bağımsız canlı varlıklar gibi görünür, ve hem birbirleriyle, hem de insanoğlu ile ilişki içine girerler. İşte metalar âleminde de, insan elinin yarattığı ürünler için durum aynıdır. Emek ürünlerine, meta olarak üretildikleri anda yapışveren ve bu, nedenle meta üretiminden ayrılması olanaksız olan şeye, ben, Fetişizm diyorum... Bu nedenle değer, göğsünde ne olduğunu anlatan bir yafta ile ortalıkta dolaşmaz”. *Kapital* Cilt I.Çev. Alaattin Bilgi, Eriş Yayınları, 77-78 ve 78'de 28. Dipnot.

değil, belirli bir üretim sürecinin biriktirebileceği sermayenin temelinde yattığı” gerçekliğine ulaşırız(2013:58). Değerin aldığı “biçim” Hegelci zihin-tin ve beden-duyum ikiliğinde birinci terimin hakimiyetini Marx’ın üçüncü bir terimle yerinden etmesi, kapalı bir sentez modelinden ziyade yeni bir gerçeklik düzeyi açar ki bu da Marx’ın “toplumsal nosyonu” dediği kavramdır(2013:58). Toplumsalın bu biçimde devreye sokulması ile “meta fetişizmi” nin bir görüngüden ziyade toplumsal ilişkiler tarafından üretilmiş bir gerçeklik olduğu ve kolektif ve tarihsel boyutu açığa çıkarılır. Toplumsal bir ilişki olarak kendi üretilmişliği bağlamında bir görünüm olan “meta fetişizmi” aynı zamanda gerçeklik statüsü kazanmıştır.¹⁰ Bu boyutuyla da kapitalist üretim tarzının özgül tarihselliği içinde üretilmiş olduğu “meta fetişizminin” nesnel boyutunu vermektedir. Kolektif üretimin metalaşma özelliği kapitalizmi tüm diğer üretim tarzlarından farklılaştırır. Meta fetişizmi aynı anda piyasa ve mübadelenin öne çıktığı tarihsel durumda, değer para formuna ulaşarak kendini bu formda unutturduğu ve paranın değer olarak doğallaştırdığı bir sürece işaret ederek, toplumsal nosyonunu devre dışı bırakır. O halde sistemin sermaye biriktiren mantığının ve değer yasasının ortaya çıkardığı sırrın çözülmesi nasıl mümkün hale gelecektir? Ya da Marx’ın öngörülemez geleceğin başlangıcını müjdeleyen “tarih öncesinin sonu” nasıl gerçekleşebilecektir? Jameson bu aşamadan sonra, kendi, “öngörülemezliğin kabulü” olarak tanımladığı stratejisini devreye sokmaktadır. Jameson, Marx’ın inşacı analizinde belirginleşen iki tür kurtuluş dinamiğine işaret eder.

İlki, kapitalizmin kendi kendini yok eden genişlemesi ve fukaralaşma ya da “soğurma yasası”olarak da bilinen, “ Marx’ın inşa ettiği, sermayenin yapısal analizinde üstü kapalı biçimde mevcut olan sonuç”tur(2013:109). Jameson açısından bu varsayım sosyalist devrim anlayışına zemin olan zayıf bir tahmindir ve bugüne dek sosyalist strateji adına “kapitalizmin yaratıcı yıkıcılığına karşı”oluşturulan direnç noktalarının ve mücadele biçimlerinin, kapitalizm öncesi bir kolektif ya da komünal yaşam biçimi talepleri ölçüsünde muhafazakar oldukları görülebilir. Diğer dinamik ise mutlu son ya da gerçekleşen cennet vaadine ilişkin

¹⁰ Marx, K. (1979). *Toplumsal ilişkilerin, kapitalist üretim tarzı içinde üretim ilişkilerinin üretimi ve yeniden üretiminde önemi ve rolü açısından, Marx’ın Grundrisse’de“ Burjuva toplumunu tüm yönleriyle bir bütün olarak ele aldığımızda, nihai sonuç olarak daima toplumun bizzat kendisinin, yani toplumsal ilişkileri içerisinde insanın kendisinin, toplumsal üretilme sürecini göreceğiz”* 664, notu ve özne-nesne geçişliliği hakkında:

“ Dolaysız tüketime giren ürünlerin tüketimi de bireyi belirli bir varoluş tarzı içerisinde, yalnızca dolaysız anlamda bir varlık olarak değil, aynı zamanda, özgül toplumsal ilişkileri içinde yeniden-üretir. Böylece, bireyler tarafından tüketim sürecinde gerçekleştirilen nihai kendine mal ediş bireyleri birbirleriyle üretim süreci içindeki ilk baştaki ilişkileri çerçevesinde yeniden üretilmiş olur; onları toplumsal varlıklar olarak yeniden – üretmekle kalmaz, aynı zamanda bu toplumsal varlığı- bu büyük bütünsel sürecin hem öznesi, hem de ürün olarak gözüken toplumu- yeniden üretir” 667, 53.not.

varsayıma dayanmaktadır; yeni bir dünya tahayyülü ile “insanların kendilerine dayatılanı kestirip attığı” ve “keşfedilmeyenin özgürlüğüne doğru koştuğu anarşist tablo” (2013:111). Jameson açısından her iki varsayım da kendi sınırlılıkları içinde zayıf çözümlerdir. Jameson kapitalizmin aşılma biçimine ulaşmak için öncelikle Marx’ın Kapital’de sermayenin birikim yasası olarak tanımladığı sürece geri döner. Biçime ilişkin araştırmasını tarihsellik ve zamansallık üzerinden sürdürür.

Kapitalizmin ihtiyacının çok üstünde iş gücü üretimi, Jameson’a “tarihsel bir soru biçimi” üretme imkanı sunar: “kapitalizm kendi iş gücünü mü üretir? Yoksa kapitalizm işgücünü önceden mi gerektirir?”(2013:86-87). Jameson açısından bu soruyu üreten bilinç (Marx’ın kapitalizm analizinde ulaştığı düzey), bizi kısa erimli bir yapısal incelemeden kurtaran ve nesnesi kapitalizm olan bilincin, kapitalizmin iç işleyiş mantığının yarattığı bütünlüğü algıladığı bir aşamaya işaret ederek, şifre çözümünden daha uzun erimli bir hafızanın hakim olmaya başladığı bir momente işaret eder(2013:84).

Genişleme eğilimi aynı zamanda kapitalizmin yapısal özelliklerinden biri olarak farklılaşma dinamiğini açığa çıkarmaktadır. Dolayısıyla burada vurgulanan diyalektik işleyişin mantığına göre, değer ve genişleme birer yasadan çok, sistemin barındırdığı bir sır ve bu sırrı açığa vuran bir formül halini alır. Jameson bu formülasyonun işaret ettiği figürleştirme mantığının, gerçekliğin diyalektik yapısını gizleyen ideolojik yasalaştırmaları da geçersiz kıldığı bir noktaya ulaşır. Soruyu üreten bilinç aynı zamanda bu sorunun yanıtının “kapitalizmin yapısal analizine dayalı bir çerçeve içinde çözülmeye uygun olmadığını” ve “ancak bu çerçevenin dışarısından yöneltilebilecek bir soru” olduğunu da kavrar(2013:87).

Üstyapı olarak formüle edilen ekonomi dışı düzeyler bu aşamada devreye girer. Kapitalizmin kendini üreten sermaye mantığı içinde sürekli genişleme eğilimi ile yasalaştırılan “kendiliğindenliği” ve doğallaştırımı ancak sistemin mantığını yeniden üreten düzeylerce ortaya konulacaktır. O halde mesele, Jameson’a göre fukaralaşma dinamiğinin merkezindeki soruna gelir dayanır; iş-olmayanın yani “yedek ordu”nun üretimi ve yeniden üretimi sorunu(2013:87). Marx’a göre “kullanıma hazır emek gücünün büyüklüğünü artıran nedenler, sermayenin genişleme gücünü artıran nedenlerle aynıdır”(Jameson,2013:87). Zenginliğin artışı, yedek ordunun ve sefaletin kalıcılılaşmasına yol açar. Burada tanımlanan şey “fakirleşme doktrini” dir ve toplumsal yapının giderek artan ölçüde kutuplaşmasını açığa vuran doktrindir. Yani giderek artan ölçüde, “zenginliğin giderek küçük bir grubun elinde

toplandığı” ve diğer tarafta “resmi yoksulluk düzeyine yaklaşan ve giderek onun da altına düşecek olan nüfusun oranının daha da artacağı bir kutuplaşma”, fakirleşme sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkar(2013:88). İşçinin gelirinden bağımsız olarak giderek refahının kötüleşeceği sermaye birikim sürecine dair bu öngörü, Jameson’a göre, Marx’ın Kapital’ini bugünün küreselleşme koşullarında güncelleyen ve yasa statüsünde bir tespittir.

Bu aşamada Jameson tam bir netlikle “ekonomi-dışının veya toplumsalın artık sermaye ve ekonominin dışarısında bırakılmadığı tersine onun içerisinde özümsemiştiği bir “soğurma sahası”nın gerçekleştiğine işaret etmektedir: “Herşeyin kapitalizmin içinde soğurulduğu bir durumda onun dışında kalan hiçbir şey olmayacaktır; bu noktada işsizler, düşkünler ve fukaralar sanki sermaye tarafından birer işsiz olarak istihdam edilmektedirler; kendilerine hiçbir ücret ödenmediği halde hiçbir işleve sahip olmamak yoluyla bir ekonomik işlev yerine getirirler”(2013:88).

Kapitalin emek hakkında değil, işsizlik hakkında bir kitap olduğu iddiası ile, Kapital’in özgün inşa sürecinin “yaratılan hakikatin, gerçeklikten farklı olması”nın ancak gerçekliğin “belirli bir yönünün açığa çıkartılarak vurgulanması yönünde bilinçli bir tercihi” açığa vurduğuna işaret eden Jameson, *Darstellung* aracılığıyla Marx’ın yönteminin Althusserci doxasız-kanaatsız bilim anlayışına karşıt bir çabayı öne çıkarması açısından önemli olduğu görüşündedir(2013:11-12). *Darstellung* aracı bir iradenin varlığına ihtiyaç duyması açısından Jameson’ın da tercih ettiği bir inşa sürecidir. Maddi olanın, yani olay, olgu ya da soyut kavramların performans, işaretler ya da modeller aracılığıyla açığa çıkartılması işlemi olarak *Darstellung*, hakikatin inşası aracılığı ile bir teorileştirme mantığını açığa vurmaktadır. Felsefi ve ekonomik olmayan bir Kapital okumasının pratik faydası, temsile ilişkin sorunun tüm düzeylerdeki varlığının ortaya çıkartılmasıdır. Temsilin , temsil edilebilirlik koşulu ile birlikte ele alınması, Jameson’a “her temsilin kısmi” olduğu gerçeği ile yöntemsel bir perspektif sunmaktadır. Kapitalizmin bütünlüğü içinde temsiline, başarısız olduğu ölçüde, başarılı olduğunun kabulü içinde kavranmasından yanadır.

Temsilin kısmiliğinin kabulü, gelecek açısından da topyeküncü çözümlere sıcak bakılmadığının göstergesidir. Bir başka önemli uyarı ise diyalektiğin Hegel’de bir felsefe, Marx’ta ise bir teori olduğu doğrultusundadır. Tarihi öne çıkaran diyalektik içinde Marksist teori, pratiği özgül tarihsel koşullar üzerinde inşa eder.

Siyasal çıkarımlar bölümünde oldukça radikal ama aynı ölçüde güçlü bir gerçekliğe işaret eden temel izlek, siyaset teorisi ile Marksizmin siyasal alanı oluşturma yönündeki teorik girişimi arasındaki farkı ortaya koyar. Siyaset teorisinin burjuva iktisadı ile siyaseti bütünleştirme dinamikleri, siyaseti özerk bir alan olarak inşa ederek, hukuki bir içerikle tanımlar. Burjuva devlet yapısı içinde oluşan bu hukukiliğin yurttaşlık ve anayasa ilişkisi, siyasetin alanını belirleyen sınırlara işaret eder. Dolayısıyla siyaset teorisinin çalışma nesnesi hukuki sınırlar içinde tanımlanmış bir özerk alanı tanımlar. Özel mülkiyetin haklılaştırılmasına dayalı anayasal sistem, kendi yapılanması içinde söz geçiremeyeceği özerk bir alan olarak özel mülkiyeti temellendiren kurucu işlevle donatılmıştır.

Jameson, sermayenin ortaya çıkışıyla birlikte anayasal sistemin tanımladığı yurttaşlık ve temsile dayalı demokrasi kategorilerinin artık işlevsizleştiğini ve devletin kurumsal yapısının özerk bir alan oluşturmaktan ziyade sermaye içinde çözünerek, bağımsız bir iktisat teorisini de olanaksız hale getirdiğini ifade eder. Siyasetin ekonomiyle bu türden içiçe geçmişliği içinde devlet artık varlığı ve yokluğundan öte, neredeliğiyle anılmaktadır. Siyaset teorisinin kapitalizmle olan göbek bağı bir disiplin olarak kendi sınırlılığını oluşturmaktadır. Bu nedenle Jameson, Marksist teorinin siyaset teorisinin bulunmayışını onun güçlü yanı olarak kaydeder. Ve bu noktada klasik ikiliğe dönerek, siyaset boyutu bulunmayan Marksist teorinin ekonomiyi siyasetten ayırıştırmasını “onun en güçlü ayırıcı özelliği” olarak öne çıkarmaktadır(2013:171).

Tahakküme dayalı devlet gücünün çözünmesi ile belirginlik kazanan anarşist çözüme ve mülksüzleştirilenlerin mülksüzleştirilmesi ile gerçekleşecek devrimci kopuşa dair görüşlerine yukarıda yer verdiğimiz Jameson, politik imaların gelecekçi içerimlerinin korunmasından yanadır. Azalan karlar ya da düşen kar oranları ile sürecin kendi sonuna gideceği yönündeki “kendiliğindenci” vurguyu, insan etkinliğini geçersiz kılan ve sistemin yapısal gücünü tarihin yönünde belirleyici bir unsur haline getiren içeriği nedeniyle sorunlu bulur. Bu türden kendi kendini yıkan bir makina olarak sistem algısı, politik bir alan açmaz. Kaçınılmazlığın mutlak vurgusu insani eylemi baştan bloke eden bir içerikle donanmış olarak ne toplumsala ne de politik olana imkan tanımaz.

Bu aşamada Jameson’ın güncel bir tartışma olarak, üretim güçleri ile üretim ilişkilerine öncelik veren farklı yaklaşımlar karşısındaki konumu netlik kazanmaktadır. Jameson, diyalektiğin birbirine çevrilebilir, tercüme edilebilir düzeyler açısından verimli bir tarihsellik

zemini sunduğunu belirtir. Buna göre üretim tarzının bütünlüğü içinde üretim güçlerinin gelişimi, üretim ilişkilerinin ya da üretim ilişkilerinin dili üretim güçlerinin diline tercüme edilebilir. Bu görüş Karl Korsch'un katkısıdır. Korsch, Marksizmin birbirinin alternatifi olan, birbirinin yerini alan veya birbirine aktarılan iki temel dile sahip olduğunu ileri sürmektedir ve bu tercüme edilebilirlik koşulu Jameson'ın tamamlayıcı diyalektiğinde de belirginlik kazanır(2013:173). Sınıf mücadelesi ve değer teorisi, tarihsel gelişimin, üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin gelişimi olarak, öznel ve nesnel kategorilerle tanımlanır ve zamansallık koşulu gereği, verili bir tarihsel koşulda bu formlar birlikte veya tek başlarına öne çıkabilirler(2013:173). Korsch'un düalizmini kadercilik ve iradecilik diyalektiğinde ele alan Jameson, nesnel kategorilerin öne çıkarılmasının sistemi aşırı güçlendiren ve her yerdeleştiren bir yaklaşımla özneyi edilgen gösterdiğini ve tersinin de sistemden daha güçlü bir özne tahayyülüne dayandığını belirterek nesnelliğin vurgusunun sistem karşısında özneleşemeyen mağdurlar yarattığına ve öznel kutbun öne çıkartılmasının ise kahramanlık figürü yaratarak mücadele dürtüsünü harekete geçirdiğine işaret eder. Mağdurlara ya da kurbanlara acıyarak sisteme yöneltilecek öfke ile kahramanlığa duyulan hayranlığın harekete geçirdiği eylem dürtüsünün diyalektiği, Korsch düalizminin önerdiği biçimsel stratejiler olarak bir takım zaafı açığa çıkarmaktadırlar.

Üretim güçlerinin belirleyiciliği tek başına sistemin mutlaklaşan tahakküm gücüne yoğunlaşır ve kadercilik ve aynı zamanda kaçınılmazlık duygusu yaratır ki bu eğilim Benjamin'de belirgindir. Diğer bir tarihsel örnek de II.Enternasyonel'in deterministik-mekanik tarih algısında açıktır. Karamsarlıkla, kaçınılmazlık, nesnellik vurgusunun zaafı olarak ortaya konmaktadır(2013:175). Bu zaafın yol açtığı politik risk ise sistem karşısında eylemin bloke olması ve kurban figürünün yol açtığı umutsuzluk ve teslimiyetin politik bir müdahaleyi baştan felç etmesidir.

Jameson her iki kategorik formun ya da kod sisteminin tarihsel konjonktür içinde geçerliliğini kabul ederek, globalizasyon süreçlerinin kuşatıcı gücü karşısında insani müdahaleyi aşan bir sistem algısının aynı zamanda yeni isyan ve direniş formlarını harekete geçirmekte olduğuna işaret etmektedir. Sistemin mutlaklığı karşısında "aşındırıcı" eylemler, kitlesel olduklarında dahi örgütlü olmadıklarından, bu esnek ve dağınık direnç noktaları bir strateji yokluğunda kırılanlaşmaktadırlar. Jameson bir kez daha kapitalizmin sistemsel-yapısal mantığını öne çıkaran yaklaşımını vurgulayarak, önemli bir hatırlatma yapar:

“Marx’ın analizinin paradoksal ve hatta diyalektik diyebileceğimiz şöyle bir özgünlüğü vardır: Kapital’de sistem, karşıtların birliği olarak resmedilmekte ve kapalı olanın aslında kapitalizmin açık sistemi (sermayenin genişlemesi) olduğu gösterilmektedir. Buna göre, kapitalizmde açık olan şey onun genişleme dinamiğidir(birikim, el koyma ve emperyalizm dinamiğidir)”(2013:177).

Sermayenin genişlemesinin kendi içsel zorunluluğu, birikim sürecinde sürekli dışa genişlemeyi gerektirir ve dışsal olanın soğurulmasına yol açar. Jameson diyalektik hamleyi tam da soğurmanın içe kapanma ile eşdeğerliği içinde kavranması suretiyle yapar ve içe kapanmanın yıkıcılığını vurgular. Yaratıcı yıkıcılık, yıkıcı yaratıcılığa döner(Harvey, yeni emperyalizm). Jameson’ın radikal tavrı, sistemin onarımına yönelik sosyal demokrat hamlelerin ve ıslah etme politikalarının sistemin genişlemesine yol açmaktan başka bir işe yaramayacağına dair, sistem içi çözümleri dışlayan tavrında netlik kazanmaktadır.

Ekonomik ve politik alanların görünümdeki ayrıklığına rağmen bütünleştiği bir sistemin diyalektik bütünleştirici analiz çerçevesinin ortaya koyduğu kayda değer sonuçlardan bir tanesi, devlet gibi üstyapısal kurumların düzenleyici işlevleri aracılığıyla sistemin dönüştürülmesinin mümkün olmadığı, tam tersi yönde sistemi güçlendiren siyasi taktiklerin oyalayıcılığına izin verdiğidir. Devletin düzenleyici rolüne sığınmak, sistemin yıkıma gidişini engelleyen ve geciktiren kontrol mekanizmalarının da üretilmesi anlamına gelecektir(2013:178). Dolayısıyla Jameson açısından Kapital’in bütüncül bir sistem olarak okunmasının birinci pratik sonucu, “sosyal demokrasinin asıl misyonunun kapitalizmin bütüncül çıkarlarını korumak ve onun genel işleyişini sürdürmek” olduğunu anlamamızı sağlamasıdır(2013:178). Bir diğer pratik sonuç ise küreselleşme ile ilgili son derece güncel bir soruna dair öngörüsüdür. Jameson bunu küreselleşme aşamasında kapitalizmin genişlemeci dinamiğinin ürettiği işsizlik olgusuyla açıklamaktadır. Jameson’a göre:

“Küreselleşmenin en hafif tabiriyle habercisi olduğu dünya pazarı olgusunun yaklaşmakta olduğu ve sermaye birikimini, onun altyapısını ve onun bugüne kadar getirdiklerini yok edebilecek ve yeniden inşayı bir kez daha olası kılacak bir dünya savaşının söz konusu olmadığı ve bunların yanında da kapitalizmin finansal bir sisteme dönüştüğü bir durumdan bahsedilebilir” (2013:178-179).

Jameson, kapitalizmin eşitsizlik üreten bileşik gelişiminin, küresel ölçekte tarım nüfusunu eriterek yapısal bir işsizlik ve vasıfsızlaştırma sürecini harekete geçirdiğine işaret ederek Proleterleşmenin aldığı yeni biçimin plebleşme olduğunu ileri sürmektedir. Brecht’ten ödünç aldığı bu kavramı, postmodern dönemin halklaşma-sıradanlaşma ve içerik kaybı ile ilişkilendirirken, tarımsal nüfusun yok edilmesiyle yaratılan vasıfsız ve asla iş gücü olamayacak olan nüfusu nitelemek için de kullanmaktadır. Jameson efendi/köle

diyalektiğinde köleleştirilen halkların sefaletinin merkezi yerinden eden etkisine işaret ederek, yoksullaşmanın yoğunlaşma ve genişleme ile Birinci Dünyanın yıkımını da getireceği diyalektik gelişimi hatırlatır.

Jameson’a göre, işsizliğin “sınıf” ı aşan kapsamı, “tarih dışına düşürülmüş” kitlelerin “tarihsel ve küresel sefaletin taşıyıcıları olarak işsizlik kategorileri içinde düşünölmelerinin içerdiği politik bağlam nedeniyle, bir başka açıdan bütünleştirici bir yaklaşıma da olanak tanır. Globalizasyon süreçlerinde farklı dışlanma biçimlerinin harekete geçirildiği eşitsiz gelişim, farklılık içinde çoğalan bu niteliksel ve yapısal nüfusun, soğurulamaz bir noktaya ilerlediğinin de belirtisidir.

Korsch’un ikili kodla tanımladığı, sınıf mücadelesi ve sermaye birikimi formlarının yansıttığı düalizmin, iradecilik ve kadercilik eksenine Jameson bir başka karşıtlık eksenini dahil eder ki bu “Althusser’in tahakküm ve sömürü kategorileri arasında tespit ettiği gerilim”dir(2013:181). Jameson Althusser’in “üretim tarzının yapısını temel olarak ‘üretim ilişkileri’ veya başka bir deyişle sömürü yapısı tarafından örgütlenen bir şey olarak kavrayan yaklaşımını” temel alır ve “tahakküm bu yapının sadece ikincil bir sonucu değil aynı zamanda onun üretiminden ziyade yeniden üretiminin biçimidir” tezini ileri sürer(2013:181). Tahakküm, üretim ilişkilerinin ikincil bir sonucu olarak kavrandığında, mülkiyet rejiminin yeniden üretimi çerçevesinde ekonomik bir nitelik kazanmaktadır. Ancak anarşizmin tahakküm kavrayışı daha ziyade iktidarın türlü biçimleri ile ilişkilendirilen siyasi bir içerikle donatılır. Jameson, Marksist tutum içinde tahakküm kavramının “üretim tarzını değiştirmekten ziyade, anlık isyanlara ve direniş eylemlerine yol açan, özünde ahlaki ve etik bir” durumla ilişkilendiriliyor olmasını eleştirir(2013:181).

Maneviyat diline dönüştürölmüş bir politik söylemin muhafazakarlığı Jameson’ın kültüralist politikalarda en fazla uzak durduğu husus olarak nitelenebilir. İktidar karşıtlığını özgürlük söyleminde kuran ideolojilerin ya da politik söylemlerin zaafı ise toplumsal yapıda ve üretim tarzında bir dönüşümü hedeflemeyen sistem içi çözümlerle belirginleşen karakteristiğinde ortaya çıkmaktadır. Oysa Jameson açısından “sömürüye yapılacak vurgunun sonucu sosyalist bir program” olacaktır(2013:181). Diğer taraftan tahakküm vurgusu kapitalist sistem içinde siyasi-hukuki-ideolojik düzeyde devletin düzenleyici rolünü pekiştiren ve demokrasi dilinin ötesine geçmeyen liberal ya da sosyal demokrat çözümlere açılır ki, yukarıda da belirtildiği gibi bu durum çözümden çok sistemi güçlendirmeye yarayan bir

çözumsuzlük olarak algılanmalıdır. Söylemsel mücadelenin işgal ettiği alanı yeniden Marksist teori ve pratiğin üretken programı ile güncellemekten yana bir öneri ile Jameson: “Dünyanın tüm kayıp insanlarını tahakküm ile değil de sömürü üzerinden yeniden düşünmeye eşlik edebilecek, teoride ve pratikte üretken bir değişim imkanını yeniden konumlandırabiliriz” demektedir(2013:182).

Marksist küreselleşme analizinin güncellenmiş bir biçimde “küresel ölçekte yeni tür bir dönüştürücü siyasetin keşfine” olanak sunduğunu hatırlatan Jameson, küreselleşme ve politik strateji makalesinde bu türden dönüştürücü bir öneri inşa etmektedir(2013:182).

Buraya kadar, Jameson’ın perspektifinden kapitalizmin yapısal zorunluluğunun, globalizasyon süreçlerinde, sermayenin genişleme mantığına paralel bir “fukaralaştırma” eğilimi yarattığını gördük. Bölümün son başlığında Jameson’ın Marksist sınıf teorisi içindeki konumlanışı, E.M.Wood’un sınıf analizi ile benzerlikleri ve politik içerimleri açısından da Althusserci gelenekle kurduğu ilişki açısından değerlendirilecektir.

1.4. Politik Çıkarımlar

Jameson’ın postmodernizm dönemselleştirmesi, kapitalist üretim tarzının dolaşımın öne çıkarıldığı bir aşamada sermayenin mutlak mantığının sürekliliğine yaptığı vurguyu açığa çıkarmaktadır. Dolayısıyla bir yandan iletişim ve teknolojinin gelişkin biçimleri ile tanımlanan üretim araçlarında yenilenme söz konusudur. Diğer yandan yeni üretim araçlarının tanımladığı çalışma-iş biçimlerine bağlı olarak, küresel ölçekte de iş bölümünün yeniden dağılımının gerçekleştiği bir süreç yaşanmaktadır. Ancak dönemin öne çıkan özelliği ve tanımlayıcı süreci olarak dolaşım, Jameson diyalektiğinde, kapitalizmin kendi içinde bir aşama olarak değerlendirilir ve esas olarak sermayenin genişleme mantığında sürekliliği ortaya konur. Küresel ölçekte yeni iş bölümünün mantığı da kapitalist üretim tarzının üretim-dolaşım-bölüşüm bütünlüğünün parçalanarak, Pazar ideolojisinin merkeziliğinde tüm küreyi ortak bir zamansallığa taşımak ve küresel bir eşdeğer (meta) yaratmaktır. Ancak büyük ölçekli dolaşımın sermayenin sürekli bir biçimde hareket ederek genişleme dinamiğini ayakta tutan dinamiği olduğu da Marx tarafından Grundrisse’de ayrıntılı bir biçimde işlenmiştir. Marx, büyük dolaşımın emeğin değer üretme biçimindeki farklılaşmayı da ortaya koyarak, sermayenin kendini yeniden üretme sürecinde, dolaşımın farklı zamasallıkları içermesi zorunluluğunu da ortaya koymuştur. Buna göre sermayenin

üretilmesi ve gerçekleşmesi farklı zamansallıkları içermelidir. Eğer sermaye üretildiği an küresel ölçekte gerçekleşirse, kendi yıkımını gerçekleştirir. Sermaye ya da değer üretiminin bütünlüklü bir gerçekleşimi demek, sermaye genişlemesinin küresel sınırlara ulaşması ve genişleyecek bir dış bırakmaması demektir. O halde geç kapitalizm aşaması, dolaşımın farklı zamansallıklara bölündüğü ve farklı sermaye biçimlerinin eşzamanlı varlığına dayalı bir genişleme momentidir. Postmodern ya da geç kapitalist aşamanın kültürel içeriği de tümüyle sermayenin yeni biçimi olarak kültürün, ekonomik düzeyin kendisi haline geldiği bir momenti açığa vurur.

Yeni iletişim teknolojilerince belirlenen kültürel kapitalizm, eski türden sınıf tanımlarını da tartışmalı hale getirmiş görünmektedir. Ancak Jameson'ın geç kapitalizm dönemselleştirmesi, sınıf tanımında Marx'ın Grundrisse'te ortaya koyduğu yaklaşımın yeniden kazanıldığı bir çerçeveye sunmaktadır. Emek/değer ve ücret teorilerinin geçerli olduğu bu aşamada giderek artan bir proleterleşme süreci ile birlikte işsizliğin yapısal hale geldiği bir birikim mantığı gözlenmektedir. Bu aşamada tartışmaların yoğunlaştığı alan, üretim güçleri ve üretim ilişkileri arasında belirleyicilik açısından ayrımların ortaya konduğu bir eğilime işaret etmektedir. Tarihsel materyalizmin, öznel ve nesnel diyalektiğinin tarihselliğine yaptığı vurgu, Jameson'ın da paylaştığı bir konumdur ve belirli bir tarihsel anda, sınıfı ve devrimi düşünmenin yolu, mevcut sınıf konumunun, tarihsel sınıf deneyimiyle eklemlenme biçimlerinde aranmaktadır.

Sınıf ve devrimin koşulu, öncelikle değer üretiminin bütünlüğünün görünümünü ortaya koymaktan geçer. Marx Grundrisse'de sermaye üretiminin sürekliliğinin dolaşım zamanını kapsayarak aşmasının zorunlu olduğuna işaret eder. Dolaşım zamanının aşılması ise sermayenin zamansal olarak farklılaştığı biçimleri gerektirmektedir. Dar anlamda dolaşım daha bütüncül dolaşım süreci birlikte, dolaşım zamanının kısalması ve rekabet koşulunu gündeme getirir. Bu şekilde birbirinden farklı sermaye süreçleri, yine birbirinden farklı sermaye biçimlerinin eşzamanlı dolaşımını gerektirmektedir. O halde, geç kapitalizm aşamasında, küresel Pazar ideolojisinin merkezinde eşzamanlı sermaye biçimlerinin varlığının salt Pazar anında sabitlenerek gizlenmesi, dönemselleştirmeyi gerektiren bir olgudur. Jameson, öznenin varlık koşulunu düşünmenin, nesnel olanın anlaşılmasından geçtiğini ortaya koymaktadır. Üretim tarzının organik bütünlüğünün korunduğu ve merkez kapitalist ülkeler ya da Birinci Dünyanın dayattığı yeni küresel işbölümü ve yeni emperyalizm kavrayışı bu nedenle sistematik analizin merkezinde yer almaktadır. Birinci

Dünyanın mali finansal yapısının belirlediği kültürleşme olgusu, kültürün özerk bir düzey olmaktan çok, malileşme niteliği içinde değerlendirilir. Üretimin Üçüncü Dünyaya kaydırılması ise bir yandan ilksel birikim süreçlerini devreye sokarak, yeni mülksüzleştirilmiş alanlar yaratırken, diğer yandan kültürlerin ve ulusal biçimlerin yıkımıyla ilerleyen yeni sömürgeleştirme biçimlerini ortaya koymaktadır. Jameson burada vurgunun emperyalizmden ziyade kapitalizm üzerinde olması gereğine işaret eder. Sınıf ve sınıf mücadelesi ve devrim de aynı yaklaşımla yeniden düşünülmelidir.

Jameson'ın sınıf ve sınıf mücadelesi kavramlarını ele alma biçimi, diyalektiğe bakışından kavranabilir. Diyalektik düşünce, sınıfsal konumu, sınıfın nesnel varlığına indirmediği gibi, dönüşümü de tarihin nesnel gelişimi içinde kendiliğinden gerçekleşecek bir harekete indirgemez. Kapitalist üretim tarzı içinde nesneleşen öznenin(emeğin)-özneleşen nesne(sermaye) görünümü karşısındaki ikincilliği, diyalektiğin içkin ve aşkın eleştirel yöntemi ve temelindeki tarihselci görüşle somutlanır. Dolayısıyla diyalektik, görünümün dolaysızlığını aşarak, altta yatanın ve bastırılanın somut durumuna ulaşmamızı sağlar. Söz konusu teorik işlem aynı zamanda varolanın aşılmasına ve dönüştürülmesine yönelik politik bir içerime sahiptir. Marx'ın Komünist Manifesto'da dile getirdiği gibi "tarih, sınıf mücadelelerinin tarihidir", çünkü tarihi yaratan toplumsal varlığın iradesi, çelişki ve sınıf mücadeleleri içinde gerçeklik kazanır. Marx'ın Weydemeyer'e(2011:365) mektubunda da ortaya koyduğu gibi, sınıfın nesnel konumu ve bu konumu belirleyen çelişki, politik ekonominin farkında olduğu ancak teori ile doğallaştırılan bir durumdur. Marx 'ın sınıfa ilişkin teorik yaklaşımı, onun politik hedeflerinden ayrı düşünülemez. Ekonomi politığın eleştirisi, nesnel belirlenim alanının analizi ve eleştirisi ile birlikte, nesnel belirlenim içinde konumlanan sınıfın varlık koşullarını belirleyen zorunluluk alanı kadar, bu alandan özgürleşmenin politik stratejisini de oluşturmaya dönüktür.

Jameson'ın tarihsel materyalizmin kavramlarına dönüşü diyalektik yoldan olur. Bu tercih özellikle Fransız düşünce dünyasının tersi bir istikamete işaret etmektedir. Jameson diyalektiğinin belirgin karakteristiği "kuramda eşitsiz ve bileşik gelişim yasasını", Global Kapitalizmin mutlak sermaye yasası ile uyumlu bir biçimde post Marksizmin gündemine sokmaktır (Kouvelakis,2014:640). Bileşik ve eşitsiz gelişim yasasının teorik olarak bir diğer kaynağı Ernest Mandel'dir (Geç Kapitalizm).

Jameson'ın Tarihsel Materyalizm'in klasik tezlerine dönüşünün rotasını anlamak onun Marksizm dışı teorilerle kurduğu diyalogu anlamaktan geçer. Tüm bu kapsayıcı ve bütünleyici diyalektik yorumlama serüveninin ulaştığı yöntemsel sonuç ise Siyasal Bilinçdışı(2011a) kitabında ortaya konulan “Açık Devrim” kavramı ya da modelidir. Bu modele ulaşmadan önce, Jameson üslubunun belirleyici karakteristiğini oluşturan diyalektik yöntem ve dolayım kavramı, Jamesoncu sentez anlayışı ile birlikte ele alınmayı zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle bu bölümde Jameson'ın diyalektik savunusunun sınıf ve sınıf mücadelesi konusunda sunduğu açılımlar ele alınacaktır.

Sınıfın varlık konumu altyapıda düşünülürken, sınıf bilinci ve sınıf mücadelesi üstyapıya ilişkin bir kavram olarak belirmektedir. Jameson, Marx'ın kesin bir siyasi model önermemesini, Marksizm'in güçlü yanını oluşturan bir eksiklik olarak değerlendirirken, Marx'ın Kapital'de ortaya koyduğu sistem analizinin, Komünist Manifesto'da dile getirilen politik iradeyi çağırmasına vurgu yapmaktadır. Politik ekonomiye dönüşü, kapitalizmin alternatifsizliğine ve sınıfın sonuna dair teorik iddialara verilen bir cevap olarak düşünmek gerekmektedir. Neoliberalizmin meşrulaştırdığı siyasi-ideolojik düzeyler ve temsile ilişkin söylemsel alan, Jameson açısından siyasetleştirme süreçlerinin örtüsünü oluşturmaktadır.

Jameson için kültür ve siyaset, geç kapitalizmin sistemik mantığını kavramakta ve yeni bir mücadele stratejisi belirlemede öncelikli alanlar değildir. Jameson belirlenimi ve vazedileni altyapıda bulur ve ekonomi ve siyaseti reel durumda dolayımlayan üçüncü terim kolektif eylemin niteliğidir. Ancak kolektif eylem, halk ya da kitle gibi soyutlamalardan çok, varlığı ve sürekliliği görünmez kılınan sınıfla ilişkilendirilir. Marx'ın ekonomik ve Lenin'in politik stratejisini bu çerçevede dolayımlemayı öneren Jameson'ın bir sonraki adımda Siyasal Bilinçdışı'da geliştirdiği politik praxis için yöntem önerisine değinmek gerekmektedir.

Jameson'ın, “Lenin ve Revizyonizm” (Yeniden Lenin (2007a) derlemesi içinde) başlıklı makalesi ekonomik ve politik olanın dolayımlemama biçimi açısından önemli bir örnektir. Söz konusu makaleye Jameson, Troçki'nin, Lenin rüyası ile giriş yapar. Lenin bu rüyada öldüğünü bilmemektedir ve bu durum Jameson'ın kendi metninin sırrı olarak işlevselleştirilir. Lenin, kuruluşuna öncülük ettiği Sovyet komünizminin çöktüğünü ve sürecin bittiğini bilmemektedir. Jameson açısından bu imgenin hayati içerimleri, metin boyunca oluşturulan diyalektikle “devrim” e bağlanacaktır.

Jameson açısından rüyanın ima ettiği öncüllerden bir tanesi, “Marx denilen arzu”nun bilinmesinin “Lenin denilen arzu”nun bilinmesine yol açabileceğidir(2007a:76). Lenin’in hala yaşayan anlamı üzerine düşünmemizi isteyen Jameson’a göre, bu anlam, komünizm ya da sosyalizm olmayıp, Lenin’in bugün de en çok tartışılan “parti” fikridir (2007a:77). Parti’nin Sovyet deneyiminden sonra yüklendiği bürokratik içerikle birlikte adeta tüm kötülüklerin imgesi haline getirilmesine itiraz eden Jameson, söz konusu tavrın, yeni politik örgütlenme ve parti biçimlerine ilişkin tartışma ve önerileri de gündem dışında tuttuğuna işaret etmektedir. Burada öne çıkardığı izlek, mevcut koşullardaki ve konjonktürdeki değişimlerin aşırı biçimde vurgulanmasının, çözüm önerisi geliştirmekten bir kaçış halini aldığı doğrultusundadır. Günümüz koşullarında en çok vurgulanan konu parti- sınıf ve sınıf mücadelesi ve devrim gibi klasik kavramların, değişen koşullara uygun olmadığı ve Sovyet demeyimine yapılan atıflarla bu tarz örgütlenme ve gelecekçi mücadele biçimlerinin, totaliter eğilimleri harekete geçirdiği yönündedir. Oysa Jameson, piyasa fikrinin başarısının tam da kendi anarşisini gizlemenin bir yolu olarak “örgütlenme” fikrini başarısızlıkla özdeşleştirmesinde yattığını ileri sürer. Jameson’a göre piyasa fikri: “kendisinin de asla bir kuruma dönüşmeyeceği iddiası ile, kurumların olmadığı bir toplumsal düzen vaadi” ne dayanmaktadır(2007a:77).

O halde Jameson, Lenin üzerinden kolektifin örgütlenme sorununa odaklanmayı önermektedir. Lenin ve Marx pragmatizmini olumlu bulan Jameson, örgütlü bir güç olarak sermayenin kurumsallaştığı bir ortamda, esnek ve dağınık mücadele biçimlerinin zaaflarını sürekli bir biçimde dile getirir. Özellikle Kapitali Sahnelemek kitabının “Siyasal Çıkarımlar” başlıklı son bölümü, Jameson’ın diğer pek çok kitabında yer alan “kurtuluş” stratejilerine ilişkin görüşlerinin derli toplu ve net bir biçimde formüle edildiği bölümdür.

Piyasa fikrinin “örgütsüzlüğün başarısızlığı” na ilişkin söylemsel zaferi karşısında Jameson’ın önerisi, Lenin’in parti ile özdeşleşen sekter imgesini, “bölünme ve çoğalmanın yanı sıra sektercilik mantığına tamamen teslim olmuş bir sola geri göndermektir” (2007a:78). Bu öneri, kapitalist piyasa anarşisi karşısında dönülmesi gereken imgenin, örgütlenme ve odaklanma yoluyla, sistem karşısındaki sekterliğin savunulmasıdır. Burada açıkça indirgemecilikle suçlanan Lenin’in, siyasete ve siyasi düşünmeye odaklanması savunulmaktadır. Jameson’ın bu türden bir “siyaset arzusu” nu savunmasının temelinde, partiye odaklanmış felsefi bir sorunun sunduğu araçsal ve tarihsel reçetelere ilişkin sorgulaması vardır. Siyasal düşünmenin felsefi düşünme ile ilişkilendirilmesi Jameson’ın

teori ve pratiğin diyalektiğine ilişkin görüşlerini anlamamızda yol gösterici bir çerçeve sunmaktadır. Jameson'ın, Lenin'de siyasal boyutun baskınlığına dair ilgisinin temelinde, politik mücadele ve özneye ilişkin sorunsalı yer almaktadır. Bidet'in de vurguladığı gibi, teorinin eşitsiz ve bileşik büyümesi olgusu karşısında, politik mücadele alanını daraltan, söylemleştiren ya da tümüyle bloke eden gelişmeler, Jameson'ın Lenin pragmatizmine ilgisini yönlendirmektedir. Kendiliğindenci çoğulluğu ve postmodern çoğul özne kavramını politik mücadele açısından sınırlı bulan Jameson, siyasi olarak düşünmeyi, “geleneksel siyaset ve siyaset felsefesi ve çağdaş Fransız düşüncesinden revaçta olan siyasi olanla (le politique), siyaset (la politique) arasındaki, tercüme edilemez fark”a işaret ederek, Lenin'in siyasi olarak düşünmesini, bu iki klasikleşmiş kodlamadan ayrı tutulması gereğine işaret etmektedir(2007a:80). Ve bu ayrım Jameson'ın konumlanışında temel fay hattını oluşturan ayrımdır. Marx'ın ekonomi politığın eleştirisinin, burjuva ekonomi politikten çıkarak Marksizme götürecek yolu tespit edebildiğini belirten Jameson, bu çerçevede bir Marksist ekonomi tanımına ulaşılabileceğini savunur(2007a:80). Lenin ise, bir siyaset olmaktan çok, burjuva ekonomi politikten çıkma yönünde, sistem karşısında ya da anti-kapitalist bir zeminde, direnişin örgütlenmesi ve global kapitalizmin bütüncül yapısı karşısında mücadele için odağın daraltılmasına ilişkin pragmatizmi temsil etmelidir. Lenin pragmatizmi “Nasıl yapılır?”ın teknik belirleyiciliğinde, ideolojinin araçsal-işlevsel boyutunu yeniden harekete geçirmek için sahiplenilir ya da yeniden kazanılır.

Bu noktada Jameson'ın sınıf ve sınıf çelişkisine dair yaklaşımına temel olan önemli bir kavşağa ulaşılmış oluyoruz. Marksizmi, kapitalizm ve sosyalizm gibi, iki evrensellik biçimi ve iki soyutlamanın denetimi altında gören düşünür, felsefi düzeyde kurulan ikili karşıtlıklar üzerinden bu tür soyutlamaların sürekli yer değiştirebilen soyutlamalar olduğuna dikkat çeker. Buna göre Bir (kapitalizm)ve Çok(sosyalizm), ideolojik konumlar açısından farklı anlamlar kazanır. Marksizmin Bir ve Çok'a yüklediği içerik, liberalizmininkiyle zıt kutuplarda yer alacaktır. Bu nedenle her iki kavram da “evrensel olanın boş ama vazgeçilmez yerini gösterir”(2007a:81). Bu Casus kavramıyla da nitelendirilen bir “evrensel boş” a işaret eder. Oysa Jameson için Marksizmin özgünlüğü de bu ikili karşıtlıkların bir bileşimini sunmasıdır. Teori ve pratiğin eşsiz bileşimi olarak Marksizmin ayrıksı yanı: “birbirini kaplayan ve birlikte varolan iki Spinozacı kipi barındırmasından kaynaklanmaktadır; birisi kapitalist ekonomi kipi, diğeryse toplumsal sınıf ve sınıf mücadelesinin kipi” dir(2007a:81). Yani nesnenin ve öznenin izlediği yol, bu iki kip vasıyasıyla her zaman bizimledir. Ekonomi, sermaye birikim süreci ve üretim tarzına ilişkin bir kavramken, toplumsal ve siyasi olan,

sınıf ve sınıf çelişkisi kavramlarını içermektedir. Bu iki düzey, bir karşıtlık kipinde görünseler de bir anlamda aynıdırlar. Sermaye ve üretim tarzı, bir meta dil düzeyinde, ya da üst yorumda sınıf ve sınıf mücadelesinin diline tercüme edilebilir. Yani ekonomik olanın dili toplumsal ve politik olana, toplumsal ve politik olanın dili ekonomik dile bir dolayım ile tercüme edilebilir. Bu durumda, Jameson’a göre: “Lenin’in baskın şifresi, bariz şekilde sınıf ve sınıf mücadelesinin, daha nadiren ise ekonominin şifresidir”(2007a:82). Hommer’ın(2004), Kapital ve Komünist Manifesto olarak, nesnel ve öznel boyutların birliğine yaptığı vurgu (praxis) da, bu çerçevede düşünülmelidir.

Siyasetin siyasetleştirilmesi ya da siyasetten arındırma süreçlerinde, üstyapıya ilişkin biçimlerin mutlaklaştırılması ve sınırlarının aşırı genişletilmesi, kültürün, siyasetin(devlet-iktidar ya da tahakküm) ve ideolojinin özerk düzeyler olarak öne çıkarılması, kapitalizmin ekonomik bütünlüğünün gizemleştirilmesine varan sonuçlar doğurmaktadır. Jameson, Marksist düşüncede ekonominin merkeziliğini onun ayırıcı niteliği olarak korumaktan yanadır. Çünkü son kertede belirleyici olarak ekonomi yerine bir başka düzey ya da tematiğin geçirilmesi (örneğin iktidar-tahakküm vs) Marksizmin gücünü oluşturan asıl temeli sarsacaktır. Marksizmin ekonomizme indirgenmesinde bir başka açıdan katkısı olan eğilimin, Marksist devlet ve iktidar analizlerinin zayıflığından kaynaklandığını savunan ve Foucault ve Poulantzas gibi düşünürlerin öncülük ettiği ve 1960’lardan bu yana sol hareketi etkisine alan teorik hat Jameson tarafından sistem eleştirisinde ekonomik düzeyden politik-ideolojik düzeye sıçramakla eleştirilmektedirler. Jameson ise Marksizmin “asıl gücünü ve özgünlüğünü bu türden bir siyasal boyutu içermemesine borçlu olduğunu” iddia etmektedir(2007a:83). Foucault’nun iktidar ve tahakküm retoriğini revizyonist bir müdahale olarak değerlendiren Jameson, özellikle son dönem çalışmalarında giderek belirgin hale gelen şu önemli görüşü ileri sürmektedir:

“ Küreselleşmede, dışsal dinamikleriyle birlikte içsel ya da ulusal etkileri açısından da bakıldığında, saf bir biçimde siyasal ya da iktidarla ilgili meseleler gibi görünen şeylerin bile, arkalarında işlemekte olan ekonomik çıkarları fark etmeye yetecek derecede şeffaflaştığı bir kez daha açık hale gelmiş olmalıdır” (2007a:83).

Bu önemli tespitle birlikte Jameson’ın, Wood gibi, neoliberal siyasetten daha öncelikli olarak, devletin yeni ekonomik niteliğine ve Çok Uluslu Şirketler lehine yeniden yapılanma süreçlerine dikkatimizi çeken ve yapısal ve sistemsel mücadelenin koordinatlarının bu hat üzerinden geliştirilecek bir içerikle inşa edilmesine yoğunlaştığı görülmektedir. Ve yine kapitalizmin globalizasyon süreçlerinde süreklilik gösteren “sermayenin mutlak yasası”

gereğince temel odağımız kapitalizmin sistemik yapısı olmalıdır. Sermayenin hareketi ve yenilenme biçimleri, sınıf ve sınıf çelişkisine ilişkin perspektifi de açığa çıkaracaktır.

Bu aşamada Jameson'ın gelişkin diyalektiğinin kilit kavramına, yani “devrim” e ulaşmış bulunmaktayız. Jameson için Marx'ın ekonomi politiğin eleştirisinde merkezi ve nihai bir işleve sahip ekonomi düzeyi ile Lenin'in pratik-siyasal stratejisini oluşturan siyasi boyutu, devrim kavramıyla dolayımlanır ve Jameson için bir mücadelenin stratejik temelini de bu formülasyonun sunduğu diyalektik kavrayış oluşturur. Bu noktada Jameson, geleneksel siyaset ve siyaset felsefesi ya da çağdaş siyaset ve siyasi olan ayrımlarının ötesinde, daha tam bir felsefi kavram olarak “devrim”i önerir. Devrim, hem “olay”, hem de insani yaşamın kolektif boyutunu ortaya çıkaran, iki önemli boyutu birlikte barındıran ve hem tikeli hem tümeli birlikte içeren bir kavramdır. Bu kavram, an ve sürecin özdeşliğine dayanır ve Jameson'ın ifadesiyle: “kolektif bir ontolojinin yakalanabildiği andır” (2007a:85).

Jameson'ın sürekli bir biçimde ortaya çıkan ana izleği bu noktada belirginlik kazanır; Olay yani an'ın gereksindiği diğer boyut olarak süreç. Devrimci şiddet karşısında, kolektif pedagojiyi savunan Jameson, Bilişsel Haritalandırma kavramını da bu türden bir devrim anlayışında kültürel bir strateji olarak önermektedir. Devrim, bu açıdan kurucu şiddet ve evrimci görüşün ötesinde “sistematik dönüşümün uzun, karmaşık ve çelişkili süreci” olarak tanımlanmaktadır(2007a:85). Bu düzey Jameson diyalektiğinin en özgün boyutunu oluşturan ve kavranmasında zorluk yaratan eş zamanlı ve art zamanlı diyalektiğidir. Toplumsallaşmamış bir bilişsel haritalama yerine, kültürel pedagoji ile sisteme direnç oluşturan bir karşı hegemonya alanı inşa etmek, Jameson'ın uzun erimli bütünleştirici metodolojisinin temelidir.

Bu aşamada, sistematik dönüşümün uzun ve çelişik sürecinden ve birlik kavramından ne anlamamız gerektiğini Jameson şu sözlerle ifade etmektedir:

“ (H)er sapağında unutulmanın, tükenmenin, bireysel ontolojiye geri çekilişin, “ahlaki saikler” gibi umutsuz bir icadın ve her şeyin ötesinde kolektif pedagojinin aciliyetinin, bu denli çok sayıda tekil olay ve krizin, ampirik bir algı olarak görünür ve mevcut olmamasına karşın, tüm bu olay ve krizlere kendi bütünsel hareketiyle anlam veren muazzam bir tarihsel diyalektiğin bileşenlerini oluşturmalarının türlü yollarını nokta nokta gösteren bir haritanın aciliyetinin, tehdidi altında olan bir süreçtir. Bu kesinlikle, mevcut olan ile olmayanın, evrensel ile tikelin, bugün çok sıklıkla vurgulanan küresel ile yerelin birliğidir” (2007a:85).

Bu tanımda içerilmiş olan birlik kavrayışı ile Jameson kendi devrim perspektifini ve Lenin'in temsil ettiği anlama ilişkin yorumunu, devrim kavramı ile açıklamaktadır. Sürekli bir biçimde devrimi hatırlatan Lenin imgesi, devrim fikrinin canlı tutulmasında “bir uyarıcı” işlevine sahiptir. Lenin fikrinin anlamı, onun ne ekonomik ne de siyasal boyuta indirgenemez stratejik devrim nosyonu tarafınca belirlenmektedir. Özellikle de herhangi türden bir alternatifin imkansızlığına dair söylemsel inancın yaygınlaştığı ve devrimin romantik bulunarak gündem dışı tutulduğu bir dönemde, Lenin devrimin gerekliliği ve gerçekliği bilgisini canlı tutandır.

Devrim fikrini şu cümlede özetler Jameson: “Her şeyi değiştirmeden, hiçbir şey değiştirilemez”(2007a:87). Sisteme ilişkin ders budur. Bu nedenle sosyal demokrasi ya da Üçüncü Yol gibi sistem içi çözümlerin, çözüm değil ama başarısızlık olduğunu düşünmektedir. Jameson bu noktada önemli bir ayırım konusunda bizleri uyarmaktadır: strateji ile taktik arasındaki fark, sisteme ilişkin perspektifimizi belirleyecektir. Uzun erimli sistem değiştirme hedefinin stratejisini, Lenin'in tarihsel-toplumsal taktikleri ile sınırlandırmanın ortaya çıkaracağı sonuçlara işaret eden Jameson, burada bir kez daha somut, tarihsel ve toplumsal deneyimin taktiklerini, genel strateji olarak enternasyonal devrim fikrinden ayrı tutma gereğine işaret etmektedir. Tarihin, mekanik ve temalaştırmaya dayalı bir yorumu yerine, sınıf tarihi ve sosyalizm pratiklerini kendi mücadelesine eklemlen bir devrim stratejisi, belirli bir konjonktürde işlevsel olan taktiklerin tekrarı ile özdeşleştirilmemelidir.

Buraya kadar Jameson'ın, Marx'ın ekonomik ve Lenin'in örgütleyici pratiğe ilişkin karakteristiğini üçüncü bir terim olarak devrimle dolayımını ve diyalektiğin bütünlüğü anlamak ve direnç noktaları oluşturmaktaki işlevini açıklamaya çalıştık.

Yukarıda özetlenen tikel ve tümelin birlikte düşünülmesine ilişkin öneri, ideolojinin araçsal-işlevsel boyutu ile korunabileceği iddiasıyla birlikte düşünülmelidir. Jameson'a göre: “Marksizmin kültürel alanda ele aldığı belirli sorunların, diğer toplum bilimlerinin yöntemsel sorunlarıyla anlamlı analogiler oluşturacak biçimde eklemlenmesi” mümkün olabilir.(2011a:260). İdeolojinin araçsal-işlevsel boyutu bu türden analogilere imkan sağlar. Jameson'ın tespit ettiği üç tikel alanın dönüştürülmesinde, tikelin ve tümelin eklemlenme hattını “olay” ve “süreç” diyalektiğinde düşünen Jameson, bu analogileri üç sorunlu alana uygulamayı önerir: devlet, hukuki alan ve ulusal sorun. Tikel mücadele hattını oluşturan ve

aynı zamanda tümele genişletilmesi gereken bu üç alana ilişkin problematik, siyasal ve stratejik sonuçları ile ve strateji ile taktik arasındaki farkı göstermesi açısından işlevseldir.

Poulantzas'ın yeni orta sınıf kavramından çok, yarı özerk bir alan olarak devlet görüşünün korunabileceğini savunan Jameson, yarı özerk devlet tanımının bir tek sınıfın ajanı olarak değil, ancak “genelde bir sınıf mücadelesi alanı olarak” düşünülmesinin, “kolektiflik olarak devlet ya da kamu sektörü vizyonunun, ütopyacı yorumu ya da deşifresi” açısından stratejik ve politik sonuçları olduğu görüşündedir(2011a:260).

Bir diğer sorunlu alan hukukun Marksist ideoloji ve ütopya diyalektiğinde radikal bir mücadele alanına dönüşümü mümkündür. Bir yandan ideolojik yorum ile “mevcut hukuki düzenlemelerin sınıf tahakkümünü yeniden üreten yapısının deşifresi” ve diğer yandan “mevcut kurumlar içinde henüz kazanılamayan, ancak oluşum halinde bulunabilecek sosyalist bir hukuksallığın yeni formunun kavramı ve yansıması olarak görülebileceği” ütopyacı boyutun oluşturduğu antitez, teorik bir aciliyet ile siyasal ve stratejik sonuçlar doğurabilir(2011a:260).

Üçüncü sorun ise Marksizmin büyük başarısızlığı olarak nitelenen ulusal sorundur(Nairn'den akt. Jameson,2011a:261). Ulusal sorun, ulusalcılığın hem olumsuz hem de olumlu boyutlarını kavramaya yönelik, kolektif mücadelenin yeniden kazanıldığı bir alan olarak ütopyacı bir içerikle ele alınmalıdır(2011a:261).

Dolayısıyla tikel sorunsal olarak devlet-hukuk-ulusal sorun, kültür dolayımında tümele açılarak, Benjamin'in kültür ve barbarlık özdeşleştirmesi ile birlikte sınıf tahakkümünün tarihine açılır. Bu model, Jameson'ın Siyasal Bilinçdışı'da önerdiği metin okuma stratejisidir ve aynı zamanda Açık Devrim kavramına ulaştıran tikelin ve tümelin tarihsel diyalektik yorumudur. Jameson bu formüle götüren gereksinimi güçlü bir biçimde vurgular: “Marksist bir kültürel inceleme kendi rolünü ancak, siyasal praksis içinde oynamayı umabilir. Bunun bedeli, sanatsal metnin ideolojik ve Ütopyacı işlevlerinin eşzamanlı kabulüdür”(2011a:262).

Sınıf tahakkümünün kültüre gömülmüşlüğüünün, geriye dönük tarihsel bir okumayla ortaya konması, üretim ilişkilerinin altyapıda belirlenmiş ve zora dayalı sınıf konumlarının ideolojik işlevsel analizle deşifre edilmesi sayesinde, üstyapıda biçimlerin içeriğinin ortaya

konması ve yeni biçim arayışlarının Ütopyacı boyutunun mücadeleyi oluşturması bağlamında bir formüle ulaşıldığı görülmektedir.

Marx'ın sınıf ve sınıf çelişkisi kavramları, sermayenin hareketince belirlenmiş bir diyalektik zıtlığı ya da zıtların birliğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Marx'ın, kapitalist sistemin globalleşme sürecinde başlıca iki sınıflı bir yapıya evrileceği tespiti, Grundrisse'in temel izleğidir. Biz de sınıfı kapitalizmin yapısal bir niteliği olarak tanımlayan Marx ile Jameson arasındaki sürekliliğe özellikle “kutuplaşma” tezinin ortaya koyduğu sınıf kavramlaştırması temelinde yaklaşmaktayız. Buna göre sınıf ve sınıfın alt kategorilerine ilişkin tanımlar, sınıf analizinde odağı ekonomik olandan siyasi alana kaydardıklarında, ideolojik yeniden üretim konusu öne çıkarken, kapitalist üretim tarzının üretim-dolaşım ve bölüşüm bütünlüğünde ele alınma zorunluluğu gündemden düşmektedir. Jameson'ın ayırt edici teorik inşası, kültürün aldığı biçimin tümüyle ekonomik olduğu tespitinde ortaya çıkmaktadır. Sermayenin sürekliliğini teknolojik yeniliklerle kriz atlama momentlerine bakarak ortaya koyduğu dönemselleştici modelinde Jameson, geç kapitalizmin bilgi-iletişim-medya teknolojilerinin sunduğu yeni genişleme imkanına dikkat çeker. Globalizasyon süreci, dünya pazarı ve dolaşımın yeni teknolojik içeriği ile belirlenen bir süreçken, kapitalizmin aldığı biçim enformasyon ve tüketimle tanımlanan ve post endüstriyel ya da post kapitalist olarak nitelelen yeni bir dönem vurgusuyla anılmaktadır. Jameson, üretim tarzının ekonomik-politik-kültürel bütünlüğü içinde tümüyle değişmediğini ortaya koymaktadır. Ona göre, sermayenin soyut mantığının aldığı yeni biçimin ortaya konması gerekmektedir. Bu durumda, üretim ya da imalatın sonunun gelmediği, ancak merkez değiştirdiği, tüketim toplumu modelinin mevcut sermaye mantığını yeniden üreten bir kavram olarak dolaşımı öne çıkartan ancak üretim ve bölüşüm süreçlerini göz ardı eden bir kavram olduğunu ve sermayenin soyut mantığında sürekliliğin, Birinci ve Üçüncü Dünyanın globalizasyon süreçlerine eklemlenme biçimleri çerçevesinde anlaşılabilirliğini ortaya koymaktadır. Geç kapitalizmin teknolojik kodu sibernetik, finansın mali ve spekülatif niteliği, emek açısından farklı “değer” süreçleri oluşturmaktadır. Üretim araçlarının mekanizasyonu ya da makinalaşma olgusu ile Marx Grundrisse'de genel bir tanıma gider: “Emek aracının gelişerek makinaya dönüşmesi sermaye için bir raslantı değil, devraldığı geleneksel emek araçlarını sermayeye uyarlı biçime sokan tarihi biçimlendirme sürecidir”(1979:640).

Dolayısıyla ilksel birikim ve sermayenin kendini sürekli bir biçimde yeniden üreten “değerlenme” süreçleri, dolaşımın küçük ve bütünsel süreçlerini farklı zamansallıklar

temelinde böler. Bu rekabetin koşuludur ve E.M.Wood sınıf bölünmesinde emek/değer teorisinin tek başına yeterli olmadığı günümüzde rekabetin de sınıf konumlarını belirlemede oynadığı rolün analize dahil edilmesi gereğini vurgular.

Jameson, üretim tarzı soyutlamasının hiçbir toplumda saf haliyle cisimleşmemiş olduğu hatırlatmasını yapar ve örneğin Poulantzas'ın “varolan toplumun aynı anda çeşitli üretim tarzlarının tabakalar halinde ve yapısal biraradılığından ibaret olduğu” görüşünün korunabileceğini ileri sürer(2011a:83). Farklı üretim tarzlarının biraradılığı tarihsel olarak geçmişten, kapitalist öncesi toplumlardan taşıdığı kalıntılarla diyalektik bir tarzda tarihe açılır. Jameson açısından sınıf- sınıf mücadelesi gibi tarihsel materyalizmin belirleyici kavramlarının somut bir tarihsel toplumsal momentte oluşturucu ilkesi de burada anılan eşzamanlı/artzamanlı ilişkisinde belirlenir. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi geç kapitalizmin globalizasyon süreçlerinde dolaşımın ve mübadelenin, öncesiz ve sonrasız bir sermayenin varlığında teorileştirilmesindeki ideolojik problemi açığa vuracak olan da farklı üretim tarzlarının tarihsel biçimlerinin varlığında toplumsal yapıda ortaya çıkan kültürel farklılıkların kayıt altına alındığı, ancak kapitalizmin genişleme mantığının dayattığı standardizasyonun ve belirleyiciliğin ortaya konmasında üretim tarzları hiyerarşisinin gözden kaçırılmadığı bir analiz çerçevesi önermektedir. Bu durumda sınıfın özne olarak kuruluşunda farklı zamansallıkların gözetilmesi kaçınılmaz olacaktır. Ancak Jameson açısından farklı zamansallıkların eşitlendiği düzey, kapitalizmin emek/sermaye çelişkisinde açığa çıkan sömürünün, kimlik-ekoloji-hayvan hakları vs. tüm mücadele alanlarını dikey olarak kesen ekonomik belirlenimin koşulunda değerlendirilmesi gereğidir.

Kültürel devrim kavramını üretim tarzı ve toplumsal ilişkiler çerçevesinde değerlendiren Jameson, her üretim tarzına denk düşen bir kültürel devrim tipolojisi yaratır ve burada üstyapısal formların belirli üretim tarzlarının dışavurumu olarak kabul edilebileceğini vurgular. Ancak sorun bir üretim tarzından diğerine geçişte başat formun radikal bir toplumsal yeniden yapılanmadan geçtiği, geçiş dönemleridir.

Jameson'a göre, geçişler sorunu, üretim tarzları sorununun geleneksel kritik noktasıdır. Jameson bu kritik noktada eşzamanlı üretim tarzlarının eşzamanlı varoluşlarının, değişim momentinde artzamanlı bir gerilimle belireceği düşüncesinden hareket eder. Buna göre sınıf mücadelesinde pek çok farklı zamansallığın kesiştiği bir tarihsel geçiş anında noktasal bir olaydan ya da tarihsel andan, daha geniş bir tarihsel perspektife ulaşmak mümkündür. Açık

Devrim, somut tarihsel anda bir toplumsal bütünlük içinde, farklı zamansallıkların mücadelelerinin ya da günlük sınıf kutuplaşmalarının, önceki toplumsal yaşamın çelişkilerini açığa çıkaran momentleri ifade eder. Yani eşzamanlı üretim tarzlarının verili tarihsel zamanda yanyanalığını tanımlayan bir “üsteşzamanlılık”, toplumsal yaşamın bütünü içinde farklı sınıfsal formlarda çatışmaları içerir ve bu çatışmaların yüzeye çıkardığı çelişkiler, açığa çıkma anından yani açık devrimden önceki üretim tarzlarına ait derin yapılarıdır. Kültürel devrim böylelikle, her bir üretim tarzındaki çelişkilerin açığa çıktığı ve aynı zamanda “farklı üretim tarzlarının mücadelesinin yüzeye çıktığı an olarak yeni bir sistemik başatın üstünlük kazandığı zafer anı”na işaret eder(2011a:85). Eşzamanlı ve artzamanlı diyalektik böylece bir üretim tarzından bir başkasına geçişin kopuş ve süreklilik diyalektiğinde izlenmesini mümkün kılar.

Jameson açısından “Marx’ın temsilinin , ya da bu sisteme ilişkin inşasının en can alıcı noktası, sermayenin mutlak genel yasası”na ilişkin bir temsil olmasıdır(2013:155). Çünkü bu yasa aynı zamanda “üretkenliğin ve sefaletin özdeşliğini ortaya koyan” yagane yasadır(2013:155). Sermayenin mutlak yasası ile Marx, sermaye birikim süreçlerinin dışında kalan tüm bir sistemi görünür hale getirmektedir. Marx’ın bu yasa ile inşa ettiği sistem, sermayenin mantığının bütüncü yapısını deşifre etmektedir ki Jameson da eleştirel konumunu aynı çaba içinde belirlemektedir.

Bidet(2014:27)’ye göre de: “Marx’ın analizi, her zaman, dönüp dolaşıp,kapitalist modern dünyanın, resmi referans noktalarının, asla onun özünü değil, yalnızca görüngüsünü, o özün izin verdiği veçheyi, -olduğunu iddia ettiği şeyi- temsil ettiğini kaydeder”. Bidet, burada Marx’ın, eşit mübadele ve eşit yurttaşlık iddiasından yansıyan, sözleşme hukuku çerçevesinde tanımlanan modern toplumun, kapitalist üretim tarzının hukuk ve siyasetle olan bütünlükçü yapısını nasıl gizemleştirdiği ile ilgili soruna odaklanmasına işaret ederek, “bu türden bir iddianın sadece piyasa ve örgütlenmenin hali hazırda sınıf faktörlerine, sınıf ilişkilerinin vektörlerine dönüştüğü toplum biçimlerinde formüle edilebildiği” ni hatırlatmaktadır(2014:27). Özgürlük ve eşitlik, piyasa modelinde her zaman karşısına dönüşmüştür (2014:27). Dolayısıyla sözleşme hukuku çerçevesinde özgürlük ve eşitlik koşuluna dayalı bir toplum her zaman sınıflı bir toplumdur, çünkü hem piyasa hem de örgütlenme, akılcı toplumun iki başlıca eşgüdün formu olarak, ne özgür ne de eşit bir içeriğe sahip olmayıp, sadece biçimsel olarak kendini bu şekilde meşrulaştıracaktır. Marx mübadelenin özgürlükçü görüngüsü ardında yatan sömürü düzenini ortaya koymuştur.

Bu tarz bir yaklaşım, sistemin olumsuz ve olumlu her iki sürecini de, biri diğerini kaçınılmaz olarak açığa vuracak şekilde görünür hale getirmektedir. Jameson’ın ifadesiyle birinci cildin merkezi uğrağı olarak “sermayenin mutlak yasası” na ilişkin “formülasyonun her iki tarafı da diğer yüzünü kaçınılmaz olarak açığa vurmaktadır. İnsanın çektiği çile ile teknolojik üretkenlik bir aradadır; etkileyici bilimsel ve teknolojik ilerlemeler heba olan yaşamların içerisinde çıkarmaktadır”(2013:155).

Sınıfın sonuna ilişkin iddialar ya da varolan toplumsal çelişkilerin sınıf mücadelesine indirgenemezliğini savunan görüşler karşısında sınıf ve sınıf mücadelesi kategorilerinin geçerliliğini kanıtlamak için Jameson’ın odağa koyduğu analiz nesnesi, öznel alandan çok nesnel süreçler(üretim güçleri)dir. Ancak nesnel süreçleri yaratan da üretim ilişkileridir. Dolayısıyla sınıfın nesnel belirlenim alanı aynı zamanda, mevcut ilişkilerin dönüştürülmesi gereğini sınıfa duyuran bilinç alanıdır. Yani özneye bakmanın koşulu, nesnel belirlenim alanındaki süreksizlikler ve süreklilikleri ortaya çıkarmaktır. Aynı şekilde öznenin tarihsel konumlanışı içinde kendini oluşturma biçimleri de nesnellik açısından belirleyicilik kazanmaktadır. Üretim araçlarının gelişimini, işçi sınıfının mücadelesinin bir sonucu olarak görmemizi ve mücadelenin bu yönüyle sömürüyü derinleştiren bir etkisi olduğu kadar dönüştürücü bir güce de sahip olduğu hatırlatması önemlidir. Bu nedenle bizim açımızdan sınıf karşıtı tüm iddiaların karşılanma temeli bizzat bir üretim tarzı olarak kapitalizmin kendisine bakmaktan geçer. Oysa diğer eleştirilerin pek çoğu gerek kimlik, gerek benlik inşası ve gerek burjuva bireyin başarısız kurgusuna odaklanarak, ya yeni çoğul öznelardan ya da öznenin imkansızlığından söz etmekte ve nesnel tarih karşısında öznel konumun olanaksızlığı koşuluna bağlanmaktadır.

Oysa Jameson, özellikle Grundrisse’i temel alan öznel ve nesnel diyalektiğinde Marx’ın hem ekonomik ve politik olanın bütünlüğüne hem de sınıfın politik bir kategori olarak değer üreten ekonomik boyutuna dönmektedir. Jameson’ın Marx’a dönüş hedefi, inceleme nesnesi olarak Batı Marksizmi ve Marksizm dışı söylemsel teorilerin sınırlarını göstermek suretiyle gerek düşüncenin (Marksist) gerekse mücadelenin (sınıf mücadelesi) maddi niteliğini ortaya koyduğu “biçimci” analizi ile belirginleşmektedir.

Dolayısıyla Wood’(2006)un da vurguladığı gibi “toplumsal olanın ekonomiden ayrıştırılması ve söylemleştirilmesi, Marx’ın tam karşıt biçimde toplumsalın maddi niteliğini ortaya koyduğu maddeciliğine saldırıdır”. Söylenleşen bir alanda üretim ilişkilerinin

nedensel belirleyiciliği böylece gözlerden uzak tutulur. Wood (2006:124)'de bu gizemleştirmeyi şu şekilde ifade etmektedir: “Toplumsal” olanın “ekonomik” ya da maddi olandan bu şekilde koparılmasının bir sonraki etkisi, “söylem”in rastlantısal mantığından başka, tarihin her türlü özgül belirlenmeden ya da nedensellikten arındırılmasıdır”.

Jameson da post Marksist ve post yapısalcı söylem savunucularını aynı gerekçe ile eleştirmektedir. Politik olanı bir tür teknolojik determinizmin kaderciliğine ya da Foucault tarzı “tahakküm” tanımıyla iktidarı “her yerde”leştiren “söylem” sel müdahalelerin, kendi kehanetini gerçekleştiren “belirlenimcilikleri” ne işaret etmektedir. Öznesiz bir özne savunusu Marx’ın materyalist düşüncesini ekonomizme indirgerken kendisi ekonomik teknolojik determinizmin kader çizgisinin takipçisi haline gelir.

Formun içerik olduğu iddiasının dayandığı temel, üretim tarzlarının tarihsel sürekliliği içinde koruduğu yapısal unsurların, her üretim tarzının yüzeye çıkan çelişkilerinin işaret ettiği “zor” a dayalı yapısal bir alanın mevcudiyetidir. Marx’ın hukuk açısından yaptığı saptamaya benzer bir yaklaşımdır bu. Her üretim tarzı kendi hukukunu üretir ve üstyapı, altyapıyı oluşturan ilişkilerin yeniden üretildiği alan olarak kavramsallaştırılır.

Sorun üretim için üretimin mantığını gizleyen dolaşımın hükmü altındaki toplumsal ilişkilerin ortaya konmasıdır. Jameson’ın, meta teorisinin temel işlevi, politik ekonominin çağdaş toplumlarda geçerli olamayacağına ilişkin savın çürütülmesi olarak nitelenebilir. Şeyleşme, dönemselleştirmeye uygun analitik gücü olan bir kavram olarak, sistemik ve süreçsel olanın, ilişkisel bir biçimde ele alınmasını sağlar. Yabancılaşma ise dönemsel politik bağlama ilişkin eleştirel bir kavramdır. Meta teorik düzlemde, ideolojinin yabancılaşma ve şeyleşme diyalektiğinde ele alınması, Jameson’ın politik ekonominin geçerliliğini ortaya koyduğu bir model sunar.

Jameson politik ekonominin kavramlarının postmodern koşullarda geçerliliğini savunurken özellikle “Süper devlette sokağın yeri neresidir?” sorusunu yöneltir. Postmodern dünyanın, anlamı ve içeriği dışlayan kuşatıcı söylemsel mücadele alanında bilinç, olanaksız ilan edilmiştir. Jameson açısından bilincin bu şekilde dışlanması, özneyi dışlarken, öznenin kendisini kuşatan dışsal dünya tarafından nesneleştirilmesine yol açar. Nesneleşme bu surette yabancılaşmanın içerdiği politik içeriği de gündemden düşürür. Çünkü Jameson’a göre özne ve nesne kesikliğinin mutlaklaştığı bir yaşantı, yabancılaşmış bir yaşantıdır. Özne-

nesne ayrımı Marksist sınıf analizinde reddedilen bir ayrımdır: “Çünkü diyalektik akıl, ne bilinç olgusunu sınıfın nesnel varlığına indirger ne de devrimci pratiği sınıfın kendiliğindenci hareketinden türetir. Marx’a göre “tarih, sınıf mücadelelerinin tarihidir”, çünkü tarihi yaratan toplumsal varlığın iradesi sınıf mücadeleleri içinde gerçeklik kazanır” (Öngen,2011:10).

Yukarıda Jameson’ın Siyasal Bilinçdışı kitabında, üstyapıya ait üç sorunun ele alınışında Lacan’ın imgesel-simgesel ve gerçek modeline dayalı üç formülasyonunda ortaya koyduğu yaklaşımın izi görülmektedir. Jameson’ın tikel metnin somut tarihsel görünümünü, tümelin genel tarihsel edinimi ile dolayımıldığı Simgesel düzlem, ideologemenin, toplumsalın acil pratik müdahaleyi mümkün kılan ideolojinin pratik işleviyle donatılmıştır.

Sınıf analizi ve sınıf analizine muhalif söylemlerin değerlendirilmesinde Marksist kültür analizinin alabileceği nihai formu belirleyen “odak”, Jameson için, Üretim Tarzı kavramıdır(2011a:78). Üretim Tarzı, Jameson için örgütleyici bütünlüğün kavramıdır ve Lacancı formülasyon açısından Simgesel’in erken ve mikro edimini aşan, tarihsel bir araştırmanın varlığına işaret eden bir dizin oluşturmak açısından da belirleyici kavram üretim tarzıdır. Jameson’ın siyaset teorisinin içerdiği siyasal yönetim kavramı ile politik olanın ayırımına dayalı tarihsellik ve devrime ilişkin ayırt edici tavrını ortaya koyan da üretim tarzı modelinin sunduğu eşzamanlı ve artzamanlı diyalektiktir.

Dolayısıyla özneye ilişkin sorunsal, öznenin kurulduğu tarihsel momentin sunduğu iki düzeyde belirlenir: birincisi, öznenin içinde yer aldığı ve eylediği durum ve ikincisi bu durumu algılama ve düşünme biçimleridir. İkinci düzeyin ikili bir ideolojik yapısı vardır: ilk düzey durumun formülasyonuna dayalı, açık zor ya da gizemleştirme, ikinci düzey bu gizemleştirmenin gizemsizleştirilmesine yönelik bilinç ve eylem, yani praksis. İdeoloji burada ikilli bir anlam taşır ve sömürünün kalkmadığı bir tarihsel dönem için her iki anlam da geçerlidir. Sınıf nesnel olarak altyapıda belirlenen bir ilişkidir ve varlığı çelişkiyle tanımlanır. Sınıf mücadelesi ise üstyapının gerek bilinç gerek mistifikasyonun yeniden üretim süreçleri olarak ikili bir biçime sahiptir.

Jameson’ın, “Daima Tarihselleştirin!” düsturunun açığa çıkardığı tutum, değişime duyulan inaçtır. Ve bu inancın ima ettiği şey, insanın kolektif özne olarak nesnel tarihin mekanik ya da kendiliğinden süreçlerine iradi bir biçimde müdahale edebileceği bir konumun olanağıdır.

Jameson, post-Marksist ya da postmodern terminolojide dışlanmış pek çok kavramı tutarlı bir biçimde savunur. Bunlardan bir tanesi, irade kavramıdır ve iradecilikten ayrılır. Kavramın kendisini, kavram etrafında oluşturulan “tematik” modellerden ayırıştırma ve kavramın kendisine tarihsel bir perspektif kazandırma çabası Jameson karakteristiği olarak tanımlanabilir. Söz konusu karakteristik, Jameson’ın mutlak ve görece teorik konumlanışları yerleştirerek-özelleştirerek aştığı diyalektik anlayışında içkindir.

Tarih, Jameson için aynı zamanda Zorunluluğun deneyimidir(2011a:89). Nesnel olanın koşulunda ortaya çıkan zorunluluk, “bir içerik tipi değil, olayların değiştirilemez formudur”(2011a:89). Nesnel belirlenimlerin öznel deneyimi biriktirdiği ve tarihin varolmayan sebep olarak ürettiği formel sonuçtur. Burada zorunluluğun içerik değil bir biçim olarak kabulü, tarihsel deneyimin olduğu nesnel zeminin sınırlarını çağırıştırırken, zorunluluk alanından çıkarılıp alınacak bir özgürlüğü de bir başka biçim olarak çağırır. Zorunluluk ve Özgürlük temalaştırma değil, tarihsel dönemler ve üretim tarzları içinde deneyimlenen biçimlerdir ve tarih dışı mutlak kategoriler olarak yorumlanamazlar. O halde sosyalizm ne kaçınılmaz, ne doğal ve kendiliğinden gerçekleşmesi gereken değil, kolektif çabayla inşa edilen bir alternatif olarak düşünülmelidir. Daha önce de değindiğimiz gibi, kapitalizmin teknik-üretimci makinesinin parçaladığı dünya, sosyalizmin birlikte inşası ile bütünlüğüne kavuşur. Jameson zorunluluk ve özgürlük ikiliğini, zıtların birliğinde kurar ve kapitalizmin globalizasyon süreçlerinde üretilen zenginliğin, diğer yüzünün derinleşen sefalet olduğunu hatırlatır. Jameson’ın işaret ettiği gibi:

“Nihai Marksçı varsayım şudur: Sosyalist devrim, ancak bütüncül ve dünya çapında bir süreç olabilir; bu da kapitalist “devrim”in ve metalaşma sürecinin küresel ölçekte tamamlanmasını gerektirir. Bu varsayım, şu ya da bu devrimci sürecin başarısızlığının ya da tıkanışının, çelişkin biçimde tersine dönüşünün ya da işlevsel bakımdan altüst oluşunun, “kaçınılmaz” olarak ya da nesnel sınırların işlemi olarak kavrandığı bir bakış açısidir”(2011a:89).

O halde Jameson için kapitalizm içi reform ve iyileştirme çabalarının nihai olarak sistemi beslediği ve sosyal demokrasinin bu nedenle en az tek ulusta sosyalizm kadar geçersiz bir öneri olduğu baştan ortaya konmalıdır. Jameson aynı şekilde Adorno’nun negatif diyalektiğini, acil ve yakın siyasal hedefler için işlevsel bulsa da, makro politik alanın oluşturulmasında sadece yerel bir direniş formu olarak kabul edilmesinden yanadır. Jameson’ın olumlu diyalektiği ise tarihselleştirme düsturu ve tarihin zorunluluğun deneyimi olarak tanımlandığı bir tarih anlayışının, sınıf çelişkisini değişimin motoru ve sınıf

mücadelesini de zorunluluğun aşıma momentlerini de içeren bir bilinçdışının koşulunda inşacı bir diyalektiktir.

Üretim tarzı soyutlaması tarihselliğin iki düzeyini ortaya koymaktadır ve sınıf mücadelesine bakışı belirleyen ve toplumsal dönüşümün “nasıl”ı na dair soruları yaratan bir güce sahiptir. Jameson’ın tarihselci tutumu Althusserci eşzamanlı yapı kavramının sınırlılığının en çok siyasal alanda ölçülebileceği bir eşzamanlı/artzamanlı diyalektiğine dayanır(2011a:80). Althusser geleneği ideolojinin tarih dışı varlığını, yapının mutlaklığı ile buluştururken, Jameson açısından siyasal-ideolojik üstyapısal alanı teorize ettiği ölçüde mücadele alanında kaymalara yol açar. Poulantzas’ın sınıf tanımında ortaya koyduğu güncellenmiş küçük burjuva kavramı, Weberci statüsel ayrımları da çağırın politik-sosyolojik düzeyleri merkeze koymaktadır. Oysa Jameson için kapitalist üretim tarzında üretim ilişkilerince belirlenen toplumsal ilişkiler, sınıfların kendi alt gruplarını da kapsayacak şekilde ikili bir sınıf yapısının çelişkisine dayanır ve üretim ilişkileri bu açıdan sermaye/emek birliğini ikili forma sokan gizemleştirmenin temelidir. Sınıf çelişkisi ikincil aidiyetlerin ve ikincil mücadele formlarının belirlendiği üretim araçları zemininden bağımsız değildir. Bu konuda Jameson Marksist feminizmin, Marksizmle buluştuğu noktayı örnek olarak verir ve kapitalist sistem öncesi bir sömürü formunun kapitalizmle emeğin sömürüsü ve fukaralaştırma mantığı çerçevesinde nasıl eklemlendiğine işaret eder.

Politik iktisadın belirlediği içeriğin(sınıf ve emek) gündemden düştüğü çağdaş toplumda, siyaset teorisi ve siyaset felsefesi, iktidar-anayasal devlet-yurttaşlık ve adalet teorisi ile dönüş yapar. Süper devletin bütünleştiği Pazar, pazarlama ve otomatik üretim ağı içinde, her şeyden önce eski tip sokağın aynı şekilde var olup olmadığı sorusuna yol açar. “Sınıf gelişmiş olarak nitelenen toplumlarda nerededir?” sorusu bugün “devlet nerededir?” sorusuyla birlikte düşünülmelidir. Jameson’ın ifadesiyle:

“1930’ların Marksist eleştirisinin uğraşmak zorunda kaldığı gerçeklik, bugün artık var olmayan daha basit bir Avrupa ve Amerika gerçekliği idi... Toplumsal çatışmanın keskinleştiği ve daha açık bir şekilde görünür hale geldiği bir dünyaydı: hem tek tek ulus devletleri içinde hem de uluslararası sahnede, çeşitli sınıfların birbirine karşı düşmanlıklarının elle tutulur bir modelini ortaya çıkarmış olan bir dünyaydı. Evdeki ve sokaktaki günlük yaşantıdan da topyekun seferberliğe kadar bugün artık var olmayan şey, sınıf modelinin işte bu göze görünürlüğü ve sürekliliğidir”(2006:15-16).

Jameson bu alıntıda da görüldüğü üzere bugün sınıfın modernizm ve tekelleci aşamadaki kadar görünür olmayan sınıf değil onun görünürlüğü ve sürekliliği olduğunu ortaya koyar. Bu

aşamada en önemli politik çıkarım Jameson'ın Marx'ın bir dünya pazarı kuramcısı olarak özellikle Grundrisse'de ortaya koyduğu kapitalizmin derinde yatan yapısal mantığındaki sürekliliğe yaptığı vurgudur. Bu açıdan bakıldığında kapitalizmin kriz ve bunalım anlarında teknolojik yeniliklerle kendini konsolide eden ve yeni bir genişleme sürecine giren hareketindeki süreklilik, Marksist analizin temel hareket noktası olarak varlığını dayatır. Jameson'ın ifadesiye: “Zira bu yapı her bir yeni aşamayla sarsılarak genişledikçe üretilen deneysel farklılıkları getiren de derin yapıdaki bu sürekliliktir” (2005b;54).

Jameson geç kapitalist aşamada, sınırları belirenmiş bir sınıf kavramına ulaşmanın olanaksızlığını vurgularken, içinde yaşanan bir dönemin temsilinin imkansızlığına ya da ancak kısmi bir temsil olabileceği görüşüne yer vermektedir. Altyapıda verili sınıf yapısının giderek farklılaşan yeni biçimlerinin, üstyapıda örgütleyici bir yaklaşımla oluşturulmasında en belirgin önerisi, kültürel ve toplumsal farklılaşma biçimlerinin, üretim tarzı yapısı içinde eklemlenme sorununa ilişkin vurgusunda açığa çıkar. Jameson'a göre, “Kapitalist sistemin ulaştığı yeni aşamanın çarpıcı sonuçlarından biri, klasik sınıf kategorisinin yetersizliği ise, buna paralel olarak yeni küresel iş bölümü çerçevesinde oluşan yeni türden bir sınıf ve sınıf ilişkisi potansiyeli de değerlendirilmelidir” (2005b;74-75).

Sınıfın sonuna ilişkin ayırt edici tespiti ise şu ifadesinde açıklık kazanmaktadır: “bir sınıf politikasıyla yeni toplumsal hareketlerin öncelikleri arasında olduğu söylenen uyumsuzluk aslında tam bir Amerikan perspektifini yansıtmaktadır, çünkü ırk (ve günümüzde toplumsal cinsiyet) ABD deneyiminde her zaman sınıftan daha büyük bir öneme sahip olmuştur; ABD'de tarikatçılık ile daha geniş politik hareketlerin eğilimsel ve kaçınılmaz bölünmesi de dinsel köktencilik ve antienteletkualizm kadar Amerikan nitelikli bir iç tepi olmuştur” (2005b;76). Bunun yanında sanayi işçilerinin çağdaş toplumlarda nüfusun çoğunluğunu oluşturacağı yönünde bir Marksist inançtan da söz edilemeyeceği ve bu nedenle yirminci yüzyıl sol politikalarının sürekli ittifak politikası halini aldığını ileri süren Jameson, yine bu nedenden günümüzde Gramsci'nin kavramsallaştırmasının kullanışlı bir analitik zemin sunabileceği görüşündedir. Buna göre:

“Bu kuramlaştırma modern döneme ait Marksizmler içinde yer alan, dile getirilmeyen varsayımı(Sartre ve Brecht tarafından değinilen), makinelerle çalışan insanların dünyaya yönelik farklı bir zekaya ve diğer sınıflara kıyasla eylem ve praksisle daha farklı bir ilişkiye sahip oldukları düşüncesine dayanan, işçiliğe doğru belirli bir genel eğilimi dışlamaz(...).Sınıf kavramındaki gerçek, ortaya çıkardığı “operasyonlar” da yatmaktadır: materyalist çözümleme gibi sınıf çözümlemesi de sınıfın kendisi hakkında tutarlı bir “felsefe” ya da ontoloji olasılığının bulunmadığı durumlarda bile geçerli ve yeri doldurulamaz kalmaktadır”(2005b;77).

Jameson’a göre sınıf, “hem süregelen bir gerçekliktir hem de toplumsal düşselliğin aktif bir bileşenidir” (2005b;79). Ve sınıf kategorisinde mümkün eşleşmelerin çoklu dinamiğini şu şekilde ortaya koymaktadır:

“Soğuk savaş sonrası küreselleşmeyle, çeşitli (çoğu durumda bilinçdışı ve örtülü) dünya sistemi haritalarımızı bilgilendirdiği görülebilir. Dikotomi oluşturan bir fenomen olarak ((her üretim tarzında yalnızca iki temel sınıf vardır) toplumsal cinsiyet yan anlamlarını ve karşıtlıklarını (ve ırksal olanları) özümseyebilmekte ve eritebilmektedir; aynı anda kendisi eski sınıf imgelerinin ve tutumlarının görüntüyü çarpıtmak ya da zenginleştirmek için müdahale eden aristokrat ya da (daha ender olarak) köylü bileşenlerin arta kalanları tarafından gizlenmekte ve karmaşıklaştırılmaktadır; öyle ki avam türü bir ABD karşısında Avrupa ve Japonya aristokrat olarak kodlanabilirken genelde ikincil bir alan olan Doğu Avrupa Üçüncü Dünya’ya katılmaktadır (burada emekçi sınıf ile köylü arasındaki ayrım, tarih boyunca Üçüncü Dünya’dan Birinci Dünya’ya aktarılmış artık değeri dile getirmeyen “az gelişmiş” kavramıyla bulanıklaştırılır”(2005b;79-80).

Jameson’a göre, kimlik ve statüsel ya da kültürel ve toplumsal grupların, sınıf eklemlenmeleri, keyfi olmaktan çok, dünyayı yorumlamamıza yarayan kaçınılmaz alegorik hatlardır. Tüm farklı ilişkilerin birbirine göre yorumlanıp tanımlanması gereken yapısal sistemler olarak düşünülmesi gereğini vurgulayan Jameson, Althusser’in “ekonominin son kertede belirleyiciliği” ne yönelik vurgusunun da yapısal belirlenim olarak değerlendirilmesinden yanadır (2005b;80). Figürasyon kavramının sunduğu olanak da bu çerçevede belirginlik kazanmaktadır:

“Eğer sınıfı (bir nüfus kağıdı ya da tapu senedigibi görgül bir mülk olmaktan ziyade)bir kategori olarak düşünmeye kendimizialıştırabilirsek, o zaman belki de sınıfı daima olumsal ve cisimleşmiş olarak, daima kendisini toplumsal cinsiyet ve ırk kategorileri yoluyla gerçekleştirip nitelendirmesi gereken bir unsur olarak düşünmek daha doğal olacaktır” (2005b;81).

Jameson’a göre, reel koşullarda kimlik kategorilerinin eklemlenme biçimlerindeki esneklik ve merkezsizlik, politik yön belirleyici bir alternatif olarak sınıfın artzamanlı birikimsel yapısını güçlü bir seçenek haline getirmektedir. Diğer yandan sınıfın analitik bir kategori olarak da düşünülmesi gereğine işaret eden Jameson, sınıf kategorisinin, “toplumsalı sadece radikal ve sistemik bir tarzda değiştirebilecek sistemik bir varlık olarak kavramaktan kaçınmayı çok zorlaştırmakta” olduğunu vurgular(2005b;81).

Devrim fikri, bütünlük, telos ve sınıf kategorilerinden bağımsız düşünülemeyecek bir yapıyı açığa vurmaktadır Jameson’da. Ve geç kapitalizm, gelecekteki bir dünya pazarının gerçekleşmesini, şimdide mülksüzleştirdiği geniş ve farklılık arz eden toplumsal kesimler aracılığıyla sağlamaktadır. Yapısal işsizlik ve proleterleşme süreçleri, salt hizmet ve imalat sektörlerinin ötesinde küresel ölçekte bir fukaralaştırma rejiminin bileşenleri olarak sınıfı,

kapsayıcı ama sınırları belirgin olmayan bir nitelikte “na-mevcudiyeti” içinde, sürekliliği ve görünmezliği ile “kendinde sınıf”tan, “kendi için sınıf”a taşıyacak sermayenin genişleme mantığı içinde düşünülmelidir. Kapitalizmin genişleme mantığı ya da sermayenin (değerin) gerçekleşme anı aynı zamanda kapitalizmin yıkımıdır. Ya küresel bir felaket olarak ya da zıttına dönüş olarak sınırlarına varma mantığı Jameson için fazla mekanik ve kaderci bir sonuç yarattığı için tercih edilen bir yorum değildir. Jameson sosyalizmin iradi olarak kurulacak bir kolektif tasarım olmasının özneyi kuran süreçlere dair stratejiye yönelmiştir. Buna göre, kolektif özneyi tarihsel koşulları içinde düşünmenin oluşturucu ilkesini nesnel koşulların analizinden hareketle düşünen Jameson, Poulantzas’tan ve yapısalcı teoriden, politik ideolojik katmanın önceliğine yapılan vurgunun, kapitalist üretim tarzını ikincilleştirme riski taşıdığı düşüncesiyle ayrılmaktadır. Jameson’ın, *Postmodernizm*(1994), *Kapitali Sahnelemek*(2013), “Globalizasyon ve Politik Strateji” başlıklı çalışmalarında ortaya koyduğu perspektif, “fukaralaştırma” süreçlerinin ve proleterleştirme olgusunun, işçi sınıfının soğurulamaz niteliğini desteklediği yönündedir. Ayrıca, yapısal işsizliğin ortaya koyduğu tablo da, geleceğin işçilerini olduğu kadar, hiçbir zaman emek sürecine dahil olamayacak, “sınıf olmayanı” da, sınıfın tarihsel özne konumuna eklememesi yönünde düşünmeyi mümkün kılmaktadır. Bu yaklaşım, iki sınıflı kutuplaşmanın derinleştiği yönündeki iddialarla örtüşür. Ancak Jameson’ın etik olmaktan çok seküler bir mantıkla ortaya koyduğu bütünlüklü analizinin özneyi oluşturma yönündeki olumlu diyalektiği, nesnel belirlenim karşısında özneleşen bir sınıfın varlığını duyurur. Sosyalizme giden yol kendiliğinden ve mekanik bir zıddına dönüşten ziyade politik alanın genişletildiği, negatifi güçlü ve acil müdahalesi kadar, Ütopyacı stratejiyi de gerektirir. Jameson’ın ideoloji ve Ütopya diyalektiğine yaptığı vurgunun anlamı da burada açığa çıkmaktadır. Kapitalizm tarihseldir ve dönüştürülmesi de kolektif bilinçten geçer, mikro kimlik siyasaları sınıfa eklemelenmeli, Poulantzas’ının aksine, sınıf, diğerleri içinde bir aidiyet olarak ikincilleşmemeli ve eklemelenilen tarihsel süreklilik olarak kavranmalıdır. Bu durumda sınıf altyapıda oluşur ve biçimin içeriği asıl olarak burada düşünülmelidir.

Son söz olarak Jameson’ın, Marksizm ve Biçim’de ortaya koyduğu, ideolojinin dinamiklerinin, toplumsal sınıfın bir işlevi olarak tanımlanması gereğine ilişkin uyarısının, Marksist sınıf analizinde sınıfsal konumların her zaman ilişkisel olarak ele alındığı gerçeğine işaret ettiği için temel bir ayrımı koruduğu görüşündeyiz. Buna göre: “Marksizm için bir sınıf ideolojisinin içeriği, “değer”lerinin daima karşıt sınıfla ilişkili bir durumda olması ve

bu sınıfa göre tanımlanması anlamında ilişkiseldir”(2011a:74). Karşıtlığı kuran, üretim araçlarını sahipliğine dayalı mülkiyet ve kontrol gücünün belirleyiciğinde, iki sınıflı yapıdır.

Biçimin içeriğine ilişkin ilgisi Jameson’ı Biçimcilikten ayıran bir boyuta sahiptir ve bu boyut en somut biçimde postmodernizm ve globalizasyon ilişkisine dair analizinde ortaya konmaktadır. Jameson’ın geç kapitalizm dönemselleştirmesinin nihai içeriği, kapitalist üretim tarzının sürekliliğindeki vurguda açığa çıkar. Kopuş ise kapitalizmin iç krizlerini aşmakta ve sermayenin yeni genişleme hamlesini gerçekleştiren teknolojik yeniliklerde ortaya konmaktadır. Globalizasyon sürecini değerlendirdiği iki önemli makalesinde¹¹ Jameson, gerek dönemselleştirici mantığının, gerekse altyapı ve üstyapı, özne ve nesne ikiliklerini tek bir tarihsel hareketin iki yüzü şeklindeki nihai okumasının sonuçlarını globalizasyon kavramına getirdiği açıklayıcı modelde ortaya koyar. Globalizasyona ilişkin etik- politik ön kabullerin ötesinde, kavramın kendisine ya da globalizasyon mefhumuna yönelmeyi önerir. Bu türden bir öneri, globalizasyon süreçlerinin modernleşme-modernizasyon süreçlerinden ayrı tutulamayacak boyutunu ortaya koymaktadır ve Üçüncü Dünyanın yeni emperyalizm anlamında dünya pazarına eklemelenme süreçlerinin diğer yüzü olarak uluslaşma ve yeni özne konumlarına yönelik gelişmeleri de içermektedir. Postmodernin, modernitenin tekerrürü olarak tanımlanmasını sağlayan da globalizasyonun ikili yapısıdır. Jameson, globalizasyonun, “dönüşümlü maskelerinin”, kültürel ve ekonomik anlamları ileten, iletişimsel bir kavram olduğunu ileri sürmektedir. Bu ağlar bir yandan iletişim teknolojisinin kayda değer yeniliklerinin başarılı sonuçlarıdır, diğer yandan da bu teknolojiler aracılığı ile dünyanın her yanındaki toplumların-ülkelerin modernleşmesinde önemli bir destekleyici güce sahiptir. İletişimsel boyut, teknolojik yenilikler ve teknolojinin yayılımı açısından bir başka boyutu açığa çıkarmaktadır; kültür. Ancak bu kay(dır)mayı bir başka yöne de çekmek mümkündür: ekonomik olana. Bu durumda Jameson iletişimsel iddiasını sürdürdüğünde, boş gösterenin içinin dolmaya başladığını görürüz: finansal transferler, dünya genelindeki yatırımlar ve yeni networklerin (ağların) yeni ticari biçimler ve daha yeni ve esnek olduğu iddia edilen kapitalizmin rüzgarını arkasına aldığı görülür. Görünüşte iletişimsel kavramı üzerine kurulan bu versiyonda , kavram gizemli bir biçimde yeni bir dünya pazarı vizyonuna dönüşmüş, ve yeni dünya pazarının yeni keşfi olan karşılıklı bağımlılık, olağanüstü bir ölçekte, yeni elektronik ticaret yollarının, ticaret ve finans dünyasının hiç yorulmadan dolaştığı yeni ticaret yollarına ek olarak, emeğin küresel ölçekte

¹¹ Jameson, F. (2010a). Valences Of The Dialectic içinde: “*Globalization as aPhilosophical Issue*” Chapter (17); 435-455 ve “*Globalization and Political Strategy*” Chapter (18); 456-472.

yeni iş bölümü vizyonu ile yeni anlamını kazanmıştır. Eğer bu yeni iletişim formun kültürel içeriğinde ısrar ederseniz, yavaşça postmodernin kutsadığı farklılık ve farklılaşma ortaya çıkacaktır. Diğer taraftan düşünceniz ekonomik alana döndüğünde, globalizasyon kavramı karanlık ve ışık geçirmez bir kavrama dönüşür. Örneğin kimlik, farklılıktan ziyade, şimdiye dek özerk kalmış ulusal pazarların ve üretim bölgelerinin giderek artan biçimde tek bir alana dahil oluşunu, ulusal geçim ekonomisinin ortadan kalkmasıyla, emeğin kesin bir biçimde ülkelerin küresel entegrasyonu içinde bölünmesi süreçleri ortaya çıkar.

Jameson'ın bütünleştirici ve (Bidet'in ifadesiyle her şeyi içine çeken, soğuran) tamamlayıcı diyalektiği, globalizasyon süreçlerinin sermayenin nihai küresel sınırlarına varacağı bir genişleme momenti içinde, sınırlara varmanın sosyalizmi garantilemediği ama yıkımı garantilediği bilgisi ile globalizasyon süreçlerinden kopmanın (de-linking) koşullarını arayan bir politik girişimdir. Sermayenin genişleyen hareketi içinde, sosyalist bir alternatifin imkanını yaratmanın koşulunu, ulus sorunu-devlet ve planlama gibi sosyal demokrasinin sistem içi çözümsüzlüğünü yaratan, kapitalizmi ıslah etme formlarının dışına çıkan, yeni biçimler aracılığıyla düşünmeyi önermektedir. Kapitalizm ve sosyalizm gibi iki soyut kavramın birbirinin diğer yüzünü oluşturan nitelikleri ile düşünülmesini öneren Jameson, bugün kapitalizmin yarattığı kurumsallaşma-örgütlenme ve planlama biçimlerinin sosyalizm için de geçerli biçimler olduğuna işaret etmektedir. O halde, sisteme yönelik mücadele, sistem içi reformlarla sınırlandığında içerik değişmeksizin biçimsel değişikliklerle yetinilecek ancak sosyal demokrasinin de öğrettiği gibi, içerik değişmeksizin gerçekleşen iyileştirmeler sonunda sistemin kendini yeniden yapılandırarak güçlenmesine yol açacaktır. Jameson'ın önerisi içeriğin, nasıl ve hangi örgütleyici kavramla düşünüleceğine ilişkindir ve kendi örgütleyici kavramı da üretim tarzıdır. Bu aşamada kopuş ve süreklilik diyalektiği, üretim tarzının tarihsel ve konjonktürel belirlenşinde, Jameson'ın politik stratejik önerisinde ayırt edici karakteristiği ortaya koyar. Sermayenin mutlak mantığının sürekliliği, globalizasyon süreçlerinde giderek artan ölçüde kapitalist üretim tarzının iki kutuplu sınıf yapısını artan ölçüde şeffaflştırırken, ulusların farklı zamansallıklarını açığa vuran, çelişkinin daha erken ya da daha geç yaşandığı üretim tarzlarının eşzamanlılığı olgusu, kutuplaşma analize yeni bir boyut kazandırmaktadır. Jameson'ın mücadele alanı burjuva-neo libarel siyaset düzlemi olarak nitelendirilemez. O'nun meta yorumunu tanımlayan karakteristik, kültürel ve söylemsel teorik alanın tartışma konu ve kavramlarını, ekonomi politiğin kavramlarına dönüştürmesi ve geç kapitalist aşamanın yapısında sınıfın oluşma koşullarının ortaya konmasıdır. Sınıf ve sınıf mücadelesi, üretim araçlarının dolaşım

mantığında öne çıktığı bir aşamada, üretim-mübadele ve dolaşım bütünlüğünde yeniden düşünülmesidir. Üretim araçlarının gelişimi, dolaşımın derinleştirdiği ve yaygınlaştırdığı rekabet koşullarını ortaya çıkarırken, yeni teknolojilerin belirlediği yeni iş bölümü ve iş tanımları, sınıfın konumsal niteliğini ve kapsamını da değiştirmektedir. Jameson bu noktada kesin bir sınıf tanımına ulaşmak yerine kapitalizmin gelecekte gerçekleşecek dünya pazarı için nüfusu proleterleştiren ve işsizliği kalıcı ve yapısal bir hale getiren süreçlere odaklanarak, kutuplaşmacı teorinin izini taşıyan, şimdide belirginleşmemiş ama gelecekte kesin çizgilerini belirleyecek ikili sınıf oluşumu sürecine yoğunlaşır. Konjonktürel anda öne çıkardığı ayırım çizgisi ise, sınıfın kültürel, toplum bilimsel ve siyasi tanımları ile üstyapıyı hakim kılan teorik yaklaşımların, ekonomik temelin gündemden düşürüldüğü bir zemine kaymasının yol açtığı politik mücadeleyi gereksiz kılan ya da bloke eden karakteristiğine ilişkindir. Sınıfın fraksiyonel iç ayrımlarında belirlediği nihai çizgi ise çelişkinin derinleştiği noktada ideolojik bağlanımların ikincileştiği ve gerçek çelişkinin belirlendiği konumsal yapıda birleşmenin olacağı yönündedir. Bu tespit, sınıfın soğrulamaz varlığına ilişkin örtük bir kabule dayanır.

Jameson'ın meta yorumsal politik hedefi, kültürel bir strateji önerisine ulaşır. Altyapıda konumlanan sınıfın varlığının, üstyapıda bir varoluş çizgisine taşınmasının koşulunu kolektif eylemin niteliksel dönüşümünde arayan Jameson'ın odaklandığı sorun, öznenin varoluş ve tarihe müdahale koşuluna ilişkin “Nasıl yaparım?” sorusunda netlik kazanmaktadır. Dolayısıyla kadercilik ve kendiliğindenciliğin ötesinde, tarihe müdahale eden bir öznenin yapısal koşullarını oluşturmaya yönelik teorik girişiminde, mikro düzeydeki acil politik sorunların (Ulusal-devlete ilişkin ve planlamaya ilişkin) mücadele hatlarını belirleyen negatif diyalektik önerisini, kapitalizmin uzun vadeli hareketinde makro düzeye yükseltecek olan, olumsuzlamanın olumsuzlandığı pozitif bir projeye taşımayı öneren, ideoloji ve ütopya diyalektiği, Jameson'ın kurucu politik önerisinin çerçevesini oluşturmaktadır. Jameson örneğin devletin yıkılmasından çok devletin dönüştürülmesine, ulusalcılığın milliyetçi ve korunmacı muhafazakar algısından çok globalizasyonun düzleştirici standartlaştırıcı süreçlerinden kopuşa, planlamanın yeniden örgütleyici ve dağıtımçı –korumacı yorumuna davet eder. Kapitalist biçimler sosyalist içerikle dönüştürülür ve asıl hedef, toplumsallaşmaya taşıyacak bir sınıf bilincidir. Jameson'a göre çatışmanın sonuca yönelik içeriği, bir sınıfın yıkımıyla diğerinin de yıkımını getirecektir. Onun önerisi çelişkinin başka biçimlere taşınacağı bir toplumsal ilişkiler formunun mülkiyetin toplumsallaştığı bir içeriğe taşınmasıdır.

Jameson'ın özne ve nesne ilişkisinde ortaya koyduğu yaklaşım, belirlenimci ve yansıtmacı Marsist yaklaşımların kapsandığı ve dolayısıyla aşıldığı bir tamamlayıcı diyalektiği ortaya koymaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünü oluşturan altyapı ve üstyapı sorunu da, Jameson'ın Marksist konumunu belirginleştiren aynı yaklaşımla ele alınacaktır.

2. BÖLÜM

TARİHSEL MATERYALİZMİN KİLİT TEMASI OLARAK ALTYAPI ve ÜSTYAPI KAVRAMLARI

2.1. Giriş

Yapısal ikiliklerin, kapitalist sistemin özgüllüğünün açığa çıkarılmasında, tarihsel bir analiz için hareket noktası olarak işlevselleştirilmesinin, Jameson analizinin Marx'la paylaştığı yöntemsel bir tercih olduğunu birinci bölümde göstermeye çalıştık. “Birleşmeyen iki yarımın, sorunlu ve mutlak ayrımının”(Jameson,2015:390) yabancılaştırılması olarak yapı analizi, Marksist teorideki diğer önemli soyutlama biçimi olarak, altyapı ve üstyapı formunda belirlenen ikilik çerçevesinde şekillenmektedir. Çalışmanın ikinci bölümü, bu sorunun teorik arka planını ortaya koyarak, Jameson'ın ikiliği aşmak için önerdiği dolayım/mediation kavramı çerçevesinde ve Jameson'ın örgütleyici kavramı olarak üretim tarzı kavramına ulaşmakta, söz konusu teorik arka planı işlevselleştirmesi çerçevesinde ele alınacaktır.

Bu bölümün kuramsal çerçevesinin sınırları Marks'ın Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı'ya Önsöz'de yer verdiği toplumsal varlık ve bilinç ilişkisine dair tespiti tarafından belirlenecektir. Marks'ın üretim tarzı ve toplumsal formasyonun organik bütünlüğüne dair vurgusu, Marks sonrası dönemde ve özellikle Engels'in diyalektiğe ilişkin formülasyonu sonrası içeriği boşaltılarak altyapı ve üstyapının ikilli bir ayrım ile mekanik bir nedenselliğe indirgenmesine yol açmıştır. Sovyetler Birliği tarihsel deneyimi, Buharin ve Stalin'in formülasyonu ile değişmez bir modele indirgenmiştir. Üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin, üretim tarzı içindeki birliğine dayalı bu model, tarihin kronolojik algısı içinde üretim tarzlarının soyut modelinin tarihsel ardıllığına indirgenmiştir. Üretim güçlerinin (ki teknolojik gelişim vurgusu) gelişimi ile üretim tarzlarında ortaya çıkacak devrimci değişimler böylelikle teknolojik determinizm ve mekanizmin evrensel modelini sunmuştur. II.Enternasyonal'in revizyonizmi olarak nitelelen yaklaşım kısaca bu çerçevede açıklanabilir.

Kuramsal çerçeveyi oluşturmak açısından Raymond Williams ve Althusser tercih edilmiştir. Bu iki isim özellikle 1980'ler sonrası ekonominin ve politikanın kültürleşmesi olgusu

çerçevesinde postmodern ya da geç kapitalist aşamanın “özgüllüğü” ile kapitalizmin bir üretim tarzı olarak tarihsel sürekliliği içinde belirlenen özgüllüğünün, kapitalist üretim tarzının toplumsal formasyon başlığı altında değerlendirilmesinde, Marksist analizin diyalektik tarihsel ve diyalektik olmayan yapısal biçimleri hakkında ve Jameson’ın tamamlayıcı diyalektiğini anlamak açısından açıklıyı gücü olan iki yaklaşım olarak tercih edilmiştir. Jameson’ın gerek hümanist gelenek gerekse anti-hümanist geleneğin özne-nesne ayrımını aşan ve Lacan’ın üçlü modelinden esinlenen diyalektik modeli ise Siyasal Bilinçdışı kitabında açıklandığı şekliyle çalışmanın birinci bölümde yer almıştır.

Engels’in diyalektiği bilim olarak kavramlaştırması ile “diyalektik materyalizm” soyut kategorisi, materyalizmin tarihsellik vurgusunu ortadan kaldıran bir işlevle bilimciliği ve mutlak yasaları öne çıkaran soyut evrensel bir modelin yerleşmesine ve altyapı ve üstyapı mecazının sabit kategoriler şeklinde algılanmasına yol açmıştır. Bu yaklaşım II.Enternasyonal’in yaklaşımı olarak Marksizm içinde Stalin deneyimi ile uzlaşan ve hesaplaşan farklı eğilimlerin doğmasına yol açmıştır.

Diyalektik materyalizmin üçlü formülasyonu, tarihin geri dönüşsüz tek yönlü ilerlemesine vurgu yaparken, toplumsal ve tarihsel gerçekliği göz ardı etmekle suçlanmaktadır. Bir mecaz olarak altyapı ve üstyapı kavramlaştırmasının basit tekabüliyet ya da yansıma kuramı çerçevesi özellikle 1960’larda problematize edilmiştir. Dönemin gerek 1968 hareketi, gerekse Çin Kültür Devrimi ile şekillenen kültürel niteliğine koşut biçimde, ideoloji ve kültür, Marksizm içinde ve Marksizm dışı teoride tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışma en temelde “devrim” e ilişkin bir tartışma olarak şekillenir.

Tarihsel Materyalizm’de yapı kavramı, bir sabitliğin ya da mutlak bir soyutlamanın belirtisi olarak değil, nesnel bir ilişki ve süreç olarak kavranır. Dolayısıyla bir yanda yukarıda anılan türden belirlenimcilik ve mekanizmi dışlarken diğer yandan da rastlantısallığın ve konjonktürel görececiliğin sınırlılığına karşı “tarihsellik” koşulunu dayatır. Yapı sorununu, altyapı ve üstyapı ilişkisinden doğan “Aşıl topuğu” olarak niteleyen Özuğurlu, yapı kavramını tarihsel materyalist bir çerçevede açıklarken iki önemli düzeye işaret etmektedir:

“Tarihsel maddeci yaklaşımı yapı-özne ikiliği ekseninde irdelerken, biri ontolojik düzeye (felsefi düzeye), diğeri epistemolojik düzeye (bilim felsefesi) ait iki temel önermesini, basitçe, vurgulamakta yarar var. İlki, zihnin dışında nesnel bir gerçekliğin varlığına dair maddeci felsefi önermedir – aksi, idealizm olurdu-. İkincisi, gerçekliğin bilgisinin olguda, ya da, görüngüde için olmayıp –aksi, ampirizm olurdu-, ancak teorik bir uğraşla edinebileceğine dair realist epistemolojik önermedir”(2002:35).

Tarihsel Materyalizme ilişkin en karakteristik kavram olan “tarihsellik”in gerek diyalektik materyalizm, gerekse postmodern teori tarafından görmezden gelinmesi, yapı kavramı üzerine bitmeyen tartışmaların da kaynağı olmuştur. Marx’ın üretim tarzı ve toplumsal formasyonu birlikte anma sebebi, salt ekonomik bir temele indirgenemeyecek ve toplumsalın farklı düzeylerinin tarihsel olarak ilişkilendirilmesini sağlayacak bir analiz çerçevesi sunmaktadır. Dolayısıyla nesnel gerçeklik bir bütünsel ilişki olarak öznel ve nesnel koşulların ilişkisinde üretilir. Özügurlu, nesnel gerçekliğin insanın zihninde kurulmadığı gibi insana tümüyle dışsal bir maddi dünyaya da işaret etmediğini hatırlatır(2002:35-36).

Alt yapı-üst yapı metaforu mekansal bir gönderme yapan temel ve üstyapı kavramları ile iki ayrı kutbun bir yansıma ilişkisi içinde tanımlanmasına dayanmaktadır. Bu durumda öne çıkan unsur üretim güçleri yani teknolojik gelişimdir. Ancak sorun, üretici güçlerin ya da üretim ilişkilerinin önceliği sorunu olarak ortaya konduğunda, ikili bir yapının, öncelik sonralık ya da basit nedensellik ilişkisi içine hapsolma riski yeniden gündeme gelir. Jameson ise, Marks’ın politik ekonominin ikiliğini koruyan ancak, üretici güçlerle üretim ilişkilerinin birliğinden oluşan üretim tarzının, toplumsal formasyonu oluşturan “üstyapısal” düzeylerle birlikte ele alındığı “bütünlüklü” analiz çerçevesine sadık kalmıştır. Jameson’ın ayırt edici yanı da burada açığa çıkar ki buna göre ikili karşıtlıkların korunduğu bir analiz çerçevesinde Jameson, bir öncelik sonralık ilişkisinden ziyade, düzeylerin farklı zamansallıklar içinde yer değiştirmesine odaklanır. Bu yaklaşım çalışmanın diyalektik bölümünde ele alınacaktır. Jameson’ın tarihsel materyalizmi ileri kapitalizm koşullarında güncelleyen yaklaşımının karakteristiği Özügurlu’nun toparlayıcı tanımı ile bu çalışma açısından teorik bir çerçeve sunmaktadır:

“Tarihsellik, ne teorinin karşısında boyun eğen, ne konjonktüre indirgenen bir tarihsellik anlayışını; nesnellik, ne eyleyene dışsal bir nesnel yapı, ne de yapısal belirlenimden bağımsız bir eyleyen anlayışını ve belirlemecilik, ne sonucu kendi içinde taşımak üzere belirlenene dışsallaştırılan, ne de en son tahlile ertelenen bir belirlemecilik anlayışını ifade eder”(2002:37).

Jameson ise yapı kavramına yaklaşımında bir yanda R.Williams ve E.P.Thompson isimleriyle anılan ve üretim ilişkilerini önceleyen Hümanist akım, diğer yanda Althusser’in öncülüğünde teorik anti-hümanizm olarak adlandırılan ve öznesiz bir yapı kavramını merkezine alan Yapısalcılık’ın hakim olduğu tartışma eksenine, her iki yaklaşımı da tek başına benimsemeyen bir üçüncü yaklaşım önerisi sunmaktadır. Jameson’ın Bütünleştirici diyalektik yöntem önerisi en temelde ikili karşıtlıkları ya da düalizmin yol açtığı nedensellik ilişkisinin ötesinde hümanist yaklaşımın artzamanlı ve yapısalcılığın eşzamanlı analiz

çerçevesini üretim tarzı kavramı ile dolayımlayan ancak Hegelci anlamda kapalı bir diyalektikle sonuç hedefleyen değil, açık ve çelişkiyi öne çıkaran bir öneridir. Sartre'ın yapısalcılığa bir meydan okuması olarak nitelendirilebilecek “dolayım” ya da üçüncü terim, Sartre'ın, yapısalcılığın ikili karşıtlıklarla belirlenen içi boş, neden sonuç ilişkisinin karşısına, üçüncü bir ögenin dolayımı ile diyalektiği çıkarmaktadır(2006:210). Üçüncü kavram Jameson için her türlü ikili karşıtlık konumuna karşı önerilen ve çatışmayı çelişkiye aktaran bir dolayım yani aracı kavramdır.

Bu bölümde öncelikle altyapı ve üstyapı kavramlarının maddi boyutunu ortaya koyan ve kültürün maddiliğinin temellerini tartışan Raymond Williams'ın, belirlenim ve yansıtma eğilimlerinin ötesinde dolayımı öne çıkaran yaklaşımı ele alınacaktır. Williams'ın teorik katkısı kültürel alanın bir dolayım olarak toplumsal oluşum süreçlerinde oynadığı rolü merkeze almaktadır. Jameson'ın kültüre yaklaşımı ise Williams'tan izler taşımakla birlikte ondan farklılaşır. Bölümün tartışma eksenini üretim tarzı ve toplumsal formasyonun organik bütünlüğü olarak belirlendiğinden, Jameson'ın *Postmodernizm*(1994), *Kültürel Dönemeç* (2005) ve *Kapitali Sahnelemek*(2013) gibi çalışmalarında, özellikle üretim ilişkilerinin önceliğine yaptığı vurgu takip edilerek, geç kapitalist aşamanın, üretimin ve emeğin izlerini silerek, mübadele-piyasa ve değişim değerinin ideolojik önceliğine ilişkin eleştirel analizi takip edilecektir. Jameson özellikle postmodernizm ve globalizasyon süreçlerine ilişkin çalışmalarında, kapitalizmin üçüncü aşamasının piyasa ve piyasa ideolojisiyle belirlenen nesnel görünümü üzerine yoğunlaşan analiz çerçevesini, üretimden dolaşıma kayma ile açıklar. Dolayısıyla Jameson'ın teorik ilgisinin odağında “dolaşım”ın olması, onun Marksist ideoloji teorisinde önemli bir teorik soruna işaret eden sivil toplumun tartışmalarını güncellemesiyle ilişkilidir. Postmodernizmin “dolaşım” merkezli görünüm dünyasının yapıbozuma uğratılmasında özellikle Gramsci ve Althusser'in yapı kavramlaştırmaları altyapıdan üstyapıya geçen teorik tartışmayı anlamak açısından merkezi öneme sahiptir.

Jameson'ın yukarıda anılan üç kitapta da yer yer değindiği husus; üretim güçlerine verilen önceliğin, teknolojik determinizm vurgusuyla, bir yandan, devrimi statik bir sonuç durumuna indirgeyen “kendiliğindenci” tutumu besleyerek politikayı dışladığı, diğer yandan da postmodern kötümserliğin kapitalist üretim tarzını mutlaklaştıran ve sosyalizm alternatifini imkansızlığa havale eden “kaderciliği” beslediğidir. Jameson'ın geç kapitalizm aşamasında “özne” ye ilişkin sorunsalın belirlediği, diyalektik eleştirel yaklaşımı başlıca iki alanın, yani üretim tarzı ve toplumsal formasyonun farklı düzeylerinin eşzamanlı ve art

zamanlı tarihselliği içinde kavranmasına dayanır. Üretim araçları ve üretim ilişkilerinin öncelik ya da ivedilik sorunu, Jameson açısından tarihsel koşulun, kapitalizmin özgüllüğünü yaratan artzamanlı tarihi ile birlikte düşünülmesidir. Üretim araçları teknik donanım kadar nesneleşen emeği de içermektedir. Jameson belirli bir tarihsel anın özne nesne ilişkisine, üretim ilişkileri çerçevesinden ve sınıf dolayımından bakmaktadır. Bu yaklaşımı onun kültürel stratejisinde açığa çıkan hümanist ve anti-hümanist Marksist gelenekleri, yeni bir özne inşasında diyalektik aşma içinde değerlendirmesinde açıktır. Jameson'ın *Diyalektiğin Birleştirici Güçleri*(2015) isimli kitabında kapitalizme karşı direniş biçimlerine ilişkin ortaya koyduğu öneri, onun Marksist eleştirel tutumunun güçlü bir formülasyonu olarak değerlendirilebilir. Burada Jameson, küresel kapitalizme karşı ekonomik bir direniş çağrısının mutlak bir biçimde toplumsal alana kaydırılması gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Toplumsal alan tanımı ise küreselleşmenin beş farklı düzeyi olarak ayırt ettiği, sırasıyla; teknolojik, siyasal, kültürel, ekonomik ve toplumsal düzeylerdir. Dolayısıyla küreselleşmenin ardındaki yıkıcı güç kapitalizm olarak kabul edildiğinde, küresel ölçekte bir direnişin birleştirici mücadele zemini kapitalist üretim tarzı olacaktır. Kapitalizmin yıkıcılığının tikel sömürü tarzlarının açığa çıkartılacağı ve etkisizleştirileceği mücadele alanı tüm bu düzeyleri içinde barındıran toplumsal alanın önkabulünü gerektirmektedir. Toplumsal alan tanımı sınıf gibi daha somut tarihsel bir içeriğe sahip olmadığından ki Jameson, bu konuda sınırı da baştan belirtir: “Toplumsal kaynaşmanın daha önceki biçimleri herhangi bir etkili ve uzun vadeli siyasal mücadeleye, her türlü büyük kolektif çabaya kendi başlarına yeterli gelmemelerine rağmen, zorunlu ve vazgeçilmez bir ön şart teşkil ediyorlar”(2015:517).

Jameson'ın yöntemden ziyade biçime yaptığı vurgu yukarıdaki alıntının tarihsel içeriğinde belirgindir. Örneğin geç kapitalizm aşamasında başat form olarak postmodernizmin analizine verdiği ağırlık, sermaye birikim süreçlerinin salt ekonomik alanda değil ama tüm düzeylerin farklı zamansallıkları içinde toplumsalın üretimi ve yeniden üretiminde oynadıkları rolün izini sürmeye yöneliktir. Tüm bu düzeylerin “kaynaşma biçimleri” eş zamanlı olarak mücadelenin içeriğini oluşturmakta ve politik bir müdahale alanı yaratan ve mücadelenin koşullarını belirleyen “siyasal programın taslağı”nı oluştururlar (DBG,2015:517).

Bu nedenle bu bölümde altyapı ve üstyapıyı bütünleştirici bir yaklaşımla ele alan Jameson'ın postmodernizmin, kültür ve mali sermayenin özdeşleşme süreçlerinde, kültüralist ideolojiyi

egemen kılmakta ve üretim-mübadele ve dolaşımın bütünlüğünü parçalayan ideolojik işlevini açığa çıkarmakta izlediği yönetime yer verilecektir.

2.2. Kuramsal Tartışma: Kuramsal Tartışma: Bütünlük ve Yapı Kavramlarının Teorik Farklılaşması

Jameson'ın gerek siyasal strateji, gerekse siyasal bir direniş için kültürel bir strateji önerisinin temelinde yatan düşüncenin, iki noktada belirginlik kazandığı ileri sürülebilir. Bunlardan birincisi, siyasi olanla siyasal olan arasında yaptığı ayrımıdır. Marx'ın teorik zayıflığını bir politik model önerisinden yoksun olmakla nitelendiren Jameson, zayıflık olarak görülen bu eksikliğin aynı zamanda Marx'ın en güçlü yanını oluşturduğunu ileri sürmektedir. Güçlü olma nedeni, bugünden yarına, bugünün ölçütlerinin kazındığı sabit bir modelin geleceğe iliştilmemesindeki tarihsellik vurgusudur. Model eksikliği böylece açık uçlu bir tarih anlayışı ile siyasal alanın oluşumuna zemin hazırlar. Siyasal alanın bugün ve gelecek diyalektiği içinde oluşumu ise kültürel stratejisinde ortaya koyduğu pedagojik ve kolektif bir laboratuvar olarak sanat görüşünde ve işe yararlılık ilkesinde belirginlik kazanır. Yeni biçimler oluşturma sürecinde önerdiği yöntem işe yararlılık ve nasıl yapılıyor? sorusu ile şekillenen kolektif etkinlik ve praksistir.

Jameson'ın kültürel politik bir strateji oluşturmaya yönelik ilgisi, kültürün, politik içerimleri dolayımında merkeze konduğu bir analiz çerçevesi oluşturmaktadır. Bu nedenle tüm bir Batı Marksizmi ve özellikle Frankfurt Okulu, Jameson açısından kendi inşacı teorisinde önemli bir ağırlık oluşturmazlar. Daha çok Marksist ideoloji teorisinde içkin iki düzeyli analiz çerçevesi; açıklama ve tarihsellik düzeylerinin işe koşulduğu kurucu bir stratejiye yönelik diyalektik aşma eğilimi içinde Lukacs-Althusser ve Lacan gibi, ikili yapı modelinin problemlerini açığa çıkaran ve aşma yönünde ipuçları barındıran teorik katkılar ağırlık merkezini oluşturmaktadır. Bu nedenle geç kapitalist aşamada kültürün şeyleşmesinin “şeyleşme teorisi” dolayımında ele alındığı Jamesoncu analizin karakteristiğini belirlemek açısından, onun “şeyleşmenin şeyleştirilmesi” olarak eleştirdiği kategorilerin mutlak yayılımına ve aşırı kullanımına karşı uyarılarının da sürekli akılda tutulması gerekmektedir.

Jameson'ın Batı Marksizmi'nin Lukacs'la başlayan ve Gramsci ile doruğa ulaşan üstyapı ilgisini kendi politik yönelişinin merkezine oturtur. Marksizmin yeni biçiminin ne olması gereğine ilişkin sorunsalın temelinde kapitalizmin bütünleştirici yönelimlerinin yine

toplumsal bütünü nesnelliği içinde kavrandığı bir strateji ile karşılanması gereğine duyduğu inanç vardır. Bu nedenle özellikle Lukacs'ın üretim tarzı ve bütünlük kavramlarını kendi yorumlama çerçevesinde temellendirirken, Raymond Williams ve Gramsci'nin altyapı ve üstyapının bütünlüğüne dair yaklaşımlarını işlevsel ve yararlı bulur. Jameson için, Lukacs'ın *Tarih Ve Sınıf Bilinci*(2006) ile açtığı yol biçimi sorunsallaştırırken, Marx'ın “düşünce üzerindeki yapısal sınırlar”a ilişkin uyarısını merkeze alan “bütünlük” teorisi ise, öznel bilincin nesnel sınırlarını, sınıf bilinci çerçevesine taşıması açısından önemli bir teorik katkıdır.

Marks ve Marks sonrası Marksizm'lerin epistemolojik fay hattını oluşturan kavramsal çerçevenin merkezinde, altyapı ve üstyapı ilişkisi yer almaktadır. Söz konusu ayırım özellikle geç 1960'lardan itibaren Batı'da ortaya çıkan “Kültür Devrimi”nin varlığında yeniden ön plana çıkmış ve Marksizm dışı teorilerin de ilgi odağı haline gelmiştir. Bu çalışma Jameson'ın tarihsel materyalizmi geç kapitalist dönemde güncelleyen eleştirel yöntemini araştırmakta olduğundan, daha başlangıçta ortaya konması gereken önemli bir ayırımdan söz edilebilir. Jameson'ın, kültürel analizinin yönünü belirleyen itici güç, kapitalizme alternatif bir gelecek inşasında salt ekonomik olmayan ancak ekonominin nesnel dünyasını oluşturan toplumsal düzeylerin herbiri ile etkileşimini ayırt eden bir tarihsel çözümleme ve strateji önerisidir. Ve küreselleşme dinamiklerinin geç kapitalizm aşamasında kültürün başatlığının ideolojik içerimleri Jameson'ın çalışmasında merkezi bir konuma sahip olsa da Jameson'ı kültüralist bir düşünür olarak nitelendirmeye uygun bir zemin sunmaz. Jameson'ın Marksist tutumu üstyapısalcı olarak da nitelendirilemez. Jameson çalışmasında kültür, özerk bir alan olarak değerlendirilmez ve üretim tarzı kavramı içinde düzeylerden biri olarak geç kapitalist dönemdeki başatlığı içinde kavranır.

Jameson, özdeki sürekliliği, biçimin ortaya koyduğu semptomlar aracılığıyla saptamaktadır. Kuşkusuz, Jameson da Marx gibi kapitalizm eleştirisini, burjuva politik ekonominin dili içinden ve onun kavramları ile yaparken asıl çabası, diyalektiğin olanakları ile nesnel görünüşün tersine çevirdiği ilişkileri ve süreçleri açığa çıkarmaktır. Bu nedenle klasik altyapı ve üstyapı ayırımını koruyarak, bütünlük kavramını, bütünlüğün farklı düzeylerinin tarihsel ilişkileri açısından, analizinin merkezine koymaktadır. Öyle ki, *Diyalektiğin Birleştirici Güçleri*(2015) adlı makalesinde altyapı üstyapı denklemini tersyüz eden bir yöntemle, üretim ilişkilerinin belirlediği ve tanımladığı görünüm dünyasına atıf yaparken, *Kapital'i Sahnelemek*(2013) kitabında da üretim araçlarındaki teknik gelişimi işçi sınıfının üretim

ilişkileri içindeki zorlayıcı gelişiminin etkisiyle açıklamaktadır. Dolayısıyla bu ters yüz etmenin gerekçesini oluşturan husus, Marx'ın *Kapital*'de tespit ettiği bir paradokstur. Nesnel görünüş paradoksu, mübadele değerini emeğin değeri haline getiren ve para formunda cisimleşen bir tersine dönme durumudur. O halde değerin belirleyiciliği yeniden ters yüz edilmelidir. Jameson bunu yaparken ilgi odağını dolaşım mekanizmasına yani sermayenin birikim süreçlerine ve sermayenin genişlemesine yöneltir. Sivil toplum kavramı Marx için altyapı ve üstyapı arasındaki ilişkilerin ve farklı düzeylerin eklemlenmesi açısından ele alınmasını sağlayan ve ekonomi-siyaset ve ideoloji düzeylerinin farklı eklemlenme biçimlerini tanımamızı sağlayan bir kavram olarak ayırt edici bir niteliğe sahiptir. Mübadele ve piyasanın özgül ideolojik işlevi, Marx'ın "eşdeğer" lerin mübadelesi olarak ve piyasa koşullarında emeğin de, "özgür" ve "eşdeğerli" gözüktüğü süreçlerin üzerinin örtülmesidir. Toplumsal bir ilişkinin gizeminin peşine düştüğü alan "genişletilmiş yeniden üretime giden yolda sermaye dolaşımının bireyleştirici alanıdır"(1985:48). Bir başka ifadeyle ekonomik-hukuki ve ideolojik düzeylerin, altyapı ve üstyapı ikiliğine dayalı bir modelde biraraya getirildiği kategori olarak sivil toplum, dolaşımın üretimi ve üretimin toplumsal bir ilişki olarak sürekliliğini gizleyen bir siyaset teorisi anlayışının belirginlik kazandığı kavramsal çerçeveyi sunmaktadır. Jameson'ın siyaset ve politik olan arasında ısrarlı bir vurguyla yaptığı ayırım da bu kavram üzerinden açıklık kazanmaktadır.

Marksizmin geç kapitalizm koşullarında geçerliliğinin sınıandığı fay hattı haline gelen yapı tartışmasında pek çok yol izlenebilir. Ancak bizim açımızdan Jameson'ın Marksist eleştirel tutumu içinde izlediği yöntemin anlaşılmasında tercih edilen başlangıç noktası, Hümanizm ve anti-hümanizm karşıtlığında kurulan yapısalcı teori ve diyalektik yaklaşımın, Jameson tarafından tamamlayıcı bir diyalektikle aşılma biçimidir. Raymond Williams'ın tarihsel materyalizmin altyapı ve üstyapı kavramsallaştırmasında temel aldığı bütüncül diyalektik bakışa karşılık, Althusser'in tarihselcilik karşıtı yaklaşımı, özellikle sivil toplum konusunda önemli politik çıkarımlara olanak tanıyan bir teorik tartışma zemini sunmaktadır. Jameson epistemolojisinde merkezi konumda yer alan iki yöntemsel kavram olarak bütünleştirme ve üretim tarzı kavramları, bu çalışmanın iddiaları açısından "maddilik" temelinin nasıl yorumlanması gereğine ilişkin sorunsalla başlamaya uygundur. Nesnellik ve nesnelliğin üretilmiş yapısı, tarihsel materyalizm için maddiliğin temelidir. Dolayısıyla maddiliğin dar çağrışımına karşılık nesnellik vurgusu tercih edilmelidir.

Günümüzde Marksizmin geçerliliğinin sorgulanmasının en çok öne sürülen gerekçesi, ekonomiye indirgenmiş bir maddi temel anlayışı iddiasıdır. Aynı şekilde Marksizm içi tartışmaların da kırılma notasında üstyapı'ya ilişkin yorumlar yer almaktadır. Bu nedenle kendi epistemolojik yaklaşımını Marx'ın diyalektik yönteminde temellendiren Jameson'ın bütünleştirici perspektifinin temel eğilimini oluşturan, Marksizmleri de yerelleştirmek suretiyle genişleyen, tamamlayıcı diyalektiğinin temel kavramının dolayım olması, onun felsefe ve ekonomi politiği yan yana getiren analiz çerçevesini anlamakta önemli bir aşama olarak değerlendirilmelidir. Pawling(2004:29)'e göre, Jameson'ın çağdaş kültür analizinde Lukacs'çı etkiyi açığa çıkaran “Bütünlük” ve “Şeyleşme” kavramlarının merkeziliği kavranmadan, Jameson'ın Marksist tutumunu anlamak mümkün değildir. Ancak daha önce Marx'ın ünlü önsözü ve yol açtığı ayrılımlara değinmek gerekmektedir. Lukacs ve Jameson'ın teorik ilişkisi ile çalışmanın üçüncü bölümünde üretim tarzı bahsinde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

2.2.1. Raymond Williams: Yansıma ve Belirlenimin Ötesinde Dolayımlama ve Diyalektik

Williams, *Marksizm ve Edebiyat*(1990) adlı kitabında Marksizm tartışmalarının esasını oluşturan altyapı ve üstyapı sorununu başlıca iki eğilimle ele almayı önermektedir. Birinci yaklaşım, Marks'ın bizzat 1859 Önsöz'de kullanmayı ercih ettiği, “toplumsal varlık bilinci belirler” cümlesinin geniş kapsamlı içerimlerini gözetten bir yaklaşımdır. İkincisi ise daha çok Engels'e dayandırılan bir “yanlış anlama” olarak eleştirilen, daha dar kapsamlı altyapı ve üstyapı arasındaki belirlenimi vurgulayan yaklaşımdır. Williams bu ikinci kullanımın “değişmez ve kesin uzamsal bir ilişkiyi önerdiği” ni ve diğer kullanımın “oldukça özelleştirilmiş ve bazen de kabul edilemeyecek bir biçimi” olduğunu ifade eder(1990:63). Üstyapı hakkında iki farklı içerime sahip iki kaynağa atıfla üstyapı sorununu tartışan Williams, ilk olarak *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* (1859) Önsöz'de, üstyapının, politik-siyasi, ideolojik ve ideolojinin kültüre genişleyen kapsamını değerlendirir ve daha sonra Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'inin daha farklı üstyapı tanımına yer verir.

Marx, tarihsel materyalizm görüşünü ortaya koyduğu *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* (1859)'ya yazdığı Önsöz'de, çalışmalarının genel sonucunu şu şekilde formüle etmektedir:

“Toplumsal yaşam üretiminde insanlar kendi istençlerinin dışında ve zorunlu olan ve maddi üretici güçlerin gelişiminde belli bir aşamanın karşılığı olan üretim ilişkilerine girerler. Bu üretim

ilişkilerinin toplamı toplumun ekonomik yapısını oluşturur, bu yapı yasal ve siyasal üstyapının gerçek temelini oluşturan ve toplumsal bilincin kesin biçimlerinin karşılığı olan bir yapıdır. Maddi yaşamın üretim tarzı toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam sürecini koşullandırır. Bu görüş, insanların bilinci varlıklarını belirler anlamına gelmez, tam tersine insanların bilinçlerini toplumsal varlıkları belirler. Gelişimlerinin belli bir aşamasında toplumun üretici güçleri, varolan üretim ilişkileriyle ya da aynı ilişkilerin yasal bir dışavurumu olan mülkiyet ilişkileriyle çatışmaya girerler. Üretici güçlerin gelişim biçimleri olan bu ilişkiler böylece bu gelişmeyi engellemeye başlar. Ekonomik temelin değişmesi bütün üstyapının hızla değişmesine(dönüşmesine) yol açar. Bu dönüşümleri incelerken doğal bilimlerin kesinliği ile belirlenebilen ekonomik üretim koşullarının maddi dönüşümü ile insanların içinde yer aldıkları ve bu çelişkinin bilincine vararak ona karşı savaştıkları yasal siyasal, dinsel ya da felsefi (kısaca ideolojik)biçimlerin ayrımları belirlenmelidir”(Akt. Williams, 1990:63-64).¹²

Williams bu alıntının bir kültür kuramı için başlangıç oluşturmayaacağını, daha çok politik bir ilişkiyi ve devleti tanımladığını ileri sürer. Ve ikinci bir boyut, ideolojik biçimler : “yasal ve siyasal oldukları kadar, artık, dinsel, kültürel, felsefi ve estetik biçimleri de içerecek şekilde genişlemektedir(1990:64). Williams’a göre: “insanların içinde yer aldıkları ve bu çelişkinin bilincine vardıkları” “kültürel” (dinsel, estetik ve felsefi) biçimler, bütün “kültürel” etkinliğin bu özgül biçimlerden oluştuğu varsayımına gerek kalmadan tanımlanabilir”(1990:64). Diğer kullanımda üstyapı kavramı, belirgin bir biçimde “tüm sınıfın ideolojisi” olarak tanımlanmaktadır. Marx’ın, Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’i (1976)’ndeki üstyapı kullanımı ise şu şekildedir:

“Mülkiyetin değişik biçimleri üzerinde ve toplumsal varlık koşulları üzerinde, özel olarak biçimlenmiş izlenimlerden,duygulardan hayallerden, düşünüş tarzlarından ve felsefe anlayışlarından oluşmuş bütün bir üstyapı yükselir. Sınıfın tümü bunları yaratır ve bu maddi koşullar ve bunlara tekabül eden toplumsal ilişkiler temeli üzerinde, bu üstyapı öğelerini biçimlendirir. Bunları gelenek yoluyla ya da eğitim yoluyla edinen birey, bu üstyapı öğelerinin, gerçek belirleyici nedenleri oluşturduklarını ve kendi eyleminin hareket noktası olduklarını sanabilir”(1979:47).

Williams bu tanımlardan yola çıkarak üç üstyapı kavramına ulaşabileceğimizi ortaya koyar: birincisi, “varolan gerçek üretim ilişkilerini gösteren yasal ve siyasal biçimler”, ikincisi, “belirli bir sınıfın dünya görüşünü yansıtan bilinç” ve üçüncü olarak da “insanların, içinde temel ekonomik çatışmanın bilincine vardıkları ve onunla savaştıkları bir süreç” olarak üst yapı(1990:64). Bu üç tanım da sırasıyla üç düzeyi tanımlar: kuramlar, bilinç biçimleri ve siyasal ve kültürel pratikler(1990:64). Jameson ise bu sınıflamaya benzer bir biçimde siyaset teorisi ve kültürel çalışmaları birinci grup içinde değerlendirirken, ikinci ve üçüncü gruplamayı ideolojinin olumsuz ve olumlu anlamları çerçevesinde düşünmektedir.

¹² Marx, K. (1979). *Alternatif bir çeviri için metnin orijinaline bakılabilir, Ekonomi Politigin Eleştirisine Katkı*, 25-26. Sol Yayınları, çev. Sevim Belli. Williams, R.(1990). *Biz Williams terminolojisi ile uygunluğu açısından Esen Tarım çevirisini kullandık*. Marksizm ve Edebiyat, çev.Esen Tarım, Adam Yayınları, İstanbul.

Bu iki farklı kaynak ve dönemin tanımladığı süreç, Marx'ın, toplumun üretim ve yeniden üretim süreçlerinin birlikte içerildiği tarihsel kavrayışının, Jameson'da süreklilik arz eden fay hattıdır. Jameson'ın teorik ilgisinin genişliği ve kendi içinde farklılaşma biçimleri düşünüldüğünde, tüm bir çalışmasının bu üç düzeyde gerçekleştiği ileri sürülebilir. Birinci düzey Marksist teorinin kendi içinde dönemselleştirilmesine dayalı Marksizmler ve Marksizm dışı teoriler; varoluşçuluk, yapısalcılık, postyapısalcılık, Rus Biçimciliği, postmodernizm ve yapı bozuma uzanan bir teorik ilgiyle tanımlanır. İkinci düzey daha çok Marx, Freud, Lacan çalışmaları ile anılabilir ve üçüncü düzeyde de film, video- art, edebiyat, tiyatro gibi estetik ürünler ve diğer tarafta global kapitalizmi ve stratejiyi araştırdığı metinlerinde analiz ettiği Üçüncü Dünya ülkelerinin ulusal bağımsızlık hareketleri, gerilla hareketleri, siyahi ve feminist özgürlük hareketleri sayılabilir. Bu üç düzeyde gelişen analiz çerçevesini belirleyen ve niteleyen kavram, Jameson'ın bütünleştirme kavramıdır. Yani teorinin, felsefenin yerini aldığı bir dönemde, her bir teorinin kuramsal yaklaşımınca tanımlanan ve yorumlanan altyapı üstyapı ilişkisi ile hegemonik bilinçten yansıyan görüş ve muhalif bir konumlanmanın ideolojik zemini olarak üstyapı tanımlarından söz edilebilir. Burada üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin altyapı ve üstyapı içinde belirme düzeyleri de hesaba katılacaktır. Bütünleştirmenin altyapı/üstyapı yorumunda nasıl işlev gördüğüne ilerleyen satırlarda yer verilecektir. Bu aşamada Jameson'ın özgüllüğü yapısalcılık gibi tarihsellik karşıtı bir teori ile hümanist geleneğin tarihselci yaklaşımını birlikte içeren bir tamamlayıcı diyalektik önerisidir.

Williams yukarıda alıntılarımız iki altyapı ve üstyapı kavramsallaştırmasının farklarına işaret ederken mekansal-biçimci-mecazi kullanıma dikkatimizi çekmektedir. Bu tarz kullanımlar süreç içinde yanıltıcı basitlikleri (mekansal mecazda alt ve üst, temel ve üstyapı)ölçüsünde dar anlamli kullanım açısından güven yaratmıştır. Marks'ın da özgül içerik olarak gerçek insan pratiklerini, bilincin soyutlamalarından ayırdığını ve böylece bilincin maddi pratikten ayrı düşünülmesi gereğini savunduğunu ifade eden Williams, “altyapı ve üstyapı soyutlamasının Marks'ın eleştirdiği düşünce tarzlarının kökten bir uzantısı olduğu”nu ileri sürmektedir(1990:65). Marks bu iki düzeye ilişkin çözümlemelerin farkını kavramış olarak altyapı ve üstyapı arasında bir karşılıklık olmadığını 1857'de¹³

¹³ Williams, *a.g.e.*, 66.

sanata ilişkin değerlendirmesinde dile getirmiştir. Williams bu kafa karışıklığının, Engels tarafından giderilme çabasından izlenebileceğine işaret eder. Buna göre:

“Materyalist tarih anlayışına göre tarihteki nihai belirleyici unsur, gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir. Ne Marx ne de ben bundan fazlasını ileri sürdük. Buradan hareketle eğer birisi bunu ekonomik ögenin tek belirleyici olduğunu söyleyerek eğip bükerse, bu önermeyi anlamsız, soyut, saçma bir ifadeye dönüştürmüş olur. Ekonomik durum temeldir, fakat üstyapının çeşitli öğeleri –sınıf mücadelesinin politik biçimleri ve sonuçları, yani: başarılı bir kavgadan, vs. sonra muzaffer bir sınıfın hazırladığı anayasalar, hukuki biçimler ve hatta bütün bu fiili mücadelelerin katılanların beyinlerine, siyasal hukuki, felsefi teorilere, dini görüşlere yansımaları ve bunların gelişerek dogma sistemlerine dahil olması-tarihsel mücadelelerin gidişatına da etki eder ve çoğu durumda onların biçimlerinin belirlenmesinde baskın olur. Bütün bu öğelerin, sonsuz sayıda rastlantı arasında... ekonomik hareketin kendisinin zorunluluğunu dayattığı bir etkileşim vardır”(Engels’ten akt. Callinicos,MDF,2009:115&Williams,1990:66).

Bu açıklamada tarihsel düzensizlikler ve süreklilik halindeki ilişkinin aksamasına ya da engellenmesine yol açan tarihsel momentler öne çıkmaktadır. Ancak Williams asıl olarak “sürekli –sonsuz sayıda- raslantısal ilişkiler grubu”nun kuramsal açıdan önemli bir ayrım olarak farkedilmesine karşın yeniden ele alınmamasını eleştirir(1990:67). Bu raslantısal ilişkiler altyapı ve üstyapı arasındaki ilişkinin tarihsel özgüllük içindeki görünümü vermeleri açısından ve bu nedenle herhangi bir mekanizme karşı, tarihselliği açığa vurmaları açısından önemlidir. Williams tüm bu açıklamalardaki en temel eksikliğin “maddi üretimle siyasal ve kültürel kurumlar, etkinlikler, bilinç arasındaki ilişkilerin ayırdına varılamaması” olduğunu ileri sürer(1990:67). Burada özgüllüğü yaratan eşzamanlılık, tarihsel sürekliliğin artzamanlı gelişimi ile diyalektik bir bütün oluşturur. Oysa diğer uçta Althusser’in yapı kavramı “özgüllüğü” ve somut durumu öne çıkaran eşzamanlı bir vurguya sahiptir.

Jameson tam da bu eksikliğin alanında ürün verir. Daha önce bahsi geçen üç düzeyin tamamına yayılan çalışmaları ve özellikle Postmodernizm kitabının oluşum mantığı, Jameson’ın dönemselleştirme ve tarihselleştirme vurgusunun tam da bu açıdan konjonktürü gözden kaçırmayan bir tarihsellik yaklaşımına dayandığının kanıtıdır. Williams’ın bu çalışmanın iddiaları açısından vurgulanması gereken teorik katkısı, altyapı ve üstyapı ilişkisinde tarihsel materyalizmin öne çıkarması gereken boyutun, süreçler ve soyut ilişkiler değil, oluşturucu süreçler olduğuna ilişkin uyarısıdır(1990:67). Söz konusu *oluşturucu* süreçlerin ortaya konmasında ise ayırt edici yöntemsel araç “dolayımılama”dır. Bu noktada Williams’ın işaret ettiği analiz çerçevesi bu çalışmanın iddiaları açısından çok önemlidir:

“Marksizm’de üstyapı ve altyapı önermelerine karşı duyulan hoşnutsuzluk sonucu ‘üstyapı’ yeniden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu görüşü savunanlar her zaman, terimin karmaşıklığını, özünü ve ‘özerkliğini’ ve özerk değerini vurgulamışlardır. Ama gene de asıl zorluk, ilişkiyle ilgili mecazi terimlerin, aralarında bağlantılar kurulmaya çalışılan ve görece

özerkliğin ya da karmaşıklığın vurgulandığı soyut kategoriler ya da somut alanları kapsayacak şekilde genişletilmesidir. Bu genişlemenin niteliğini ‘altyapı’da izlemek her zaman değişken olan ‘üstyapının’ genişlemesini izlemekten daha önemlidir. Bu genişleme ve alışkanlık sonucu altyapı her zaman bir nesne (maddi varlığın tikel ve indirgemeci bir biçimi) olarak görülmeye başlandı ya da ayrıntılı olarak belirtirken ‘altyapı’ çok genel ve değişmez bir özellik edindi”(1990:67-68).

Dolayısıyla altyapıyı insanın gerçek toplumsal varoluşu, maddi üretici güçlerin gelişmesinin karşılığı olan gerçek üretim ilişkileri, maddi üretici güçlerin belli bir aşamasındaki üretim tarzı gibi farklı önermelerle tanımlayan yaklaşımlar arasında bir tercih sorununun ötesinde gören Williams, Marx’ın altyapıyı bir kategoriye indirgeyen yaklaşımlara karşı olduğunu hatırlatır(1990:68). Üretim ilişkilerince belirlenen sömürü ilişkisi, nihai olarak ekonomik temele dayansa da, tek başına ekonomi tarafından tanımlanamayacak denli kapsamlı toplumsal-tarihsel ve nesnel koşulları içermektedir.

R.Williams’ın nesnellik ve maddilik kavramlarının içeriğine dair teorik katkısı ve dolayım-lama ile ortaya koyduğu bütünlük kategorisi, bir diğer düzeyde üretim tarzı kavramı ile karşılanmaktadır. Elen Meikeins Wood ve Jameson’ın, kapitalizmi ve sermaye birikiminin sistemik hareketini merkeze koydukları analizleri, sınıf oluşumunu, özellikle 1960lardan sonra çok tartışmalı hale gelen kapsam genişlemesine uygun olarak , ekonomik üretimin niteliğinden izlenmesine dayanmaktadır. Williams’ın oluşturucu süreç kavramı, Wood ve Jameson’ın, kapitalist üretim tarzının çelişkili yapısını merkeze alan yaklaşımlarında “sınıf” ve “belirlenim” açısından destekleyici bir argümandır. Williams, belirli bir tarihsel zamanda altyapıya ilişkin olarak “gerçek toplumsal varoluşun, üretim ilişkilerinin ya da üretim tarzının belirli bir aşamasının incelenebileceğini, ancak bu belirli aşamanın etkinlikler bütünü olarak hiçbir zaman atıl ve değişmez olmadığı”nın gözden kaçırılmaması gerektiğini vurgular(1990:68). Bu aşamada önemli bir yöntemsel hatırlatma yapar ve özellikle “maddi üretimin genel bir kategori olarak değil, kendi belirlenmiş tarihsel biçimi içinde değerlendirilerek”, düşünsel üretimin niteliğinin anlaşılabilirliği ve böylelikle iki düzey arasındaki ilişkinin kavranabileceğini ileri sürer(Bottomore’dan akt.Williams,1990:68).

Kategorileşmeye karşı bu uyarı Marx’ın üretim ilişkileri ile toplumsal ilişkiler arasındaki çelişkinin önemine yaptığı vurguya dayanmaktadır. Bu nedenle altyapının kendi içsel çelişkileri izlendiğinde belirli bir tarihsel anda üstyapı ile ilişkinin, birlikten karşıtlığa uzanan gerçek insan deneyimleri ile eklemlenmesi olanaklı hale gelir. Sonuç olarak Williams’ın altyapı ve üstyapı ilişkisinin analizinde benimsediği bakış açısı, altyapı ve

üstyapının alan ya da düzey olarak sabitlenerek incelenmesi değil, özgül gerçek süreçlerin niteliğine yönelik incelenmesidir. Yani kavramsal soyutlama olarak değil, tarihsel ve toplumsal koşulları içinde ilişkilerin farklılaşma biçimleri de gözetilmelidir. Jameson için birlikten zıtlığa giden ilişki biçimi “çelişki” yi merkezi bir kavram olarak bütünlüğün yapısına işler.

Marx’ın maddi ve düşünsel üretim ilişkilerinin, her zaman maddi üretimin genel kategorileri içinde değil, “kendi belirlenmiş tarihsel biçimi içerisinde değerlendirilmesi gerek”tiğine ilişkin uyarısı Jameson’ın dönemselleştirmesi açısından önemlidir. Jameson kendi epistemolojik tercihleri açısından kavramlar-temalaştırma ve modellerin soyut –genel ve sabit önkabullerinden ziyade tarihsel olarak üretilen koşulların özgüllüğünün tarihsel deneyimle birlikte düşünülmesinden yana bir yaklaşımı savunur. *Siyasal Bilinçdışı*’da dolayimler analizini, şeylerin görünümlerinde açık olmayanı, onların temel gerçekliği içinde kanıtlamayı amaçlayan; yani aynı öz, üretim ilişkilerinde olduğu gibi, kültürün belli dillerinde de faaliyet halindeyken” kavranmasını sağlayan bir analiz şeklinde tanımlar(2011:36). Marksist dolayım temelde, toplumsal olarak parçalı ve birbirinden bağımsız fenomenler arasında bağlantılar kurmanın formülasyonunu sunmaktadır. Jameson bir başka ve daha çağdaş bir dolayımdan söz eder: kod çevrimi (Transcoding) : “Bu durumda aynı terminoloji tamamen farklı iki nesne ya da metin tipini ya da çok farklı iki yapısal gerçeklik düzeyini analiz etmek ve eklemlemek için kullanılabilir” (2011:37).

2.2.2. Bir üretim tarzı olarak kapitalizmin özgüllüğü ve toplumsal sistemlerin ayırt edilmesinde tarihsel yaklaşım

Bu başlık altında bir toplumsal sistemi açıklamada temel alınacak olan yapısal kavramların ayırt edici içerikleri tartışılacaktır. Altyapı ve üstyapı ikiliğine dayanan ve bu ikiliğin maddi niteliğini dolayım ile ortaya koyan Williams’ın, kültürü bir dolayım olarak savunmasına yukarıda yer verdik. Callinicos ise Ballibar’ın tespitlerini hareket noktası yaparak, sorunu, bir toplumsal sistemi açıklamada iki farklı yaklaşımla ele almaktadır: Biri, tarihsel materyalizmin toplumsal sistemi, yapı türleri (üretim güçleri ve üretim ilişkileri) ile açıklaması iken diğeri Marksizmin üretim tarzı ve toplumsal formasyona verdiği önceliktir. Bizim çalışmamızın iddiası da Jameson’ın bu ikinci yolu tercih ettiği doğrultusundadır. Özellikle Kapitali Sahnelemek adlı kitabının siyasal çıkarımlar bölümünde ortaya koyduğu yaklaşım açısından Jameson’ın üretim güçleri ve ve üretim ilişkileri ile tanımlanan yapısal

ilkelerin sosyalizme geçişte sunduğu içerimleri yorumlarken, üretim güçleri açısından Marx'ın mekanizasyon olarak tanımladığı süreçlerin geç kapitalizmde izlerini sürmekte ve teknolojik determinizmin yol açtığı kaderciliği ve belirlenimin mutlaklığını politik bir tercih oluşturmak açısından sorunlu bulmaktadır. Üretim ilişkilerinde ise yine Marks'ın “fukaralaştırma-proleterleştirme” vurgusu ile geç kapitalizm koşullarında iki kutuplu sınıf yapısına ilerleyen sürecin izlerini süren Jameson, bu iki ilkedен hareketle iradeciliğin ve evrimciliğin diyalektik bir çözümlemesini yapmaktadır. Burada üretim tarzı dolayımında ima ettiği süreç Lukacs'ın ve Gramsci'nin iradecilik ve kendiliğindenlik süreçlerinin diyalektik bütünlüğü ile benzerlik göstermektedir.

Ancak Jameson, gerek Williams'ın hümanist Marksizmi'ni, gerekse Althusserci yapısalcılığın anti-hümanizmini, ikincil analiz düzeyleri olarak yerleştirir ve kendi tamamlayıcı diyalektiğine dahil eder. Jameson için dolayım üretim tarzıdır. Üretim tarzı başta kurduğu özdeşlikle kapitalizmin dönemleri arasındaki farklılıkları anlamamızı sağlayan tarihsel aygıtı sunmaktadır. Ve üretim tarzının bir dolayım olarak ortaya konması sınıf ilgisi ve politik düzeylerin de art zamanlı ve eş zamanlı yorumlayıcı kriterlerini oluşturacaktır.

Williams'ın altyapıya ilişkin farklı kavramlaştırmaların ortaya koyduğu farklı ilişki biçimlerine yaptığı vurgu, Marksist düşüncenin kendi içindeki evrimini de ortaya koyar niteliktedir. Altyapı ve üstyapı ilişkisinde ortaya çıkan başlıca yorumları, merkeze aldıkları ilişki biçimi ve öznel ve nesnellik tanımları çerçevesinde gruplandıran Williams, altyapı ve üstyapı ayrımının ve toplumsal sürecin çeşitli düzeylerini soyutlayan ve farklılaştıranın, Marksizm değil, burjuva politik iktisadı ve ideolojisi olduğunu hatırlatır. Marksizm, idealist düşüncenin üstyapının zihinsel-entelektüel ve politik düşünceyi maddi altyapıdan ayırmasına karşı kendi toplumsal süreç tanımını koymuştur. Özünde bu ayrıma eleştirel yaklaşan Marksizm 'in iddiası, toplumsal süreçlerin bütünlüğü iken, ikili ayrımlar kapitalist toplumun incelenmesinde analitik açıdan işlevseldir. Kapitalizmin ortaya koyduğu ya da içerdiği biçimlerin analizi, ancak o biçimleri ortaya koyan yapı içinden ve onun kavramlarıyla sınanarak yapılabilir.

Tarihsel materyalizmin, tarihe yaklaşımında belirginleşen iki farklı tutumdan söz etmek mümkündür. Bir yaklaşım daha çok Aydınlanma ve modernizmle ilişkilendirilen bilimci ya da kestirimci tarih algısı ile açıklanır ki burada modernizm, hem kestirimciliği hem de

kestirimci pozitivismi eleştiren bir felsefi-estetik tutum olarak düşünülmektedir. Gerekeciliğin temel iddiası Jameson’ın da eleştirdiği “kehanetçi” içeriğinden kaynaklı, tarihin genel, evrensel ve soyut yasalarına yaptığı vurgu ile karakterize edilir. Diğer tarihselci yaklaşım ise tikeli öne çıkaran, konjonktürel ve bağlamsal –görececi tutumla karakterize edilmektedir.

Jameson’ın diyalektiğe ilişkin yorumunda, Marks’ın sınıfa ilişkin tespitleri önemli bir yer tutmaktadır. Marx’ın yaklaşımının özgünlüğü, kapitalist üretim tarzının tarihsel özgülüğünü, emek-üretim kavramları çerçevesinde hem soyut evrensel, hem de somut tarihsel boyutları ile diyalektik bir süreç olarak tanımlamasına dayanmaktadır.¹⁴ Jameson sınıf dolayımının önemini, *Kapitali Sahnelemek Kitabı*’nda üretimin kolektif niteliğinden doğan işbölümünün, özgürleştirici olmayan yapısı çerçevesinde, tarihsellik ve üretimin özgülüğünü vurgulayan Marx’a dayanarak açıklamaktadır. Yani burada ortaya çıkan zamansallık, tarih ve üretim kavramlarının eşzamanlı ve artzamanlı kullanımlarında belirginlik kazanan diyalektik bakıştır.

Kapitalist toplum bir bütün olarak, kendi mantığında üretilen bir toplum şeklinde tanımlanır. Kapitalizmin özgülüğü, genel üretimden farklı, tarihsel olarak ortaya çıkan bir örgütlenme biçimi ve yeni ilişkiler vazeder. Dolayısıyla “maddi üretim” kavramı kapitalist toplumun üretiminde ve yeniden üretiminde, üretici güçlerin tanımlanmasını gerektirir. Williams’a göre üretici güçler, emeği tanımladığı kadar kapitalist kurumları da tanımlar. Üretici güç, “gerçek yaşamı üreten ve yeniden üreten araçlardır” ve “özgül toplumsal çalışmanın ve özgül toplumsal bilginin üretimi, üretici güçlerle sağlanır”(1990:75). Üretici güçleri, 19.yüzyılda endüstriyel üretimi gerçekleştiren insan etkinliği olarak tanımlamanın, hizmet sektörünü dışlayan maddi içeriğinin, kapitalist maddeciliğe uyum sağlamak olduğunu ileri süren Williams, aslında kaba maddecilik olarak eleştirilen bu Marksist yaklaşımın yeterince maddi olmadığını ileri sürer. Williams bu aşamada, kapitalist toplumun üretilmesinde ve yeniden üretilmesinde, siyasetin toplumsal ve siyasal bir düzen üreten yapısının da, kapitalist

¹⁴ Marx, K. and Engels, F. (2011). Marks’ın J. Weydemeyer’e 5 Mart 1852 tarihli mektubunun ünlü bölümü: “Bana gelince, çağdaş toplumda sınıfların varlığını ya da sınıflar arası mücadleyi keşfetme şerefi bana ait değildir. Benden çok önce burjuva tarihçiler sınıf mücadelesinin tarihi gelişimini, burjuva iktisatçılar da sınıfların ekonomik iç-yapısını ortaya koymuşlardır. Benim yeni olarak yaptığım şey, şunları ispat etmek oldu: 1) Sınıfların varlığı, sadece, üretimin gelişmesinde belirli tarihi evrelere bağlıdır; 2) sınıf mücadelesi zorunlu olarak proletarya diktatörlüğüne götürür; 3) bu diktatörlüğün kendisi, bütün sınıfların ortadan kaldırılmasına ve sınıfsız bir topluma geçişten başka bir şey değildir”. *Politika ve Felsefe*, çev. Tektaş Ağaoğlu, Belge Yayınları, İstanbul, 365.

maddi üretim içinde değerlendirilmesinden yanadır. Aynı şekilde kültür de bir üstyapı değil maddi üretimdir. Williams siyaset-kültür-estetik ve ideolojik düzeylerin toplumsal üretimi ve yeniden üretimi gerçekleştiren maddi üretimler olduğunu ileri sürerken, Marks'ın bunu açık biçimde ortaya koyamamasının nedenini, eleştirdiği burjuva politik iktisadın terimlerini ortaya koyarken, karşı çıkışını yeterince vurgulamamış olmasında aramaktadır. Gerçekte zihin ve kol emeği ayrımı Marks'ın değil, Adam Smith'in görüşüdür ve üretken emek kavramı da Adam Smith'ten geliştirilmiştir. Oysa Marks, kapitalist sistemi üretim-tüketim ve mübadele(dağıtım) süreçlerinin birbirileri ile ilişkilerini koşullayan bütünlük içinde kavrar.

Williams'a göre, sanat, estetik, ideoloji ve siyaset, bir yansıma olarak üstyapı içinde tanımlandığında, “artık, gerçek pratikler, tüm maddi toplumsal sürecin (bir bölge, bir dünya ya da üstyapı değil de özgül koşulları ve amaçları olan çeşitli ve değişken üretici güçler) öğeleri olarak kavranamazlar” ve bu pratiklerin gerçekliği ile ilişki böylece kaybedilir(1990:77). Buradan çıkan sonuç, üretici güçlerin maddi niteliğinin, toplumsal ve siyasal düzenin üretilme ve yeniden üretilme süreçlerini de kapsadığıdır. Kendine yeterli bir toplumsal düzen ya da üretim tarzı, kendi üretim mantığı çerçevesinde politik-kültürel-hukuki ve estetik tüm düzeylerde kendi toplumsal yapısını üretir. O halde Williams, üretim güçleri kavramını insan-teknoloji- kurumlar ve toplumsal yaşamı örgütleyen politik,kültürel, ideolojik alana dek genişletmektedir. Altyapı ve üstyapı ilişkisini yansıtmacı modelle açıklamak, belirleme ve üretim güçlerinin sınırlı bir biçimde yorumlanmasına neden olduğundan, Williams yansıtma kuramının sınırlılığına karşı, her iki “kutbu” tarihsel andaki karşılıklı ilişkisi içinde yorumlamaya elverişli bir kavram olarak, “dolayımlama”yı önermektedir. Kültür burada dolayımlayıcı kavram olarak özgülleştirilir.

Callinicos ise Marksizm'in iki ayrı tür toplumsal sistemi ayırt ettiğini belirtir. Tarihsel materyalizmin önceliği gibi görünen yapı sisteminin, üretici güçler ve üretim ilişkileri hakkında ayırt edici bir iddiaya sahip olduğu düşünülse de Callinicos'a göre Marksizm'in üretim tarzları ve toplumsal formasyonlar şeklinde ayırt ettiği toplumsal sistemler, eşzamalı ve artzamanlı oluşumları birlikte içerir(2009b:72). Ballibar(2007:506)'ın “Kapitalist üretim tarzının soyut kuramını serimleyen Kapital, genellikle birkaç farklı üretim tarzını içeren somut toplumsal oluşumları analiz etmeye soyunmaz, demek ki bunların bir arada varoluşu ve hiyerarşisi izlenmelidir” tespitinden hareketle, üretim tarzı ve toplumsal formasyon'un diyakronik ve senkronik tarihsel koşulları içeren yapısına bu aşamada değinmekte yarar var.

Marks'ın tarih görüşünü kendi bilimsel analizinin belirtik çerçevesi olarak bilimsel bir temele oturtma çabasında öne çıkan yaklaşım “tarihin dönüşümünü temellendiren iki ilke” ile tanımlanmaktadır. Bunlardan bir tanesi “farklı pratiklerin dönemlendirilmesi” ve diğeri de “toplumsal yapının içine eklemelenmesi” dir(Ballibar,2007:502). Dönemlendirme artzamanlı(diakronik), eklemleme ise eşzamanlı(senkronik) zamansallıklarla toplumsal oluşumun farklı düzeylerinin birlikte değerlendirilebildiği bir analiz çerçevesi sunar.

Ballibar, pratiklerin eklemelenme ilkesinin yapım ve denklik mekanizmaları ile düşünülmesi gereğine işaret ederek, Marx'ın toplumsal oluşumun farklı düzeylerini (kerte ya da pratiklerini) “iktisadi temel, hukuksal ve politik üstyapılar ve toplumsal bilincin biçimleri” şeklinde üçlü bir formülasyonla ele aldığını belirtir(2007:502). Dönemlendirme ise “tarihi, iktisadi yapısının dönemlerine göre dağıtır”(Ballibar,2007:502). Ballibar, yönetsel açıdan dönemleştirme ve eklemlendirme ilkelerinin “zamansal sürekliliğin ikili indirgemesi” şeklinde işe koşulduğunu belirtir ve bu indirgemeler aracılığıyla üretim tarzı kavramına nasıl ulaşıldığını tespit eder: “(Ö)ncelikle tüm toplumsal yapıya (iktisadi bir temel, hukuksal ve politik biçimler ve ideolojik biçimler) ait olan öğelerin mutlak olarak değişmezliğine bir indirgeme vardır; sonra, tarihsel sürekliliğin yerine bir süreksizlik, anlık olarak değişmez olan ve ani dönüşümlerle(“devrim”) değişiklik geçiren yapı durumlarının ardışıklığını ortaya koyan bir dönemlendirme görülür: Dönüşüme yol açan antagonizma ancak bu değişmezlikle, yani karşı karşıya getirdiği terimlerin kalıcılığıyla tanımlanabilir. Yapının bu halleri üretim tarzlarıdır ve toplum tarihi üretim tarzlarının süreksiz ardışıklığına indirgenebilir”(2007:502). Jameson ise bu türden bir ardışıklığın yerine, eş zamanlı üretim tarzlarının geç kapitalizm aşaması ve globalizasyon süreçlerinden etkilenme biçimlerine odaklanır. Althusser'de kurulmayan üretim tarzları hiyerarşisi, kapitalizmin küresel ölçekte genişlediği bir aşamada “zamansallık” kavramı çerçevesinde Jameson tarafından kurulur. Althusser'in, ekonominin nihai belirleyen olduğu yapısal modelinde ideoloji, her bir üretim tarzının nitelediği yapı için varlık koşulunu korur: “İdeoloji, mevcut haliyle, her toplumsal tümlüğün organik anlamda parçasıdır”(2002:282). Ve bir başka tespiti ile de yapıyı tarihdışı bir biçimde değişmez ve sürekli kılar: “belirli üretici güçler ve üretim ilişkileri içeren yeni üretim tarzı olarak komünizmin, üretimin toplumsal örgütlenmesinden ve buna denk düşen ideolojik biçimlerden vazgeçebileceği tasavvur edilemez”(Althusser,2002:283). İdeolojinin bilinçdışı olarak tanımlanmasında ise ideolojinin salt olumsuz içeriğiyle kavranması söz konusudur. İdeolojinin temsil sistemi olarak “bilinçle” alakasız ancak derinden bilinçdışına ait yapılar olarak tanımlanması, Althusser'in yapıyı mutlak ancak eşzamanlı içeriğiyle

konjonktürel bir formda tanımlamasına yol açar. Dolayısıyla son kertede belirleyici bir ekonomik temel ve ekonominin belirleniminde üretim ilişkilerini düzenleyen devlet ve devletin ideolojik aygıtlarını oluşturan tüm bir kültürel ve ideolojik alan, her bir düzeyin yarı özerkliğine rağmen yapıyı özerk ve tarihdışı kılmaktadır.

Ballibar kavramların teorik statüsü sorununu ortaya atarak, Kapital’de Marks’ın teorik bilgi açısından homojen bir metin sunmadığını iddia eder. Ballibar kendi yorumlama tarzında, Marks’ın metninin, “teorik pratiğin bağrında, pratik kavramların bütünü denen şeyin statüsüne sahip olduğu” nu ileri sürmektedir(2007:503). Buna göre dönemlendirme, Marks’ın “geleneksel tarih anlayışına aittir” ve bu, “süreklilik içinde süreksizlik anlamına gelir”(2007:503). Yani, tarihin kronolojik zaman çizgisini böler, parçalara ayırır ve “aynı zamanda özerk bir tümlük çerçevesinde tarihsel fenomenleri kavrama olasılığını keşfeder”(2007:503). Bir başka anlatımla üretim tarzı kavramının ima ettiği kavramsal düzeylerin ele alınışı iki düzlemde gerçekleşir; tümel ve tikel. Tikelin pratiği böylece kendi somut tarihsel momentinde, tümelle tarihsel sürekliliği ve kendi eşzamanlılığı içinde gözlenir. Bu ikili analiz bir yandan uygarlıklar ya da konjonktürlerin, mutlak ve görece içerimleri ötesinde, yapının çift süremliliği belirtilerinin keşfini gerektirir. Örneğin, toplumsal oluşum kavramının Marks metninde ikili bir anlam içerdiğine işaret eder. Birinci anlam: “somut tarihsel varoluşa gönderme yapar-1860 İngilteresi, 1870 Fransı, 1917 Rusyası,vs.- belirten ampirik bir kavram olabilir. İkinci anlamında ise toplumun ideolojik kavramının yerine geçen ve tarih biliminin nesnesini, belirli bir üretim tarzı temeli üzerinde eklemlenmiş merciler bütünü olarak belirten soyut bir kavram da olabilir”(2007:506). Bu muğlaklığı aşmak için tarihsel materyalizmin bir eksikliğine işaret eden Ballibar, “Kapital’de genel olarak bir çok farklı üretim tarzını içeren, dolayısıyla birlikte varolma ve hiyerarşi yasalarını incelemek gereken somut toplumsal oluşumların analizine girilmediği”(2007:506) ni belirterek “bunların bir arada var oluşu ve hiyerarşisinin incelenmesi gereği” ne işaret eder (Callinicos,2009b:72&Ballibar,2007:506,5.dipnot).

Burada kalıcı terim üretim tarzıdır. Tarihsel olarak her üretim tarzı, iktisadi, siyasi, ideolojik ve kuramsal olarak farklı düzlem ve örneklerden oluşur(Poulantzas’tan akt.Callinicos,2009b:72). Üretim tarzı kavramı, temel üretici güçler ve üretim ilişkilerinin farklı kombinasyonlarını içermektedir. Toplumsal formasyon ise, “birkaç saf üretim tarzının belirli bir örtüşmesini sergiler”(Callinicos,2009b:73). Bu ayrımı ortaya koyan Althusser ve

ardıllarıdır ancak Althusser, bu ayrımı koyabilmesine karşın, kapitalizmin özgüllüğünü belirleyen temel süreçleri ihmal etmekle eleştirilir. Buna göre:

“Althusser’ciler, kapitalist üretim tarzının ona özgü bir özelliğini, yani bireysel toplumsal formasyonların parçaları oluşturduğu ve düzensiz ve birleşik gelişim süreçlerine tabi bir dünya sistemi kurma eğilimini göz ardı etmişlerdir. Kapitalist tarzın bu boyutunu yeterince kavrayamamış olmak, çoğu zaman bunun belirli ulusal ekonomiler içindeki hakimiyetinin hafifsenmesine yol açmıştır”(Troçki ve Carter’dan akt.Callinicos,2009b:73,10.dipnot).

Jameson, kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişimini, özellikle Üçüncü Dünya’nın ulusal bağımsızlaşma süreçleri açısından değerlendirdiği çalışmalarında¹⁵, modernizasyon süreçlerine dikkat çeker ve standardizasyon aracılığıyla Althusserci’lerin gözden kaçırdığı özgüllüklere işaret eder. Emperyalizme karşı yürütülen ulusal mücadelelerin bağımsız ulus devletlere ulaştıkları nokta, küresel dünya pazarına eklemlenme süreçlerinin de işlerlik kazandığı tarihsel durumlara işaret eder. Özellikle ulus devlet içinde egemen sınıfın kapitalist pazara entegrasyonda oynadığı rol ve uluslararası düzeyde GATT,DTÖ,NAFTA gibi örgütlerin rolü ve kurumsallaştırıcı işlevleri Jameson’ın özellikle vurguladığı süreçlerdir. Dolayısıyla üretim tarzının sunduğu bütünlük Althusser açısından yapıyı tanımlayan düzeylerin-ekonomi-siyaset-ideoloji- özgüllük koşulu dışında konjonktürel olarak ele alındığı eşzamanlı bir yapı kavramı ile kapitalizm analizinde kendi sınırlarını belirlemiştir.

Tarihsel materyalizmin temel çözümleyici kategorisi üretim tarzı olarak kabul edildiğinde, her bir üretim tarzının içerdiği üretici güçler ve üretim ilişkileri kendi tarihsellikleri içinde kavranabileceği gibi, tarihsel olarak karşılaştırılabilir de. Jameson’da kendi metodolojisinin merkezine üretim tarzı kavramını koyarak Althusserci yaklaşımı hareket noktası yaparken, kapitalist üretim tarzının tarihsel özgüllüğünü ve eşitsiz bileşik gelişme yönündeki temel eğilimini eleştirel analizine ve strateji önerisine dahil ederek, Althusserci geleneğin yapı’yı öne çıkaran tarih ve özne dışı kavramlaştırmasından ayrılır. Jameson’ın Althusser yapısalcılığı için tepesi kesik diyalektik demesinin nedeni de tarihsellik koşulundan yoksun olmasına bağlanabilir.

Jameson kendi dönemselleştirmesinde, estetik olanın politik sonuçlarına işaret ederken, özellikle Geç Kapitalizm döneminde “üretim tarzı ve üretim ilişkilerinin geçerliliğinin” üzerinin örtülmesine karşı uyarıda bulunur. Bu eğilim, piyasa odaklı bir politik iktisadın ideolojik hakimiyetine işaret eder. Jameson’ın postmodern koşullarda “dolaşım” merkezli

¹⁵ Jameson, F. (2008). *Periodizing 60’s* ve (2015) *Küreselleşme ve Politik Strateji*.

analizi de bu gizemleştirmenin gizemsizleştirilmesine yönelik bir ideoloji eleştisi olarak değerlendirilmelidir.

Üretim tarzları ve toplumsal formasyonlar, Marx'ın insanlık tarihini dönemsellemek açısından bilim, sanat, hukuk ya da politikayı temel almak yerine iktisat biliminin izini sürmek yönündeki tercihine dayanır(Ballibar,2007:504-505). Ancak salt ekonomik olmayan üretim tarzı kavramı bu nedenle bir dolayımılama işlevi görebilir. Bu doğrultu izlendiğinde geç kapitalizmin egemen kültürel yapısı içinde ekonomi ve sınıf, dolayısıyla üretimin izleri silinmiş olduğu ve öne çıkanın dolaşım olduğu gözlenir. Jameson, Postmodern kavramını, çeşitli biçimlerde anılan (endüstri sonrası, tüketim, gösteri toplumu vs.) ve kapitalizmin yeniden yapılandığı döneme ilişkin etkileri de içerecek şekilde , yani hem politik hem ekonomik, hem de toplumsal yaşamın belirleyenleri ile derinden ilişkili bir biçimde kullanır. Bu anlamda postmodernizm kavramlaştırması Jameson için, aslında; kapitalizmin geç ve yeni evresinde “kültürdeki yeni biçimsel öğelerin doğuşunu, yeni bir toplumsal yaşamla ve yeni bir ekonomik düzenle ilişkilendirme işlevi gören dönemselleştirici bir kavramdır” (2005a:15). Jameson, dönemselleştirilen zaman için kendisini diğerinden ya da önce gelenden ayırmamızı sağlayacak kırılma ve kopuşlara yöneldiğimizde, “içeriğe ilişkin tüm değişimleri kapsamayan” aksine “halihazırdaki verili belirli sayıdaki ögenin yeniden yapılandırımını içerdiği” tespiti ile tartışmaya bir sınır koyar(2005a:29). Bu tespitten çıkartılabilecek sonuç, kapitalist üretim tarzının sürekliliğine rağmen, kendi içinde ulaştığı farklı aşamaların değerlendirilmediği bir analiz çerçevesi içinde kalmanın, her bir aşamanın farklılaşmalarını gözden kaçırarak ve yeniden yapılandırıcı süreçlerin aldığı biçimleri de değerlendiremeyen bir girişim olacağı yönündedir. Bu durumda modelleri mutlaklaştırmaya ya da görececiliğe saplanma riski mevcuttur.

Marks'ın analizinde dönemleştirme ve eklemlenmenin birliği, soyut üretim tarzı kavramının, somut tarihsel koşulla belirli bir dönemin koşullayıcı niteliklerini yine üretim tarzını belirleyen düzeylerin somut eklemlenmesi aracılığıyla ortaya koymaktadır. Jameson'a göre postmodernin dönemselleştirilmesinde de toplumsal formasyonun farklı düzeyleri: “Önceki bir dönem ya da sistemde bağlaşıklık olan ayırıcı özellikler şimdi başat hale gelmektedir; egemen olan ayırıcı özellikler ise yeniden ikincilleşmektedirler. Bu bakımdan , burada betimlediğimiz her şey , önceki dönemlerde ve en çok da asıl olarak modernizm içinde bulunabilmektedir”(2005a:29) Jameson bu durumda postmodernin reddine ya da yeni toplumun müjdecisi olarak kabulüne dayalı seçenekler yerine, “mevcut kültürel üretimi, bir

sistem olarak geç kapitalizmin toplumsal yeniden kuruluşuyla, kültürün kendisinin genel bir değiştirimine yönelik geçerli bir hipotez içinde değerlendirmek” ten yanadır (2005a:40). Burada kültürün hem genel kavramsal içeriğinde ortaya çıkan değişim (folklorun yerine popüler kültür gibi) hem de toplumsal formasyonun maddi üretiminde başat bir unsur ve malileşme boyutları içinde değerlendirmek söz konusudur.

Genel kavramlar ve totalite konusunda Althusserci yapı kavramını ancak başka bir kavramla ilişki içinde açıklayabileceğini öne süren Jameson, bu diğer kavramı, üretim tarzı olarak tanımlar. Bu da Jameson’ın kullandığı biçimiyle , “Althusserci totalitedir”¹⁶(2005a:50). Ancak Althusserci totalite kavramının merkezinde yer alan “son kertede belirlenim”, Wood açısından teknolojik belirlenimin mutlak doğasını ima ederken, Jameson açısından, ekonomik düzeyden ziyade, bir bütünlük olarak yapı tarafından belirlenim olarak algılanır. Jameson açısından Althusser’in açmazını belirleyen sorun, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları’nda ortaya koyduğu modelin, bireysel ideoloji ve kurumsal ideoloji ikiliği içinde tanımlanan yapısal bütünlüğünden doğmaktadır. Ya da bir başka ifadeyle öznel ve nesnelin, eşzamanlı ve artzamanlı olanın geriliminden doğan bir açmaz söz konusudur. İdeolojik aygıtların ve ideolojik üretimin, devletten ve devlet iktidarının resmi kurumlarından ayrı düşünülmesi gereken somut toplumsal kurumlarda (kilise-aile-okul vs)temellendirme çabası önemli bir açılamdır(2015:371). Devletin ideolojik aygıtları bu yönüyle “pedagojik ve işlevsel” biçimlendirici mekanizmalardır. Jameson açısından biçimsellikten çok işlevsellüğün öne çıkması önemlidir. Althusser’in orijinal katkısı, ideolojinin kurumsallığına yapılan vurguda açığa çıkar. Ancak “Kurumsal boyut, ideolojik analiz açısından siyasi sonuçlar üretir ki, bu devlet ile devlet dışı DİA’ların ayrımı, devletin sönümlenmesi ile nispeten farklı olan toplumsal kurumları tümünden kaldırma amacı arasındaki anarşist özdeşleşmeyi önlemiş olmalıdır”(2015:372). Yapının bireysel ideoloji ile kurumsal ideoloji ikiliğinde tanımlanması, Jameson’ın Althusserci çıkmazı açıklamada Wood’la ortaklaştığı noktaya ulaşır. Althusser için “İdeoloji, bireylerin Gerçek varlık koşullarıyla Muhayyel ilişkilerinin bir temsilir”(2015:374). Kökeni Lacancı olan bu formülde Jameson’a göre, üç Lacancı “düzen”den (İmgesel-Simgesel-Gerçek) ikisi, Althusser’in formülasyonunda kendisini gösterir:

¹⁶ Jameson, F. (2005a). Jameson’ın biçime ilişkin çözümleyici yaklaşımı açısından kavramın biçimci içeriği şu şekilde formüle edilmektedir: “Totalize edici süreçler farklı fenomenler arasında bağlantı kurmaktan daha fazlasını ifade eder: buna göre mevcut kavrama getirilen alternatif, kavramın kendi bağlamına ilişkin olarak özgül bir totalize edici biçim olarak durabilir”. *Kültürel Dönemeç*, çev.Kemal İnal, Dost Kitabevi, Ankara, 50.

“Gerçek- namevcut neden anlamında, simgeselleşmeye mutlak direniş gösteren anlamında, endişe kaynağı ve aynı zamanda tek başımıza arzumuzla geçici uzlaşmaya varabileceğimiz yer anlamında-toplumsal bütünlüğün kendisidir: bireyin hiçbir zaman kavrayamayacağı ya da tasarımılamayacağı, adeta her yerde hazır ve kaçınılmaz olurken aynı anda görünmez olan bir şeydir(2015:375).

Jameson’a göre, öznenin epistemolojik olanaklılığının yitmesi, ideolojinin sürekliliği ve asla son bulmayacağı iddiasıyla buluşur: “Bilim ve ideoloji böylece ancak Tanrı’da buluşur”(2015:375). O halde Lacan’ın Simgesel düzeninin eksikliği, özne ve nesne, zihin ve beden ikiliklerinin bütünlük doğrultusunda aşıldığı dolayımına sorununa gelir dayanır. Althusser’de eksik olan, ancak, Althusser sayesinde belirginleşen sorun, somut ve tarihselin dolayımı sorunudur. Jameson bütünleştirici eğilimi özgül tarihsel koşulların analizinde yöntemsel bir araç olarak formüle ederken, kapitalizmin bütünleştirici eğilimlerini ortaya koymak açısından bu yöntemsel yaklaşımın gerekliliğine işaret eder.

Tarihsel anlatı, günümüzün baskın konumunu niteleyen bir kavram olarak kapitalizmi, bir sistem olarak düşünmenin zeminini sunması açısından düşünülmelidir. Bu durumda Jameson, totalleştirmeye (bütünleştirici düşünce sorununa) “ gerçek içeriği ya da geçerliliği açısından değil, tarihsel olanak koşulları açısından” yaklaşmaktadır(2005a:49).

Kültürü “kendi içinde ve kendisi için , fakat onun dışı, içeriği, bağlamı ve müdahale ve etkinlik uzamıyla da ilişkisi içinde, eş zamanlı biçimde kavrama” nın zorunluluğuna işaret eden Jameson, dogmatik olmayan bir yorumun koşulunu; “kültürü(n) üst yapısal bir kavram olarak kendi özerkliği içinde çözümlenme ihtiyacı(nın), eş zamanlı olarak, kültürün tüm dolayımı içinde belirlenim alanlarını da kapsama(sı)” gereği ile ifade etmektedir(2005a:50).

Yapı ve düzeylere ilişkin tartışmada Jameson’ın görüşleriyle benzerlik taşıyan E.M.Wood’un katkısına yer vermek bu aşamada kaçınılmazdır. E.M. Wood, altyapı ve üstyapı mecazının işe yaratmaktan çok, Marksizm içinde bir soruna dönüştüğüne işaret etmektedir. Stalinist yorumun iktisadi alanı özerkleştirip, diğer toplumsal düzeyleri de onun basit birer yansıması olarak benimseyen mekanik eğilimlerini gören Wood’a göre sorunun kaynağında: “iktisadi alanın üretimin teknik güçleri ile eş anlamlı” kabulü ve “teknolojik gelişimin de kendi iç gereklilikleri ve kanunlarına göre işleyen” özerk bir güç olarak mutlaklaştırılması vardır(2003:63). Stalinist rejimin bu mekanik belirlenim ilişkisi içinde tanımladığı yapı anlayışı “Marksizm-Leninizm’in birinci ilkesi olarak” formüle edilmiştir ve Marks’ın tarih anlayışının deformasyonuna dayanır(2003:63).

Wood ‘un altyapı ve üstyapı sorununda eleştirdiği bir diğer gelenek ise Althusserci yapısalcılıktır. Wood’a göre Althusserci anti-hümanist geleneğin temel zaafı, nihai kerteye ertelenen iktisadi düzeyin örtük teknoloji vurgusu ile teknolojinin, yani üretimin teknik güçlerinin son kertede belirlediği yapının, özneyi ve bilinci edilgin kılan determinizminde aranmalıdır. Wood’a göre Althusserci gelenek saf kuramsal bir alana çekilerek, mekanik determinist bir yorumla yapıyı soyutlarken, ampirik durumla ve olasılıklarla bağıni koparmıştır(2003:64). Üretim tarzı ile toplumsal formasyon arasındaki katı ayrıma dayalı teorik inşada, üretim tarzlarının eşzamanlı varlığı görelî özerk yapıları içinde varolurlar ve ereği olmayan bir tarih anlayışı içinde üst belirlenimin dışsal gücü sayesinde özneye ve bilince de yer bırakılmaz. Yapı ve tarih böylece birbirinden ayrılmış ve teknolojik belirlenimin yarattığı nedensel tarih anlayışı genel-evrensel ve soyut bir kalıba dönüşmüştür.

Bu çalışmanın yaklaşımı açısından Wood’un yaptığı uyarı önemlidir: “iktisadi ile politik arasındaki ‘örtüşmezlik’e ilişkin sav (post-Marksizmin iddiası) ve bunun sonucu olarak sınıf politikalarının terk edilişi, sadece kaba altyapı-üstyapı modelinin değil, bu talihsiz mecazı doğuran karmaşık tarihsel maddeci sezilerin de reddedilişi, aslında Althusserci yaklaşımın diğer yüzünden ibarettir”(2003:66). Jameson da Althusserci yapı kavramının tarihsel ajan-özneyi ortadan kaldıran teknolojik determinist ve yapıyı mutlaklaştıran indirgemesini eleştirir, ancak onun yarı özerk düzeyler kavramını korur.

Sorunun kaynağına işaret eden kavramsal kargaşa, Marx’ın üretim tarzları ve toplumsal formasyonlar olarak nitelendirdiği toplumsal yapıları, iktisadi temel ve ideolojik üstyapıya bölen anlayıştır. İktisadi altyapıya maddiliğini veren unsur olarak da üretim güçleri (teknik araç ve ‘nesneleşen’ insan)nin teknoloji ve teknik mekanizasyon içinde gelişim dinamiği olarak sabitlenirken, canlı insan emeğini ve insanın iradi-bilinçli müdahale olasılığını teknolojik belirlenime feda eden bir yaklaşım, post-Marksizm içinde ama özellikle yapısalcılık sonrası, yaygınlık kazanmıştır. Dolayısıyla teknolojik belirlenimi öne çıkaran bir yaklaşım, sınıf ve sınıf çelişkisini iki tür algı ile geçersiz kılar: ya teknolojik hakimiyet ve tahakkümle belirlenmiş koşulların gücüne teslim olan bir kadercilik ya da teknolojik gelişimin kendiliğinden getireceği sosyalizme geçiş olasılığının mekanik algısı.

Toplumsal formasyon ya da toplumsal oluşum “tarihsel olarak var olan herhangi bir özel toplumsal varlığın “saf” olmadığına işaret etmektedir; örneğin var olan hiçbir toplum, saf ve basit bir biçimde kapitalist üretim biçimini temsil edemez”(Wood,2003:69-70). Bu tanım

Jameson'ın da benimsediği tanımdır ve Jameson, kapitalist üretim tarzı içinde eşzamanlı olarak varolan diğer tarzların da her birinin kendi barındırdığı düzeyler açısından ve birbirilerine göre farklı aşamalarda olmaları açısından da düşünölmeleri gereğini ifade eder. Ancak aynı zamanda global kapitalizmin diğer üretim tarzlarını giderek artan biçimde mekansal genişlemesi içinde erittiği de bu tarz bir yaklaşımla ortaya konabilecektir. Marx'ın Grundrisse'de üretim tarzlarının hiyerarşisine ilişkin tespiti bu nedenle yol göstericidir. Buna göre: "Tüm toplum biçimlerinde, belirli tür bir üretim, diğerlerine göre egemen konumdadır; dolayısıyla bu üretim biçiminin ilişkileri, diğerlerini etkiler ve onları bir sıraya dizer. Bu genel ışıklandırma, diğer tüm renkleri etkisine alır ve özelliklerinin değişimine yol açar. Bu , içinde yaşayan her varlık için geçerli özel bir yerçekimini belirleyen bir ortamdır"(Akt.Wood,2003:73). Toplumsal formasyon burada bir üretim tarzları birliği olarak tanımlanır. Wood'a göre bu:

"birçok üretim biçiminin belirli bir üretim biçiminin egemenliğinde olması meselesi değildir; ama örneğin üretimin farklı dallarının, ağır basan dalın özel niteliğine göre etkilenmesidir; burjuva toplumundaki sanayinin özel doğası, -sermayenin egemenliğindeki sanayi- tarımın doğasını etkilemektedir"(2003:74).

Jameson ve Wood'un ortak kabulleri, Marx'ın Grundrisse ve Kapital'de değindiği, üretim tarzlarının eşzamanlılığı olgusunun, tüm bu üretim tarzlarının farklı düzeylerinin baskın olduğu belli bir tarihsel dönemdeki birliğine ilişkin vurgusuna dayanmaktadır. Bu zamansallıklar bizi asıl olarak, üretim ilişkileri kavramına götürmektedir. Wood'a göre bizi tarihsel özgüllüğü içinde insani eylemin niteliğine yönelten belirleyici unsur, kapitalist toplumda ilişkilerin yegane belirleyicisinin sermaye olmayıp, sermaye birikim süreçlerinin- kapitalist mantığın- toplumun tüm faaliyetlerinde ve toplumsal dinamiklerde belirleyici olan baskısıdır(Wood,2003:75). Jameson da özellikle Kapitali Sahnelemek'te sermaye birikim süreçlerinin- dolaşımın küresel ölçekte genişlemesinin toplumsal ilişkilerde yarattığı etkiye odaklanır.

Buraya kadar özetlendiği biçimiyle Jameson açısından altyapı ve üstyapıya dayalı ikilik, kapitalist üretim tarzının bütünleştirici yapısının açığa çıkartılması açısından hareket noktası oluşturan bir mecaz olarak algılanır. Jameson söz konusu düalizmin politik iktisat kategorileri olduğu ve felsefe alanında da Descartes'tan itibaren geçerli kılınan kartezyen düşüncenin hiyerarşik içerimlerini tespit etmek açısından da kullanışlı olduğu görüşündedir.

2.2.3. Althusser ve teorik anti-hümanizm

Jameson *Siyasal Bilinçdışı* kitabında tarihselciliğin ikileminin “antikacılık ile modernleştirici münasebet arasındaki kabul edilemez seçimdem doğduğunu ileri sürer ve bu ikilemin sadece Marksizmin felsefi olarak tutarlı ve ideolojik olarak etkili yöntemi ile çözümlenebileceğini savunur(2011a:18-19). Söz konusu ikilemi yaratan unsur, “kültürel geçmişin farklı yorumlama biçimlerinde açığa çıkan gizemleştirilmesidir” ve Jameson bu gizemin aşılmasında Marksizmin bir ölçüt oluşturabileceğine dair iddiasını tekrarlar. Kolektifin tarihsel macerasının tekliği içinde canlandırılacak olan tarih, Marksizm için “bir Özgürlük alanını, bir Zorunluluk alanından zorla çekip almak için verilen kolektif mücadelenin “ hikayesi olarak yeniden edinilebilir(2011a:19). Jameson için Zorunluluğun bireysel deneyime konu edilmesinin yarattığı kısıtlamalar ancak ve ancak, “toplumsal ve tarihsel olmayan hiçbir şeyin varolmadığını kabul etmekle başlar; aslında “son tahlilde” her şey siyasaldır(2011a:20). Althusser’in varolmayan neden olarak tarih anlayışını benimseyen Jameson’ın, Althusser’den ayrıldığı nokta da, tarihsellik kavramının merkezinde yer aldığı diyalektiktir. Jameson’ın ideolojiyi olumlayarak ideolojik tartışmanın merkezine Hegel ve Gramsci’de sivil toplum kavramını koyması, Althusser’in ideoloji eleştirisinde eksik olan boyutu tanımamızı sağlar.

Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*(1994) kitabında altyapı üstyapı modelinin toplumların yapısını kavramakta mekansal bir göndermesi olan açıklayıcı bir mecaz olduğunu kabul eder ve mekansal bina mecazının(topik), “betimleyeceği nesnenin, her şeyden önce ekonomik temelin son kerte belirlemesi” olarak bakılması gereğine işaret eder. Altyapı ya da ekonomik temel (üretici güçler ve üretim ilişkilerinin birliği) ile kendisi de iki “düzey” ya da “kerte” içeren üst yapı, Hukuki, siyasal(hukukvedevlet) ve ideolojik düzeylerden oluşur” (1994:25). Altyapının son kerte belirleyiciliğinin Marksizm içinde iki farklı biçime yol açtığını tespit eden Althusser’e göre bunlardan birincisi “üstyapının temele karşı “görece bir özerkliği” olduğunu” kabul eder ve ikincisi de “üstyapının temele bir karşılık olarak etkisi olduğu” kabulüne dayanır(1994:26). Althusser için bu türden bir mecazın sağladığı fayda, belirlemeye dayalı sorunu merkeze almasında ve temelin son kerte belirleyici olduğunun açığa çıkmasında teorik bir avantaj sunmasındadır. Kısacası yukarıda anılan iki biçimin de tartışılma zemini bu mecaz sayesinde mümkün olmaktadır ancak bu mecaz betimleyici kaldığı için aşılmalıdır(1994:26).

Althusser'in Jameson tarafından, sınırlarına rağmen, Marksist ideoloji analizi açısından son derece çığır açıcı bulduğu teorik katkısı da burada ortaya çıkmaktadır. Althusser'e göre: "Üstyapının doğası ve varoluşunun özünü gösteren şeyi düşünmenin yeniden üretimden kalkarak mümkün ve gerekli olduğu düşüncesindeyiz. Mekanla ilgili bina mecazının, kavramsal bir cevap vermeden varlıklarını belirttiği soruların çoğunun aydınlanması için yeniden-üretim sağladığı bakış açısına yerleşmek ve oradan bakmak yeterlidir"(1994:27).

Althusser yapıya ilişkin soruların yeniden üretimin görüş açısı dışında sorulamayacağını ve cevaplandırılmayacağını savunur. Yeniden üretimin görüş açısı aynı zamanda "özgüllük" sorununa açılır ve Althusserci "özgüllük" tanımı Lenin'in "somut durumun somut tahlili" önermesiyle buluşan bir eşzamanlılığa sahip bir önermedir. Jameson açısından yeniden üretimin bakış açısı özellikle postmodernizm ve kültür analizinde önemli bir zemin sunmaktadır. Çünkü postmodernizm tam da "tüketim ideolojisinin yeniden üretimi" ile ilgilidir ve ideolojik bir analizi gerektirmektedir.

Althusser 'in devleti kavramsallaştırma biçimi: "proletaryaya karşı burjuvazi ve yandaşlarının yürüttüğü sınıf mücadelesinde, "yönetici sınıfların hizmetinde" baskı aracılığıyla müdahale ve yürütme gücü olarak devlet demek olan baskı aygıtı, gerçekten bütünüyle devleti ve gerçekten bütünüyle temel işlevini tanımlar"(1994:28). Bu haliyle Marksist devlet teorisinin betimleyici ve teorisinin gelişiminde geri dönülmeyecek bir ilk aşama olduğunu ileri süren Althusser, devletin aygıt olarak klasik tanımına "bir şey" eklemenin vazgeçilemez olduğu görüşünü savunur. Bu unsur sınıf mücadelelerinin devlet etrafında döndüğü kabulüne dayanır ve sınıf mücadelesinin hedefinin devlet iktidarını ele geçirmeye ve devlet iktidarının, devlet aygıtından ayrı tutulması gereğine ilişkindir(1994:30). Markssit devlet teorisinin bu her iki ayrımı da bünyesinde koruduğuna işaret eden Althusser, yine de teorisinin mevcut halinin betimleyici karakterinin aşılması gereğine işaret ederek, devletin ideolojik aygıtlarını ayırt ederek bunların yeniden üretimi bakış çerçevesinde değerlendirilmesi gereğine işaret eder. devletin ideolojik aygıtlarını; din, aile, eğitim, hukuk, siyasal(parti ve örgütler) ve sendikal dialar, haberleşme ve kültürel "dia"lar olarak sıralayan Althusser, devletin ideolojik aygıtlarının devletten ayrılığının altını çizer. Buna göre baskı aygıtı olarak devlet "zor" a dayanır oysa "devletin ideolojik aygıtları ideoloji kullanarak işler"(1994:35). Bu durumda üretim ilişkilerinin yeniden üretimi yani altyapı ve üstyapı mecazına göre bu yeniden üretimin büyük bir bölümü üstyapı yoluyla sağlanır. Yani ideoloji üstyapıdır. Burada başlıca üç sürece işaret eder ve öncelikle tüm

devlet aygıtlarının hem ideoloji hem de baskı kullanarak işlediğinin altını çizer. Diğer yönüyle sınıf mücadelesi devlet iktidarını elinde tutan yönetici sınıfın merkeziliğinde belirlenen örgütlenmiş bir bütünden, devletin ideolojik aygıtları farklı ve görece özerk bir yapıdadırlar ve proleter sınıf mücadelesi ve kapitalist sınıf mücadelesinin çeşitli biçimlerinde açığa çıkan çelişkilere nesnel bir zemin oluştururlar. Son olarak da baskı aygıtı olarak devletin birliği, sınıf savaşımının iktidarda örgütlendiği ve kurumsallaştığı bir yapı sunarken devletin ideolojik aygıtları arasındaki birlik, egemen sınıfın ideolojisiyle çelişkili biçimde sağlanır(1994:39). Üretim ilişkilerinin yeniden üretimi böylece kurumsal bir işbölümü niteliği kazanır: Devlet(Baskı) Aygıtının görevi, özü bakımından, son tahlilde sömürü ilişkileri olan üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin siyasal koşullarını, Devlet (Baskı) Aygıtı olarak baskı (fiziksel ya da değil) ile sağlamaktadır”(1994:39). Ve buna ek olarak Devlet baskı yoluyla aynı zamanda devletin ideolojik aygıtlarının işleyişinin siyasal koşullarını da sağlar(1994:39).

Devlet ve devletin ideolojik aygıtları ayrımının Jameson açısından sınırı, iki kutupta bireysel ve kurumsal yapıda aranmalıdır. Yine de ideolojik aygıtların ve ideolojik üretimin devletten ve devlet iktidarının resmi kurumlarından ayrı düşünülmesi gereken somut toplumsal kurumlarda temellendirme çabası önemli bir açılamdır(2015:371). Devletin ideolojik aygıtları pedagojik ve işlevsel biçimlendirici mekanizmalardır. Jameson’a göre Althusser’in biçimsellikten çok işlevselliği öne çıkması önemli bir teorik katkıdır. Ancak Jameson açısından özgün katkı, ideolojinin kurumsallığına yapılan vurguda açığa çıkar. Aynı zamanda söz konusu kurumsallık vurgusunun yol açtığı bir başka probleme de dikkat çeken Jameson’a göre: “Kurumsal boyut, ideolojik analiz açısından siyasi sonuçlar üretir ki bu devlet ile devlet dışı DİA’ların ayrımı devletin sönümlenmesi ile nispeten farklı olan toplumsal kurumları tümünden kaldırma amacı arasındaki anarşist özdeşleşmeyi önlemiş olmalıdır”(2015:372). Yani burada işaret edilen kopma, bireysel özne ile nesnel yapı olarak kurumsal devlet arasında herhangi bir dolayım alanı olmamasıdır. Hegel ya da Gramsci’nin sivil toplum kavramına Althusserci yapı analizinde yer yoktur. Jameson için, Althusser’in açmazı, eşzamanlı –somut ve tarihsel (bireysel ideoloji) ile Tarih’i yani artzamanlı anlatisallık arasındaki gerilimden doğar. Kapital ile On Sekiz Brumaire, Althusser ile E.P.Thompson arasındaki gerilim. Jameson bu aşamada daha eski bir felsefi açmaza geçer ve altyapı üstyapı , zihin/beden sorununun Marksçı versiyonudur(2015:374). Burada dolayım sorununun nasıl sahnelendiği konusu gündeme gelir.

Sivil toplum sorunu, Althusserci yapısalcılığın teorik çerçevesinin dışına ittiği bir sorun olarak anılmaktadır. Daha da ileri giderek sivil toplum kavramına düşmanca bir tutumla yaklaştığı ileri sürülen Althusser'in bu tutumunun temelinde sivil toplum kavramının burjuva bireyciliğine, burjuva sözleşme hukukuna ve Pazar ideolojisince meşrulaştırılan ekonomik insana (homo economicus) gönderme yapan bir kavram olarak teorileştirilmesi yatmaktadır(1985:41). Marx'ın sivil toplum sorunu tarafından yönlendirilen pek çok temayı eleştirel analizine dahil etmesindeki temel mantık da şu şekilde formüle edilir: "Ekonomi Politik'i eleştirisi, bunun Pazar ilişkilerini kapitalist ekonomik ilişkilerin toplamı olarak ele alarak artığın üretimini tümüyle göz ardı etmesine ilişkindir: Marx'ın gözünde klasik ekonomi politiği "burjuva kılıfına" bu kavram hapsetmiştir"(1985:41). Jameson için de pazarın doğallaştırılmasına ve kapitalizme bir alternatifin önünü kesen "siyasal haklar" söyleminin salt hukuki alanla ve siyasetle sınırlanmasına zemin hazırlayan bu kavram, aynı zamanda toplumsal formasyonun alanı olarak ilgiyi hak etmektedir. Althusser, Marx'ın sivil toplum kavramını Alman İdeolojisi'nde "hala" kullanıyor olduğunu ve Kapital'de ise terk ettiğini belirtirken, kavramın salt geçmişi anlamak açısından işlemsel kılındığının altını çizer. Yapısalcılık için sivil toplum kavramının geride bırakılması ve teorik analizden dışlanması sorunu, aksi halde bu kavramın korunmasının, "özne insanların gereksinimleri alanına yapılan bir göndermenin Marksist söylem içindeki "hümanist" yankılarını sürdürmek anlamına gelmesidir"(1985:42-43). Yapı kavramının tarih dışı sürekliliğine dair savunusuyla yapıyı mutlaklaştıran yapısalcılık, her türden özne konumunun hümanist, yani ideolojik olduğu iddiasıyla, sivil toplum kavramının da can çekişen hümanizminden ötürü dışlanmasından yanadır. Üretim tarzının yarattığı toplumsal ilişkiler alanı olarak sivil toplum Jameson için aynen sınıf teorisinde olduğu gibi Marksist ideoloji analizinde de tadilat ya da yapı bozum, yeniden inşa temelinde pedagojik açıdan değerlendirilmelidir. Bu durumda postmodernizmin günah kapsamında andığı ideoloji kavramı Jameson tarafından klasik anlamından başlayarak yeniden kazanılır ve tadil edilir. Althusserci ideoloji ve bilim ayrımını tarihsellik dolayımında aşan Jameson için postmodernizm, küresel kapitalizmin "dolaşım"ı öne çıkaran işleyiş mantığının ortaya konmasında ideolojiyi yeniden analizin merkezine taşıyan bir kültürel sorunsaldır. Kültürün Williams ya da Althusser açısından üstyapısal bir tanımla ele alınmasına karşılık Jameson, biçimin içeriğini sorunsallaştıran ve dolayısıyla üstyapının altyapısını yine üstyapısal alanda tartışan diyalektik bir yaklaşım sunarken, altyapının ekonomiye indirgenemez toplumsal üretim boyutunu ve nesnelliğini öne çıkartır.

2.3. İdeoloji ve Kültür: Kültürün Yeniden Üretimci Rolünün Açığa Çıkarılmasında İdeolojinin İşlevi

Diyalektiğin Birleştirici Güçleri(2015) kitabının “İdeolojik Analiz: Bir Klavuz” başlıklı makalesinde Marksist ideoloji analizinin, ideolojinin hakim dinamiklerini ortaya koymakta izlediği ikili yolu; açıklama ve tarihsellik olarak saptayan Jameson, kendi postmodernizm araştırmasını bu ikili dinamik çerçevesinde geliştirmiştir. Bir metin okuma stratejisi olarak kültürel analizin odağında, 20. Yüzyıl geç kapitalizminin estetik formu olarak postmodernizmin “içinde yaşadığımız belirsizliği seçebilmemizi sağlayan bir ip ucu” olarak konumlandırılması yer almaktadır(Jameson,1994:11). Anderson’a göre Jameson’ın özgüllüğü, postmodernizm yorumlarında eksik olan önemli bir boyutu analizinin merkezine almasından kaynaklanır. Jameson II. Dünya Savaşı sonrası kapitalizmin geçirdiği radikal dönüşümü “toplumsal iktisadi sistemin uzun geçmişine bağlayacak bir kurama duyulan ihtiyacı tespit etmiş ve metinsellik fikrine dayalı ideolojinin analizine öncelik vermiştir” (Anderson,2005:74). Edebiyat alanındaki çalışmalarını özellikle postmodernizmi geç kapitalizmin kültürel mantığı olarak nitelendirdiği kapsamlı çalışmasında bir örneğini gördüğümüz gibi “sanatın hemen tüm alanlarını ve onları besleyen söylemi” kapsayacak boyutta genişletmişti (Anderson,2005:85). Jameson bu yaklaşımı diyalektik bir görev olarak tanımlar (Anderson,2005:95). Diyalektiğin yöntemsel açıdan değeri, hem düşüncenin bizzat eleştirinin kendisinin farkında olmasını, hem de ‘Şeyleşmenin’ dışına çıkmayı sağlamasından kaynaklanır. Dolayısıyla günümüz Marksizm tartışmalarının merkezi sorunu olarak ‘strateji’ eksikliğine, Jameson’ın yanıtı, üst-meta yorum kavramlaştırmasında da açığa çıkan metinsel düzlemde oluşturulan bir stratejik okuma ile metinselliğin ideolojisini açığa vuran teorik girişiminin, teorisinin pratiğe taşınması olarak formüle edilmesidir.

Jameson’ın metinselliğin ve söylemin, tarihe ve tarihselliğe baskın bir “söylem” haline geldiği bir dönemde, Marksist ideoloji analizinin fay hattını oluşturan ve Tarihsel Materyalizmin ana temaları olarak nitelenen sınıf ilgisi ve ekonomi politiğin eleştirisini, geç kapitalizm koşullarında yenileyen bir metin okuma stratejisi inşa etmektedir. Marksizm ve Biçim’de belirgin olan yeni bir Marksist biçimin oluşturulmasına yönelik ilgisi, ideolojisi teorisinin üstyapıya yöneldiği kavşakta, biçimin içeriğinin araştırılmasına ilişkin bir yöntemsel ilgiyi açığa vurmaktadır. Biçimin politikasını belirleyen toplumsal formasyonun izinin sürülebilmesi için, kültürün kapsayıcı bir biçimde “gerçekliğin estetize edilişi”ndeki rolü kavranmalıdır(Benjamin’dan Akt.Jameson,1994:10).

İdeoloji analizi için “taktik tadilat” önerisinin sınıfın varlığına ilişkin “tadilatçı” yaklaşımlarla karşılaştırılabileceğini öne süren Jameson, ideolojinin isim ve sıfat halinde kullanımlarını kavramanın, ideoloji kavramına yüklenen olumsuz çağrışımları geçersizleştireceği inancındadır. Buna göre sıfat halinde kullanımında ideoloji “bir yadırgatma ve konumlandırma girişimi olarak, ilgilendiği nesneyi paranteze alma gücüne sahiptir”(2015:347-348). Bu yönüyle inanç ya da dünya görüşüne göre daha belirgin bir bakışa ve hiyerarşik güce sahiptir. Sıfat halinde ideoloji, nesnesini görünürliğe davet eder(2015:348). İsim halindeki ideoloji ise genellikle Marksizmin teori ve pratiği ile ilişkilendirilir: “Marksizmin büyük bir kavramsal gücü ve avantajı olan şey tam da ideoloji probleminin Marksizmdeki merkeziliğidir”(2015:348). Jameson, merkeziliği açıklayan şeyin, emek-değer teorisinden çok, diyalektik geleneğin “dolayım” dediği şeyin belki de en güçlü biçiminin Marksizmdeki merkeziliği” olduğunu ifade eder(2015:348). Buna göre, Marksizm içinde ideoloji kavramının işlevi doktrine direniş olarak belirlenir. Jameson’ın söz konusu “işlevsellik” temelinde çağdaş anlatıyı ideoloji sorunu etrafında yeniden yazmak ve anlatıyı yabancılaştırarak gizemini aşmak yolundaki çabası ideoloji analizini kendi kültürel politik stratejisinde işe koyma biçimini de açıklar. Jameson formülasyonu “soru çözümün kendisidir”(2015:349). Diyalektiğin yöntemsel açıdan değeri, hem düşüncenin bizzat eleştirinin kendisinin farkında olmasını, hem de ‘Şeyleşmenin’ dışına çıkmayı sağlamasından kaynaklanır. Dolayısıyla günümüz Marksizm tartışmalarının merkezi sorunu olarak ‘strateji’ eksikliğine , Jameson’ın yanıtı, üst-meta yorum kavramlaştırmasında da açığa çıkan metinsel düzlemde oluşturulan bir stratejik okuma ile metinselliğin ideolojisini açığa vuran teorik girişiminin, teorinin pratiğe taşınması olarak formüle edilmesidir. Geç kapitalizm aşamasında, “Sermayenin fiili durağı olarak kültürün, bir bütün olarak toplumsal alanla örtüşmesi ve her şeyin ‘kültürel’ olması, kültürün değişen statüsü ve işlevi hesaba katılmadıkça etkili bir siyaset geliştirmek pek mümkün değildir”(Akt.Birkan,2005c:20). Jameson’a göre tüm eleştirel faaliyet özünde politiktir.

Marksist ideoloji teorisinin kültürle buluştuğu moment Freud ve Batı Marksizmi ile anılmaktadır. Freud’un öznel bilinci toplumsal süreçle buluşturan psikoanalizinin merkezi kavramı olarak bilinçdışı, önemli bir teorik katkı olarak değerlendirilebilir. Batı Marksizmi içinde Jameson’ın “Biçim” e yönelik çalışması açısından önemli isim Lukacs’tır. Frankfurt Okulu’ndan Adorno ise negatif diyalektik ve dolayım kavramları ile Jameson’ın kültürel analizinde önemli uğraklar olarak anılmalıdır. Negatif diyalektik, sınıf kategorisiyle ilgisini koparmayan ve ABD gibi kavramsal ve teorik geleneği zayıf bir toplumda, acil toplumsal

müdahalenin mikro düzeyini oluşturmaları açısından, faydalı bulunmaktadır. Jameson’a göre, diğer önemli bir boyutu da, olumsuzlamanın reel durumda oluşturacağı inkarın, politik direnç noktalarını düşündürmesidir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Jameson, Marksist ideoloji teorisini dönemselleştirdiğinde iki önemli ve merkezi karakteristiği açığa çıkarmıştır. Bunlardan bir tanesi ideolojinin olgusal dünyaya ilişkin açıklayıcı işlevidir. Bir diğer karakteristik ise tarihsellik koşuludur. Bu iki karakteristik özellik diyalektiğin dolayımı çerçevesinde operasyonel kılındığında Jameson’ın bilim ve ideolojiyi dolayımlayan yöntemine ulaşmak mümkündür. İdeoloji teorisinin dönemselleştirilmesi çerçevesinde sınıf teorisinin yabancılaşma ve gündelik hayat deneyiminin “şeyleşme” eksenleri, Marx’ın 19.Yüzyıl’da ideolojiyi yanlış bilinç olarak tanımlamasını oldukça aşsa da tümüyle kapsam dışı bırakmaz.

Postmodernizmin ayırt edici karakteristiği parçalanma, fragmentasyon ve derinlik kaybı olarak formüle edilir. Derinlik kaybı en bariz biçimde küresel kapitalizmin coğrafi genişlemesinde açığa çıkan mekansallıkla izlenebilir. Jameson için postmodern ve postyapısalcı teorisinin bilinç ve kolektif eylemin bağını kopartan parçalanma vurgusu ve ideolojiyi dışlayan söylemsel mücadele alanı bir anlam yitimine ve özün yadsınmasına, değer kaybına yol açmıştır. Oysa Jameson, temsile ilişkin sorunu ideoloji ve kavramsallaştırmayla ilişkili bir biçimde düşünmeyi tercih eder(2013:14). Temsil, anlatı formunda içkin kavramsallaştırma ile ilişkili olduğu ölçüde, ideolojinin müdahalesine açıktır. Temsili, “zihinsel haritalandırmada ve ideolojik inşada temel bir işlem olarak kavramaktan yana” bir tercihi ifade eden Jameson, ideolojinin olumlu ve oluşturuca işlevine yer açar(2013:14). Ancak *Diyalektiğin Birleştirici Güçleri*(2015)’nde, ideoloji konusunda yapılacak bir tartışmanın da aynen sınıf tartışmasında olduğu gibi tözcü ya da ontolojik bir yaklaşımla sürdürülmesini ironik bir dille eleştirmektedir. Jameson’ın figürsel yaklaşımı burada da kendisini belli eder. İdeolojiyi geleneksel ve modern biçimlerinin ötesine geçen ve geç kapitalizm koşullarında yeniden değerlendiren Jameson, kapitalizmin bir dış bırakmayacak denli küresel ölçekte geçerli hale gelmesiyle, bir sistem dışı boşluk bırakmayan bu genişleme süreci ile birlikte, sistem dışı boşluk varsayan ideoloji kavramının da geçerliliğini yitirmiş “göründüğüne” işaret eder. Söz konusu “sistemin dışında bir boşluk varsayımı” Jameson’ın ideoloji için belirlediği “Arşimet noktası”dır(2015:393). Dolayısıyla söz konusu boşlukların formülasyonu da, ister gerçekliğin gizemleştirilmesi anlamında olsun, isterse gizemleştirilenin açığa çıkartılma biçimi olarak olsun, ancak entelektüelin

faaliyet alanı olarak belirlenmektedir. Bu durumda Jameson için ideolojik analizin sorumluluk alanı gizemleştirici “örtüler”dir. Komünizm tehdidi karşısındaki Kapitalist Blok’un, tam da bu rekabetten sakınmak için ihtiyaç duyduğu türden “örtüler”, Jameson’a göre ideolojinin işlevini ortaya koyan estetik müdahalelerdir. Bir başka ifadeyle, kapitalizmin geç aşamasında ve dünya piyasası koşullarında artık üzeri örtülecek bir skandal kalmamıştır. Skandal gerçekleşmiştir. O halde gizemleştirmenin kendisi Gerçeklik haline gelmiştir. Postmodernizm yaşamın tüm alanlarında derinlik kaybını işlevsel kılarken yüzeyde görünenin gerçeklik olduğu yanılsamasını yeniten üreten bir dolayımsızlıkla işler. Yüzey görünüm ya da nesnel görünüm ise ekonominin politikadan ayrılmış görünümüdür. Farklılaşmanın ve farkın kutsandığı tüketim paradigmasında, üretimin izleri silinmiş ve dolaşım başat gerçeklik haline gelmiştir. Bu durumda değişim değerinin belirlediği piyasa toplumu görünümü, ideolojik yükünden kurtularak, özgürlük ve iktidar düalizmine indirgenmiş bir söylemsel alan olarak ve tüm dolayımsızlığı içinde görünenin gerçek olduğu bir mekan kurgular. Sorun politik olanın içerimlerinden gündelik siyasete indirgenir ve tüm bir toplumsal bütünün yapılandırılma biçimlerine ilişkin sorun bir dolayım sorunu olarak gündemden düşer. Tıpkı Tarih, Sınıf ve İdeoloji gibi anlatının da sonunu ilan eden bu gerçekleşme hali, bilincin nesnel dünyadan ve kolektif eylemden koptuğu bir momente işaret eder. Sürekli bir şimdide konumlanan ve parçalanan özne (ki bireysel öznedir), kolektifin deneyimini ve tarihselliği yitirdiği noktada bir tür haz kültürüyle ödüllendirilir. Üretim ve dolayısıyla sınıf ve sınıf mücadelesinin gözden düştüğü bir ortamda bireysel özne, tüketim ve benlik sistemleri ile kuşatılır. Kimlik ve kültürel farklılık, siyasetin hakim söylemi olduğunda gözlerden saklanan, üretim ve sınıfın ekonomik düzlemdeki geçerliliğinin, kültürel ve politik düzeyde üzerinin örtülmesidir. Toplumsal sisteme bütüncül bakış reddedilir ve böylelikle kimlik ve sınıfın eklemelenme düzeyleri de eski siyasetin konusu olarak gündemden düşer. Farklılaşma ideolojisi, bütünlüğe saldırdığı her noktada toplumsal öznenin, siyasallaşma deneyimlerini ve alanlarını birbirinden yalıtarak iş görmektedir (kamusalın parçalanması ve agora kaybı) Bu yalıtma işlemine karşı Jameson, “kimliğe dönüşen farklılıklar oyununun diyalektik karşıtlıkları içinde ele alınması gereğini “ vurgular(2005a:48).

Jameson ironik bir dille aslında “Globalizasyon ve Politik Strateji” makalesinde ya da *Kapitali Sahnelemek*(2013) adlı kitabında sürekli bir biçimde vurguladığı soruna ideoloji kavramı ile geri dönmektedir. Sorun kapitalizmin küresel ölçekte bir makine olarak geri dönüşsüzlüğüne teslim olup olmamakla ilgilidir. Ya da açık bir soruyla, “ABD’nin global

hakimiyeti karşısında sistemden ayrılmak-çekilmek ya da bağları koparmak(de-linking) mümkün müdür?”(2015:394).

İdeolojik analizin teoride yaşadığı sorunun pratikte de ortaya çıkışı, ABD hegemonyasına teslim olup olmamakla ilgili soru ekseninde tartışılır. Jameson burada da, sınıfın, ideolojinin ve tarihin sonunu ilan eden söylemsel alanın sınırlarını ortaya koyarak, aslında tüm bu sonların Marksizmin sonuna ilişkin arzuya ilgili olduğunu ortaya koyar. Jameson, sistem düşüncesinden ödün vermez ve ideoloji analizini “diğer analizlerin genişletilmesine ve diyalektik zıtların birliğini temel alan bir analiz geliştirmeye” odaklar(2015:396).

Marx’ın sosyalizmin kapitalizmin içinden gelişeceği öngörüsünün sosyalizmin olumlu ve olumsuz iki farklı yüzünün teşhisine dayandığı “Biçim”e ilişkin örneklerin diyalektik yapısı, Jameson için diyalektik karşıtların birliği ilkesinin muğlaklığını ortaya koyması açısından hareket noktasıdır. Buna göre kapitalizmin, kolektif emek ve tekeli ortaya çıkaran yapısının, sosyalizmin iki farklı yüzünü olanaklı kıldığı zıtların birliği, ütopya ve sömürü birliğini resmeder(2015:396). Her iki olasılığın da biçimi aynıdır. Burada sorun, biçimin içeriği yani üretimin örgütlenmesi ve toplumsal ilişkinin niteliği olarak mülkiyetin durumuna ilişkin cevapsız soruyu açığa çıkarmaktır. Postmodernizmin kültürel başatlığına ilişkin saptamasında, kendiliğindenliği ya da mekanik belirlenimi aşan bir “iradi” boyutu devreye sokar:

“Yeni bir kültür ancak, yeni bir toplumsal sistemin yaratılmasını amaçlayan kolektif bir savaşım ile gerçekleşebilir. Tüm postmodernizm kuramının temelinde yatan katışıklık (ki, sermaye gibi bunun da kendi kendine içsel bir mesafede olması , yabancı bir içeriğin dışsal yapısını kendi kapsamına dahil etmesi gerekir) sürekli olarak vurgulanması gereken dönemselleştirmenin gerçeğini, yani , postmodernizmin tümüyle yeni bir düzenin (“post endüstriyel toplum” adı altında birkaç yıl önce medyada geniş yer kaplayan söylentilerin) kültürel başatlığı olmadığı, yalnızca kapitalizmin geçirdiği başka bir sistematik modifikasyonun bir yansıması ve onunla birlikte ortaya çıkan bir süreç olduğu gerçeğini olumlar”(Jameson,1994;12).

Jameson bu iki olasılığın ideolojik analizi açısından temsilde açığa çıkan sınırların keşfedilmesine yönelik bir yaklaşım önermektedir. Marx’ın ideolojik sınırlara ilişkin hatırlatmasını¹⁷ kendi analizinde işlevsel kılan Jameson, metnin başardıklarından ziyade başaramadıklarıyla ilgilenmeyi önermektedir. Ütopyacı boyutu, temsilin yansıttığından

¹⁷ Jameson, F. (2015). “Kendi zihinlerinde onların [söz konusu siyasetçilerin temsil ettiği toplumsal sınıfın]gerçek hayatta aşmadığı sınırları aşamazlar” *Diyalektiğin Birleştirici Güçleri*, çev.B. Doğan, İthaki, 397. Orjinal metinde: “Onları küçük burjuvazinin temsilcileri yapan şey,onların beyinlerinin de küçük burjuvanın kendi yaşamında aşmadığı sınırları aşamaması ve ...” tamamı için bkz. Marx, K. (1976a). *Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’i*, çev.S. Belli, Sol Yayınları, 50-51.

değil, “henüz düşünemediği şeyin ne olduğunu, toplumsal sisteminin ve aşmak istediği ampirik varlığın sınırlarının ötesinde neler yattığını kavramaya çalışmak”tan türeten bir yaklaşımı savunur(2015:399). Taklit burada ideolojik fenomenin ters yüz edilmesi şeklini alır. Yerelleşme gibi görünen aslında merkezileşmenin sınırına işaret eder ve rekabet gibi görünen de tekelin sınırını gösterir. O halde postmodernizmin kuşatıcı kültürel yapısı, hem üstyapı hem altyapıyı kuşatan ekonomiyi açığa çıkarmaktadır. Kültürü işaret eden ekonomidir. Jameson’ın idolojik analizi bir başka açıdan tercüme faaliyetidir. Kültürün dili ekonomiye tercüme edildiğinde aynı biçim iki farklı öze göndermede bulunabilir. Üretimin toplumsallaşması ve elbirliği ile gerçekleşen özyönetim ya da işbölümü ve mülkiyete dayalı merkezileşmeyi ve yoğunlaşmayı besleyen bir rekabetçi mantık. O halde ideolojinin biri olumsuz anlamda gizemleştirme ve örtme, diğeri olumlu ve oluşturma açığa çıkarma gibi iki yüzlü bir yapısı vardır. O halde “nesnellik” belirlenim kadar üretilmişliği de içermektedir. Williams’ın yansıtma ve belirlenimi, dolayısıyla genişleten maddilik tanımı, burada nesnelliğin yanlış ve doğru bilinci içeren, ilişkiselliğine açılır.

Bilinç ve kültür ilişkisini ideoloji teorisinin ana sorunsalı olarak niteleyen Jameson, Freud’un bilinci bireysel öznenin alanından çıkararak toplumsal-nesnel koşullarla ilişkilendirmesinin çığır açısı bir adım olduğunu ileri sürmektedir. Kopernik devrimi¹⁸ olarak nitelendirdiği durumun ayırt edici özelliği, en temelde, “dolaysız bilinçli deneyimin ve düşünce görüşünün ardında çeşitli ve farklı kuvvetlerin varlığına işaret etmesidir”(2015:350).

Marksist eleştiri gündelik hayatın ve deneyimin dolaysızlığı yanılsamasını yaratan toplumsal sistemden temelde farklı bir sistemin inşasına yönelik bir girişimdir. Jameson’ın biçime ilişkin ilgisinin temelinde bu türden bir alternatife geçişin “nasıl?” gerçekleşeceği sorusu vardır. Eğer çağdaş dünyada hakikat herkesin görebileceği kadar her yerde ise, neden bir alternatif oluşturma yönünde harekete geçmiyoruz ya da bu erişebilir hakikate sırtımızı dönüyor ve göze alamıyoruz? Jameson ideoloji çözümlemesinde temsili bu tarz sorular çerçevesinde düşünür. İdeolojinin varlığını ve hala işlevsel olduğunu kanıtlayan da bizi temsil sorunuyla yüzleştiren bu sorulardır. Biçime ilişkin sorunsal ve Jameson’ın biçimin içeriğine yönelik ilgisi, Lukacs’ın “dolayimler teorisi”nin etkisini yansıtır. Jameson’ın ifadesiyle Lukacs’ın dolayimler teorisi en temelde “siyasal içeriği ve o zamana kadar salt

¹⁸ Jameson, F. (2015). Kopernik Devriminin uğrakları, *Diyalektiğin Birleştirici Güçleri*, 350.

formel bir estetik olgusu sayılagelmiş ideolojik içeriği anlayıp kavramamızı sağlayacak” bir yaklaşımın yansımasıdır(2006b:428). Jameson, ideoloji analizlerinde klasik bir ağırlığı olan “yanlış bilinç” kavramının estetik alanda karşılığının Dekadans olduğuna işaret eder ve her iki kavramın da “dolayımsız”lıkla malul olduğunu vurgular. Çünkü “her ikisi de kültür dünyasında ve toplum yaşamında arık (pure) bir ‘yanlış’ın olabileceği varsayımına dayanmakta idi”(2006b:431). Aslında her ikisi de “hiçbir içerik taşımayan ve bu yüzden zamanının önemli sorunları karşısında ilgisiz kalabildiği için suçlanmayı haketmiş bir sanat eserinin ya da bir felsefe sisteminin olabileceğini varsayıyordu”(2006b:431). Dolayısıyla biçime yönelik araştırmaların toplumsaldan bağımsız düşünülmesi ve bağlamsızlaştırılması her iki alanın da dolayımı gerekli kılan eksikliğidir.

Jameson “Batı Marksizmi ve Yapısalcılık sonrasını, Marksist ideoloji analizinde kültürün toplumsal ve sınıfsal işlevine yapılan vurgudan, kültür ve bilinçdışı sorunların özerkleşmesi yoluyla, daha yükseltilmiş ama daha parçalı bir dil özerkliği ve simgesel sistemler anlayışına geçilmesi olarak sahnelenmesinin tümünden yanlış olmayacağını” ileri sürer(2015:370). Jameson, “analiz nesnesinin düşünsel yapılardan (ideational), biçimlere ve pratiklere bu şekilde kayması”nı önemli bulur ve daha sonra özgün yollardan genişletilecek ve geliştirilecek olmasına rağmen Marksist eleştiri dışında kalan tüm teorik girişimlerin sınırlarına işaret ederek eleştirinin nihai ufkunu Marksist eleştiri olarak belirler”(2015:367).

Üst yorum’un bir eleştirel stratejide ne türden bir işlevinin olacağı, Jameson’ın geç kapitalizmin bilinçdışına nüfuz etme biçimleri üzerine geliştirdiği analizinde ortaya konmaktadır. Buna göre ikincil teorik girişimlerin , örneğin Fransız post yapısalcılığı ile Frankfurt Okulu’nun temel hedefi Amerikan kapitalizmi ile hesaplaşmaktır. Dolayısıyla bu ikincil teorik girişimlerin dönüşümünü belirleyen güç de Amerikan kapitalizminin tarihsel dönüşümüdür. “Bilinç endüstrisi” ya da “kültür sanayisi” nitelendirmeleri gerçekte göndergenin kılık değiştirmiş biçimleridir. Burada gönderge baskın gerçeklik olarak Amerikan kapitalizmidir: “Üst yapıya ilişkin bilinç ve kültür alanındaki kavramlaştırmalar, aslında üstyapısal dönüşümlerle toplumsal –ekonomik düzenin süregiden somut değişimleri arasındaki bağı kuramamanın bir sonucudur” (Jameson,2008a;99).

Eleştirel teori, Frankfurt Okulu’nun ideoloji analizi yerine ikame ettiği kavramdır. Gramsci ise ideoloji yerine Hegemonya kavramını ikame eder. Eleştirel Teorinin pratiğini bir bütün olarak Gramsci’nin aksine Marksizmle ilişkilendirmesi, Jameson açısından

siyasetlesmesi ile ilişkilidir: “Adorno ‘nun yıkıcı eleştirisi, nesnelerin toplumsal ve sınıfsal işlevlerine dikkat gösterir, ama yine de menzili ve nüfuzu bakımından şu ya da bu sınıfsal bağlantının baştan savma tespitinin, gayet sıradan ideolojik eleştirinin çok ötesine geçer”(2015:367).

Frankfurt Okulu’nun kültür endüstrisi kavramı aracılığıyla kültürün metalaşmasına yaptığı vurgunun sürekliliğine rağmen zayıflığı “metalaşmış biçimler incelemesinden şu ya da bu endüstri veya teknolojinin altyapısal dinamiklerine geçişin güçlüğüdür”(2015:368). Kitle kültürü ya da popüler kültürün tümüyle manipüle edilmiş bir alan olarak tanımlanması ve medyanın içeriksizliği tespitleri Jameson’a göre bu alanların önemsiz olduğunu göstermez.

Jameson açısından Frankfurt Okulu’nun geç kapitalizm dünyasına ve bu dünyanın yarattığı değişimlere karşı en tetikte üyesi olan Marcuse, *Tek Boyutlu İnsan*’da postmodernizmin kültürel mantığının her yerdeliğine ve eleştirinin negatif –olumsuzlayıcı görevinin ve mesafenin yitimi ile tarihsellik duygusunun çöküşüne yol açan toplumsal boyutlarına ilişkin karamsar bir tablo çizer(2015:368).

Frankfurt Okulu Lukacs’ın şeyleşme-metalaşma teorisini nesneler arası ilişki gibi görünen insani ilişkilerden ve üretimden alarak, tüm bir yaşama yaymış ve Jameson’a göre “şeyleşmenin şeyleştirilmesine” varan bir boyuta taşımıştır. Üretim ilişkileri ve üretim süreçlerinin analiz dışında bırakılmasının yarattığı boşlukta, artık sınıf mücadelesi için de bir zemin kalmamıştır. Jameson’ın üst yorum kavramında açığa çıkan yaklaşımı ise kendi ifadesiyle, Althusser ile E.P.Thompson , Marx’ın Alman İdeolojisi ve On Sekiz Brumaire’ı ile Kapital arasında kapanmayan ikiliği diyalektikle aşan ve bir kültürel pedagojiyi politik bir stratejiye dönüştürme hamlesidir. İdeoloji ve bilim ayrılığı da Jameson’ın pedagojik-işlevsel eleştiri anlayışında diğer ikilikler gibi dolayımı muhtaçtır.

Marx, Katkı'nın "Önsöz"ünde şöyle der:

"İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder. Bu gibi altüst oluşların incelenmesinde, daima, iktisadi üretim koşullarının maddi altüst oluşu ile -ki, bu bilimsel bakımdan kesin olarak saptanabilir-, hukuki, siyasal, dinsel, artistik ya da felsefi biçimleri, kısaca, insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götürdükleri ideolojik şekilleri ayırt etmek gerekir. Nasıl ki, bir kimse hakkında, kendisi için taşıdığı fikre dayanılarak bir hüküm verilmezse, böyle bir altüst oluş dönemi hakkında da, bu dönemin kendi kendini değerlendirmesi gözönünde tutularak bir hükme varılamaz; tam tersine, bu değerlendirmeleri maddi hayatın çelişkileriyle, toplumsal üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmayla açıklamak gerekir"(1979:26).

Jameson ise, ideoloji teorisinin tarihsel olarak ortaya koyduğu iki dinamiği; açıklama ve tarihsellik olarak belirlerken, dolaysızlığın nesnel dünyasının ya da görünümünün dünyasının ardındaki gerçeği deşifre etmenin, aynı zamanda, teorik analizin pratik defetme eylemi içinde, kavranmasını önermektedir(2015:354). Üretim koşullarının maddi dönüşümü, salt üretim güçlerinin değil aynı zamanda üretim sürecindeki insani varoluşun içine battığı çelişkinin bilincine varmasıyla oluşacak bir direnç ve mücadele alanının açılması ile mümkündür. İdeoloji Jameson için “yabancılaşmış düşüncedir” ancak yabancılaşma aynı zamanda bilinç için kazanılan bir mesafe olarak da tanımlanır. Dolayısıyla bir yandan ideolojinin yanlış bilinç olarak ilk anlamı korunmalı ancak diğer yandan nesnel koşulların bilinç açısından yarattığı sınırları ve daha da ileri düzeyde nesnel koşulların gizemleştirici ve Eagleton’ın deyimiyle, “örtbas etme tavrı ve ikiyüzlülüğünü” de hesaba katan bir yabancılaştırıcı işlem analiz için geçerli kılınmalıdır. Eagleton, Marx’ın ideoloji anlayışı konusunda, Alman İdeolojisi ile Kapital arasındaki farka dikkat çeker: "İdeoloji, Alman İdeolojisi'nde şeyleri gerçekte oldukları gibi görmeme meselesi iken, Kapital'de gerçekliğin kendisinin ikiyüzlü ve aldatıcı olması meselesidir”(2005:131). Ve Marx’ın öz ile görünüşün örtüşmediği yerde bilimin zorunlu olduğu iddiasını hatırlatan Eagleton yanlış bilince dayalı öznelci bakışın ötesine geçilmesi gereğine işaret ederken, Jameson’la benzer bir yol önermektedir. Jameson kendisini ne hümanist ne de anti-hümanist gelenek içinde konumlandırmadığını belirtirken, sosyalizmin ancak dayanışma ve bilinçle “yaratılacak” bir alternatif olduğunu ileri sürer.

Postmodern kültürü estetik düzeyde tartışmasının nedeni, gerçekliğin metinsel düzeyde temsiline ilişkin semptomları açığa çıkarmak ve bu açığa çıkarma işlemini de ekonomik ve toplumsal dönüşümlerin anlam ve işlevleriyle olan diyalektik bağını ortaya koymaktır. Postmodern kavramını, çeşitli biçimlerde anılan (endüstri sonrası, tüketim, gösteri toplumu vs.) ve kapitalizmin yeniden yapılandığı döneme ilişkin etkileri de içerecek şekilde , yani hem politik hem ekonomik hem de toplumsal yaşamın belirleyenleri ile ilişkili bir biçimde kullanır. Bu anlamda postmodernizm kavramlaştırması Jameson için, aslında; kapitalizmin geç ve yeni evresinde “kültürdeki yeni biçimsel öğelerin doğuşunu, yeni bir toplumsal yaşamla ve yeni bir ekonomik düzenle ilişkilendirme işlevi gören dönemselleştirici bir kavramdır” (2005a;15).

Jameson, “Periodizing 60’s”(2008)de, dönemselleştirme mantığında genel bir varsayıma ulaşabilmek açısından iki düzeyde gerçekleşen kırılmaya işaret etmektedir. Birinci düzey

1967-68 in temsil ettiği felsefi-kültürel-politik düzeyin analizi ile ortaya konmaktadır. İkinci düzey ise özellikle Mandel’e dayanan ve 1973-74’ün işaret ettiği ekonomik düzeyin kırılma analizidir. Bu düzeylerin ortaya koyduğu dönüşümün etkileri bu gün hala yaşanmakta olana dair önemli varsayımlar içermektedir. Jameson bu momentlerden hareketle Marksist teori açısından hayatiyet kazanan iki önemli teorik sorunu formüle etmektedir: Birinci sorun, sınıf kategorisinin sosyo-politik yaşamda açıklayıcı gücünü kaybetmeye başlaması ve buna bağlı olarak Marksist teorinin daha geleneksel analiz yöntemi olan teori ve pratik ilişkisinin krize girmiş görünmesidir. İkinci sorun ise Birleşik Cephe teorisinin içerdiği problemdir. Özellikle Üçüncü Dünya köylü hareketleri ve Birinci Dünya kitle kültürünün, kitlesel direniş ve politik pratikleri açısından tutarlı bir ilişkisinin teorize edilmesine duyulan ihtiyaç, bu sorunu gündeme taşımaktadır(2008;511). Bu iki teorik sorun, Marks’ın Kapitalde teorize ettiği klasik kapitalizmin sonuna ilişkin post Marksist iddiaları da içerecek şekilde, post endüstriyel toplum, tüketim toplumu, imaj toplumu vb. kavramlaştırmaların kapsadığı teorik alanın sosyal değişime ilişkin yeni verileri değerlendirecek biçimde gündeme taşınmasını sağlayan sorunlardır.

Ekonomik ve kültürel-politik düzeylerin yeni sosyal değişimi kavramak için Ernest Mandel’in hipotezlerine baş vuran Jameson, özellikle “Kapitalist gelişmenin geç dalgasının yarattığı” bu değişimin, kapitalist üretim biçiminde bir kopmaya işaret ettiği yönündeki post Marksist görüşleri sorunlu bulmaktadır. Mandel’in kavramı ele alış biçimi sermayenin hareket yasası açısından bir sürekliliğe işaret etmektedir :

“Geç kapitalizm dönemi kapitalist gelişmenin yeni bir çağı değildir. O yalnızca emperyalist, tekeldci-kapitalist çağın bir ileri aşamasıdır. Dolayısıyla, emperyalist çağın Lenin’in saydığı özellikleri geç kapitalizm için tamamen geçerlidir. Geç kapitalizm, kapitalist üretim tarzının savaş sonrası tarihini, Marx’ın kapitalde keşfettiği kapitalizmin temel hareket yasaları çerçevesinde açıklamaya çalışmaktadır. Başka bir deyişle, bu üretim tarzının “soyut” hareket yasalarının , çağdaş kapitalizmin açılmakta olan “somut” tarihi içinde ve onun yoluyla işler ve sınanabilir olduklarını göstermeye çalışmaktadır”(Mandel,2008; 34).

Mandel, yeni teknolojilerin gelişme dinamiklerini, kapitalizmin dönemsel krizlerinden (kar oranlarında düşme eğilimi) çıkma dönemlerinin karakteristik özelliği olarak tanımlar. Teknolojik devrimler, kapitalizmin döngüsel krizlerini anlamakta ve sermayenin yeni bir genişleme aşamasına girmesinde önemli bir işleve sahiptir. Mandel’in teknolojik yeniliklerle aşılın 50 yıllık döngüleri ortaya koyan açıklaması, kapitalizmin kriz ve genişleme döngülerinde açığa çıkan iş döngüsüne ilişkin olarak da önemli veriler sunmaktadır. Dolayısıyla, 1967-68 kültürel- politik düzeyin yansıttığı kırılma ve 1973-74 ekonomik

düzeğin yansıttığı kırılma momentleri, alt yapı ve üst yapının bütüncül dönüşümüne ilişkin bir haritaya duyulan gereksinimi özellikle Marksist teori açısından zorunlu hale getirmiştir.

Dönemselleştirici bir kategori olarak postmodern kavramsallaştırması, bir ön varsayım üzerinde temellenir: “Postmoderne ilişkin olduğu iddia edilen tüm formel (Biçimsel-biçime dair) özellikler ‘daha eski’ yüksek modernizm tarafından zaten temsil edilmektedir. Oldukça önem taşıyan bu özellikler ‘Kültürel Başat’ haline geldiklerinde sosyo ekonomik işlevsellikleri açısından kesin olarak değişime uğradılar”(Jameson,2008:501). Kavrama giden yolda göstergenin uğradığı değişim anlambilimsel yorum açısından belirleyici bir izlek sunmaktadır. Kültürel başat olarak postmodernizmin özgüllüğünü ortaya koyan koşulları anlamak için *Siyasal Bilinçdışı*(2011a) kitabında geliştirdiği “üç ayaklı” yorum düzlemi postmodernin neden bir üslup olmaktan çok çağımızın baskın kültürel biçimi olarak yorumlanması gerektiğini de açıklamaktadır. Kültürel başat ya da üretimin yeni modu ile ilgili olarak geliştirdiği üst yorum kavramında ideolegeme ve sembolik eylem düzeyleri aracılığıyla içerikten ziyade biçime odaklanma ve biçimin içeriği kavramına (ya da biçimin içerik olarak kavranması olgusu) ulaşmada kurduğu yöntemsel model açıklayıcı bir işleve sahiptir. Burada kültürel devrim ve üretim tarzı kavramlarının kendi içlerinde taşıdıkları açıklayıcı potansiyele paralel olarak Jameson’ın Marksizm’e katkısı açısından da belirleyici olduklarını ileri süreceğiz. Çünkü Jameson’a göre “Marksist kültür analizinin alabileceği nihai form; sınıf mücadelesi değil, örgütleyici bütünlük olarak üretim tarzıdır”(2011a:78). *Ve Kapital’i Sahnelemek*(2013)’te iddia ettiği üzere bu üretim tarzı, işsizliğin üretimiyle doğrudan ilişkilidir. İdeoloji probleminin Marksizmdaki merkeziliği emek-değer teorisinin merkeziliğinden ziyade, diyalektik geleneğin dolayım dediği şeyin belki de en güçlü biçiminin merkeziliği olarak nitelenmiştir(2015:348). İdeoloji analizinin geçirdiği tarihsel tadilatların, sınıf teorisinde de var ve geçerli olduğunu ve içinde yaşadığımız küresel kapitalizm koşullarında çeşitlilik gösteren toplumsal grupların sınıf kategorisi ile eklemlenme gereğini vurgulayan Jameson, 1960’ların kültürel devrim ve yeşil devrimle anılan kırılmasının yarattığı yeni politik özne konumların henüz bir sınıf oluşturmadığını ifade eder. Örgütleyici bütünlük olarak üretim tarzı kavramını tercih etmesinin nedeni, kapitalizmin özgüllüğünü ve bu özgüllüğü yaratan sistemik değişimleri izleyebileceğimiz bir soyutlama düzeyi olmasıdır. Sınıf ve sınıf mücadelesi varlığını korumakta ancak bir başka biçime evrilmektedir. 1960’ların “Kurtuluş” ve “Bağımsızlık” momentini, Kültürel Devrim momentini olarak da düşündüğümüzde, ortaya çıkan yeni toplumsal enerjilerin özgürlük ve iradeciliğin yeni formlarına kapı aralayan bir olumsuzluk şeklinde ele alınması

da mümkündür. Jameson'a göre ekonomik alt yapının belirleniminin ötesinde, üst yapı hareketi olarak ifade edilebilecek bu durum , kapitalizmin bir alt yapı ya da sistemik aşamasından diğerine geçişin izlerini taşıyan işlevsel bir zemin sunar.

Birleşik cephe teorisi tüm bu iş gücünün yeni örgütlenme biçimlerini, yeni bilinç düzeylerini ya da bilinci etkileyen üstyapısal dönüşümleri tartışmak ve analiz etmek açısından yeniden başvurulabilecek bir teoridir. Global kapitalizmin yeni birleşik gücünü oluşturan zeminde yeni meslek biçimleri ve yeni uzmanlık alanları eşitsiz, parçalanmış, özelleştirilmiş oldukça farklılaşan lokal gelişim süreçlerini açığa vurmaktadır (Jameson,2008:514).

2.4. Politik Çıkarımlar

Altyapı ve üstyapı tartışmalarının giderek genişleyen ve ayrıntılı hale gelen gündemi içinde çalışma konumuz Jameson açısından belirginleşen karakteristiği bütünlük sorunu çerçevesinde tartışılmalıdır. Bütünlük Jameson'ın Lukacs'dan devraldığı ve tüm aşkını olmayan ama diğer teorilerin yerleştirilerek aşıldığı diyalektik yorumsamasının kilit kavramıdır. Jameson sorunsalı kısaca şu şekilde özetlenebilir: Marksist eleştiri, teorilerin genel ve soyut kavramsal yapısını ve ideolojileri tarihsel varoluş koşulları içinde sınırlandıran eşzamanlı bir yorumsamanın ötesine geçerek, söz konusu genel teori-kavram ve ideolojileri konjonktürel koşullarla ilişkilendirmek yönünde bir artzamanlı ve eşzamanlı diyalektik yorumsamayı gerçekleştirebilecek nihai eleştirel ufuk olarak tanımlanabilir. Bu anlayışa bağlı olarak Jameson Marksizmin bilim ve ideoloji ayrımında tanımlanmasına karşıdır ve tarihselci boyutun bu ikiliği aşan diyalektik perspektifine sıkı sıkıya bağlıdır. Jameson için ideoloji analizi hala gereklidir ve geçerliliğini korumaktadır. Aynı şekilde, Marksist tarihsellik anlayışı, bilime ve epistemolojik yaklaşıma yer açmak suretiyle, bilimin mutlaklığını dayatan pozitivizme de göreceliği yücelten ve olgusalığa hapsolan ampirizme de uzaktır.

Jameson'ın tarihselliği öne çıkaran diyalektik yaklaşımı, öncelikle ve en temelde altyapı ve üstyapı ikiliğinin bütünlük içinde ve zamansallık boyutu gözetilerek değerlendirilmesine yöneliktir. Bütünlük üretim tarzına karşılık gelen bir kavramdır ve geç kapitalizm koşullarında eşzamanlı-farklı üretim tarzlarının varlığını da gözetilen bir kavram olarak işlevselleştirilir. Zamansallık, farklı düzeylerin birbirleri ile olan ilişkilerinde öne çıkan süreçlere işaret eden bir kavram olarak, değişim ve sürekliliğe ilişkin açıklayıcı güce

sahiptir. Jameson özellikle globalizasyon süreçlerinde ayırt ettiği beş düzeyin geç kapitalist aşamada görece özerk konumlarını belirlerken, üretim tarzı kavramını bütünleştirici bir kavram olarak bu beş düzeyin dolayımında işlevsel kılmaktadır. Jameson'ın E.M.Wood ile paylaştığı konum, üretim tarzı olarak kapitalizmin özgüllüğünün ve bu özgüllük içinde sürekliliğinin yeni biçimlerinin ayırt edilmesinin önceliğine verilen ağırlıktır. Bu türden bir yaklaşımın önemi, sınırları belirsiz ve yapısal açıdan çeşitlilik ve farklılaşmaya uğramış sınıfın, sınıfın imkansızlığı söylemine karşıt yönde gelişen kutuplaşma teorisinin erken bir tematizasyonuna girmeden, kapitalizmin bütünleştirici süreçlerinin ortaya koyduğu proleterleşme-şeyleşme süreçlerinin deşifre edilmesidir. Jameson, toplumsal özneyi inşa etmeye yönelik teorik yaklaşımında Marx'ın diyalektik tutumunu yeniden kazanır ve sınıfa en son ulaşımdan yana bir tavır sergiler. Kavrama en sonunda ulaşmak için önce her şeyin düşünülmesi ve haritalandırılmasını, herhangi bir model önerisine öncelikli kılmaktadır. Sınıf yerine üretim tarzının düşünülmesi Jameson'ın Althusserci eşzamanlıktan olduğu kadar, diyalektik materyalizmin ilerlemeci düşüncesinden de mesafe kazanmasına yol açar. Bir diğer yanda hümanist teorinin özneyi nesnel sınırlar karşısında önceleyen iradi içeriğine de mesafeli bir duruştur bu. Üretim tarzı kavramı, tarihsel olarak yapıyı analiz etmek için oluşturulan soyutlama iken, kapitalizm, tarihsel özgüllüğü içinde üretim tarzlarından biri olarak kavramlaştırılır. Burada önemli olan ve günümüzde de Marksizm içi tartışmaların rotasını belirleyen husus, üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin hangisinin belirleyici olduğuna ilişkin görüş ayrılıklarında netleşir. Marx Grundrisse'de üretim güçleri ve üretim ilişkileri kavramlarının diyalektiğini, her iki kavramın sınırlarının bilinmesine dair vurgusuyla birlikte ortaya koymaktadır. Marx, Grundrisse'de yüzey ve temelin ayrıştırılmasını, meta fetişizmi olarak tanımlar. Meta fetişizmi, burjuva toplumun bütününe dair analizinin temelini oluşturmaktadır ve nihai hedefi, bireyin toplumsal olarak üretilme süreçlerinin yine toplumsal ilişkilerce belirlendiği yönündedir.

Bu açıdan yapılacak siyasi çıkarımın ilk düzeyi Jameson'ın altyapı ve üstyapı ilişkisinde ekonomik olandan siyasetin belirleyiciliğine şıçrama yapan Althusser ve Poulantzas gibi yapısalcı düşünürleri olduğu kadar Williams'ın kültürel analizini ve Weber'ci sosyolojik analizi yerelleştiren bir diyalektik eleştiride, politik iktisadın kavramlarına geri dönmesidir. İdeoloji ve sınıf konusunda yaklaşımı politik bir strateji için sorunu pratik ve siyasal boyutta ele almaktır ve kültür bu çerçevede analizin merkezine oturur.

1844 Elyazmalarının “yabancılaşma” sorunu etrafında kurulan yapısı Jameson’a göre Althusser’in kopuş fikriyle ortaya koyduğu düşüncenin aksine Kapital’de de varlığını korumaktadır. Dolayısıyla ideoloji analizi yabancılaşma ve şeyleşmeyi birlikte içermelidir. Marx’a göre:

“Dolaysız tüketime giren ürünlerin tüketimi de bireyi belirli bir varoluş tarzı içerisinde, yalnızca dolaysız anlamda bir varlık olarak değil, aynı zamanda, özgül toplumsal ilişkileri içinde yeniden-üretir. Böylece, bireyler tarafından tüketim sürecinde gerçekleştirilen nihai kendine mal ediş bireyleri birbirleriyle üretim süreci içindeki ilk baştaki ilişkileri çerçevesinde yeniden üretmiş olur; onları toplumsal varlıklar olarak yeniden –üretmekle kalmaz, aynı zamanda bu toplumsal varlığı- bu büyük bütünsel sürecin hem öznesi, hem de ürünü olarak gözüken toplumu- yeniden üretir” (1979:667, 53.not).

Althusserci yapı kavramının farklı bir yorumunu sahiplenen Jameson’a göre: Son kertede belirlenim ekonomik düzeyden ziyade, bir bütünlük olarak yapı tarafından belirlenimdir. Burada Marx’ın toplumsal varlığın bütününe ilişkin toplumsal nosyonu vurgulanmaktadır. Althusser için “İdeoloji, bireylerin Gerçek varlık koşullarıyla Muhayyel ilişkilerinin bir temsilir”(2015:374). Jameson’a göre formül, köken olarak Lacan’cıdır. Üç Lacancı “düzen”den (İmgesel-Simgesel-Gerçek) ikisi Althusser’in formülasyonunda kendisini gösterir. Gerçek- namevcut neden anlamında, simgeselleşmeye mutlak direniş gösteren anlamında, endişe kaynağı ve aynı zamanda tek başımıza arzumuzla geçici uzlaşmaya varabileceğimiz yer anlamında-toplumsal bütünlüğün kendisidir: bireyin hiçbir zaman kavrayamayacağı ya da tasarımıyamayacağı, adeta her yerde hazır ve kaçınılmaz olurken aynı anda görünmez olan bir şeydir(2015:375). Na-mevcut mevcudiyet kavramı özellikle globalizasyon süreçlerinin dolaysızlık ve gerçekleşme görünümünün ardında sermaye birikim süreçlerinin işleyişine ilişkin ideolojik analizde merkezi bir kavram haline gelir. Temsilin kısmiliğine dair görüş öznenin mümkünlüğünü tanıırken bilincin olanağında ideoloji yeniden işlevsel kılınarak olumlanır. O halde kapitalizm Marksizmin açıklayacağı bir dışsal boşluğa hala yer bırakmaktayken üstyapının, yeniden üretimci bir perspektifle ele alınması ve temelin genişleyen varlığını gözlerden gizleyen işlevinden arındırılması gerekmektedir. Postmodernizm bir biçim olarak kültürel düzeyin başatlığı ile anılsa da kültürün sermayeleşmesi süreci odağı yeniden sermaye birikim sürecine yerleştirmemizi zorunlu kılar. Kültür üstyapısal bir düzey olamaktan ziyade, sermayenin yeni biçimi olarak başatlık kazanır. Dolayısıyla Jameson’ın postmodernizmde ayırt ettiği dolaysızlık görünümüne rağmen kapitalizmin daha önceki aşamalarından çok daha fazla dolayımına muhtaç olduğu tespiti, altyapı ve üstyapı ilişkisinin bütünselliğinin ortaya konasında önemli bir uyarı niteliği taşımaktadır. Önceki aşamaların yansımaya ve temsile olanak sağlayan

görece basitliğine karşılık geç kapitalizmin gizemleştirici mekanizmalarının temsili çok daha zor ve dolayımıdır. Postmodern siyasetten arındırma süreçlerinin kültürel vurgusu bu nedenle Jameson için kültürün geç kapitalist aşamada iktisadi boyutunun yarattığı başatlıkla, üstyapısal bir alan olarak kültürün özerkliğinin ayırt edilmesi gereğini ortaya koymaktadır.

Jameson'ın politik olana vurgusu, Gramsci'nin sivil toplum- devlet ilişkisinde tanımlanan siyasetten çok, onun bir praksis felsefesi olarak ve politik mücadelenin stratejisine yönelik oluşturduğu teorik zeminden beslenir. Bu nedenle Jameson'ın, hegemonya kavramından ziyade, siyasi içerimleri daha yoğun olan ve politik iktisadın eleştirisini güncelleyen “ideoloji” kavramını tercih etmesi önemlidir. Toplumsal formasyonu ideolojinin nesnelliği çerçevesinde kavrayan Jameson açısından örgütleyici kavram üretim tarzıdır. Oysa Gramsci için Hegemonya ve Althusser için de yeniden üretim kavramı örgütleyici kavramlardır. Buradan da anlaşılacağı üzere Jameson, sivil toplum ve devlet eksenli siyaset teorisi ve yapısalcı konumun ötesinde, politik iktisadın eleştirisine radikal bir dönüşü temsil eder.

Altyapı ve üstyapı ilişkisinde kilit bir kavram olarak sivil toplum kavramlaştırması Jameson'ın Lacancı üçlü modeline denk düşen kendi modelinde simgeselin koşulunda düşünülür: “Siyasal bir bilinçdışı iddiası, tam da bu türden bir son tahlile girişmemizi, toplumsal bakımdan simgesel eylemler olarak kültürel eserlerin maskesini düşürmeye yol açan çoklu yolları araştırmamızı önerir”(2011a:20). Maske düşürme eyleminin gerçekleştiği zemin Althusser'in dışladığı ve Gramsci'nin de politik stratejisinde merkeze koyduğu sivil toplumun ideolojik-simgesel maskelerine ilişkin gizemsizleştirme çabasıdır. Lacan'ın simgeseli “Bir doğrunun simgesel bir dışavurumu, aynı zamanda, çarpıtılmış ve kılık değiştirmiş bir dışavurumdur ve bir figural dışavurum teorisi aynı zamanda bir mistifikasyon ve yanlış bilinç teorisidir” (2011a:62). İdeologeme olarak sivil toplum bu nedenle, Pazar ideolojisi hakkında ipuçları vermektedir.

Jameson, Lukacs'da bütünlük sorununa, “olumlu anlamda bir tarihin sonu (Shelling'in Mutlak'ı anlamında) olarak değil, yöntemsel bir standart olarak” bakılmasından yanadır (2011a:47). Burada asıl önemli vurgu Althusser'in “varolmayan sebep” olarak tarih anlayışı ile Lukacs'ın bütünlük nosyonunun Gerçek ve temsil sorununu bağlamaştırma potansiyelidir. Bu durumda “Bütünlük, temsil için elde edilebilir değildir; ona nihai bir hakikat ya da Mutlak Ruh uğrağı formunda ulaşılabilir” (2011a:49). Bütünleştirme tam da onun reddedildiği, yokluğunun savunulduğu yerde aranacaktır. Bu arama işlemi, metne

yapılan telafi edici müdahalelerde, ya da şizofrenik metinde gerçeklik bulacaktır. “Marx’ın ideoloji teorisi, genellikle sanıldığı gibi, bir yanlış bilinç teorisi değil, bir yapısal sınırlama ve ideolojik kapanım teorisidir” (2011a:47). İçerme stratejisi, Marx’ın Elyazmaları’nda yaptığı küçük burjuva entelektüeline dair analizinde olduğu gibi, Hegel açısından da düşüncenin kendi zamansal sınırlarına varması ve kendi şartlarının ötesine geçemeyişi açısından İdeoloji eleştirisinde önemli bir açılım sunan kavramdır: “Bu strateji, düşünülebilecek olanın kendi şartları içinde içsel olarak tutarlı görünmesini sağlarken, onun sınırlarının ötesinde yer alan düşünülemeyecek olanı (bu örnekte: kolektif praxis imkanı) baskı altına alır” (2011a:48).

Hegemonya ve tarihsel blok kavramlarında Jameson açısından tespit edilen sınırlar, geç kapitalist aşamada bir sınıf kavramına ulaşmanın henüz mümkün olmadığı ve Gramsci’nin öngördüğü türden bir tarihsel bloktan söz edilemeyeceği yönündedir. Ancak Gramsci’nin “Nasıl?” a ilişkin pedagojik stratejisi Jameson’ın kültürel politik strateji inşasında oldukça işlevsel kılınmıştır.

Marx’ın iktisat-siyaset ayrımı yaparak, sivil toplum-devlet ayrımına temellenmiş Hegelci sorunsaldan kopması, burjuva politik iktisadında iktisat ve siyaset ayrımı radikalleştirilirken, vurgunun, sivil toplum ve devlete kaydığı gizemleştirmeyi açığa vurmaktadır. Jameson da, bu kaymanın günümüzde edindiği formun izini sürerek, globalizasyon süreçlerinin temel mantığını, dolaşımın öne çıkarıldığı bir konjonktürde, parçalanmış bir yapı görünümüne rağmen kapitalizmin bütünleştirici süreçleri aracılığıyla ortaya koyma çabasıdadır. Son tahlilde her şeyin politik olduğuna dair tespiti ile ortaya koyduğu görüş, sömürünün varlığında, emek/sermaye çelişkisinin sürekliliği ve bu çelişkinin piyasa ideolojisiince örtülme biçimlerinin ortaya çıkarılmasına yöneliktir. Söz konusu örtü ise ideolojik analizi zorunlu hale getirmektedir. Sorun, dolaşım merkezli bir dönemselleştirmenin ortaya koyacağı sivil toplum- devlet ikiliğinin, iktisat ve siyaset ikiliği ile diyalektik gerilimi temelinde ele alınmalıdır. Jameson Gramsci çizgisinde politik stratejiye yönelik bir eğilimi açığa çıkartırken hegemonya kavramından çok ideolojiyi tercih eder. ideoloji her ne kadar üstyapısal bir kavram olsa da, ideoloji eleştirisinin çalıştığı alan, iktisat-siyaset ikiliğinin gizemsizleştirilmesine yöneliktir. Hegemonya ise sivil toplum devlet ayrımında sistem içi çözümleri cesaretlendirdiği kadar, kültürel vurgusuyla üstyapıyı öne çıkardığı için tek başına yeteli değildir.

Jameson'ın üst yorumu anlamdan ziyade kullanıma ve işlevselliğe yöneliktir. Bunun nedeni biçimde ortaya çıkan farklılaşmaların dönemsel semptomları açığa vurmakta oynadığı roldür. Bu nedenle, Jameson'ın bütünleştirici yaklaşımının merkezinde, siyaset teorisinin kavramlaştırdığı siyasetin, politik olandan farklılaşması vardır. Bu yaklaşımın belirginlik kazandığı somut problematik ise dolaşım-üretim ilişkileri ve Pazar formülasyonunun dönemselleştirici mantığında açığa vurulmaktadır.

Marx'ın klasik politik ekonomiyi eleştirdiği eksen, mübadele ve değişim değerinin, emekgücünün sömürüsüne dayalı artık değer yaratılma biçimidir. Jameson da geç kapitalizm analizinde bu eksenden ayrılmaz ve sömürüyü yani emek/sermaye ilişkisinin izini sürer. Sermayenin giderek genişleyen yapısı içinde kendini sürekli bir biçimde yeniden üretme eğilimine odaklanan Jameson, bu süreçte farklı sermaye biçimlerinin eş zamanlılığına yoğunlaşır. Özellikle *Globalizasyon ve Politik Strateji* (2010&2015) ve *Periodizing 60's* (2008) makalelerinde belirgin olan bu yaklaşım sermayenin eşitsiz gelişim dinamiğinde ortaya çıkan gerçekleşme biçimlerinin ayırt edilmesine yönelik bir yorumlayıcı analiz çerçevesi oluşturmaktadır. Bu açıdan Grundrisse ve Kapital I. Cilt arasında sürekliliğe vurgu yapan Jameson'ın temel eğilimi, soyut bir meta olarak paranın, dolaşım sürecinde, eşdeğer meta biçimlerin dolaysızlığının yarattığı gizemin çözülmesinde, analizin odağına konması yönündedir. Mübadele ve dolaşım ilişkileri üretimin gerçek toplumsal ilişkilerinin büründüğü gizemli örtüdür. Ya da gerçek üretim ilişkilerinin olgusal-nesnel görünümleridir. Nihai olarak her şeyin politik olduğuna dair Jamesoncu iddia ideolojinin ikili yapısı çerçevesinde kavranmalıdır. Bir yanda burjuva politik iktisadın gizemleştirici siyaset ve ekonomi ayrımının altını çizen, siyasetleştirme süreçlerinde siyasetin teknokratik vurgusuna işaret ederken, diğer yanda politik iktisadın eleştirisinde direnç noktaları oluşturan negatif diyalektiğe ve her şeyi değiştirmeden hiçbir şeyin değişmeyeceği vurgusuyla politik alanın genişletilmesine dair vurgu, diyalektik biçimde iç içe geçer. Politik olanın nihai konumlandırılışı, altyapı ve üstyapının tarihsel olarak çelişkiyi açığa çıkaran diyalektik kavranışında içkindir. Altyapı basitçe ekonomiye indirgenmese de üretim tarzının nesnel ilişki olarak kabulü, dikkatimizi sermayenin üretimi ve yeniden üretimi süreçlerine çekmeye yöneliktir. Globalizasyon süreçlerinde sermayenin uzun erimli ve genişleyen yapısı içinde metanın her yerdeliği sorunu metanın görünmezliğinin de nedenidir. Lukacs'cı şeyleşme teorisinin yaşamın her alanına tekabül eden yeni genişletilmiş tanımlarına karşı çıkan Jameson, görüş alanının genişlemesinin odağı kaybetmeye yol açacağını belirterek,

yeniden kapitalizmin özgüllüğü sorununa döner ve emeğin metalaşmasını da aşan işsizleştirme süreçlerine odaklanır.

Altyapıda katedilen aşamanın, yani kapitalist sermaye birikiminin yeni aşamasının, artzamanlı süreklilik ve eşzamanlı kopuş dinamiğinde ele alınması, üstyapının düzeylerinin ilişkisinde ne türden bir “biçime” yol açtığını ortaya koyar. Biçimin içeriğini belirleyen, çelişkinin varlığıdır ve siyasal alanda uyumlaştırmaya karşıt bir “biçim” de buradan hareketle gerçekleşir. Jameson açısından eleştirel girişimin hedefi pratik ve siyasaldır ve bu nedenle politik iktisadın eleştirisi aracılığıyla praxis, teoriye taşınır.

Sonuç olarak Jameson, geç kapitalizm koşullarında, üretimin izlerinin silindiği dolaşım sürecinin sürekli ve uzun erimli genişlemesini analizinin merkezine oturatarak, üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin belirleyiciliğinde gizemleştirici işlevle donatılan üstyapının, üretim tarzı mantığı içindeki “yeniden üretimci” rolüne odaklanmaktadır. Üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin, karşılıklı birbirinin nesnel sınırları olduğu fikrini sürekli anımsatarak.

Çalışmanın sonraki bölümü, Jameson’ın kapitalizmin özgüllüğünü ortaya koymak açısından, kendi teorik yaklaşımının örgütleyici kavramı olarak “üretim tarzı” kavramını, nasıl ve hangi eğilimle tanımladığı ortaya konacaktır. Jameson’da “bütünlük” ve “üretim tarzı” kavramlarının, kapitalizmin kopuşlarını tarihsel sürekliliği içine kaydeden, aşkını olmayan bir diyalektik eleştiri çerçevesinde yorumlamasının sunduğu teorik katkı, Marx’ın “Metalaşma” kavramına yüklediği anlamın, Lukacs’cı “şeyleşme”den farklılığı ve bu farklılığa duyulan sadakatin politik-teorik içerimleri çerçevesinde ele alınacaktır.

3. BÖLÜM

JAMESON'DA TEORİNİN ÖRGÜTLEYİCİ KAVRAMI OLARAK ÜRETİM TARZI

3.1. Giriş

Fredric Jameson'ın geç kapitalizm analizinin özgüllüğünü ortaya koyan teorik yaklaşımının, her türden ikiliği aşmanın, aşkını olmayan bir açık uçlu diyalektik önerisi çerçevesinde belirlendiği doğrultusundaki varsayımımızı, buraya kadar tartışılan bölümlerde tartışılan ikili kavramlar üzerinden ortaya koymaya çalıştık. Çalışmanın bu bölümünde, Jameson'ın toplumsal formasyonu açıklamakta, eşzamanlı ve artzamanlı oluşumların belirlenmesi açısından örgütleyici kavram ya da dolayımlayıcı üçüncü terim olarak üretim tarzı kavramını “araçsallaştırma” tarzını ortaya koymaya çalışacağız. Üretim tarzı kavramının sunduğu teorik açılımın, Jameson'ın ideoloji ve Ütopya diyalektiğinde nasıl işlevselleştirildiği ve çalışmanın dördüncü bölümünün konusu olan, Bilişsel Haritalandırma kavramı aracılığıyla önerdiği politik kültürel strateji açısından nasıl bir anlam taşıdığı, ancak bu kavramın içerimlerinin anlaşılması ile mümkün olacaktır.

Marksim içi tartışmaların yönünü belirleyen temel kavram üretim tarzıdır. Marksizm, kapitalizmin eleştirisi ve alternatifini kuran bir teori ya da politik bir praxis olarak, kapitalist üretim tarzını ve bu tarzın sistemik yapısını kavramakla başlar her zaman. Bu nedenle kapitalizm gibi Marksizm de tarihseldir. Marx, Kapital I. Cilt'in girişinde, “kapitalist üretim tarzını ve bu tarza tekabül eden üretim ve değişim koşullarını” inceleyeceğini ifade eder(2003:16). Kapitalist üretim tarzı nitelemesi, kapitalizm öncesi üretim tarzlarına da göndermesi olan bir ifadedir. O halde, Marx için üretim tarzı kavramı, belirli somut tarihsel bir momente tekabül eden üretim tarzının, kendinden öncekilerle olan benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymakta araçsal bir değere sahip bir soyutlamadır. Marx'ın asıl ortaya koymaya çalıştığı ise sınıfın oluşumunu ve sömürüyü yaratan süreçleri ortaya koyarak, kapitalizmin görünen yüzünün altında yatan bütün bir sistem mantığına ulaşmak ve sınıf mücadelesi için bilimsel-tarihsel ve politik bir zemin sunmaktır. Marx için sorun, “kapitalizmin mutlak yasası” ve “kaçınılmaz sonuçlara doğru katı bir zorunlulukla işleyen eğilimlerdir”(2003:16). Çünkü Marx'a göre: “Sanayi yönünden daha çok gelişmiş bir ülke, daha az gelişmiş bir ülkeye ancak kendi geleceğinin imgesini gösterir”(2003:17). Bu

cümlelerin de ortaya koyduğu gibi, kapitalizm sürekli bir genişleme eğilimi içinde, farklı zamansallıklar ve farklı üretim tarzlarını, kendi içine çeken, soğuran bir mutlak yasanın buyruğunda olan bir üretim tarzıdır. Jameson da Kapitali Sahnelemek kitabında, geç kapitalizmin mülksüzleştirme ve tarımsızlaştırma ve yeni global işbölümü çerçevesinde, geleceğin proleteryasını üreten süreçleri işlettiğini ortaya koymaktadır. Ya da bir başka ifadeyle çok uluslu kapitalizm yapısal işsizlik üretirken geleceğin yedek işçi ordusunu da oluşturmaktadır.

Üretim tarzı kavramı, gerek altyapı ve üstyapı, gerekse özne ve nesne ilişkisi açısından farklılaşan teorik yaklaşımları ayırt etmemizde kriter sağlayan bir kavramdır. Tarihselci ve yapısalcı yaklaşımların her ikisinin de kapitalizmin analizinde Marx’la kurdukları bağın temelinde bu kavram olsa da, nedensellik ve dolayım, üretim güçleri ve üretim ilişkilerinden birinin önceliği ya da altyapının belirleyiciliği ile üstyapının özerkliği ya da belirlenimi gibi konularda teorik ayırım hatlarını belirleyen ortak kavram üretim tarzıdır.

Üretim tarzı kavramı, Jameson için dar ekonomik anlamdan ziyade, Marx’ın Grundrisse’de ortaya koyduğu üretim ilişkileri ile belirlenen toplumsal yapıyı ifade ettiği için, teoride örgütleyici bir kavramdır. Marx, sermayenin kendi kendini üreten mantığının mutlak yasasını, kapitalizmin iç çelişkisini ortaya koyan bir zorunluluk olarak tespit eder. Jameson açısından post Marksizmlerin, politik-ideolojik-kültürel anlamda bakışı genişletirken, odağı kaybetmelerinin zemini burada aranmalıdır. Jameson ise, bütünlüğe bakarken ve bütünlüğü teorik olarak inşa ederken, odağı daraltmaktan yanadır. Bu durumda odak, sermaye birikim süreçlerinin genişlemesindeki süreklilik ve bunun toplumsal ilişkileri belirleme biçimleridir. Böylece odağın daraltılması ve Marx’ın çözümlemesine dönüş, geç kapitalizm koşullarında strateji belirlemede yeni olanaklar sunacaktır.

Marx, kapitalist üretim tarzının özgüllüğünü, kolektif emeğin metalaşmasında ve kapitalist öncesi toplumlarda da var olan pazarın, emeğin metalaşması sonucu aldığı yeni “biçimde” görür. Kapitalizmde meta mübadelesi üretim ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır. Ekonominin dar anlamından çıktığı karakteristik, bu düzeyde belirir ve Pazar, emeğin mübadelesine konu olduğunda kapitalist üretim tarzının oluşumunda belirleyici hale gelir. Yani ekonomik düzey pazarın varlığıyla değil, emeğin metalaşmasıyla belirlenir. Marx, Kapital’in “nihai amacını, modern toplumun ekonomik hareket yasasını ortaya çıkarmak” şeklinde formüle eder ve bu yasanın belirleyiciliği karşısında, bu yasanın konumlandığı

sınıf yapılarının devrimci sıçramalar ya da hukuki düzenlemelerle yasanın boyunduruğundan kurtulmasının mümkün olmayacağını belirterek, olgusal çözümlemenin ötesinde ve olgusalın düzenlenmesi ya da olumsuzlanmasında, sürecin işleyişine radikal bir müdahalenin mümkün olmayacağını ortaya koyar(2003:17).

Üretim tarzı kavramının asıl önemi, kapitalizm eleştirilerinin takıldığı bir engeli ortaya koymasındadır. Dolaşımın zamansallığına takılan bu tür eleştiriler, kapitalist üretim tarzının üretim-mücadele ve dolaşımdan oluşan organik bütünlüğünü gözden kaçırmış olurlar. Jameson’ın bütünleştirme yönündeki tutumunun temelinde bu farkındalık yatmaktadır.

Üretim Tarzı kavramı Jameson için bütünlüğün oluşturucu mantığını deşifre etmek ve bütünlüğün müdahale ettiği tüm yaşam alanlarında mücadele ve direniş-direnç alanları açarak, hem eşzamanlı mikro politik, hem de artzamanlı makro politik edimin koşulunu araştırmaktır. Bu nedenle içinde yaşadığımız ve hareket ettiğimiz üretim tarzı içinde, üstyapısal biçimlerin içeriğini araştırmak, Jameson açısından bir alternatifte duyulan arzuyu harekete geçiren politik bir edimdir.

Marx’ın Grundrisse’de vurguladığı ve sistematik bir biçimde çözümlediği temel soyutlama düzeyi de üretim tarzının örgütleyici bütünlüğüdür: “Oysa, tüm üretim dönemlerinin belli bazı ortak özellikleri, ortak belirlemeleri vardır. Genel anlamda üretim bir soyutlamadır ama ortak ögeyi gerçekten saptayıp ortaya çıkardığı, böylece bizi tekrardan kurtardığı ölçüde makul bir soyutlamadır”(1979:143). Her üretim biçiminin kendi toplumsal ilişkileri çerçevesinde hukuki-siyasi-kültürel biçimler geliştirerek belirli bir bütünlüklü yapı sergilediği bu ifadede açıktır. Dolayısıyla hukuk-siyaset-kültür, her üretim tarzının kendi biçimini oluşturan düzeylerdir. Jameson’ın geç kapitalizm dönemselleştirmesinde, realizm-modernizm ve postmodernizm olarak belirlenen kültürel biçimler, üretim tarzındaki değişikliğe değil, kapitalist üretim tarzının kendi içindeki aşamalara tekabül etmektedir.

Stephenson, Jameson’ın teorik faaliyeti için “bütünlük inşası modeli” nitelemesini uygun görür(1989:30). O’nun teorik yaklaşımının ayırt edici niteliği ise çağdaş düşünürlerin model inşa etmekle ilgilendiği bir dönemde geç kapitalizmin global ölçekte işlerlik gösteren teknolojik-ekonomik-politik-kültürel-toplumsal tüm düzeylerin birbirleriyle ilişkileri çerçevesinde bütünleştirici bir yöntemle analizine dayanır.

Jameson, Lukacs'ın "bilgiyi bütünsel bir sürecin bilgisi olarak edinmek" düsturuna dayalı "bütünleştirici diyalektik" yaklaşımını benimser. Lukacs için diyalektik yöntem her tür sorun için aynı yönetime baş vurur: "Tarihsel süreci kendi bütünlüğü içinde kavramak"(2006:95). Lukacs'ta bütünlük kavrayışı, "ideolojik" ve "ekonomik" sorunların ya da durumların, birbirine karşıt işleyişlerini birbirleri içinde çözümlendiren ve kaynaştıran bir işleve sahiptir. Jameson'ın da benimsediği bütünleştirme eğilimi, Lukacs için "özel bir problemin tarihini birbirleriyle (tarihsel bir bütün içinde) kaynaşan problemlerin tarihi haline" getirmektedir(2006:96). Sermayenin tarihi emeğin tarihidir aynı zamanda.

Sınıf mücadelesi ve devrimin bilgisinin bütünsel bir sürecin bilgisi olarak ediniminde seçilen kavram ise üretim tarzıdır. Kapitalizmin tarihsel özgüllüğünü kavramanın yolu, bir üretim tarzı modelinin tarihsel sürekliliği içinde kopuş ve sürekliliklerin belirlenmesi ile mümkündür. Lukacs'a göre: "Marks'ın, Felsefenin Sefaleti'nde "Her toplumun üretim ilişkileri bir bütün meydana getirir " şeklindeki yargısı, toplumsal ilişkileri, tarihsel düzeyde anlamının yöntem olarak çıkış noktası ve anahtarıdır"(2006:64). Jameson'ın anlatıların semptomatik okuması dediği şey de, Lukacs'ın diyalektik kavrayışında belirgindir: "Bir problemin edebi ya da bilimsel söylemi , bu bütünün imkanlarının sınırları ve sorunlarının söylemi olarak belirleniyor"(2006:96). Jameson, postmodernizm ve globalizasyonu birlikte düşünmenin, kapitalist genişlemenin politik ve ekonomik sonuçlarından ziyade toplumsal yaşamda ortaya çıkardığı etkiler çerçevesinde düşünülmesinden yanadır.

Kültürel Dönemeç adlı kitabında Ronald L. Meek'in "dört aşama kuramı" olarak isimlendirdiği ve on sekizinci yüzyılda biçimlenen "üretim biçimi" kavramının gelişim tarihi örnek olarak verilmektedir. Jameson'a göre, bu örneğin en önemli katkısı, "yeni ekonomik örgütlenme biçimlerinin eş zamanlı olarak farklı düzeylerde var olan daha eski biçimlerle karşılaştırılma olanağı" sunmasıdır(Jameson,2005a:52). Meek'e göre "Eğer geçimlik ekonomi biçimindeki değişimler , çağdaş toplumun gelişimiyle bu türden önemli ve 'ilerici' bir rol oynadıysa , bu değişimlerin geçmişteki toplumun gelişiminde de aynı rolü oynaması gerektiği iddiasında bulunulabilir"(Akt.Jameson,2005a;52).

Bu durumda Jameson yöntemsel açıdan "üretim tarzı" kavramını, asıl olarak, postmodernizmin fragmente edilmiş toplumsal yaşamı ve parçalanmanın bir sonucu olarak farklılaşmanın yüceltilmesinin, tarihsel toplumsal koşullarının açıklanmasında işlevselleştirdiği söylenebilir. Farklılık ve parçalanma ya da pastiş bir açıklama değildir.

Daha çok, derinlik kaybı ve mekana yayılmanın sonucudur. Tarihsel düşünmeyi devre dışı bırakan ve anlam ve içeriği dışlayan bir (boş) biçimdir.

Jameson’a göre, “ bir tikel düşünce ve onun kavramı üzerine düşünmek, o düşüncenin işaret ettiği ayırt edici noktalarla birlikte, daha eski ve farklı diğer düşünceleri de kaydeder”(2005a:54). Örneğin, kapitalist üretim biçiminin yol açtığı eşitsiz gelişim, onun ayırt edici özelliklerini ortaya koyarken, üretim tarzı kavramı diğer erken üretim biçimlerinin özelliklerinin kaydını da saklar. Burada hem farklı ve yeni türden bir aşama (art zamanlı) hem de senkronik olarak diğer üretim biçimlerine düşüncenin yönelişi vardır(senkronik-eş zaman).

Jameson, teorik yaklaşımında kapitalizmin üretim tarzı ekseninde kopuş ve sürekliliklerinin izlenmesinde asıl hedefin süreklilikleri ortaya koymak olmasından yanadır. Kapitalizmin dönemselleştirilmesindeki mantık da bu yaklaşımla açıklanır: “Zira bu yapı her bir yeni aşamayla sarsılarak genişledikçe, üretilen deneysel farklılıkları getiren de derin yapıdaki bu sürekliliktir” (2005b;54). Ya da bir başka ifadeyle: “Senkronik ve sistemik merceklerimiz olmadan diakronik değişimi kavrayamadığımız görülür; tarih her zaman gerçekleşmiştir, yalnızca geriye doğru bakılarak sezilebilen sınıf gerçeklikleri hakkında sonradan ahkam kesilemez”(2005b;69).

Devrimi düşünmenin ya da onu çürütmenin iki konuyu içerdiğine işaret eden Jameson, teorik bakışın iki düzeyini, sisteme ilişkin olan ve sınıfa ilişkin olan şeklinde ayırt eder. Marx’ın kendisi bu ikisini bir araya getiren kuramcı olmuştur Jameson’a göre(2005b;69). Ve böylelikle tarih, daha önce de belirtildiği gibi, biri öznenin biri nesnenin yolunu izler ve Jameson her bir yolun da diğerine tercüme edilebileceğini ortaya koyar.

Üretim tarzı modeli, hegemonik bir sistemin içinde eş zamanlı olarak karşı hegemonik alanları ve standartlaşmayla birlikte heterojenik alanları da kapsar. Yani Jameson her ne kadar geç kapitalizmin global ölçekte bir standartlaşma dayattığını ileri sürse de tümüyle homojen bir mekandan söz etmenin imkansızlığını vurgular. Sistemin hegemonik olma gereksinimi de bu tür heterojenitelerin varlığından kaynaklanmaktadır. Bir başka önemli nokta ise bu modelin salt üretimle ilgili olmayıp ya da üretimselci model olmayıp, çeşitli farklı düzeyleri de barındırmasıdır. Jameson’a göre: “farklı soyutlama düzlemleri, tarihsel olayların incelenmesi, eski sınıfsal ve ideolojik çatışma geleneklerinin anımsanması, kişisel

olmayan sosyoekonomik modelleyici sistemlerde dahil (politik bilinçdışında ele alınan), farklılıkları içinde ele alınması gereken ayrımsal düzeylerdir(2005a:54).

Hegemonik bir sistem olarak kapitalizm farklılıklar üretir ve bunun yanısıra her şeyin sistemik olduğu yerde hegemonik bir güce ya da sistemin bütüncüllüğüne gerek kalmaz. Bu nedenle geç kapitalizmi düşünürken içerdiği eş zamanlı farklı düzeyleri ve tarihsel deneyim farklarını düşünmek gerekir . Ard zamanlı ve eş zamanlı çözümleme küresel kapitalizmin tüm küreyi standartlaştırdığı yönündeki algıyı sorunlu hale getirir. Üretim tarzı kavramı, Marx için üretim ilişkilerini yaratan tarihsel sürecin kavranmasında önemlidir. Jameson'ın önerisi kapitalizmin sürekliliklerine ilişkin diyalektik bir görüştür. Marx'ın Grundrisse'ini günümüzde değerli yapan, Marx'ın bir dünya pazarı kuramcısı olarak geliştirdiği yöntemdir ve bu durum çağdaş post Marksizmlerce aşılamamıştır. Bu nedenle kapitalizmin erken aşamalarının çözülmesi, geç kapitalizmin eğilimlerini ortaya koymak için, gerekliliğini dayatmaktadır(2005b:54). Sermaye birikimi, kapitalizmin tarihselliğini ortaya koyan bir kavram olduğu için, Marksist eleştirinin temelidir. Dolayısıyla kapitalizmin tarihsel olduğunu ortaya koyan ayırt edici nitelikler, bir üretim tarzı olarak diğerlerinden farkını ve diğerleri ile ortak özelliklerini anlamamız açısından üretim tarzı kavramına duyulan gereksinimi ve bu gereksinimi yaratan tarihsel bakışı belirler. Marx'ın klasik iktisatçılara karşı giriştiği polemğin temelinde yatan ve geçerliliğini koruyan görüş, klasik iktisatçıların sermaye ve kapitalist toplumsal ilişkilerin her ikisini de doğal ve ebedi görmelerine karşılık, geçici niteliğini ortaya koymaktır. Sermayenin mutlak yasasının tarihselliğini ortaya koymak, sermayenin yeni bir aşamaya yol verecek tarihsel ve geçici bir aşamaya tekabül ettiğinin de göstergesidir.

Lukacs'a göre: "Marksizmi burjuva bilim ve düşüncesinden ayıran nitelik, ekonomik gerekçelerin tarihin açıklanmasında oynadığı öncelikli rol değil, bütün anlayışı denen görüştür"(2006:87). Hegel'den miras alınan öz budur. Lukacs, nesneye bütünlüklü bakmanın, ancak onu beliryen öznenin bütünlüğünde mümkün olduğunu ileri sürer. Yani özne kendini bir bütün olarak düşünmek zorunda kaldığında, nesnenin bütünü belirleyebilecektir(2006:89). Ve Lukacs'a göre bütünlüklü bir özne anlayışını modern toplumda temsil gücüne sahip tek özne sınıftır.

Jameson'ın sorunsalı, üretim tarzı modeli ve kapitalizmin sistemik yapısından yola çıkıldığında çok uluslu kapitalizmde yeni olanı tespit etmek için üçüncü terim olarak

postmodernizmi devreye sokmasıdır. Postmodernizmin başatlığında kültürel çokluk ve parçalanma, siyasetin de söylemine nüfuz etmişken, Jameson, üretim tarzının belirlediği toplumsal ilişkilerin biçimine odaklanmak suretiyle, kolektif deneyimin sınıf ve sınıf mücadelesine eklemlenme sorununu stratejik bir sorun olarak öne çıkarmaktadır.

Jameson’ın postmodern kavramını açıklarken Featherstone’ın postmodernizmi kültürel bir kategori olarak ele aldığı varsayımını reddeder: Jameson için postmodern kültürel bir kategori değildir. Aksine postmodernizm, “kültürel üretimin özgül bir işlevsel yer bulduğu” ve kültürel üretimin arazlarının da “asıl olarak kültürden çıkarsandığı” bir üretim tarzının biçiminin adı olarak tasarımılanmış bir kavramdır(2005a:55). Jameson, felsefeden sonra yükselen kurumsal(söylemsel) ve sosyolojik analizin açıklayıcılığına güvensizdir. Çünkü “ele alınan konular kendi kurumsal yarı-özerk sosyolojik düzeylerinde reforma tabi tutulma , daha sonra da derhal diakronik bir anlatıyı gerektirme eğilimi gösterirler”(2005a:55). Bu nedenle, Lukacs’ın Marx’a dönüşünün temel dinamiği olarak tarihselci ve bütünleştirici bilgiyi yeniden kazanmak gereğini, tüm çalışmasının belirleyici yöntemsel ilkesi olarak tutarlı bir biçimde savunur.

Çalışmanın bu bölümünde, Jameson’ın Lukacs’tan aldığı bütünlük kavramı ve üretim tarzı soyutlaması temelinde, Lukacs’ın tarihselciliği ile yapısalcılığın yol ayrımına işaret eden ve bugünün tartışmalarında fay hattı oluşturan ekonomi-dışı konusuna yer verilecektir. Sonuç olarak postmodernizmi çözümleme biçimi açısından önerdiği yaklaşım, tüm büyüklük ve boyutlardaki faillerin iş başında olduğu bir anlatsal değerlendirme ve kodlama biçimidir(2005a:57).

Önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi Jameson ne tek başına öznenin ne de tek başına nesnenin belirlenimi temelinde bir yorumlamayı benimsemez. O’na göre: “Zorunluluğun bireysel deneyime konu edilmesinin yarattığı kısıtlamalar ancak ve ancak, toplumsal ve tarihsel hiçbir şeyin varolmadığını kabul etmekle başlar; aslında “son tahlilde” her şey siyasaldır”(2011a:20). Son tahlilde her şeyin siyasal olması, yine daha önce de vurgulandığı üzere, Jameson’ın siyaset ve politika-politik alan ayrımı çerçevesinde düşünülmelidir. Bir üstyapı formu olarak siyaseti değil, altyapının belirlediği konumsallığı aşmanın sürekli ve yenilenen bir “biçimi” ni oluşturan bir politik kolektif praxis olarak politikayı düşünmeyi önermektedir.

Jameson'ın yorumsamacı eleştirel Marksist yaklaşımında üretim tarzı kavramı özellikle “temsil” sorunu çerçevesinde işlevsel kılınan bir kavramdır. Yani üretim tarzı Jameson'ın temel problematiği olarak “temsil”e ulaşmamızı sağlayan kavramdır. Hardt&Weeks(2005:3), Jameson'ın Marksist yaklaşımında belirlenen iki ayırt edici düzeye işaret etmektedirler. Birincisi Jameson düşüncesinde merkezi rol oynayan üretim tarzı kavramıdır. Üretim tarzı kendisi tarihsel bir kavram olarak, sermayenin geçici karakterine ve kapitalist üretim tarzının tarihselliğine gönderme yapan, Jameson Marksizmi'nde merkezi bir işleve sahiptir. Ve sermayenin geçici karakteristiği tarihselciliğin açığa vurduğu “sürekliliğinden” daha az dikkate değer değildir(Hardt&Weeks,2005:3).

Marx'ın “klasik iktisatla girdiği polemiğin kalbi”, olarak nitelenen tarihselci yaklaşımın Jameson açısından çok uluslu kapitalizmde “belirlenim” sorununa taşınması, kültürün artan rolü ile analizin merkezine oturmasına yol açar(Hardt&Weeks2005:3). Jameson'ın, kültürün merkeziliğindeki ısrarı kültürün özerk bir konuma sahip olmasından ziyade, kapitalist toplumun çeşitli biçimlerde yeniden üretilmesindeki işlevini ve işgal ettiği merkezi rolü ortaya koyarak, ekonomik belirlenimciğin yol açtığı gizemleştirmeyi deşifre etmek yönündeki çabasının bir sonucudur(Hardt&Weeks,2005:3). Bu yaklaşım, ekonomik faktörün kapitalist toplumun yeniden üretilmesindeki belirleyici rolüne ilişkin mekanik açıklamaları geçersizleştirir.

Dolayısıyla Jameson'ın amacı, çok uluslu kapitalizmin sermayenin hareketi açısından ortaya koyduğu süreklilik ve kapitalizmin tarihselliğine ilişkin tespitleri aracılığıyla, kültürün bu süreçte oynadığı rolün, yeniden üretimci karakterini ortaya koymaktır. Farklı teorik yaklaşımların kültüre ilişkin çözümlemelerinin temelindeki sorun Jameson'a göre “temsil”e ilişkin sorundur. Hardt&Weeks'in vurguladıkları gibi, Jameson, “Marx'ın, form ve yapının görgül analizinin, çağdaş toplumun analizi için yeterli olmadığı yolundaki ısrarını ve vurgusunu takip eder”(2005:3).

Jameson açısından üretim tarzı tarihselliği gözetken bir kavram olarak belirli bir tarihsel zamanda, değişimi farklı biçimlerde yaşayan yerel tarzların değişimi yönlendiren art zamanlı biçim tarafından bastırılmasını ya da art zamanlılık esasında bir hiyerarşik düzen içine çekilerek, evrenselleştirilen forma uydurulmasını da deşifre edebileceğimiz bütüne ilişkin bilgiye olanak sunan bir kavramdır. Jameson'ın Marksizm ve Biçim'de belirginleşen “biçim” e ilişkin ilgisi ve özgünlüğünü oluşturan meta teori kavramlaştırmasının dayandığı

teorik yönelişinde önemli bir kavramsal zemin sunan isim Lukacs'tır. Pawling'e göre ““Bütünlük” ve “Şeyleşme” kavramları olmaksızın Jameson'ın çağdaş kültür analizini kavramak imkansızdır”(2004:29). Bölümün birinci alt başlığında Jameson'ın Tarih ve Sınıf Bilinci'nden ne ölçüde faydalandığını ve Lukacs'tan aldığı kavramları kendi yorumsamacı teorisine nasıl dahil ettiği incelenecektir.

3.2. Lukacs ve Jameson: Genel Nesneleşme Kategorisi Olarak Şeyleşme'den Emeğin Metalaşmasına Odağın Daraltılması

Jameson'ın bütünlük kavramına yaklaşımı özellikle Marksizm ve Biçim(2006) ve Late Marxism: Adorno, or, the the Persistence of the Dialectic (2007) adlı kitaplarında kapsamlı bir biçimde yer almaktadır. Her iki kitapta da bütünlük vurgusu diyalektik yöntemin savunusuna ve Marksizmi, eleştirinin nihai ufku olarak tanımlamasına dayanmaktadır. İdeolojinin geçerliliğine yaptığı vurgu, Jameson'ın kültür analizinde, üstyapıya yönelmesine ve üretim tarzı kavramını, altyapı ve üstyapının bütünlüğünde kavranmasına yönelik teorik eğiliminin ayırt edici karakteristiğini ortaya koymaktadır.

Lukacs ve Adorno etkisinin en bariz olduğu konu ise “Şeyleşme”dir. Şeyleşme kavramı aracılığıyla kültürel alanın politik ve ideolojik içeriği, “dolayım-lama” ile çözümlenebilir. Kültür bu açıdan ele alındığında, ideolojinin işlevini ortaya koymakta önemli bir analiz düzeyi haline gelmekte ve yeniden üretimci bir işlevle açığa çıkmaktadır. Özellikle global kapitalizmin eşitsiz gelişiminin bütünleştirici yapısını ortaya koymak için “kültürün yeni örgütlenme biçimlerinde ideolojik düzeyin açığa çıkarılması”nda kültürel analiz, bir gereklilik olarak ortaya konmaktadır(Buchanan,2006:106).

Şeyleşme teorisi ve asıl olarak yabancılaşma teorisi, geç kapitalizmin yapısal-sistemik karakteristiğinin sonuçlarını kavramak açısından iki önemli kavramdır. Çalışmanın daha önceki bölümlerinde de değinildiği gibi Jameson açısından “şeyleşme” doğanın giderek daha fazla insanileşmesini ifade eden bir kavram olarak, toplumsal ilişkileri gizleyen bir yapıya sahiptir. Şeyleşmenin asıl açıklayıcı düzeyi toplumsal bütüne dair bilişsel ilişkiyi parçalayan niteliğinde ortaya çıkmaktadır. Jameson toplumsal bütüne ilişkin bilginin giderek fragmentasyonun aşındırması ile bozulduğu ve haritalandırma yetimizin ortadan kalktığı bir hastalık durumuna yol açtığı gerekçesiyle, “şeyleşme”yi “yabancılaşma” dan ayırmıştır. Bu ayrım Jameson'ın üretim tarzı olarak kapitalizmin özgüllüğünde üretim ilişkilerine tanıdığı

politik önceliği de belirginleştiren bir tercihin yansımasıdır. Şeyleşmenin işaret ettiği Pazar ve değişim değeri merkezli bir haritada, özelliğin kolektif üretim ve kolektif eylemle yanlış biçimde eklemlenmesi sürecini açığa vurur. Geç kapitalist toplumda şeyler arası ilişkinin değişen niteliği büyük ölçüde mevcut haritalandırma aracılığıyla mistifiye edilir, açıklığını yitirir. Böylece var olan ilişkileri meşrulaştırmada ideolojik bir işlev yüklenir.

Jameson’a göre şeyleşme, Lukacs’ın formüle ettiği 1930’ların dünyasına göre, günümüz dünyasını anlamak için daha fazla açıklayıcı güce sahiptir. Kolektifin deneyiminin geriletildiği bir sermaye dinamiği karşısında, şeyleşme teorisinin, sınıfsal bağlamdan koptuğuna dair teşhisi bizim açımızdan en önemli tespittir. Burada ortaya koyduğu temel izlek, Marx’ın, emeğin metalaşma süreçlerini ve bu süreçlerin içerimlerini de gizleyecek nitelikte bir kopuşa işaret ettiği için önemlidir. Marx’ın meta analizinin merkezi, işin ücretli emeğe dönmesi ve emeğin üretim araçlarından koparılmasıdır. Jameson’a göre, “Şeyleşme teorisi”, özellikle Lukacs’ta belirgin olarak, Marx’ın emek üzerine yoğunlaşan genel metalaşma analizini, emek bağlamından kopararak tüm toplumsal dünyaya yansıtmaktadır. Toplumsal dünyanın bu şekilde metalaşma- şeyleşme ile tanımlanması, bu süreçlerin doğal ve toplumsal bir nitelik kazanmasına yol açmıştır. Söz konusu durum metalaşmanın aşırı genelleştirilmesi suretiyle bizzat kendisinin şeyleşmiş halde temel ve tanımlayıcı bir nitelik kazanarak, temalaşması ve ontolojik bir nitelik kazanmasıdır.

Marksizm ve Biçim’de, Lukacs’ın bütünlük kavramının, burjuva felsefesinin biçimine yönelik eleştirisinde, politik olmaktan çok epistemolojik bir yaklaşım sergilediğini ifade eder(2006a:162). Bu türden bir yaklaşım, kolektife ilişkin günlük yaşam deneyimi ve pratiğinin belirtilerinden çok, burjuvazi ve proletaryanın temsil ettiği sınıfsal aidiyetlerin, dışsal gerçekliğin akılcı kavranışındaki sınırlarına ve potansiyeline işaret ettiği için işlevsel bulunmaktadır. Lukacs için biçim, sınıfsal bilincin, bireysel düşünce üzerindeki etkisinde ideolojik işlevle anılır(2006a:163). Jameson’a göre, orta sınıf felsefesinin, “Lukacs’ın bütünsellik kategorisiyle uzlaşmak konusundaki yeteneksizliği ve isteksizliği”, bu felsefenin sınırlarını açığa çıkarması açısından “bütünsellik” kavramının politik değerini ortaya koymaktadır(2006a:163). Felsefenin konusu olan soyut bütünsellik kavramı, Lukacs tarafından “toplumsal gerçeklik içindeki somut durumuna döndür”ülmüştür(2006a:163). Lukacs ‘ın katkısı, Kantçı aşkın birey ya da Hegelci *Mutlak Tin* formunda beliren, klasik Alman felsefesinin ikilemini -insan aklının sınırlarına dair evrenselci ilke-, orta sınıf bilgisinin dışsal gerçekliği bilme biçimine yüklediği durallığı ve tarih dışılığı görünür

kılarak, sosyo ekonomik bir düzeye yükseltmesidir. Yani öznenin nesnelerle olan durağan-sabit ilişkisi, orta sınıfın kapitalizmle kurduğu düşünsel ilişkinin bir yansımasıdır. Ve orta sınıf, kapitalizmi doğal, evrensel ve durağan bir yapıda kavradığı içindir ki, bu bilginin tüm içerimleri tarih dışılıkla yargılanmalıdır(2006a:164).

Bilginin nesnelerle ilişkisi sorununu, işçi sınıfının içinde tutulduğu sınırların bilgisine taşıyacak bir bilişsel haritalandırma açısından düşünen Jameson'ın Lukacs okuması, şeyleşme ve yabancılaşmanın dolayımında inşa edilmektedir. Yansıma teorisi bu açıdan, farklı bir biçimde yorumlanır ve "biri üstyapıda, diğeri altyapıda, biri kültürel öteki sosyo ekonomik, farklı ve karşılaştırılmaz iki gerçekliğin birbiriyle ilişkilendirilmesi"ni sağlayan bir dolayım sunmaktadır(2006a:167). Buna göre Lukacs, proletaryanın kendi varoluş durumunda, "orta sınıfın durağan dünyasının ve sahip olduğu boş zamanın içermediği bir zorunlulukla kuşatılmış" ve proletarya, "kendisinin de nesne olarak konumlandırıldığı dışsal dünyanın bilgisinden önce, kendi nesneliğini hissettiği için, içinde bulunduğu yabancılaşma, onun tüm nesnellik bilgisinden önce gelen varoluşsal bir bilgi olacaktır"(2006a:165). Çünkü, Lukacs'a göre: "onun bilinci, ticari eşyanın öz-bilincidir, ya da başka bir deyişle, eşya üretimi ve değişim üzerine kurulu kapitalist toplumun öz-bilinci ya da bilinçte açığa vurmasıdır"(Akt.Jameson,2006a:165). Metalaşma(reification), böylece nesneler dünyasına ilişkin görüşümüzü şekillendiren bir kategori olarak, metanın çifte belirsizliğine açılır. Biri görünüm olarak metanın, nesne boyutudur ve "katı madde" görünümü ile tüketimin konusudur. Öznel kökeni ile metanın diğer boyutunda ise, işçinin, "yapılmış ürünü, üretim sürecindeki bir andan biraz daha fazla bir şey olarak" tanınmasından kaynaklı olarak, işçinin "dış dünyaya karşı tavrı"nı değiştiren bir içeriğe sahip olması vardır(2006a:166).

Burada Jameson'ın işaret ettiği boyut, Kapitali Sahnelemek'te de ortaya koyduğu gibi, dolaşım ve mübadelenin, durağan "şimdi" sini yansıtan tüketimci kategorilerin gözlerden gizlediği "üretim"e dair süreçlerdir. Üretimin bütünselliğini kavrayacak tek özne proletaryadır, çünkü, burjuvazinin "şimdi" de ilişkisiz ve parçalanmış nesneler dünyasına ilişkin durağan algısının aksine, proletarya için nesneler dünyası, "her şeyin birbiriyle bağlantılı olduğu "bütünselliği" içinde kavranacaktır(Jameson,2006a:166).

Şeyleşme, bu yoldan, yani donmuş nesneler ve ilişkiler dünyasının görünümlerinin ötesine geçen "bütünsellik" içine yerleştirildiğinde çözülür ve bütünün "süreç" ve "ilişkisel" karakteri ortaya çıkar. Bilgi de donmuş bir nesnel dünyanın bilgisi olmaktan çıkacaktır.

Düşünsel bir bilgi olmaktan çıkarak, praxis, yani “düşünce ve eylemin birliği” ve “kendi bilincinde eylemin bilgisi olacaktır”(2006a:166). Oluş ve süreç olarak bütünlüğün bilgisi, Hegel’in doğa olarak kavranan nesnel dünyanın, tarihselleştirilmesine uygun olarak, “dış dünyanın, işçinin kendisinin özneliğiyle aynı tözden” olduğunu ima eden, “insan emeğinin ürünü olarak dış dünya” kavrayışına taşınır(2006:166). Şeyleşmenin “bütünsellik” ile dolayımlanması sonucunda, Jameson’ın, nesnel dünyanın, tüm gerçekliğini yaratanın aynı toplumsal güçlerin ürünü olarak görülebilmesini sağlayan “tercüme”(Transcoding) kavramına ulaşmamızı sağlar. Jameson, tarihin öznel ve nesnel süreçlerinin birbirine tercüme edilebildiği bir bütünleştirici bilgiye işaret etmektedir.

Jameson’ a göre yabancılaşma açısından ontolojik düğümün ayağının yere bastığı yer, Marx’ın şu saptamasında açığa vurulur: “Din alanında insan nasıl kendi kafasının yarattığı şeylerin egemenliği altında ise, kapitalist üretimde de kendi eliyle yarattığı şeylerin egemenliği altında olur” (Marx’tan akt. Jameson,2013:81). Marx’ın ünlü cümlesinde sermayenin ücretli emekçinin bizzat kendisinin yapıp boynuna geçirdiği altın bir zincir olarak tanımlanması, kapitalist üretimin temel paradoksuna yapılan en açık göndermedir. Jameson’a göre ise bu paradoksa verilen yanıt, onun ifade ettiği anlamdan daha az önemlidir, çünkü, Marx’ın tespitlerinin gerçekliği, gerçekliğin nasıl dönüştürüleceğine dair soruları üreten asıl zemindir ve bir model önermekten çok politik olanı çağırdığı için kıymetlidir.

Jameson, Lukacs’ın Tarih ve Sınıf Bilinci’nde, orta sınıf felsefesinin durağanlığından ve parçalanmışlığından doğan sınırlılığın ilişkili tespitinin, daha sonra Estetik’ te ayrıntılandıracağı, “estetik yaşantının farklılaşması”na ilişkin çözümlemesi ile birlikte önemli bir teorik açılım sunduğuna işaret etmektedir. Marx’ın ideoloji teorisinin, sanıldığı aksine, “ yanlış bilinç teorisi değil, bir yapısal sınırlama ve ideolojik kapanım teorisi” olarak kavranması gereğini savunan Jameson, Lukacs’ın başarısını da bu noktadan hareketle izah eder: “ideolojinin içerme stratejilerini, entelektüel ya da anlatsal formellik açısından olsun, aynı anda hem belirttikleri hem de bastırdıkları bütünlük idealiyle yüzleştirilerek açığa çıkarılabileceğini anlamış olması” Lukacs’ın estetik farklılaşmaya ilişkin çözümlemesinin güçlü yönünü oluşturmaktadır(2011a:47-48).

Çalışmanın sınıf bahsinde de değinildiği gibi, Marx’ın 1844 Elyazmaları’nda küçük burjuva entelektüeline ilişkin saptaması, Hegel açısından da düşüncenin kendi zamansal sınırlarına vararak, kendi ötesine geçemeyişi, Marksist ideoloji eleştirisinde zengin açılımlar sunan bir

yaklaşımı açığa vurur. Buna göre bütünleştirici strateji, “düşünülebilecek olanın kendi şartları içinde içsel olarak tutarlı görünmesini sağlarken, onun sınırlarının ötesinde yer alan düşünilemeyecek olanı (kolektif praxis imkanı) baskı altına alır”(2011a:48).

Lukacs'ta sınıf bilinci;

“ Öteki sınıflarda , sınıf çıkarı ile toplumun çıkarları arasındaki karşıtlık olarak, bireysel eylem ile bunun toplumsal sonuçları v.b. arasındaki zıtlık olarak, kısacası bilincin dış sınırları olarak beliren şey, burada- gündelik çıkar ile son hedef arasındaki karşıtlık biçiminde- proleter sınıf bilincinin içine işliyor. O halde bu diyalektik uyumsuzluğun içerden (bilinçle) aşılmasıdır ki proletaryanın sınıf mücadelesi boyunca dışarda galebe çalmasına imkan verecektir”(2006:142).

Bu zıtlık, Marks için sınıf bilincinin “sınıfın tarihsel durumunun bilinçli hale gelmiş anlamı” olarak kavranmasındaki zorunluluğu açıklamaktadır(Lukacs,2006:143). Karşıtığın bir sonuç olarak değil ama bir nedensellik ilişkisi içinde kavranması gereği, fragmanlara değil bütüne, sapmaya değil derindeki nedenlere yönelmeyi sağlayacaktır. Jameson'ın, dışavurumcu nedenselliği koruma yönündeki önerisinin temelinde de bu koşul yatmaktadır. Lukacs'ta bütünlük sorununun “olumlu anlamda bir tarihin sonu olarak değil, yöntemsel bir standart olarak” kabul edilmesini öneren Jameson, Althusser'in “varolmayan sebep” olarak tarih kavramı ile Lukacs'ın “bütünlük” nosyonunun, Gerçek ve temsili ilişkilendirmek açısından işlevsel bir bağdaştırma olabileceğini öne sürmektedir(2011a:47). Bu durumda Jameson düşüncesinde anahtar bir tespiti ulaşıyoruz: “Bütünlük, temsil için elde edilebilir değildir; ona nihai bir hakikat ya da Mutlak Ruh uğrağı formunda ulaşılabilir”(2011a:49).

Bütünleştirme, ideoloji eleştirisinde yöntemsel bir işlevle tanımlanır. Bu türden bir işlevle donatılan “bütünleştirme eğilimi” eleştirelliği ölçüsünde, “olumsuz ve mistifikasyonu bozucu” bir biçimde kavranmalıdır(2011a:47). Eleştirel bütünlük nosyonu, edebi metnin söylediklerinden çok söylemedikleri aracılığıyla gerçekleşir. Jameson'a göre bu aynı zamanda organik formun sunduğu birleşik bir anlam yapısına yönelmemizi sağlayan stratejik olanağa işaret eder. Bütünleştirme, “ tam da onun reddedildiği, yokluğunun savunulduğu yerde aranacaktır”(2011a:50). Jameson'ın, Lukacs'la paylaştığı bir diğer konum, olumsuzlamanın sınırlarına ilişkin Lukacs yorumunda gözlenebilir:

“...(E)leştiri ve yadsıma , kapitalizmin nesnel krizi kemaline ermeden , proletarya bu krizin içine kendisi tam olarak nüfuz etmeden, gerçek sınıf bilincine varmadan önce şeyleşmenin sadece eleştirisi şeklinde gösterir kendini ve bu eleştiri, yadsınan şeye karşı sadece onu olumsuzlayarak isyan eder. Eleştiri bir parçanın yadsınmasını aşamaz ve bütünü en azından hedef tutturamazsa , o zaman yadsınan şeyi aşamamış olur ki, örneğin çoğu sendikacının küçük burjuva tutumları bunu göstermektedir”(2006:146).

Dolayısıyla olumsuzlama ile sınırlı kalan bir müdahale, şekleşmeye yenik düşecektir. Jameson'ın sosyal demokrasiye ve diğer zayıf çoğulluk olarak nitelediği kimlik mücadelelerine yönelik “sistem içi” oldukları yönündeki eleştirisi, Lukacs'tan izler taşımaktadır.

Jameson'ın bütünleştirme teorik yaklaşımının diğer anahtar kavramı tarihselleştirme. Meta yorumun, diğer yorumlayıcı biçimleri içermeye stratejileri açısından, Marksizm'in stratejik üstünlüğünün tarihselleştirme olduğunu savunur. Tarihselleştirme aracılığıyla, herhangi bir metinsel yorumu sadece içeriği açısından değil, yöntemsel açıdan da tarihselleştirilir ve aşılar. Bu yaklaşımı “siyasal bilinçdışı” kavramında ortaya koyan Jameson, kavramı; “metnin inpenes'i(düşünülmeyen), ya da monit'i(söylenmeyen) anlamında kullanır(2011a:44). Böylelikle Jameson'ın “meta teori” yaklaşımının özüne ulaşırız:

“Radikal biçimde tarihselleştirici yeniden kendine mal etme aracılığıyla başlangıçta diyalektik düşünceyle bağdaşmaz görünen mantıksal kapanım fikri, bu kez, belirli bir tarihsel metnin gerçekleştirmeyi başaramadığı ya da tam tersine umutsuzca bastırmaya çalıştığı mantıksal ve ideolojik merkezleri açığa çıkaran vazgeçilmez bir araç olduğunu kanıtlar”(2011a:44).

Jameson'ın, siyasal bilinçdışına ilişkin tarihselleştirici yöntemi özellikle, Althusser ve Lukacs dolayımında kurulur. Althusser ve Lukacs tartışmasında altı tema belirleyen Jameson, bütünlüğün temsiline ilişkin sorunu, tarihin temsili sorununa açarak, tarihi bir metin olmaktan ziyade bir anlatı şeklinde kavramayı önermektedir. O halde ilk tema tarihin hikaye anlatıcılığında yeterince temsil edilip edilmediğine ilişkin standart ilk temayı oluşturur. ikinci tema, tarihsel özne sorununa açılır ve kolektif deneyimin tarihsel anlatı içinde özneleşme ya da varolabilme sorununa bağlanmaktadır. Kolektif deneyim aracılığıyla, yapının, “şeyleşmiş bir mutlak sistem görüşü içine hapsedilme olasılığı” ile birlikte “praksisin tümüyle bireysel eylem kategorileriyle karıştırılması olasılığı”nın ortaya koyduğu, özne ve yapı karşıtlığının dolaylılığına ilişkin sorun üçüncü temayı belirler(2011a:45). Bu soruna bağlı olarak, yorumlamanın, yapının eşzamanlı statüsünü yeterli bulduğunda, artzamanlı üretim tarzı değişikliklerini ve geçiş sorununu bastırmasından doğan sorun ve klasik diyalektiğin “çelişki” kavramında içerilen anlamın, eşzamanlı çerçeve içinde yeniden formülasyonu meselesi ve altıncı tema olarak da Althusserci “bütünlük” anlayışının, “Hegelci idealizm ve Hegelci Marksizm'in örgütleyici kategorisi olduğu iddia edilen eski dışavurumcu bütünlükten radikal biçimde

farklılaştırmaya çalışarak kullanmaya devam ettiği terim” şeklinde yorumlayıcı çerçeveye dahil edilmesidir(2011a:45).

Jameson için bütünlük nosyonu “Hegelci Marksizm ile yapısalcı Marksizm arasındaki tartışmanın en dramatik savaş alanını oluşturan bir konu olması nedeniyle ilgiyi hak eder”(2011a:45). Jameson açısından bu sorun, ideoloji konusunda, yapısalcılığı eleştirdiği noktaya ulaşmamızı sağlayan, özne ile nesne arasındaki kopukluğa ve onun aşılma biçimlerine ilişkin yönetsel tartışmaya açılır. Sorun hem Hegelci Mutlak Tin’de ortaya konan idealist aşmaya, hem de yapısalcılığın dolaylımsızlığına ilişkindir.

Lukacs ve Jameson için toplumsal bütünü gelişimi, eşitsiz ancak birleşik bir yapıda gerçekleşir. Jameson’a göre, bir alternatif için hareket noktası oluşturan da bu eşitsiz ve birleşik gelişimin içerdiği çelişkilerdir. Global kapitalizmin hakim olduğu bir tarihsel dönemde Jameson açısından toplumsal bütünlüğün temsili, alternatif bir sistem tahayyülü için son derece geçerli bir konudur.

Lukacs için üretim ilişkilerine odaklanmak yerine bu ilişkileri yaratan nedenleri ortaya koymak zorunluluğu teori praxis birliğinin bağını ortaya koymaktadır. Kapitalist üretim tarzının kendine özgü çelişkisini, şeylerin varoluşundan kaynaklanan çelişki olarak yorumlayan Marx’a uygun olarak, Jameson da geç kapitalizmin çelişkili yapısını, oldukça karmaşıklaşan “meta formu”nun kendisinde içkin olan çelişkinin sürekliliğinde aramaktadır. Pawling, Jameson’ın şeyleşmeyi diyalektik olarak kavrayışının üstünlüğünü vurgularken, “çelişkili bir fenomen olarak kapitalizm”in, şeyleşmeyi üreten bir üretim tarzı ve “hem de şeyleşmenin iptali olan kapitalist kültürün eleştirel analizinin anahtar kavramı olarak diyalektiğin cisimleşmesi” olduğunu ifade eder(2004:36).

Pawling’e göre, Jameson’ın geç kapitalizmin yapısal işleyişi ile teori arasındaki ilişkinin çelişkili yapısını ortaya koyma hedefi taşıyan analizi, “Lukacs’n “emtia üretimi”nin burjuva toplumunun bütün nesnel formları ile bunlara karşılık gelen tüm öznel formların birlikte bir modeli olarak görülmesi gereğine dair iddiasına” çok şey borçludur(2004:36). Dolayısıyla çelişki ve dolayım kapitalist toplumun bütünlüklü analizinde iki anahtar kavramdır.

Jameson ‘ın “transcending” kavramı ile tarihsel bir perspektifle bütünlük, birbirine çevrilebilir dillerden oluşan organik bir yapı olarak kavranır. Dolayım, çelişkinin tespit

edildiği yerde, yöntemsel açıdan güçlü bir araçtır. Bu açıdan kapitalist bir toplumda bütünlüğün çelişik bilgisine ulaşmanın yolu, “şeyleşme”nin bir dolayım aracı olarak kullanılmasından geçer. Lukacs’da “şeyleşme” başlıca iki yol izlemektedir: Birincisi kapitalizmin her şeyi “emtia” şartları içinde açıklamasıdır ki, bu da değişim değerinin kullanım değerinin önüne geçtiği ve paranın alınabilir satılabilir miktarlarla ifade edilen değeri ile tanımlanan eşdeğerlik fonksiyonudur: “Şey olarak para, diğer tüm “şeyleri” belirleyen, değerleyen bir güçle donatılır ki bu, insan varoluşundan ve insan yaşamının niteliğinden de önemli hale gelir. İkinci olarak, bu süreç yaşamın bütünlüğünü gözlerden gizleyen bir fragmantasyonla işler. Atomize ve fragmente bir yaşamda şeyler sahip olmadıkları bir güce bürünürler”(Jameson,2007:180&Roberts,2000:39).

Jameson, *Marksizm ve Biçim*’de, Sartre’ın nesneleştirme ve yabancılaşma ayırımına ilişkin belirsizliğine değinirken, nesneleştirmenin “şeylerle” ilgili, oysa yabancılaşmanın insanlarla ilgili olduğunu belirtir(2006a:207). Bu ayırım şeyleşme ve metalaşma arsında yaptığı ayırım açısından önemlidir ve Jameson genel olarak “thingification”(şeyleşme), yerine “reification”(metalaşma), anlamında bir ilişkiden söz etmeyi tercih eder. Metalaşma, doğanın insanileşmesi anlamında şeyleşmeden ayrılarak, kapitalist üretim tarzı içinde insanın yabancılaşmasına yol açan üretim ilişkileri sürecine vurgu yaptığı için ve şeyleşmeyi aşırı genelleştirerek “şeyleştirme” riskinden koruduğu için tercih edilmektedir. İlk anlamda özgürlük ve yaratıcılığa imkan tanıyan kavram, ikinci kullanımda bir baskı ve zorlamanın varlığına işaret eder. Bu ayırım çerçevesinde çağdaş dünya da görünüm ve gerçeklik olarak bölünmüştür ve:

“Görünüş metaların görünüşüdür, birbirleriyle girdikleri, sonunda, ekonomik dağıtım ve üretim tarzları kadar tüm yasal ve mülkiyet sistemini kendi içlerine alan “nesnel” ilişkiler ağıının görünümüdür: ama paradoksal olarak, bu nesnellik yanılsaması, bu şeyleşmiş dış görünüşte inançla karakterize olan (fetişizm bir inanç biçimidir) ve genelde metaların edinimi ve tüketimi ile ağzına kadar dolu yaşamlarımızın dokusunu oluşturur. Öte yandan, toplumsal yaşamın gerçekliği, emek sürecinin kendisinde, hem üretilen metarlardan hem de metaların temel üretim kategorisini oluşturduğu toplumsal modelden sorumlu olan insan emeğinin ve eyleminin saydamlığında yatar”(2006a:251-252).

Lukacs’ın yansıma teorisinin çoğunlukla yanlış anlaşıldığını ifade eden Jameson’ın, yansıtmanın birebir tekabüliyet anlamına gelmeyip, çok daha grift bir biçimde altyapı ve üstyapı ilişkisini sorunsallaştırdığına ilişkin tespitine yukarıda yer verdik. Bu aşamada önem kazanan konu, yabancılaşma ve metalaşma ilişkisinin sınıf sorununa eklemlenme biçiminde açığa çıkmaktadır. Jameson, mevcut toplumsal yapının, emeğe dayalı toplumsal yaşamın gerçekliğini gizleyen, “şeyleşme yanılsamasına” Marx’ın yaklaşımı üzerinden dönüş

yaparak ve yanılısamanın sona erdirilmesinin, üretim ilişkilerinin, yeniden insani eylem gerçekliğine dönüşeceği bir alternatif gerçekliğin inşasının, eleştirel bir çözümleme yoluyla gerçekleşebileceğine işaret eder. Buna göre, “tek tek üreticilerin, hem kendi emekleri, hem de bu emeğin ürünlerine göre toplumsal ilişkileri, bu durumda, tamamen basit ve anlaşılır [olacaktı], hem de yalnız üretim bakımından değil, dağıtım bakımından da” (Marx’tan Akt. Jameson, 2006a:252).

Bu durumda incelenen nesnenin ya da bu aşamada toplumsal ilişkilerin incelenmesinde Marksizm iki kategoriye ya da iki değişken dile sahiptir: “Örneğin tarih, ya sınıf savaşımının tarihi gibi öznel olarak ya da ekonomik üretim tarzlarının gelişimi ve bunların kendi iç çelişkilerinden evrimi gibi nesnel olarak yazılabilir, bu iki formül aynıdır” (2006a:252).

Jameson, kendi meta yorumu açısından, ekonomik ve toplumsal yabancılaşmanın giderilmesinde, sanatın ve eleştirinin metalaşmayı gizemsizleştirici gücüne büyük önem vermektedir. Metalaşma günümüzde, fragmentasyona tabi, parçalanmış ve dolayimsızlığı içinde doğallaştırılmış “şimdi”nin, gizemsizleştirilmesinde sanatın dolayımılama gücü, toplumsal organizasyonun dönüştürülmesinde devrimci bir rol oynama gücüne sahiptir. Sanatın pedagojik işlevine yüklenen stratejik anlam, çalışmanın son bölümünde ele alınacaktır.

Lukacs ‘ın sınıf ve sınıf bilincine ilişkin olarak, sanayi kapitalizminin proletarya üzerindeki insanlık dışı etkilerine dair vurgusu, şeyleşme ile birlikte gelişen bir teorik yaklaşımı açığa vurur. Jameson da “metalaşma” olgusu üzerinden global kapitalizmde süreklilik arz eden “proleterleşme” süreçlerine ilişkin analizinde, sınıf konumları ve deneyimlerine yaptığı vurgu açısından tutarlı bir teorik yol izlemektedir. 1980’lerin Gökkuşuğu Koalisyonu’nun ortaya çıkardığı “yeni politik özne” tartışmalarında Jameson’ın, çıkarların daha kapsamlı ve çoklu koalisyonunun eklemelenmesi sorunununda sınıf deneyimine başvurulması yönündeki iddiası genel olarak çalışmalarına yansıyan en tutarlı izlektir. Pawling’e göre, Lukacs gibi Jameson da bütünleştirmeci çereveyi öncelikle insanlıktan çıkaran süreçlere karşı çağdaş deneyimin kısmen bilinçli ve hatta “bilinçdışı” tepkilerin yükseldiği zemini anlamak için bir yöntem olarak benimser. Bu süreçlerin nasıl işlediği ve ayırt edici özelliklerinin neler olduğu, her ikisinde estetik alanda yaptığı çalışmaların karakteristik ilgisini açığa vurmaktadır (Pawling, 2004:31).

Toplumsal bütünün bilincine varmada, bütünlük ve üretim tarzı kategorilerinin Lukacs'cı kategoriler olarak Jameson analizinde merkezi bir konuma sahip olduğu gözlenmektedir. Bütünleştirmeye yönelik yöntemsel ilgi her iki düşünür açısından da sınıf temelinde yorumlansa da, Lukacs'ın "şeyleşme" yi öne çıkaran analiz çerçevesine karşılık, Jameson'ın "metalaşma" ve "yabancılaşma" süreçlerinin eklemlendiği geç kapitalist koşullarda her iki kavramın işaret ettiği bir tek tarihsel sürece yaptığı vurgu öne çıkmaktadır. Buraya kadar ele aldığımız biçimiyle bütünlük ve şeyleşme kategorileri temel Lukacscı kategoriler olarak Jameson'ın geç kapitalizm analizinin kavramsal zeminini oluşturmaktadırlar. Jameson 'ın altyapı ve üstyapının bütünlüğüne ilişkin yaklaşımını ortaya koyduğu kavram olarak dönemselleştirme kavramı da Lukacs'tan izler taşımaktadır. Toplumsal bütünün farklı düzeyleri arasındaki gelişmenin eşitsiz olduğu yönündeki kabul, toplumsal bütünün ya da üretim tarzının eşzamanlı ve artzamanlı gelişiminde, kopuş ve sürekliliklerin ortaya konması açısından bir dönemselleştirmeyi zorunlu kılarak, belirli bir tarihsel anda bütüne ilişkin bilgi edinmemizi sağlayan kavramdır.

Biricik Modernite'de Jameson, Lukacs'ın şeyleşme teorisinin öneminin, burjuva öznel bilincinin nesnel formları algılamadaki yetersizliğine dair saptamasından doğduğunu ileri sürer. Jameson, Lukacs'ın şeyleşme kavramının, Marx'ın, meta fetişizmi ve nakit ilişkisi'nde ortaya koyduğu, şeyler arasındaki ilişkilerin, insanlarsındaki ilişkilerin yerini aldığı anlamdan ziyade, Weberci rasyonalleşme süreçleri ile ortaklığı olduğunu ileri sürmektedir(2004:82). Weberci rasyonalite ve rasyonalleşme teorisinin Lukacs'ta kullanılma biçimi, "şimdi, emek süreci yoluyla sadece mikro emek süreci değil, makro kapitalizm olgusunu da olmak üzere, anlamlı bir bütünlüğü veya kavrama konusundaki yeteneğini kaybetme olarak kavranan, öznellik üzerindeki etkileri bakımından" teorileştirilmesidir(2004:82-83). Jameson, Weberci rasyonalizasyon süreçleri ile ortaklık içindeki bir "şeyleşme"nin, "her şeyi kapsayan bir global süreç olarak" görülmesiyle birlikte "şeyleşmenin burjuva bilincine girişi ve bu bilincin gerçeklikle yüzleşme ve onu teorileştirme yeteneğini sınırlandırma biçimini" gösterdiği için önemli olduğunu vurgular(2004:83). Burjuva bilincinin sınırlılığını gösteren aracı kavram olarak "şeyleşme" kapitalizmin bütüncül yapısı ile yüzleşmeyi ve kapitalizmi kavramlaştırmayı engelleyen unsurdur. Jameson, Lukacs'ın proletarya bilincine ilişkin teşhisinin daha olumlu bir içeriğe sahip olarak kavramlaştırılmasına dikkat çeker. Proletarya, kapitalizmin toplumsal düzenini ve bu düzen içinde "teori ve praxis bütünlüğü içinde kavrayacak yapısal yeteneğe sahip tek sınıftır"(2004:83).

Dolayısıyla Lukacs, düşüncenin sınırlılığına ilişkin Hegel sonrası görüşü, burjuva düşüncesinin sınırlılığına ilişkin tespitleri ile tarihselleştirmiştir. Burjuva toplumunun nesnel formlarının yansıttığı sınırlar, aynı zamanda burjuva öznel bilincinin nesnel formları algılamadaki başarısızlığı, teori ve gerçeklik arasındaki çelişkilerin ortaya koyduğu uyumsuzlukla, “şeyleşme” olgusunu teorinin merkezine yerleştirmiştir. Pawling’e göre, proletaryanın bilincinin, onun yoksullaşmasının bir sonucu olacağı yönündeki Lukacsçı olumlu temanın, Jameson’da süreklilik gösterdiği ileri sürülebilir. Dolayısıyla Lukacs’ın nesnel koşullarda somutlanan gerçekliği kavramak konusundaki burjuva başarısızlığının aşılmasında asıl rol proletaryaya düşmektedir. Pawling bu çerçevede Jamesoncu sorunsalı: “Fukaralaşma süreçlerinin kendisinin, kurumsal kapitalizmin yıkımlarına karşı çıkarların, geniş bir ittifak için temel teşkil edecek bir Marksist politik bilinci oluşturmakta yeterli olup olmadığına ilişkin bir problem” olarak formüle eder”(2004:37).

Bizim açımızdan da Jameson çalışmasında belirgin olan Lukacs etkisi, kapitalizmin yapısal özgüllüğü olarak emtia üretiminin şeyleştirici etkileri üzerine vurgusudur. Özellikle *Periodizing 60s* başlıklı makalesinde ve Postmodernizme ilişkin çözümlemesinde bu etki barizdir. Pawling’ e göre Jameson’ın Marksizmi yeniden düşünmesinin teorik temeli, Tarih ve Sınıf Bilinci’nde mevcuttur. Bu temel kısaca “ekonomik saiklerin üstünlüğü” yerine “bütünlük” vurgusunda aranmalıdır ve Jameson’ın politik dehası, bu diyalektik modeli çağdaş kültür analizine uygulamak olmuştur(2004:40).

Jameson, postmodernizmi kültürel başatlıkla tanımlarken burada vurguladığı asıl şey, kültürün tümüyle metalaşmasıdır. İzleyen alt başlıkta, Jameson’ın metalaşma kavramı çerçevesinde kültürün değişen niteliği ve geç kapitalizm koşullarında ekonomi ve kültürün ilişkisinin yeni formlarına yer verilecektir.

3.3. Ekonomi Ve Kültürün Bütünlüğü: Metalaşma Analizi

Jameson’ın metalaşma analizi çerçevesinde geliştirdiği eleştirel turum en temelde, şeyleşmenin estetik, felsefi, kültürel aşırı genelleştirilmiş formlarına mesafelidir. Jameson, şeyleşmenin bir sonucu olarak metalaşma süreçlerine yoğunlaşır ki, burada asıl olarak Marx’ın meta analizine geri döner ve bugünün probleminin dolaşım ve piyasa dinamikleri ile kültürün “yeniden üretimci rolü” etrafında örgütlendiği tezini ileri sürer. Jameson’a göre postmodernizmin, kültürel ve ekonomik düzeylerin birleşmesini, kapitalizmin üçüncü(geç)

aşamasının kurucu özelliklerinden biri olarak konumlandırması, globalizasyon süreçlerinin ve kapitalizmin genişleme dinamiğinin, postmodernizm ile birlikte düşünülmesini gerektirmektedir. Ekonomik alanda, emek/değer teorisinin, yeni teknolojik gelişimle işin niteliğinin değişmesi karşısında yeterli yanıtlar üretemediğini ve diğer kutupta, piyasa ve rekabet üzerine yoğunlaşan analizlerin, kapitalizmin tüm dünyada serbest piyasa retoriğini yücelttiği bir aşamada, hegemonik görünseler de sınırlı olduklarına işaret eden Jameson, kültürel çalışmalarla zenginleşen kültür teorilerinin de, emek değer ya da rekabet analizleri ile buluşmasının zorlama olacağına işaret eder. Jameson'ın kültürel düzeyin ekonomik düzeyle buluştuğu noktanın, “ideolojik kavram ve kategorilerin inşasında” kültürün başat bir rol üstlenerek, “bu sayede bir metalar alanı halinde örgütlenmesinin” mantığında aranmalıdır(2015:288). Bu nedenle Lukacs ve Adorno gibi metalaşma analizinde öncü isimleri kendi analiz çerçevesine dahil eden Jameson'ın metalaşma analizini, ideoloji teorisinin yeniden hayatiyet kazanması çerçevesinde ele aldığı ileri sürülebilir. Jameson için kültür analizine gerçek bir alternatif, metalaşmanın ideolojik politik düzeylerini açığa çıkaran bir ideoloji terosi ile mümkündür(2015:307).

Tarih ve Sınıf Bilinci'nde Lukacs, “sınıf bilincinin nesnel teorisini, bu bilincin nesnel imkanlarının teorisi” olarak tanımlar ve ideolojik ve kültürel koşullanmaları indirgeyerek, doğrudan ekonomik ve politik bilince dönmenin imkansızlığına işaret eder(2006:150). Lukacs'a göre, siyaset ile ekonomi arasındaki karşılıklı etkileşimin gerçekçi bilgisini edinmeden, ekonomik sistemin bütününe karşı mücadele etmek, hatta bu bütünü yeniden örgütlemek imkansızdır. İdeolojik, kültürel sorunlar ekonomi ve politikadan bağlantısız kopuk alanlar olarak bilinçte yer aldığı sürece, mücadele de bütüncül bir sistem dönüşümü için örgütlenmekten uzak kalacaktır.

Lukacs'ın burada ortaya koyduğu bütüncüllük vurgusu, Jameson'ın geç kapitalizmin parçalayıcı ve mistifiye edici kültürel atmosferinin misitifikasyonundan arındırılmasında hareket noktası olmaktadır. Marx'ın “kapitalist toplum analizine şeyleşme ve metadan başlamasının raslantı olmadığını” ileri süren Lukacs gibi Jameson'da kendi analizinin merkezine güçlü bir mediatör(aracı) olarak metalaşma kavramını koymuştur(2006:153). Jameson'a göre: “Modernizm ve şeyleştirme geç kapitalizmin çelişkili iç mantığını ve dinamiklerini ifade eden aynı uçsuz bucaksız sürecin parçalarıdır”(2011a:39).

Jameson'ın postmodernizm analizinin merkezinde, siyaset teorisinin ve estetiğin geri dönüşünün, politik ekonomiden uzaklaşan akademik söylemin hakimiyetine ilişkin eleştirel yaklaşımı vardır. Buna göre tüm toplumsal yaşamın, politikadan arındırılma biçimleri, kültürel alanın farklılaşma temelinde biçimlendiği ve bunun alt yapısının siyaset teorisince hazırlandığı modernitenin baskın temalarınca belirlendiği yönündedir. Modernitenin tekerrürü ile anlatılmak istenen ise kapitalizmin modernleştirici mantığının sürekliliğinde aranmalıdır. Modernizmin eleştireliliğinden arındırılmış bir moderniteye dönüş mantığı, ekonomi ile siyasetin ayrıştırılarak, kapitalizmin bütünleştirici eğilimlerinin gizlendiği bir parçalanma ve fragmentasyon ile sonuçlanmaktadır.

Kültürel Dönemeç'te, Geç kapitalizmin ayırt edici niteliği, postmodernizmin modernite tartışmalarını canlandırması olarak ortaya konmaktadır. Jameson'a göre modernitenin geri dönüşü, yeniden Pazar ideolojisinin yükseldiği bir teorik akademik söylemsel alanda gerçekleşir. Siyaset felsefesinin geri dönüşü olarak nitelendirdiği bu durum, "kullanışlı bir biçimde ılımlılığa hasredilen bir bilgelikle, büyük ticaret çağından bir kez daha söz ediyor görünmektedir"(2005a:104). Jameson, "geç kapitalizmin ideolojik yeniden donanımının" bagajını, akademik olarak yeniden tahkim edilen klasik metinlerin "sözleşmeler, anayasalar, yurttaşlık ve sivil toplum" dan oluşan yenilenmiş kostümlerinin oluşturduğunu ileri sürmektedir(2005a:104). Jameson tüm bu kalsiklerin yeniden sürümünün özündeki kategorik hatayı "artık içinde bulunmadığımız bir sorunu ve durumu, yani burjuva toplum ve kurumlarının feodal evrenden her yeri kaplarcasına çıkıp doğuşunu ortaya koyan" klasik metinlerin burjuva devriminin başarısızlığını örten örtüler olarak yüklediği işlevde bulur(2005a:105). Jameson, siyaset felsefesine dönüş mantığının ideolojik içeriğini şu şekilde formüle etmektedir: "on yedinci ve on sekizinci yüzyıl burjuva devrim düşünürlerini yeniden gündeme getirirken, modernitenin bu yenilenmiş kuramları aracılığıyla bu kez Locke ve Kant'ın yerine Weber'i geçirerek kapitalizmin ikinci momentinin kavramsal bagajını, tekelcilik ve sanayileşme çağını canlandırmayı arzulamaktadır"(2005a:106). Söz konusu canlandırmanın bir süreç olarak, Üçüncü Dünya'nın ulusal bağımsızlık ve kapitalistleşme dinamiğinde nasıl işlevsel kılındığını da, "Globalizasyon ve Politik Strateji", "Priodizing 60s" ve "Bir Felsefi Mesele Olarak Globalizasyon" makalelerinde ayrıntılı bir analizle ortaya koymaktadır.

Moderniteye dönüşün ideolojik içerimleri, estetik düzeyde yeniden açığa çıkar ve estetiğin dönüşü bir tür, gerçekliğin estetik formda düzenlenişi ya da tamamlanması vazifesi görür.

Yukarıda değinilen klasik metinler aracılığıyla pazarın zamansal geri dönüşü, geç kapitalizmin mekansal düzenlemelerinin ideolojik örtüsünü oluşturmaktadır. Postmodern pastiş kavramı, tam da postmodernizmin moderniteye dönüşünün gizli mantığını ortaya koyan bir kavramdır. Jameson’a göre pastiş, postmoderni niteleyen bir kavram olarak, modernitenin temsil edilen yinelenmesidir. Yani herhangi bir anlama ve deneyime işaret etmeyen bir boş gösterendir. Jameson’ın formülasyonu şu şekildedir:

“(E)ski söylem ve eski kavramsallığın boş ve parodik olmayan yinelenmesi, hala bir içeriği varmış gibi eski felsefi dürtülerin (moves) uygulanması(performinf), uzun zamandan bu yana kendileri benzeşen “sorunlar”ın ritüel çözümü, tarihsel olarak uzun zaman önce tükenmiş bir konunun uyurgezer(ce) dillendirimi”(2005a:107).

Pastiş aynı zamanda tarihsel artzamanlılığın ve ilerlemenin gözden düşürüldüğü bir çağın mekansallığının ifadesidir. Metinlerin ve sanat yapıtlarının “uzamsal çoğaltımının” bir göstergesi haline gelir(2005a:107).

Jameson’ın kapitalizmin geç aşamasında şeyleşme teorisinin sınıfsal bağlamdan koptuğuna dair teşhisi bizim açımızdan en önemli tespitidir. Burada ortaya koyduğu temel kopuşun, Marx’ın emeğin metalaşma süreçlerinin sahip olduğu ayrım çizgisini ve onun içerimlerini de gizleyecek nitelikte bir gelişime işarete ettiği için önemlidir. Marx’ın meta analizinin merkezi yukarıda da değinildiği gibi “her türlü kapitalizm öncesi işin ücretli emeğe dönüştürülmesi” dir. Oysa Şeyleşme teorisi Marx’ın emek üzerine yoğunlaşan genel metalaşma analizini emek bağlamından kopararak tüm toplumsal dünyaya yansıtmak suretiyle bu toplumsal dünyanın tüm ürünlerini felsefe, sanat gibi alanlarda doğal ve toplumsal bir nitelik haline getirmiştir. Jameson’a göre söz konusu durum metalaşmanın aşırı genelleştirilmesi suretiyle bizzat kendisinin şeyleşmiş halde temel ve tanımlayıcı bir nitelik kazanarak, temalaşması ve ontolojik bir nitelik kazanmasıdır.

Kapitali Sahnelemek(2013) kitabında izlediği temel hat bu problematik üzerinden belirlenmektedir. Bir meta formu olarak para ve emek temsil edilebilirlik çerçevesinde yeniden yorumlanır. Hem paranın hem de emeğin sermayeye dönüşme şekli, Jameson’ı “Şeyleşme teorisi” ne geri götürmektedir. Kapitalizmin zamansallık ve mekansallık sorununun ortaya koyduğu eş zamanlık ve art zamanlılık, Jameson’ın daha önceki bölümlerde de vurgulandığı şekliyle analizinin temel boyutu olarak “şeyleşme” konusunda da varlığını gösterir. Burada da zamansal ve mekansal düzeyler, kapitalizmin bir yandan kendini tasarımıladığı, yani fiilen kendini ürettiği ve diyalektik olarak kendiliğindenliği de

içerdiği temsile gelmesi zor bir sürece işaret etmektedir. *Diyalektiğin Birleştirici Güçleri*(2015)'de, "Meta" kavramının iki fenomenin kesiştiği noktada inşa edilen bir kavram olduğuna dikkat çeken Jameson, fenomenlerin "biçimsel ve yapısal dönüşümleri sonucu" ortaya çıkan yeni biçimin ikili niteliğini ortaya koyar: "Bir yandan, ilgili şey nesneye dönüşmüş olmalıdır. Diğer yandan, ona özgül bir değer verilmeli, bir başka deyişle fiyatı olmalıdır"(Jameson,2015:285). Bu nedenle, meta analizi temel olarak nesleşme fenomenini göz önünde bulundurmak zorundadır. Çünkü metalaşma, şeyleşmenin bir sonucudur.

Jameson bu durumu diyalektik açıdan iki sorunla ortaya koymaktadır:

"Bunlardan birincisi teknolojidir yani şeyleştirme sorunu – burada teknolojinin hem bir yandan üretilen hem de mevcut maddi haliyle kendi üretimini devam ettiren bir nesne mahiyetinde olmasından kaynaklı kavramsal bir felç olma durumuyla karşılaşırız--" (karşıtların birliği bakışının üretkenliği burada devreye girer). İkinci çıkmaz ise bildiğimiz anlamıyla dolayıcılık ile ilgilidir. Para dolayıcılık mevzuunda en faydalı gösterge olarak ortaya çıkıyor; zira bu değersiz nesne üretim ile tüketim, değişim değeri ile kullanım değerinin birbirine karıştığı alan üzerinde duruyor"(2013;17) ve bu haliyle de bu iki kutbun birbirlerinin alanına girmesinden doğan kavramsal aporie'lerin (çıkamazlar) hiçbirini çözümüyor ve aynı zamanda pratik ve zamansal etkinliğin ortasında her ikisinin de unutulmasını mümkün kılıyor" (2013;18).

Şeyleşme, burada işaret edilen her iki durumda da geçerliliğini koruyan bir kavram olarak, nesnel görünüm dünyasının dolaysızlığını kavramamıza yarayan bir işlevsellikle tanımlanır. Burada diyalektik bir süreç söz konusudur; bir yandan metalaşma genel şeyleşme ile belirginlik kazanırken, diğer yandan, "metalaşma eğiliminin varlığı şeyleşmeyi harekete geçirir"(Jameson,2015:286). Şeyleşme ve metalaşmanın en belirgin biçimde ortaya çıktığı süreç ise, emeğin metalaşma sürecidir. Emek gücünün metalaşması, üretimin bilimsel biçimde iş zamanının bölünmesi esasında, hesaplanabilir, niceliksel bir boyut kazanması ile gerçekleşir. Emek gücünün, zamanın ölçülebilirliği temelinde "değerlenmesi", ona biçilen fiyatla bir forma ulaşır. Jameson açısından, Marx'ın ortaya koyduğu temel karakteristik de budur: "Metalaşmanın kaçınılmaz özelliği,(...) bir nesneye tek başına metalık damgası vuran piyasa fiyatıdır"(Jameson,2015:287).

Jameson şeyleşme kavramı aracılığıyla, dolayımın ikili işlevine işaret etmektedir. Düşüncede ve gerçeklikte dolayımın farklılığını tümüyle zıt işlevlere sahip olmasından hareketle açıklar. Düşünsel düzlemde "tek boyutlu bakışın indirgemelerini açığa çıkartırken, gerçeklikte olguyu gizleyen, gizemleştiren bir fonksiyon kazanmaktadır"(2013:18). Bu nokta tüm "şeyleştirme" teorisinin merkezindeki zıtlığı ortaya koyar. Yani tarihe düşünsel-diyalektik müdahalede dolayım, eleştirinin demistifikasyon işlevini ifade ederken,

gerçekliğin barındırdığı dolayım, mistifikasyonun birincil nedenidir. Jameson “Dolayımın iki yüzü” olarak nitelendirdiği bu durumu *Kapitali Sahnelemek*(2013) kitabında ele aldığı figürasyonlar açısından merkezi bir hareket noktası olarak belirlemektedir.

Figürleştirme kavramının en önemli sonucu, kullanım değerinin sürekliliğine vurgu yapan “gömülü emek” ya da “ölü emek” kavramında ortaya çıkar. Çünkü Jameson’a göre değişim değeri ya da meta fetişizmi kavramları Marx için tema değil, figürasyondur. Kapitalist gerçekliğin “görünümü” yani görünüşteki biçimidir. Jameson bu perspektiften “Şeyleştirme teorisi”ni eleştirirken Hegelci çözümü önermektedir. Hegel’in “Nesnelleşme” kategorisi, görünümü ya da görünüşteki biçimi tarihsel çerçeveye oturtmak açısından elverişli bir kategoridir. Dolayısıyla bu kategori yardımıyla, temalaştırmanın sabitleyici, figürasyonları sabit kodlara dönüştürücü riskinden de kurtulmuş oluruz. Hegel’in “nesnelleşme” kategorisinin bu noktada işe koşulması “Dolayım” açısından önemli ve aslında Marx ve Hegel arasındaki temel ayrımı da belirginleştirmesi açısından anlamlıdır. Figürasyon’un sağladığı çıktılar bizi temsile, yani Marksizmin alt yapı üst yapı sorununa geri götürmektedir. Nesnelleşme kategorisi aracılığı “görelî ve eşdeğerliliğin diyalektiği”ne kapı açarak, politik düzeyin görünürlüğü sağlanır. Nesnelleşme, zihinsel ve tinsel olanı yani biçime ilişkin boyutu anlamamızı sağlayan bir kategoridir, beden ve duyum üzerinde egemendir(2013:58). Dolayısıyla kullanım değeri ve değişim değerinin ikiliği aynı zamanda öz ve biçimin ikiliğidir ve Marx bu ikiliği “toplumsal nosyonu” ile yani üçüncü terimle aşar. Hegel’den farkı bu üçüncü terimin sentez olmamasıdır. Toplumsal nosyon, tarihsel ve kolektif olduğu için gerçektir(2013:58). Bu nedenle de öznel ve varoluşsal bir kutup olarak yorumlanamaz. Jameson, Marx’ın genel şeyleşme ve metalaşma teorisinin figürsel niteliğini ortaya koyarken, şeyleşme ve metalaşmayı temalaştıran teorik yaklaşımların tüm disiplinleri ve tüm toplumsal düzeyleri kapsayacak denli genişlemesinin sakıncalarına işaret eder. Lukacs’ın Tarih ve Sınıf Bilinci’nde, “burjuva düşünce ve felsefesinin şeyleştirme fonksiyonu ile, işçi sınıfı bilincinin yabancılaşmasını karşı karşıya koyduğuna” işaret eden Jameson, Lukacs’ın şeyleşme kavramının, “bilinç ve sosyal fenomenoloji için ne kadar yerinde bir kavram olduğunu” tespit etmesinin onun teorik üstünlüğünü ortaya koyduğunu savunmaktadır(2013:39). Lukacs’ın bilinç ve yabancılaşma açısından kavramlaştırdığı şeyleşme, Adorno tarafından “sanatın nesne karakterinden, kapitalist toplumun genel metalaşmasına” ve Guy Depord’un “ imajın meta şeyleşmesinin nihai biçimi olduğu” iddiasına dayalı imaj toplumu tanımına taşınmıştır(2013:39-40). Jameson, postmodern teorisinin daha da ileri giderek, metalaşma olgusunu “doğaya ve bilinçdışına, sömürülme ve

“insanlaştırma” (kimyasal ve genetik tarım ile aynı zamanda kirlilik ve türlerin soylarının tükenmesi bağlamında insanlaştırma) sürecindeki dış dünyaya ve reklamlar ve tüketimcilik tarafından sömürgeleştirilmiş bireysel arzuların dünyasına yayılan bir hastalık haline” geldiğini gösterdiğini ifade eder(2013:40).

Jameson metalaşmayı bu denli genişleten ve her yerde gören teorik yaklaşımların ne denli açıklayıcı olsalar da temel bir zaafına işaret etmektedir ki bizim açımızdan Jameson’ın ortaya koyduğu bu ayrım, onun, politik ekonomiden uzaklaşan kültürel eleştiri içindeki ayrıcalıklı konumunu kavramamızı sağlayan tutumunu belirginleştirmektedir. Buna göre Jameson, tüm bu kültür eleştirilerinin, hepsinde geçerli olan sorunu şu şekilde ortaya koymaktadır:

“Marx’ın temel metalaşma analizi-yani emek gücünün her şeyden önce fiyatı olan bir meta olduğunun, genel metalaşmanın her türlü kapitalizm öncesi işin ücretli emeğe dönüştürülmesi anlamına geldiğinin keşfini içeren analiz- bağlamından kopararak dışarıya veya toplumsal dünyaya yansıtılmış ve felsefeyi, sanat ürünlerini ve doğal ve toplumsal öğeleri betimlemekte kullanılmıştır. Böyle olunca da nesnelerin bir özelliği haline getirilmesi bakımından şeyleşme teorisinin bizzat kendisi, şeyleştirilmiş olur: Teorinin bu şekilde temalaştırılması bir yandan onun teşhis koyma gücünü artırır ama diğer yandan da kendisinin ayrılmaz bir parçasını teşkil etmiş olan emek ve üretim düzeyini zihinden çıkararak onun açıklama boyutunu sınırlar ya da onu genel bağlamdan kopararak özelleştirir”(2013:40).

Bu uzun alıntının ortaya koyduğu düşünce metalaşmanın temalaştırılmasının, kapitalizmin yeni aşamasının içerdiği sürekliliği ortaya koymakta başarısız olacağı yönündedir. Bu nedenle Jameson’ın dönemselleştirmesi içinde postmodernizm, dolaşımın öne çıktığı koşullarda, yukarıda ifade edilen dolayımın içerdiği ideolojik işlevin yeniden üretimi mantığını ortaya koymak açısından tercih edilen bir kavramdır.

Dolaşımın başat form olarak öne çıktığı geç kapitalist dönemin nesnel görünümü, sermayenin kendi kendini üreten ve pazarın meta formunun kendine göndermeli yapısı ile sürekli bir şimdide mekansal genişlemeyi yansıtır. Metanın kültürel alandaki başatlığını kavramamızı sağlayan da burada ortaya çıkan zamansızlığıdır. Jameson parçalanma ve fragmentasyonun bir başka belirtisi olarak içerikten biçime yönelişe işaret etmektedir. Kültürel başat kavramı tam da bu türden bir yönelişin ortaya koyduğu biçim özellikleri çerçevesinde kavranmalıdır. Periodizing 60s(2008) makalesinde, postmodernizmi kültürde meydana gelen değişimi açıklamak için bir “çatı kavram” olarak düşünmek gerektiğini ifade eden Jameson, postmodernin ayırt edici niteliğini, “bütün derinliğin, özellikle tarihselliğin kendisinin yerine, sonraki (şimdinin) görünümleri eşliğinde pastiş ve nostaljik sanatın

geçmesi” ile belirginleşen derinlik kaybı ile açıklamaktadır(2008:501). Böylece “derinliği yorumlamaya eşlik eden felsefe de yerini pastiş ve nostaljiye bırakmıştır”(2008:501). Postmodernin bu türden kendine göndermeli bir yapı içinde tanımlanması, postmodern söylemsel analizin içerikten biçime geçişle anılan derinlik kaybının aynı zamanda politik ekonominin kavramlarının terk edilmesi ve Marx’ın Pazar ideolojisini açığa çıkardığı tüm bir politik ekonomi eleştirisinin de gündemden düşürülmesi anlamına geldiği açıktır.

Metalaşma teorisi Marx’ın çözümlemesinde “nesnel görünümü teşhis eder” ki bu teşhis, “değerin üretilmiş metalarda değil, belirli bir üretim sürecinin biriktirebileceği sermayenin temelinde yattığını ortaya koymaktadır”(2013:58).

Bu bölümü tamamlamadan önce Timothy Bewes’in “şeyleşme” başlığındaki Jameson eleştirisine de kısaca değinmekte fayda var. Bewes’in, Bidet’le paylaştığı konum, Jameson’ın bütünleştirici yönteminin giderek genişleyen ve aşkın bir nitelik kazanan bir tutum olduğu yönündedir. Ancak Homer’dan aktardığı eleştirilerin temel izleği, Jameson’ın “şeyleşme”yi aşırı genelleştirmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır ki, bu eleştirinin haksızlığı, yukarıda Jameson’dan yapılan alıntılarda net bir biçimde ortaya konmaktadır. Bewes, Jameson’ın, Siyasal Bilinçdışı kitabında yer alan Conrad eleştirisinde, Conrad’ın “görünürün üstünlüğüne beslediği inancın” bir yansıması olan, şeyleşmeye yönelik endişesinin, üslupçu bir izlenimcilik içinde konumlandırarak sahip çıkmasını, Conrad’ın estetik telafisinin sahiplenilmesi olarak yorumlar. Jameson, Conrad’ın üslupsal üretimini “estetikleştirici strateji olarak” tanımlar(2011a:201). Estetikleştirici strateji ile anlatılmak istenen ise Jameson’ın ifadesiyle, kınamaktan öte, “kelimesi kelimesine, her ne sebeple olursa olsun, dünyayı ve onun kendi verilerini yarı özerk bir faaliyet olarak algılamak için gerekli stratejinin tasarlanması olarak anlaşılması” gereğine işaret eder(2011a:201). Jameson Conrad’ın izlenimci stratejisini temel alarak, metin analizinde işlevsel bulduğu dolayımçı kodun, Weber tarafından akılcılaştırıldığına ve Lukacs tarafından da şeyleştirildiğine işaret ederek, Marxism’in, sınıf, üretim tarzı, emeğin yabancılaşması, metalaşma ve Ötekileştirme’ye ilişkin ideolojiler ve nihayet iktidar gibi dolayım kodlarının mevcudiyetinde, Conrad’ın şeyleştirme ekseninde okunmasının, diğer kodlar karşısında Lukacscı şeyleşmenin, diğerlerine karşı seçildiğini göstermeyeceğini vurgular(2011a:198). Jameson’ın Conrad’da tespit ettiği şeyleşme endişesinin, onun üslupsal olarak nesnel dünyanın görünümüne uyumlu bir nicelleştirme ile duyulara yönelmesinde açığa çıktığını vurgular(2011a:200). Conrad’ın duyusal izlenimci stratejisi, nicelendirme ve akılcılaştırma

eşliğinde, “duyuların, artık formdan çok içerik olarak ve kendi başına tema olarak öne çıkarıldığı bir” estetik “yeniden örgütlenme” stratejisidir(2011a:209). Conrad’ın Romans ve Şeyleşme dinamiğinde incelenmesi, Conrad metninin planlanmamış, kendiliğinden göndergeselliği içinde ele alınması ile metnin kendini tarihsel artzamanlı yapıdan soyutlayan “romansal bir özyansıtmacı” eşzamanlılığı ile kendi şeyleşmesini, kendi nesnesinde üretir. Jameson’a göre romansın şeyleşme niteliği bu noktada kapitalizmin kendi zamansızlığı içindeki nesnel görünüm dünyası ile bir tür uzlaşmayı açığa çıkarır. Buna göre Conrad kitabının “metinsel dinamiği ile belirli tarihsel içeriği arasında bir tür planlanmamış uyum” dan söz etmek mümkündür(2011a:244). Bu uyum Jameson’a göre: “Kapitalizmin hep yeniden aynı şekilde başlayan dinamiğinin eşzamanlı bir sistemin üstün ve ayrıcalıklı gizemi olarak ortaya çıkması” ile nitelenir. Ve bu şekilde bir yeniden başlama dinamiği bir kez yerleştiğinde, “ “çizgisel” tarih girişimlerini ya da artzamanlı zihin alışkanlıklarını kendi başlangıç noktalarını kavramak için geçersiz ilan eder”(2011a:244).

Jameson’ın Conrad izlenimciliğine sahip çıkma biçimi, Conrad metninin kapitalizmin şeyleştirici mantığının yansıdığı bir ürün olarak, yaşamda kurulamayan uyumun estetik formda tamamlanmasına yönelik estetize etme stratejini açığa vurması ile ilişkilidir. Bewes’in aktarımında, Homer’ın, şeyleşme konusunda Jameson’ı, Frankfurt Okulu ve Adorno’yla eşleştiren mantığı, Mandel’in “şeyleşmenin kendisinin amansız ve bütünleştirici bir süreç düzeyine çıkarılması” nın, “geç kapitalizmin kendisinin daha da gizemlileştirilmesine katkıda bulunduğu” ifadesinde belirginleşen “şeyleşmenin şeyleştirilmesine” karşı tutumunu sahiplenmesi, Jameson’a yaklaşımındaki eksikliği ortaya koyar niteliktedir(Bewes,2008:45). Ancak Bewes, analizini derinleştirerek, Jameson’ın “aşkınlıkla” eleştirilen diyalektiğinin, ideoloji ve Ütopya diyalektiğinde anlaşılması gereğini ortaya koyar: “Jameson’daki “henüz değil” mantığı, Hegel’de olduğu gibi, diyalektik bir eleştiri olarak; Hegel’in deyimiyle “kötü sonsuzluk” ile “şimdi ve burada” mantığı arasındaki karşıtlığın aşılması yahut Aufhebung’u olarak da anlaşılabilir”(2008:61). Jameson’ın tarihsel materyalizmi dönemselleştirmesine yönelik eleştirileri, dönemselleştirmeyi devrimci etkinlikten geri adım atmak ve salt kültürel analize dalmakla eleştiren standart Marksist eleştiri ve Jameson’ın bütünleştirici tutumunu totalitarizmle eşleştiren post-yapısalcı eleştiri şeklinde tasnif eden Bewes, Jameson’ın bütünleştirici dönemselleştirici diyalektiğini şu şekilde formüle eder: “Jameson’a göre kurtarma vaadi- metodolojik ve estetik olarak- şimdi ve burada gerçekleştirilebilirdir. Geist –“mutlak bilgi”den ayrılması mümkün olmayan, vücut bulmuş tin- kavramı, hakikatin aşkınlığına

değil, içkinliği ve maddeselliğine ilişkin bir kavramdır”(Bewes,2008:69). Bu formülüyle Bewes, Jameson’ın tarihselleştirme ve bütünleştirme eğilimini eleştiren yapısalcı ve post-yapısalcı teorilerin, kendilerinin tarihdışı bir biçimde düşüncenin sürekliliğinden kaçarak, şimdi ve buranın eşzamanlılığına hapsolmalarının asıl “şeyleşme” olduğunu ileri sürerek, Jameson’ın materyalist yorumunu savunur.

Jameson’ın postmodernizm ve kültür ilişkisinde ayırt edici eleştirel tutumu, kültürün statüsündeki değişimde açığa vurulmaktadır. Kültür ve ekonomi arasında kurulan ilişki, Jameson’ın Marx’ın metalaşma teorisine dönüşünün ve tarihsel materyalist eleştirel tutumunun en belirgin olduğu konudur. İzleyen başlıkta kültürün yeni statüsünü belirleyen unsurun mali sermayenin niteliğinde aranması gerektiğine ilişkin yaklaşım analiz edilecektir.

3.4. Kültürün Değişen Statüsü ve Sermayenin Yeni Biçimi

Jameson’ın kültürü özerk bir düzey olarak görmeyip, Althusserci yarı-özerk kavramı çerçevesinde, diğer yarı-özerk düzeylerle ilişkisi içinde kavradığına, ikinci bölümün ideoloji ve kültür bahsinde değindik. Postmodernizm ve kapitalizm ilişkisini kültürün metalaşması çerçevesinde değerlendiren Jameson’ın, metalaşmayı da Lukacs-Adorno ve postyapısalcı çizgiden ayrı bir biçimde emek/değer teorisi ve kolektif emeğin metalaşması çerçevesinde ekonomi politığın kapsamında değerlendirdiğini bu bölümün metalaşma bahsinde ele aldık. Kültürün postmodernizm dönemselleştirmesinde başat bir konuma yükselmesi, yaygın söylemsel analizlerin aksine, kültürün tümüyle ekonomik bir nitelik kazanmasıyla ilişkilidir.

Jameson’ın dönemselleştirici bir kategori olarak postmodern kavramsallaştırması, bir ön varsayım üzerinde temellenir: “Postmoderne ilişkin olduğu iddia edilen tüm formel özellikler, daha eski yüksek modernizm tarafından zaten temsil edilmektedir. Bu özellikler “kültürel başat” haline geldiklerinde sosyo-ekonomik işlevsellikleri açısından kesin olarak değişime uğrarlar”(Jameson,2008:501). Burada Jameson, kavrama giden yolda göstergenin uğradığı değişimin anlambilimsel yorum açısından belirleyiciliğine işaret etmektedir. Siyasal Bilinçdişi’nda geliştirdiği üç ayaklı yorum düzlemi, postmodernin neden bir üslup olmaktan çok çağımızın baskın kültürel biçimi olarak yorumlanması gereğini açıklar niteliktedir. Kültürel başat ya da üretim tarzının yeni aşaması ile ilgili olarak geliştirdiği üst yorum kavramında “ideolegeme” ve “sembolik eylem” düzeyleri aracılığıyla, içerikten

ziyade biçime odaklanma ve biçimin içeriğini kavramak (ya da biçimin içerik olarak kavranması olgusu) konusundaki yöntemsel model, kültürel devrim ve üretim tarzı kavramlarının kendi içlerinde taşıdıkları açıklayıcı potansiyel açısından, Jameson Marksizmi'nin en önemli teorik katkısıdır. Jameson Siyasal Bilinçdişi'da, "Marksist kültür analizinin alabileceği nihai formun, sınıf mücadelesi değil, örgütleyici bütünlük olarak üretim tarzı" olduğunu vurgular(2011a:78). Kapitali Sahnelemek ise bu tezin sürekliliğini ortaya koyar; kapitalist üretim tarzı, işsizliğin üretimiyle doğrudan ilişkilidir. Siyasal Bilinçdişi'nın önerdiği üç ayaklı yorumlama sistemi aynı zamanda Jameson'ın Açık Devrim kavramıyla ortaya koyduğu kültürel-politik stratejinin de ayaklarını içerir ki bu model aynı zamanda, Lukacs'ın eşitsiz ve birleşik gelişme ile kapitalist üretim tarzı tanımına ve Mandel'in Torçki'den devraldığı birleşik alan teorisine göndermeleri olduğu kadar, asıl olarak Lacan'ın İmgesel-Simgesel ve Gerçek üçlemesinden ilham almıştır. Jameson'ın metnin durağan verilerinin anlambilimsel genişletilmesinin üç eşmerkezli çerçeve içinde gerçekleştirilmesine ilişkin modeli şu şekilde formüle edilir: Birinci düzlem siyasi tarih düzlemidir; "bir metnin toplumsal zeminine ilişkin anlamın, önce anlık olayın dar anlamında ve meydana gelen olayların zaman içinde dizilişi anlamında"dır(2011a:67). İkinci düzlem toplumsala ilişkindir: "toplumsal sınıf lar arasındaki kurucu gerilimin ve mücadelenin artık daha az artzamanlı ve süreyle sınırlı anlamı içinde" kavranır(2011a:67). Üçüncü düzlem ise geniş anlamda tarihtir: "tarih öncesi hayattan geleceğin uzak tarihinin bizim için hazırladıklarına kadar üretim tarzlarının, dizilişine ve çeşitli insani toplumsal oluşumların ardıllığına ve kaderine ilişkin en geniş anlamı içinde tarihin nosyonlarının genişlemesini belirler"(2011a:67). Bu model, üretim tarzının dönemselleştirme içinde yorumlanmasının içkin ve aşkın diyalektiğini sunan bir modeldir. Öyle ki günümüz toplumunda bireyin tekil mücadelesini, tarihsel sınıf deneyimi ile dolayımlayacağı alan ikinci aşama, yani Jameson'ın "ideologeme", Lacan'ın ise "simgesel" olarak adlandırdığı aşama aracılığıyla gerçekleşir. Bu model aynı zamanda yapısalcılığın ve postyapısalcılığın iki kutuplu ayrımlarının da kapsanarak aşıldı ve tarihin daha artzamanlı birikimine açılan bir model olmasıyla olumludur. Jaameson bu üçlü yorumlama aracılığıyla postmodernin bir kopuştan çok, kapitalist üretim tarzında bir sürekliliğe işaret eden bir biçim olduğunu ortaya koymaktadır. Jameson, dönemselleştirme mantığı açısından Mandel'in tarihsel yorumuna bağlı kalır ve "postmodernizme ilişkin her konumun zorunlu olarak çok uluslu kapitalizmin ırasına yönelik açık ya da örtük bir politik tavır" içerdiğini ileri sürer(1994:31).

Jameson, postmodernin başatlığının kavranabileceği ideal alan olarak estetiği gösterir. Estetik üretim büyük ölçüde meta üretimiyle bütünleşmiş bir durumdadır(1994:33). Genel metalaşmanın semptomunu, planlamadan tasarıma geçişte görmektedir. Tasarımla estetize edilen gündelik yaşamın derinlik kaybı, bir tür görünürlük ve mekansallıkla nitelenir. Jameson, postmodernizmi “tümüyle global, ancak aynı ölçüde de Amerikan postmodern kültürünün, dünya çapında yeni bir Amerikan askeri ve ekonomik başatlığı dalgasının içsel ve üstyapısal bir ifadesi” olarak nitelendirmektedir(1994:33).

Jameson, geç kapitalizm dönemselleştirmesini İkinci Dünya Savaşı sonrasına ve özellikle 1950’ler Amerika’sına temellendirmektedir. 1950’lerin ayırt edici niteliği Avrupa’a Keynesyen politikaların sağladığı görece refahla açıklanırken Amerika’nın Sovyet Bloğu karşısında kapitalist bir hat oluşturma çabası ile dağıttığı yardımların, tüketimci bir dönemin koşullarını oluşturan faktörler arasında sayılması gereğine işaret etmektedir. 1950 ve erken 60’lı yılların tüketimle anılan yükselme grafiği, 1973 yılında fiilen tersine döner(Buchanan,2006:84). Dönemin krizini tetikleyen iki önemli gelişme, doların altın standardından çıkışı ve OPEC ülkelerinin petrole yaptığı zamla açıklanır. Petrol fiyatlarındaki artış, ekonomik durgunlukla birleştiğinde enflasyon, düşük ücret ve işsizlik gibi ekonomik durgunluğun yaygın ve bilinen sonuçlarına yol açmıştır. Kriz ortamının doğrudan sonucu, sermayenin, düşük maliyetli üretim alanı olarak “gelişmekte olan” ülkelere kaçışını hızlandırmak şeklinde değerlendirilebilir. Bu gelişme bir yandan imalat sektörünün yer değiştirmesine ve diğer yandan da mali sermayenin ekonomiyi yeniden örgütleyici faaliyetine yol açmıştır. Buchanan’a göre, sermayenin sanayileşmiş ülkelere kaçışı, bu ülkelerde işsizliği artırırken, merkezin görece sanayisizleşmesine koşut olarak, hizmet sektörünün gelişmesine ve mavi yakalıların işsizleşme eğilimine karşıt bir yönde, beyaz yakalı ”orta sınıfın” yükselmesine yol açmıştır(2006:84). Kentsel mekan ise giderek gettolaşan bir çizgide, “beyaz yakalıların banliyölerde yoğunlaşmasına paralel olarak kent merkezlerinde “yasa dışı” göçün oluşturduğu yoksul kitlelerin orta sınıf yaşamlara tehdit olarak algılandığı bir çatışma” eksenini içinde tanımlanmaktadır(Buchanan,2006:84).

Jameson’ın postmodernizmi ve geç kapitalizmi diyalektik bir biçimde ilişkilendirmesinin çıkış noktası, 1960’lı yıllarda ortaya çıkan gelişmelerde aranmalıdır. 60’lar momenti Jameson’a göre, “klasik emperyalizmin zincirlerinden kurtulan Üçüncü Dünyanın ulusal özgürleşme savaşımının mitsel ve basitleştirilmiş formları” ile birlikte düşünülmelidir(2008:490-491). Jameson’a göre bu süreç de-kolonizasyon ve neo-

kolonizasyonun diyalektik gelişimi içinde algılanmalıdır. Jameson IMF-WB gibi ulus-ötesi kurumlarca yönlendirilen süreçlerin ekonomik karakteristiğini, post-kolonyal adlandırmasının politik vurgusuna tercih etmektedir ve dönemin köktenci ekonomik karakterinin gölgede bırakılmasına yol açan politik güç vurgusunun saptırıcı olduğu görüşündedir(2008:485). Jameson için, neo-kolonyal tanımı Üçüncü Dünyanın kapitalistleştirilmesine ilişkin girişimleri karakterize eden ve ekonomik boyutun belirgin olduğu bir tanımdır. Önemli bir nüansla klasik sömürgeciliğin, toplumsal dönüşümden anladığının kapitalist dönüşüm olmadığını ve üretimde geleneksel tarzların korunduğunu ifade eder: “Üretimin geleneksel modellerinin dönüştürülmesinden ziyade politik ve askeri yapının belirleyiciliğinde bir kontrol mekanizması”ndan söz edilebilir(2008:490).

Jameson için 60’lar Yeşil Devrim ve ulusal kurtuluş hareketlerinin çifte anlamlılığa kapı açan gelişiminde okunmalıdır. Buna göre, “60’lar Birinci Dünyanın ve sermayenin geri çekilmesini ifade ettiği ölçüde, sermayenin dinamik ve yenilikçi bir genişlemesi olarak da kavranabilir”(2008:491). Yeşil Devrim, Birinci Dünyanın Üçüncü Dünya tarımı üzerinden yürüttüğü politikalarla, tarımın mekanizasyonu ve kapitalistleştirilmesi süreci olarak kavranır. Üretimde ve ürünlerde uzmanlaşmaya dayalı ve Birinci Dünyadan teknoloji ve tekniğin ithali ile artan bağımlılık, tarımda verimliliğin hedeflendiği koşullarda, yaşam alanlarının ekime açılmasına neden olmuşken, bir yandan da topraksızlaşma ve işsizliği yaratmıştır. Jameson, tarımsal üretimin niteliksel değişiminin, üretimin anlamı ve niteliğinin değiştiği, ve kapitalizm mantığının yeni bir düzeye genişlemesini olanaklı hale getiren bir gelişme olarak kaydeder. Buna göre: “Eski köy yapıları ve kapitalizm öncesi tarımsal üretim biçimleri sistematik olarak imha edilir. Endüstriyel tarım, Üçüncü Dünya nüfusunu proleterleştiren bir süreç olarak toplumsal ilişkilerinde organik bir değişime yol açar. Proleter üretimi üretim araçlarından yoksun bırakılan nüfusun kentsel alana göçüne(Mexico City örneğindeki gibi) yol açarken giderek daha fazla ücretli işçi, tarım işçisinin yerini alır”(2008:490). 60’ların gerçek ve bütünleşmiş derin ritminin semptomlarını ortaya koyacak bir teorik yaklaşımın gerekliliğine işaret eden Jameson, analiz çerçevesini genişleterek, postmodern periyodun görünümünü elde etmek üzere, reel dünyada gerçekleşen değişimin ekonomik-toplumsal ve felsefi boyutlarına dikkatini yönlendirir. Jameson, postmodernizm analizinde, Ernest Mandel’in temsil ettiği, Batı Marksizmi’nin karşıt kutbunda yer alan ve felsefeden ziyade, politika ve ekonomiyi temel alan yaklaşımı benimsemiştir. Mandel’in ayırt edici özelliği, çağdaş kapitalizmin çelişkilerini besleyen yapısal mekanizmalarına yoğunlaştığı kadar, bürokrasinin bu yapı içindeki rolünü de

analizinin merkezine koymasdır. Bensaid, Mandel'in teorik çabasını řu şekilde formüle eder:

“Mandel'in teorik sorunsalını oluşturan çerçeve, 60'ların ortaya çıkardığı ve asıl olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme ilişkin gelişimin çerçevesidir. Gerçekleşen toplumsal alt üst oluşlar sadece güç dengelerini değil ama aynı zamanda ve derin biçimde toplumların, sınıfların, siyasi güçlerin sosyal yapılarını, kültürel ortamı ve bunun yanı sıra bilinçleri de etkiliyordu. Bu nedenle temel sorun gelecek yüzyıla ve gelecek kuşaklara uygun bir politik profil oluşturmak için mücadele etmektir”(2008:25).

Bu kuramsal çerçeve içinde Mandel'in ayırt edici özelliğı, 1974-1975 krizine dair geliştirdiğı eleştirel yaklaşımına, tarihsel materyalist temaların hakim olmasıdır. Mandel'in öne çıkan tutumu, sınıf çelişkisindeki sürekliliğı işaret etmesinde ve Marx'ın Kapital'inin merkezinde yer alan “sermayenin yasası” na bağılı kalan eleştirel analizinde belirginlik kazanır.

Jameson, Mandel'in sunduğı, politik ekonomiye sadık analiz çerçevesini, 60'ların temsil ettiğı genel dönüşümün seyrini kavramak açısından, politika ve felsefe ilişkisinde yaşanan değışimle ilişkilendirir. Periodizing 60s(2008) makalesinde öne çıkan yaklaşım, Mandel'in “bileşik alan teorisi”nin savaş sonrası dönemde, Marx'ın Grundrisse temelli, sermayenin malileşme eğilimi açıklaması ile ilişkilendirildiğı bir çerçeve sunar. Kapitalist üretim tarzının eşitsiz ve birleşik genişleme eğiliminin ayrıntılı bir analizini sunan Giovanni Arrighi'nin Uzun Yirminci Yüzyıl(2000)¹⁹ kitabı, Jameson'ın geç kapitalizm çözümlemesinde özellikle Moneterizm'in yeniden yükselişe geçmesinin nedenlerine ilişkin sorularında temel başvuru metni olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, Jameson'ın Lukacs'tan itibaren izlediğı sermayenin eşitsiz ve birleşik büyüme eğilimine ilişkin çözümlemeleri, Mandel'in Troçki'den mülhem “bileşik alan teorisi” nin de izlerini taşıyan bir çizgiye taşınmış ve Kültürel Dönemeç'in(2005a) “*Kültür Ve Mali Sermaye*” başlıklı bölümünde Arrighi'nin sermayenin yükseliş mantığına ilişkin modelini kendisi için hareket noktası yapmıştır. Arrighi'nin kitabı, 1970'lerin dünya ekonomik krizini merkeze alan bir inceleme olarak, kapitalist dünya ekonomisinin gelişimi ve bu gelişim içinde Amerikan sermaye sisteminin gelişimini incelemektedir. Arrighi, genel birikim içinde Amerikan sermaye birikimini başlıca üç krizin dönemseleştirilmesine temellendirir(2000:7). Uzun

¹⁹ Arrighi, G. (2000). Arrighi, bu kitabıyla Amerikan Sosyoloji Derneğı Dünya Sisteminin Siyasal Ekonomisi Bölümü 1995 yılı Bilimsel Araştırma Ödülü'nü almıştır ve son yılların en çok atıf yapılan eserleri arasındadır. Özellikle çağdaş devletlerarası sistemin kuruluşunun kökenlerini açıkladığı kapitalist üretim tarzının hegemonik modellerinin sermaye birikim sürecindeki birikim dairesi modelleri ile açıklanması, bu çalışmanın en özgün boyutudur. *Uzun Yirminci Yüzyıl-Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*, çev.Recep Boztumur, İmge Yayınları,Ankara.

Yirminci Yüzyıl, 1873-96, 1914-45 ve 1970 ve sonrasını kapsamaktadır. Arrighi'nin kitabın başlıca hedefi olarak belirlediği Uzun Yirminci Yüzyıl'ın analizi daha sonra değişikliğe uğramış ve “modern çağın birbirine bağımlı iki temel süreci: bir ulusal devletler sisteminin yaratılması ve dünya çapında bir kapitalist sistemin oluşumu” şeklinde yeniden formüle edilmiştir(2000:7). Bu formülasyon, Jameson'ın dönemselleştirmesinin temelini oluşturan ve teorisinin örgütleyici kavramı olarak üretim tarzı kavramının, artzamanlı ve eşzamanlı analiz çerçevesi için zengin imkanlar sunmuş görünmektedir.

Jameson, *Periodizing 60s*(2008)'de, 60'ları dönemselleştirirken iki düzeyde gerçekleşen kırılmaya işaret eder. Birinci düzey, 1967-68'in temsil ettiği felsefi-kültürel-politik alanda ortaya çıkan radikal etkilerdir. İkinci düzey ise özellikle Mandel'e dayanan 1973-74'ün işaret ettiği ekonomik durgunluğun yarattığı kırılmadır. Jameson açısından “bu iki kırılma momenti, geç kapitalizmin bugünkü seyrini anlamak açısından önemli içerimlere sahiptir” ve bu momentlerden hareketle “Marksist teori açısından hayatiyet kazanan iki önemli teorik sorunu formüle etmek” mümkündür:

“Birinci sorun, sınıf kategorisinin sosyo-politik yaşamda açıklayıcı gücünü kaybetmeye başlaması ve buna bağlı olarak Marksist teorinin daha geleneksel yönetimi olan teori ve pratik ilişkisinin krize girmiş görünmesidir. İkinci sorun ise Birleşik Cephe(Troçkist geleneğin sürdürüldüğü tartışmalar) teorisinin içerdiği problemlerdir” (2008:501).

Jameson' a göre: “ Bu iki teorik sorun, Marx'ın *Kapital*'de teorize ettiği klasik kapitalizmin sonuna ilişkin post Marksist iddiaları da içerecek şekilde, post endüstriyel toplum, tüketim toplumu, imaj toplumu vb. kavramlaştırmaların kapsadığı teorik alanın, “toplumsal değişime ilişkin yeni verileri değerlendirecek biçimde gündeme taşınmasını sağlayan sorunlardır”(2008:501). Jameson bu tarihsel momentlerin ortaya koyduğu iki önemli gelişime işaret eder. Bunlar, Üçüncü Dünya köylü hareketleri ve Birinci Dünya kitle kültürü üretimidir. Bu iki gelişme aynı zamanda, kitlesel direniş ve gündelik politik pratikler açısından tutarlı bir ilişkinin teorize edilmesine duyulan ihtiyacı açığa çıkarmıştır(2008:511).

Jameson'ın postmodernizm dönemselleştirmesinin, kapitalizmde kopuştan çok sürekliliğe vurgu yapan bir yaklaşımın sonucu olduğuna daha önce değindik. Jameson, Mandel'in geç kapitalizm tanımında belirlediği ayırt edici kriterleri benimser. Mandel'e göre geç

kapitalizm²⁰, kapitalist gelişmenin yeni bir çağını değil, emperyalist, tekelci-kapitalist çağın yeni bir aşamasını tanımlar(1978:9). Buna bağlı olarak, Mandel için, emperyalist çağın Lenin tarafından belirlenen özellikleri geç kapitalist aşama için de tamamen geçerlidir. Mandel, geç kapitalizm kavramında, özellikle, savaş sonrası kapitalist üretimin, Marx'ın Kapital'de ortaya koyduğu, sermayenin temel hareket yasaları çerçevesinde açıklanması gereğine vurgu yapar(1978:9).

Jameson açısından merkezi soru, Monetarizm'in neden yeniden gündeme gelerek, cazibe kazandığına ilişkin sorun etrafında şekillenmektedir:

“Neden Monetarizm? Neden parasal yatırım ve menkul kıymetler borsası, artık ortadan kalkma noktasında gibi görünen sanayi üretiminden daha fazla ilgi çekmektedir? Öncelikle üretim olmaksızın nasıl kar edebilirsiniz ki? Tüm bu aşırı spekülasyonlar nereden kaynaklanmaktadır? Yeni kent biçiminin (postmodern mimari dahil), bizatihi toprak değerleri(arsa kirası) dinamiğindeki başkalaşım ile herhangi bir ilişkisi var mıdır? Toprak spekülasyonu ve menkul kıymetler borsası, “ileri” sıfatının sadece teknolojiyle değil, fakat aynı zamanda ve muhtemeldir ki üretimle de belli bir ilişkisi olması gereken bir şey olduğu, ileri toplumlardaki başat sektörlerde neden öne çıkmaktadır?”(2005a:142-143).

Bütün bu sorular, Jameson'ın dolaşımın başatlık kazanmasının daha derin sebeplerine ilişkin sorgulamasını açığa vurmaktadır. Çalışmanın daha önceki bölümlerinde sıklıkla tekrar edilen “dolaşım” ve Pazar vurgusunun, ideolojik içerimlerinden söz ettik. Burada postmodern dönemin kültür ve mali sermaye ilişkine dair tespitlere yer verilecektir.

1967-68'in kültürel kırılması ile 1973-74'ün ekonomik krizinin bulunduğu bütünsel altüst oluşlar, 1980'lerde neo-muhafazakar saldırı ile birlikte düşünüldüğünde, yukarıda sıralanan sorunlar çerçevesinde, Marksist teorinin, sınıf ve yapıya ilişkin klasik tezlerinde yenilenme zorunlu olmuştur. Mandel 'in krizlerin aşılmasında teknolojik yenilenmenin rolüne ilişkin tespitlerini benimseyen Jameson, teknolojik devrimlerin toplumsal yaşamda yol açtığı değişimleri, özellikle küresel işbölümünün yeniden düzenlenmesi ve kapitalist üretim tarzında Birinci Dünya'da gerçekleşen iletişim ve sibernetik devriminin üretime yansımalarının ortaya çıkardığı, esneklik ve hizmet sektörünün gelişimi çerçevesinde değerlendirir.

Mandel asıl olarak sabit sermayenin yenilenme dinamiği ile teknolojik devrim arasındaki ilişkiyi çözümlemektedir. Dolayısıyla, Jameson açısından önemli düşünsel hat, teknolojik

²⁰ Mandel, E. (1978). Kavramın ayrıntılı bir analizi, *Late Capitalism içinde “Late Capitalism as a Whole”*, chapter (17); 523-562. Verso, London.

devrimlerin kapitalizmin döngüsel krizleri atlarmakta ve sermayenin yeni bir genişleme aşamasına girmesinde oynadığı rolün, geç kapitalizm koşullarında, postmodernin kültürel başatlığını sağlayan süreçlerle ilişkilidir.

Yeni sömürgecilik, Mandel'in Bileşik alan kavramının sunduğu çerçeve içinde, radikal bir biçimde yeni teknolojilerle karakterize edilmektedir. Mandel'in Üçüncü Dünya'nın Yeşil Devrim'i ile tarımda yaşanan mekanizasyona ve kırsalın imhasıyla yükselen kentleşme oranındaki artışa yaptığı vurgu, Jameson'a göre eski sömürgeciliğin tıkanıp noktasını göstermesi açısından önemlidir. Burada öne çıkan sorun, "eski sömürgeciliğin küresel piyasa kontrol mekanizmalarının hızla hükümsüzleşmesidir"(2008:512).

Mekanizasyon kavramının kilit önemi, Jameson'a göre, Mandel'in işaret ettiğı, tarihte ilk kez olarak endüstriyel kurumlaşmanın genelleştiğı ve evrenselleştiğı, geç kapitalizmin bütünsel yapısı içinden kavranabilir. Jameson'ın globalizasyonun bütünleştirici doğasının anlaşılması için belirdiğı beş düzey- teknolojik, politik, kültürel,ekonomik ve toplumsal- Mandel'in bileşik alan ve mekanizasyon süreçlerine yaptığı vurguyla uyumludur. Mekanizasyonun evrenselleşmesi, bir yandan rasyonalizasyon süreçlerini toplumsal ve ekonomik yaşamın yeniden organizasyonunda işlevsel kılarken, diğeryandan, emeğin ve emekçi sınıfın özelleşmesi ve coğrafi yeniden dağılımı çerçevesinde, iş'in değışen niteliğine, mali sermayenin imalat sektörünün yer değıştirmesinde oynadığı role, yeni sektörlerin oluşumuna ve kapitalisteştirme süreçlerinin yaygınlaşmasına işaret eden, anahtar kavram haline gelmiştir.

Jameson'ın, sermaye birikim mantığınca belirlenen geç kapitalizm koşullarında, üstyapının mekanizasyonunun yarattığı biçimin analizine yönelen ilgisi, aynı zamanda, Marksizmin yeni biçim araştırmaları için hareket noktası oluşturmaktadır. Biçimin (siyasalın) içeriğı(ekonomi), gerek uluslararası büyük güç gruplaşmaları ve gerekse ulusal-yerel ölçekte, söz konusu mekanizasyon süreçlerinin ortaya koyduğu gelişmelerin, toplumsal düzeyde yansımaları ile birlikte ve kültürün metalaşma olgusuyla yakından ilişkili olarak, postmodernin ideolojik yeniden üretimci mantığını ortaya koyar.

Bunun için Arrighi'nin sermayenin genişleme dinamiğini, onun siyasal sınırları ile ilişkilendiren tarihsel-döngüsel analizine başvurur. Kapitalizmin İtalya'dan başlayan ve günümüzde Amerikan gücünün gerilemesiyle öne çıkan Japonya gibi hegemonik kapitalist

biçimlerin yükselme-gerileme dinamiğini ve aynı zamanda her bir döngünün kendi iç evrelerine yönelik analizi çerçevesinde, geç kapitalizmin artzamalı ve eşzamanlı çözümlemesinde mali sermayenin işaret ettiği, “sermayenin mali genişleme” aşaması olarak nitelenen son-yeni aşamasının yapısal özelliklerine yoğunlaşmaktadır.

Mali sermaye momenti, sermayenin spekülative kar arayışı ile geri dönen mali kapitalizm olarak nitelenmektedir. Sermaye, spekülative eğilimlerini yeni Pazar arayışına yönlendirirken aynı zamanda kendisini yüzer-gezer hale getirerek, üretimsel coğrafyası ile bağlarını kopartır(2005a:148). Jameson bu aşamada paranın ikinci kez soyutlaşan yapısını ortaya koyar. Birinci soyutluk biçimi Marx’ın Kapital’de açıkladığı biçimdir. İkincisi ise “Sermaye uçuşu” kavramında belirginleşen içeriği ile sermayenin düşük maliyetli alanlara hareketi ile açıklanır. Buna yatırımbozumu(disinvestment) adı verilmektedir(2005a:148). Sermayenin zaman ve uzamı ortadan kaldıran bu yersiz yurtsuzlaşma hareketi, paranın dolaşım hızını belirleyen sibernetik devrim ve iletişim teknolojilerinin gelişimi ile ilişkilendirilmekte ve paranın takip edilemez hızının özellikle siyasal açıdan yarattığı ve yaratacağı sonuçlara açılmaktadır. Jameson’ın biçime ilişkin ilgisinin temelinde, bu türden siyasal sorunlara ek olarak, günlük yaşamda yeni ve temsil edilemeyen sorunların üretilme süreçleri vardır.

Temsil sorunu aynı zamanda mali sermayenin etkilerinin kültürel alandaki yansımaları ve ortaya çıkan sorunların ifade edilme biçimleri açısından merkezi bir temadır. Modernizm ve postmodernizm ayrımı bu noktada üretim paradigması çerçevesinde ortaya konmaktadır:

“(M)odernizm, sadık-hatta “gerçekçi biçimde”- Lenin’in emperyalist aşamasının artan soyutlama ve topraksızlaştırmasını/ülkesizleştirmesini yeniden üretti ve temsil etti. Bugün postmodernite denilen şey, (...), küresel toplumun mali sermaye momenti ile (...) sibernetik teknolojinin onunla birlikte getirdiği soyutlamalar” çerçevesinde anlaşılmalıdır(2005a:149).

Burada postmodernin soyutlamaları, üretim momentinin sona erdiği değil, genelleştirilmiş meta sistemi içinde görünmez kılındığı bir yeniden üretimci aşamayı ifade eder. Modernist temsil parodi ile, postmodern temsil sorunu ise pastişle açıklanır. Mali kapitalizmin küresel boyutta genişleme dinamiğinin yarattığı etkilerin haritası Jameson’a göre, “genişlemiş kültürel üretim” alanına uzanmak koşuluyla mümkündür(2005a:150).

Jameson ‘ın gerek Siyasal Bilinçdışı(2011a) gerekse Kapitali Sahnelemek(2013) kitaplarında ve *Globalizasyon ve Politik Strateji* ve *Felsefi bir Sorun Olarak Globalleşme* makalelerinde belirginleşen çözümleme tarzı, yorumlama düzeyi olarak toplumsal

sınıflardan ziyade, üretim tarzına yönelmesinin temelinin, Arrighi'nin çalışmasının sunduğu zeminden kaynaklandığını göstermektedir. Bu zemin para'nın yenilenen işlevi ile açıklanır. Para'nın yeni ve kapsayıcı rolü ve dolaşıma ilişkin önceliğin siyasal sonuçlarına ulaşabilmek ve yeni mücadele biçimleri düşünebilmek için, üretim tarzında gerçekleşen altyapının örgütlenme biçimleri, kültürel alanın da kapsandığı yeni bir forma ulaşır. Bu yaklaşımın ayırt edici niteliği, kültür analizi değil, kültürün malileşme olgusunun analizi olmasıdır. Jameson, para ve sermaye/değer teorisiyle Marx'ın klasik kapitalizm analizini edebiyat ve kültür eleştirisine taşımıştır. Estetik alan, dönemsel semptomların en iyi okunabildiği alandır Jameson'a göre. Ve her dönemin açığa çıkan semptomları, bir sonrası için içerilen potansiyele işaret eder.

Jameson, Marksist bir modernizm kuramı için kendi katkısını iki düzlemde formüle eder: birincisi, “şeyleşme dinamikleri çerçevesinde gerçekçilik ve modernizm diyalektiği”dir(2005a:154). İkinci katkı ise, “gerçekçilik ve postmodernizmle diyalektik olarak bağlı olan modern içindeki özgül bir süreç olarak “özerkleşme”dir”(2005a:154).

Şeyleşme analizinde, gerçekçilik ve modernizm diyalektiğini, Aydınlanma'nın gerçekçilik ve sekülerizm momentleri aracılığıyla yerinden ettiği, daha geleneksel formların şeyleştirilmesi suretiyle bir tür nicelikten niteliğe dönüş olarak yorumlayan Jameson, gerçekçiliği üreten seküler gücün, bu kez şeyleşme toplumsal alanı kapladıkça, gerçekçiliğin formlarının bizzat gerçekçiliğin kendisine dönmesine işaret eder. Bu geriye dönme, toplumsal alanı kaplayan şeyleştirmenin baskısıyla üretilen modernist formları açıklamaktadır. Daha önce (bu bölümün b şikkında) “şeyleşme” bahsinde, Conrad'a ilişkin olarak verdiğimiz örnek bu çerçevede anlaşılmalıdır. Bugün de postmodernizm benzer bir biçimde modernitenin sekülerleşme mantığı içinde, modernizmin kendisine karşıt bir şeyleşme sürecinin ürettiği formlarla, ve şeyleşmenin daha da yoğunlanmış biçimleriyle açıklanır(2005a:154). Jameson, modern içinde özgül bir formel süreç olarak adlandırdığı özerkleşme olgusunu, özellikle emekle ilişkili olarak ele alır ve Taylorizasyon süreçlerinin işbölümü-uzmanlaşma-verimlilik ilkeleri çerçevesinde modern üretimin örgütlenmesinde “kitlesele üretim yöntemi” olarak belirleyiciliğine yönelir.

Jameson'ın metalaşma vurgusu, şeyleşmenin kapitalizm koşullarında emeğin aldığı formu vurgulamasında ve değişim değerinin ve dolaşımın şimdi'de sabitlenmiş sistemik yapısına

dair ilgide açığa çıkan bir anlam taşır. Jameson, aşırı genelleştirilmiş bir şeyleşme mefhumunu, yeniden politik ekonominin alanına çeker.

Pastiş, postmodern parçalanmışlığın bir belirtisi ve nedenidir. Modern parodinin, parçalanma ve atomlaşma sürecine verdiği eleştirel tepki, postmodern pastişin mekansal düzenlemesi ve görsellikle geride bırakılır. Modernin, sekülerleşme ve rasyonalizasyonla uğradığı bütünlük kaybına ilişkin endişe, postmodernin iletişim ve medya dilinde, tüketilebilir fark ve yeninin görsellikle bulunduğu bir anlam-derinlik kaybına yol açar. Ancak postmodernin eğlence ve oyun dürtüsü ile buluşan şizofreni, endişenin yarattığı eleştiriyi de çözümlenecek denli genelleşmiş bir dilin hükmündedir. Kültürel kırılmayı tam olarak derinlik kaybının ortaya koyduğu parçalanma mefhumunda arayan Jameson, Arrighi'nin mali kapitalizme ilişkin tespitlerini, kültürel kırılmanın yaşandığı uzamla ilişkilendirmeyi önerir(2005a:156). Kentsel dünyanın yükselme dinamiği, aynı zamanda modernitenin hız ve zamansızlık boyutuyla birleştiğinde, Jameson açısından, paranın eşdeğerlik fonksiyonu ve pazarın değişim değeri mitini öne çıkaran iki soyutlama düzeyinin yenilenmiş görünimleri önem kazanır. Ancak parasal eşdeğerlik ve mübadele değerinin etkilerinde diyalektik bir değişim gerçekleştiğini ifade eden Jameson, Marx'ın ticareti karakterize eden formülü üzerinden bu değişimi açıklar. Marx'ın ticaret döngüsü şu şekildedir:

“ İşçi mübadelede M-P-P-M sürecinden geçer: Dolaşımda hareket noktası olarak metadan, kullanım değerinden yola çıkıldığında, sonuç olarak yine metaya varılması ve paranın sadece bir geçer akçe ve mübadele aracı işleviyle, sonuçta kaybolan bir dolayım olarak ortaya çıkması kaçınılmazdır; böylece elde edilen meta ise devrenin sonunda dolaysız bir ihtiyaç nesnesi olarak tüketilecektir” (1979:375). Öbür tarafta sermaye, P-M-M-P' yi yani karşıt yöndeki süreci temsil eder”(1979:375).

Birinci formüldeki, tüketimliği, kullanım değerce belirlenen fiziksel nesneler, Jameson için, “gerçekçi bir estetiğe yol açabilecek felsefi öz kategorisi içinde tanımlanabilir ve bir tür algısal ilgiyi de belirler”(2005a:157). Jameson tüccar sermayesinin paraya dönüştüğü ikinci formülle ilgilenmektedir. Çünkü dolaşımda, örgütleyici mantık meta değil, paradır. Paranın para üreten mantığı, sermaye üretim sürecinin özerkleşmesidir. Jameson, özerkleşmeyi, “Deleuze ve Guattari'nin Kapitalizm ve Şizofreni'de geliştirdikleri “topraksızlaştırma/ülkesizleştirme” kavramının, bizzat kapitalizmin” sermayenin sürekli bir biçimde yeniden yaratıldığı, “kendi kendini yaratması” şeklinde kavrar(2005a:158). Jameson, topraksızlaştırmayı, içeriğin form lehine bastırılması olarak kavrar ve bu türden bir içeriksizleştirme, kullanım değerinden soyutlanarak kendine göndergeli hale gelen metanın ve sermayenin yeni uzamını belirler. Sermayenin uçar niteliği, kendi kendini

değerlendiren yapısı ile modern dönemin konvansiyonel yapılarını da yıkar. Bu, mekanın dönüştürülmesi ile birlikte ilerleyen iş bölümünün, yeni dağılım dinamiğini ortaya koyan bir sürecin yansımasıdır. Jameson'ın topraksızlaşma /ülkesizleşme dinamiğini iki momentle açıkladığı görülür: “birincisi üretimin, düşük maliyetli olduğu için daha kazançlı üretim biçimlerine dönüşmesini mümkün kılan coğrafi yer değiştirmesi, ikincisi ise üretken olmayan, spekülative alanlara, yani mali sermayeye yönelişle üretimin terk edilmesidir”(2005a:159). Burada vurgulanması gereken husus, Jameson açısından kentsel alanda yoğunlaşan arsa spekülasyonlarının ortaya koyduğu, “gelecekte değerlenme” nin yaratılma biçimleridir. Kapitali Sahnelemek(2013) kitabında, kapitalizmin yapısal işsizlik üretme aşamasını, geleceğin proletaryasını oluşturmak için şimdide bir mülksüzleştirme hareketi olarak açıklaması bu şekilde kavranmalıdır. Spekülative kazancın kaynağı, hak edilmemiş ancak yaratılmış bir üretimsiz gelirden doğmasıdır. Gelecekte değerlenme için şimdiden el koyma mantığı, Jameson'ın Arrighi'den alıntıladığı sermayenin tarihsel gelişimindeki üç momentin döngüsellliği ile açıklanır:

“Arrighi aslında üç evre öne sürmektedir-ilki, yeni bir bölgede sermaye yatırım araştırması için yapılan aşılama; ardından, bu bölgenin sanayi ve imalat bakımından üretken gelişimi; ve son olarak , ağır sanayideki sermayenin, mali spekülasyonla yeniden üretimini ve çoğaltımını gerçekleştirebilmek için bölgesizleşmesi- daha sonra bu aynı sermaye yeni bir bölgeye yönelir ve döngü yeniden başlar”(2005a:175).

Üretimci yatırımlardan, spekülative kazanca doğru bu yöneliş, mali sermayenin hareketine uygun bir biçimde globalleşir. Jameson burada mekansal bir globalizasyondan ziyade, sermayenin ağ bağlantılarının globalleşmesinden söz edilmesi gerektiğini vurgular. Çünkü aslında malileştiği ölçüde hareket yeteneği de artan sermayenin üretimi, kendi içine dönük bir yeniden üretim sürecidir. Mekansal ve somut bir karşılığı yoktur. Bu konuya, son bölümde Bilişsel Haritalandırma bahsinde kartografi ve Bilişsel haritalama ayrımında değinilecektir.

Jameson'ın, Daniel Bell'in başını çektiği sanayinin sonu söyleminin meşrulaştırmını, hizmet sektörü ve iletişim teknolojilerinin gelişimine bağlayan düşüncelere karşı sunduğu argüman şu şekilde formüle edilir: “Su gücünün yerini gazın ve daha sonra elektiriğin alması, günlük yaşamın yapısında olduğu kadar kapitalizmin uzamsal dinamikleri içinde de, emek sürecinin yapısı ve toplumsal dokunun fiili kuruluşunda çok önemli mutasyonları içermiş, fakat sistem kapitalist kalmıştır” (2005a:177).

Jameson, sibernetik ve iletişimin her şeyi açıklayacak denli başat hale getirildiği bu türden teknolojik vurguların, toplumsalı dışladığı ölçüde ideolojik olan içerimlerini, Marx'ın, sermayenin malileşme eğilimini öngören saptamaları ile karşılar ve postmodern kent ve arsa spekülasyonu ile örneklediği malileşme sürecinin fiili oluşturmaları olarak sınıfsal yapılara yönelir. Burada bir kez daha, birbirine tercüme edilebilir iki düzey, üretim tarzı ve sınıf çelişkisi, tek bir tarihsel sürecin yapısal karakteristiği olarak öne çıkarılmaktadır. Arsa spekülasyonu ve mali sermayenin daha ileri bir düzeyde sorgulanması, Jameson'ı Harvey'in "kurgusal sermaye" kavramına ulaştırır. Kurgusal sermaye "herhangi bir meta işlemiyle desteklenmeyen bir para sermaye akışı" olarak tanımlanır ve gelecekteki bir değer beklentisine yönelmiş bir sermaye talebidir (2005a:190). Jameson, bu nokta da çalışması açısından oldukça belirleyici bir sonuca ulaşır:

"Zaman ve gerekli bir gelir ve sermaye birikimi beklentisinin bir uzamı olarak gelecekle yeni bir ilişki-ya da, tercih ederseniz, bizatihi zamanın gelecekteki bir tür pazara yönelik olarak yapısal anlamda yeniden düzenlenmesi-bu şimdi, toprak spekülasyonu aracılığıyla mali sermayeden estetiğe ve kültürel üretime ya da diğer bir deyişle, mimariye yol açan zincirdeki nihai hattır"(2005a:190).

Geleceğin sömürgeleştirilmesi, Jameson için kapitalizmin içsel bir eğilimidir. Mali sermayeye dönüşün mantığı da burada aranmalıdır. Arrighi'nin "mali genişleme aşamasının daima bir sonbahar göstergesi olduğu yönündeki Braudel yorumundan"(2005a:148) hareketle, Jameson'ın ideoloji ve Ütopya diyalektiğinde inşa ettiği tamamlayıcı diyalektiğinin kültürel politik bir stratejiyi açığa vurduğu Bilişsel Haritalandırma kavramı son bölümde ele alınacaktır. Kapitalizmin yıkarak yarattığı zenginliği küresel sınırlarına vardırıldığında, kendi içine çökmesi kaçınılmazdır. Bu durumda yıkım her iki sınıfın da yıkımı olacaktır. Jameson'ın, sosyalizmin kendiliğinden bir sürecin sonunda gerçekleşecek bir tasarım olmayıp, yaşamın yeniden örgütlenmesi ile mümkün bir proje olarak, eşzamanlı mikro politikaların, artzamanlı sınıf deneyimine eklenmesi gereğini sürekli bir biçimde vurguladığı, olumlu tamamlayıcı diyalektiği, bunun "Nasıl?" olacağına ilişkin yöntemsel soruyu, Brecht'in kültürel pedagojisi ve yöntemi çerçevesinde ve pratik bir stratejinin önkoşulu olarak, politik kültürel stratejisi çerçevesinde yanıtlar. Sonraki bölüm bu konuya ayrılmıştır.

4. BÖLÜM

GENEL ÇIKARIM: POLİTİK BİR KÜLTÜR İÇİN KÜLTÜREL POLİTİK BİR STRATEJİ OLANAĞI

4.1. Giriş

İlk üç bölümde ele aldığımız konular, Jameson’da tamamlayıcı bir diyalektik eleştirinin hareket noktasını oluşturan “bütünleştirme” eğilimince belirlenen konulardır. Üçüncü bölüm başlığını oluşturan üretim tarzı kavramı, Jameson eleştirisinin örgütleyici kavramı olarak, diyalektiğin içkin ve aşkın eleştirel formlarını birlikte içermektedir. Jameson’ın, geç 1950’ler ve 60’ların temsil ettiği kültürel kopuşa dair ilgisinin temelinde, öznenin yeniden inşa edilmesinin koşullarını araştırmak vardır. Geç kapitalizmin belirleyici karakteristiği olarak, dünya pazarının gerçekleşmesine yönelik globalizasyon süreçleri ve sermayenin mali ve spekülâtif sermaye formunda genişleme eğilimince belirlenen nesnel koşulların, özneli belirleme biçimlerinin ortaya çıkarılması, Jameson’ın meta-üst-yorum girişiminin temel izleğidir. Nesnellik, kapitalizmin düzenleyici mekanizmalarının, toplumu bir bütünlük olarak sürekli bir biçimde yeniden örgütlediği biçimsel ya da üstyapısal formlar aracılığıyla kavranabilir ve bu nedenle Jameson’ın asli çabası, söz konusu üstyapısal formların içeğinin ortaya çıkarılarak, gizemsizleştirilmesidir. Üretim Tarzı kavramının, gerek eşzamanlı gerek artzamanlı tarihsel-nesnel koşullarda işlevsellik kazanan bir soyutlama düzeyi olarak analizin merkezi kavramı haline gelmesindeki yöntemsel tercih buradan kaynaklanmaktadır.

Jameson’ın, Marksist eleştiriyi, tüm eleştirinin nihai ufku olarak nitelendirmesinin ve tüm eleştirinin de nihai olarak politik olduğunu savunmasının temelinde “şimdinin ontolojisi” olarak nitelendirdiği mevcut bilişsel harita vardır. Şimdinin ontolojisi olarak nitelenen bu bilişsel harita, görünümeler dünyasının adıdır. Bu görünüm Jameson için dünya pazarının gerçekleşme koşullarında geç kapitalizmde “özneelliğin” dışarıdan dayatıldığı bir süreçtir. Ancak postmodernizm, özellikle kültürel alanda bu bütünlüklü işleyişin ideolojik bir biçimde gizemleştirildiği, parçalanmış bir yapı sunar. Jameson’a göre birey, en çok öne çıkartıldığı koşullarda imha edilmiştir. Özneellik ve bireyin bütünlüğünün olanaksız kılındığı koşullarda Jameson, kolektif eylemin ve gündelik deneyimin yapısına yönelir ve estetik alanın semptomlarının şimdiye ilişkin olarak içerdiği “gerçeklik” katmanlarının ayrıştırılmasına yoğunlaşır. Kültürel üretim Jameson’ın semptomal okumasında işlevsel bir

vazife görmektedir. Analiz çerçevesini, felsefeden, teoriye ve ekonomi politiğin eleştirisinden, tüm bir kültürel alanın ürünlerine dek genişletmesinin temelinde, Jameson'ın olağanüstü genişlikteki teorik ilgisinin yöneldiği bir tek soru vardır: “Tarih nasıl işliyor?” ve buna balı olarak “Kolektif özneyi nasıl inşa edebiliriz?”

Çalışmanın ilk üç bölümü bu soruların oluşturulmasındaki temel problematiği ortaya koymaya çalışmıştır. Buna göre, kendisi son derece bütünleştirici bir eğilimle global ölçeğe genişleyen sermayenin mutlak mantığı, iki kutuplu nesnel dünya görünümünün asıl sorumlusudur. İkili karşıtlıklar klasik politik iktisadın kavramlaştırmasının bir sonucudur. Jameson'ın hedefi, ikiliklerin aşılması gereği ve böylesi bir diyalektik aşmanın koşulu ve ilk hareket noktası olarak tüm bu ikilikler düzleminin ideolojik işlevlerinin ortaya konmasıdır. Jameson terminolojisinde bunun ideoloji ve Ütopya diyalektiği olarak adlandırıldığını da çalışmanın önceki bölümlerinde çeşitli vesilelerle andık.

Bütünlüğün bir süreç olarak kavranması gereğini vurgulayan Jameson, bugünün mevcut bilişsel haritasını okumanın koşulu olarak, Marx'ın değer teorisinin ve globalizasyon süreçlerinin rekabetçi mantığının, politik olarak öne çıkarılan kültür alanıyla eklemlenmesi yönünde bir analiz çerçevesi önermektedir. Jameson için bu süreçlerin eklemlenme hattı “Bütünlük ve Şeyleşme” ilişkisine belirlenen bir teorik eksen oluşturmaktır. Jameson, şeyleştirme dinamiklerini, yine Marx'ın Grundrisse'de ortaya koyduğu sermayenin mutlak mantığı ve Kapital'de kendisine başlangıç noktası yaptığı Meta analizi çerçevesinde ve şeyleşme teorisini Metalaşma kavramının içerdiği ekonomik-politik düzeyi koruyarak incelemektedir.

Jameson'ın kolektif eylemin yapısını ve deneyimlerini geç kapitalist nesnelliğin örgütleyici mantığının ortaya çıkardığı “biçim” çerçevesinde düşünme nedeni, zorunluluğun alanından özgürlüğün alanına geçişin koşullarını araştırmak ve geçişin taşıyıcısı olarak kolektif öznenin birey ve cemaat dışında üçüncü bir birlik kategorisinde kurulmasının “biçimleri”ni aramaktır. Sınıf kategorisi bu anlamda çoğul özne ve aidiyet kategorilerinin eklemleneceği nihai form olarak düşünülür ve sınıf(proletarya), sınıflı toplumun ortadan kaldırılmasında temel belirleyici güç olarak yeniden kazanılır.

O halde “yeni bir öznelliğin biçimi ne olmalıdır?” ve “bu biçim nasıl inşa edilebilir?” sorularının yönlendirdiği diyalektik çalışmanın kendisi, bütünlüğün haritasına ulaşmamızı

sağlayacak türden bir “bilişsel haritalandırmayı” nasıl oluşturabileceğimiz şeklindeki soru tarafından oluşturulan “bütünleştirici diyalektik”tir. Bilişsel haritalandırma olarak adlandırılan bu yöntemsel çaba, epistemolojik olmaktan çok, politik ve tarihsel bir yorumlama ve eleştiri girişimidir ve Jameson buna meta-üst-yorum demektedir.

Çalışmanın bu bölümü, Jameson’ın, kavrama en son varmak şeklinde formüle ettiği diyalektik eleştirinin iddialarına sadık kalarak, Jameson’ın tüm bir teorik-eleştirel külliyyatının oluşturduğu bütünlüğü, “bir sınıf bilincinin ön koşulu olarak sınıfın kendisi için görünürlüğünün olması” gereğine işaret eden ve bu görünürlüğün aynı zamanda sınıfın ufkunu oluşturacağı doğrultusundaki politik düsturu temel alan kültürel politik stratejisinin açıklanmasına ayrılmıştır(1992:37).

4.2. Jameson’da Bilişsel Haritalama

Class and Allegory in Contemporary Mass Culture(1992)’de, liberalizmin ideolojik cephaneliğinin iki inatçı iddiasını tartışan Jameson, bu iki ideolojik silahın farklı kılıklarda da olsa, temelde anti komünizm ve anti Marksist tezlerin yaygınlaşmasına hizmet ettiğine dikkat çekmektedir. Birincisi, sınıfın sonuna veya ortadan kalktığına ilişkin iddiadır ki farklı formlarda sürekli yenilenir. Emperyalist söylemin post endüstriyel toplum tanımlarında sıklıkla ima edilen budur. Orta sınıfa ilişkin yeni teorilere kaynaklık eden bu görüş, klasik burjuvazi ve proletarya ayırımına göre özellikle Avrupa’da bir işçi aristokrasisinin oluşumuna ve şişkinleşen orta sınıfla birlikte burjuvazinin, proletaryanın aleyhine ve proletaryayı soğuracak denli genişlemesine yapılan vurguda açığa çıkan “orta sınıf” söylemidir(1992:35). Liberalizmin ideolojik cephaneleğindeki ikinci inatçı söylem, Jameson’a göre Amerikanlaşma’ya ilişkindir. Tüketim odaklı bu söylem, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmeleri kavramamız için hareket noktası olabilecek niteliktedir. Çünkü Amerikanlaşma olgusu sadece daha eski Avrupa toplumları için değil, Üçüncü Dünya için de geçerlidir. Bu durum, tekelci kapitalizmden çok daha saf bir tüketim aşamasına geçişin global ölçekte ilk kez yaşandığı kendi dönemimizde, tekelci kapitalizm için geçerli olabilecek Marksist ekonominin geçerliliğini yitirdiği yönündeki görüşlerin de güçlenmesine yol açar(1992:35). Bu ikinci görüş globalizasyon süreçlerinin toplumsal homojenleşmeye yol açtığını ve bunun da sınıf ayrımlarını ortadan kaldırdığı yönündeki iddiaya dayanır. Buna göre: İşçilerin burjuvalaşması ya da burjuva ve işçi her iki kutbun da tüketici olarak nitelendiği gri bir alanda buluşması söz konusudur(1992:36).

Jameson bu iki ideolojik tezin çok farklı biçimlerde olsa da en temelde dile getirdiği şeyin artık hizmet ekonomisinin her yeri kapladığı bir çağda, üretimin ve üretimde istihdam edilen işçilerin giderek oranlarının düştüğü ve post endüstriyel bir dönemde sınıf ayrımlarının geçersizleştiğine ilişkin gerçekte Marksimin sonunu ilan eden işlevini kendi Bilişsel Haritalandırma girişiminin hareket noktası yapar. Özellikle 1960'ların radikal özgürlük ve adalet taleplerini dile getiren cinsiyet ve ırk eşitliği savunucusu grupların, farklılaşma taleplerinin kapitalist ideoloji içinde zaten kayıtlı olduğuna dikkat çeken Jameson, cinsiyet, ırk ve din eşitliğinin Aydınlanma tarafından tanımlandığını ve sadece kapitalizmin sosyalist eleştirisi için değil, burjuva devriminin eski rejime karşı savaşımının da itici gücü olduğunu hatırlatır. Dolayısıyla adalet ve özgürlük taleplerini dile getirirken farklılık ve özdeşlik vurgusunu temel alan gruplar, aslında kapitalizmin çok işine gelen bir farklılaşma, fragmentasyon sürecini yeniden üretmek konusunda dikkatli olmalıdır. Toplumsal adaletle ilişkili radikal taleplerini belirleyen, özne ya da yurttaş konumunun, tüketici kimliğine dönüştürülerek, herkesin herkesle değiştirilebilir hale geldiği niceliksel bir ayrıma işaret etmesi sivil haklar ve feminist hareketin toplumsal dönüşüm taleplerinin tam da sistemle uyumlu bir nitelik kazanmasına yol açmıştır. Marksist konum açısından Aydınlanma değerlerine sahip çıkılsa dahi, toplumsal değişimin materyalist teorisi için toplumsal değişimi hedefleyen mücadelelerin ekonomik gerçeklikle ilişki kurmayan bu türden ideallerle yapısal bir dönüşüm gerçekleştirmeleri imkansızdır.

Jameson'ın postmoderni modernitenin tekerrürü olarak yorumlamasının temelinde modernizmin üstyapısal biçimi olduğu, tekelci kapitalizm aşamasının karakteristiği olan sermayenin merkezileşmesi ve gücün sermaye merkezinde yoğunlaşması olgusu vardır. Ve buna bağlı olarak siyaset teorisine ve 18. Yüzyıl politik iktisat metinlerine dönüş, anayasal yurttaşlık tartışmaları ve etik'in dönüşü, Jameson açısından 18. Yüzyıl'a göre çok daha saf ve küresel bir Pazar ortamında neoliberal ideolojinin yeni mistifikasyon hamlesidir. Bu nedenle Bilişsel Haritalandırmanın asıl ilgisi sermayenin mutlak mantığındaki süreklilik ve genişlemeye bağlı olarak sınıfın varlığını ve görünürlüğünü, bu mistifikasyonun yabancılaştırılması suretiyle açığa çıkarmaktır.

Jameson, aynı makalenin sonuç bölümünde, Bilişsel Haritalandırmanın, daha eski ulusal dil ve kültürlerin tahribatı ile, çağdaş kapitalizmin ekonomik altyapısının dünya çapındaki ulusötesi organizasyon olanakları arasında radikal bir uyumsuzluğu öngerektirdiğini vurgular(1992:54). Bu çelişkinin sonuçları, estetik olarak ifadesinin, Lukascı anlamda, bir

bütün olarak toplumsal yaşamın gerçeği ile eklemlenmesinin giderek daha olanaksız hale geldiği bir durum yaratır. Toplumsal gerçeği deneyimleme biçimlerimizle sanat eserinin ifade ettiği gerçeklik arasında giderek kopan ilişki, kendimizi içinde konumlandıramadığımız, kitlesel ve birey-ötesi realiteye kişisel deneyimlerimizi eklemlendirmemizi imkansız hale getirmektedir(1992:54).

Öznel ve nesnel tarihin diyalektik ilişkisi dönemsel açıdan ele alındığında, öznelin öne çıkma momentleri ile nesnelin özneli belirleme momentleri kapitalizmin dönemsel özelliklerini de açığa vurma gücüne sahiptir. Ayrıca her iki kutbun kapitalizm koşullarında varlığını sürdürme biçimleri Jameson’ın soyo-politik ve ekonomik analizini somuta taşıyan boyutu içermektedir. Önceki bölümde, modernizmin kapitalizmin ikinci aşamasının semptomlarının okunabileceği estetik bir form olarak, postmodernin başat özelliklerinin ilk belirişleri olduğuna değindik. Harvey, Jameson’ın çözümlemesinde Modernist estetiğin “özgül bir türü olarak dışavurumculuğun, resmi sistem ideolojisince özümseven depolitizasyon işlevi”nin, “tekellerin iktidarı ve kültürel emperyalizm bağlantısı içerisinde kullanılmasının” özellikle önemli olduğunun altını çizmektedir(Harvey,2010:52). Modernizmin kitleselliğin üretimi ile kendi arasına koyduğu eleştirel mesafenin yarattığı devrimci atılım, 1930’ların sonunda giderek içe kapanan bir elitizmle sonuçlanmıştır. Ancak Jameson açısından yine de modernist tavrın yeniden kazanılması gereken boyutu, yüce ve popüler kültür arasındaki ayrımı yaratan kapalı dil ve sembol sistemi olmaktan ziyade, modernizmin kendi üzerine düşünen eleştirel mesafe ve olumsuzla ilişkin işlevidir.

Harvey, “1960’ların karşı kültür hareketleri ve modernizm karşıtı akımlarının” asıl olarak “kurumsallaşmış iktidar, yekpare tekeller”, devletin, politik partilerin ve sendikaların kurumsallaşma biçimlerinde etkin olan rasyonalizasyon ve bürokratikleşme süreçlerine karşı gelişen tepkileri ile postmoderni hazırladığı iddiasıyla Jameson’a katılmaktadır(2010:53). Jameson, modernizm-Aydınlanma ve rasyonalite karşısından oluşan yeni-sol eleştirinin, karşı kültürel ve anti-otoriter eğilimlerinin giderek yükselen “kendini gerçekleştirme” ve benlik tartışmaları çevresinde gelişen dnamisini, modernitenin imha ettiği özneelliğe ilişkin tepkisel çıkışlar olarak nitelendirir. Bu nedenle özneelliğe ilişkin sorun, moderniteden ayrı düşünülemez. Jameson açısından modernizm de, şeyleştirme kadar, geç kapitalist dönemin içsel gerilimlerini ve dönemsel olarak formun içerdiği çelişkileri barındıran aynı sürecin görünimleri ya da parçalarıdır. Bu nedenle modernizm ve şeyleşme , bir form olarak postmodern günlük yaşamın ve politik –ekonomik sürecin birliği temelinde

değerlendirilmesi gereken, öznel ve nesnelin tarihsel durumuna ilişkin sorunsalın parçalarıdır aynı zamanda.

Biricik Modernite kitabı bu sorunun net bir formülasyonuna dayanmaktadır; “Kapitalist globalleşmenin, sistemin bu üçüncü ya da geç çağında tasarladığı standartlaşma, evrensel bir Pazar düzeni tarafından sömürgeleştirilen gelecekteki bir dünyada kültürel çeşitlilik olacağına yönelik bütün ümitler hakkında kaydadeğer şüpheler doğurur” (2004:18). *Biricik Modernite* öznelliğe, bilince ve temsile dair sorunu, nesnelin, yani modernitenin koşullarında sorgulayan bir ideolojik çözümleme çabasıdır. Jameson burada asıl olarak öznellik açısından “hiçbir modernitenin kabul edilemez olduğu” tezini ileri sürmektedir (2004:53).

Jameson’ın öznenliğin inşasına ilişkin politik projesinin başlangıç noktasında Sartre vardır. Homer’a göre, Sartre’in varoluşçu Marksizmi, Jameson’ın daha geç eleştirel projesini belirleyen Marksizm’le buluşma biçimini etkilemekle kalmaz, ayrıca semptomatik biçimde Jameson’ın politik gelişiminde izleri vardır: “Yeni solun tüketici kapitalizmin avantajlı yaratıcı unsurlarını kendine mal eden yeni bir –açık- politika önerisinin etkisidir bu (2004: xxi). Bu açık politika arayışı ve önerisi onu, Adorno’ya bağladığı kadar Brecht ve Bloch’a da bağlayan çoklu bir denklem yaratmaktadır.

Sartre’in radikal entelektüel olarak Jameson açısından önemi, 1950’lerle 60’ların Soğuk Savaş’ın hakim atmosferi ve diğer yandan Batı’lı sosyalist hareket için genel bir gerileme ve yenilgi olarak yaşanan ve reel sosyalizmin artık keskin bir bürokratik tarza büründüğü Sovyetler’le, Çin’in tabandan yükselen kültürel devriminin oluşturduğu alternatifin eş zamanlı gerilimi içinde düşünülmelidir. Jameson bu dönemin kültürel karakteristiğini anlamının yolu olarak, özneye ve özneye ortaya çıkan farklılaşmaya eğilmekten yanadır. Yeni sol hareket ve onun esnek doğası, dönemin radikal kültüralist eğilimlerini belirleyen tarihsel çerçeveyi de sunmaktadır. Bu genelleşen politik radikalizm dönemi ve özellikle, Kuzey Amerika Yeni Sol’unun 1950-1960 lardaki görünümü, Jameson ‘ın Marks ve Marks’ın politik stratejisini okumada ortaya çıkan etkisi açısından önemli bulunmaktadır (Homer,2004:1).

Jameson’ın özellikle 1960’lı yılların temsil ettiği dönüşümleri yorumladığı “Periodizing1960’s” makalesinde de analizinin merkezine koyduğu bileşik alan teorisi,

Ernest Mandel'in nesnel tarih ve Sartre'in öznelliğe ilişkin teorik saptamaları ile bulunduğu noktayı anlamamızı sağlayacaktır. Bu nokta aynı zamanda, nesnel dünyanın aşırı öznelcilik vurgusunun ne denli mistifikasyon içerdiğinin ve bunun bir göstergesi olarak modernizm ve modernite geriliminin ve modernizmin Sartre gibi isimlerle ulaştığı sınırın, modernite koşullarında nesnelliğin özneyi olanaksız kılan baskınlığının da işareti olarak okunmaktadır. Jameson, bütünlüğün algılanmadığı durumda içsel olanı da yorumlamanın olanaksızlığına işaret ettiği her yerde dikkatimizi, bütünün ve tikelin birliğine yöneltmektedir. Tarihin bu ikiz hareketini şu tespitinde okumak mümkündür:

“Bugün geç kapitalizmin kendi kendisini hem kendi küresel dinamiklerine göre hem de içsel etkilerine göre tanımladığı, hiç olmadığı kadar ortadadır: Aslında birincisinin ikincisine bir dönüş dayattığı görülür; tıpkı ‘İçsel Üçüncü Dünya’nın ve içsel bir sömürgeleştirme sürecinin bizatihi Birinci Dünya’yı azar azar tüketmesinden söz ettiği’ zamanki gibi” (2005b:54).

Sartre, *Yöntem Araştırmaları* (1988)’nda, yapısal ve tarihsel bir insanbilimin kurulabilmesi için gerekli araçlara sahip olunup olunmadığına ilişkin somut bir soru yöneltmektedir. Bu soru Jameson’ın da teorik yönelişinin dip akıntısını oluşturan “Yöntem” e dair bir sorudur ve Sartre’in bu sorunun yanıtının bir tek Marksist felsefe içinde bulunabileceğine ilişkin saptaması Jameson için teorinin ufkunu belirleyen hareketin de pusulası niteliğindedir. Sartre’in; “Marksizmi zamanımızın aşılmaz tek felsefesi olarak görüyorum, çünkü ben varoluşçuluğu ve onun kavrayıcı yöntemini, kapalı bir alan olarak, Marksizmi aynı anda hem oluşturan hem de yadsıyan bir alan olarak alıyorum” cümlesi bir başka yerde, “Tarih akledilebilir mi?” şeklinde formüle edilen sorunsalı ortaya koymaktadır. Tarihin nesnel boyutu ile öznel boyutun diyalektik kavranışına ilişkin sorun bir kez daha karşımıza çıkmaktadır(Sartre,1988:14). Bu nosyon aynı zamanda Felsefe’nin geri çekilişi ile ortaya çıkan “Kuram” ın sınırlılıklarına ilişkin olarak da tartışmanın odağını oluşturan nosyondur. Felsefenin geri çekilişinin asıl anlamı, öznenin parçalanmışlığı ve topografik haritalandırma yetisinin ortadan kalkmasıyla öne çıkarılan “anlamsızlık” vurgusu ve bütüne dair perspektif yitimidir aynı zamanda. Dolayısıyla günümüz koşullarında öznenin yitirdiği tarihsel yön, Jameson’ın “Bilişsel Haritalar” oluşturma çabasının da merkezini işgal etmektedir.

Yeni bir biçim yaratmak ve bu biçimi yaratma potansiyeli açısından Marksizmin güncellenmesine ilişkin teorik kaygı, 1960’lar kırılmasında ortaya çıkan yenisol’un nasıl bir öznel potansiyeli barındırdığına yönelik soruyla başlar. Öznenin yeniden örgütlenmesi için çözüm bir başka nesnel belirleyici olarak devletin reforme edilmesi değildir ve bu nedenle sosyal demokrasiyi çözüm olarak görmemektedir. Aynı şekilde “zayıf çoğulluk” olarak

nitelendirdiği radikal demokrasiyi de bir alternatif olarak görmez. Bir başka biçim ve alternatife giden yolun Bilişsel Haritasını oluşturma çabası, Jameson’ın tüm kariyerinin odağını oluşturmaktadır.

Postmodernizm analizinin geliştiği politik ruhu “Günümüzde herhangi bir köktenci kültür politikasının en etkili biçimleri üzerinde daha kapsamlı bir biçimde düşünebilmek üzere yeni bir sistematik kültürel norm, ve bu normun yeniden üretimi ile ilgili bir kavramın yansıtılabilmesi” şeklinde formüle eden Jameson, politik hedefin kültürel normunun üretiminde Bilişsel Haritalandırmayı bir yöntem olarak benimser. Bilişsel Haritalandırma işlemi, üretim tarzı soyutlamasının, postmodernizmin kültürü metalaştırdığı ve derinlik kaybının uzamsal yayılmaya yol açtığı bir ortamda, gündelik yaşamın dolaysız bilgisini ve görünümünün dolaysızlığını aşma çabasıdır. Jameson entelektüel ve kültürel yaşamda sürekli devrim olarak nitelendirdiği, yabancılaştırıcı soyutlamalara dayalı bilgi biçiminin gerekliliğini şu şekilde ifade eder:

“Entelektüel yaşamda ve kültürde sürekli devrim, benim geleneğimin kavramsal şeyleştirme adını verdiği sürece karşı önlemlerin sürekli bir biçimde yeniden üretilmesinin bir yanda olanaksızlığı, diğer yanda ise gerekliliği anlamına gelmektedir”(1994:501).

Bütünleştirmenin uzamsal boyutuna dikkat çeken Jameson, kendi Bilişsel Haritalandırma girişiminde bir bütünlük olarak üretim tarzı soyutlamasını tercih etme nedenini, dönemselleştirme suretiyle, tarihsel anlatının eşzamanlı ve artzamanlı bir sistem olarak kapitalizm üzerine düşünebilmenin olanağını sunmasıyla açıklar(1994:504). Üretim tarzı kavramı aracılığıyla “bütünlük”, tarihsel ve toplumsal koşulların daha geniş tarih içinde eklemlendirilmesini ve formüle edilmesini sağlamaktadır.

Jameson’ın postmodern “kuramsal söylem” kavramsallaştırması ile söylemsel mücadele alanında beliren postmodern bilişsel haritalandırma, postmoderne dair ilk düzey kavramsal zemini oluşturur. Buna göre, göstergenin herhangi bir gösterilen ve gösteren ilişkisine tekabül etmediği bir temsil edilemezliğe gönderme yapan medya dilinin parçalanmış yapısı, postmodern kuramsal söylemi, “dil, iletişim ve medya üzerine şu ya da bu felsefi düşünce olarak kabul ettirmektedir”(1994:519). İkinci tanımlayıcı düzlem Jameson’a göre çok daha faydalı bir analiz zemini sunar:

“Postmodernizmin daha eski emek formları ve onun geleneksel örgütsel kurumları ve kavramları da dahil olmak üzere, ekonomi ile ilgili daha eski formların, global bir düzlemde yeniden yapılandırıldıkları kapitalizmin iki aşaması arasında bir geçiş dönemi olmanın ötesinde bir

anlamı olmayacaktır. Sarsıntılarla birlikte ortaya çıkan bu yükseliş içinde (henüz düşleyemediğimiz biçimlerde) yeni bir enternasyonal proletaryanın yeniden ortaya çıkacağını tahmin için bir kahin olmaya gerek yok: Bununla birlikte, bu iki dalga arasında boşlukta kalan bizleriz, ve bizim daha ne kadar orada kalacağımızı da hiç kimse bilemez”(1994:520).

Bu alıntı Bilişsel Haritalandırma ve bütünlük kavramlarının Jameson’ın ekonomi ve siyasetin bütünlüğüne dair tespitlerinin can damarını oluşturmaktadır. Jameson burada özellikle *Periodizing 60s* ve *Postmodernizm* kitabında birbirleriyle ilişkisiz gibi görünen iki tarihsel sonucun birbiriyle özdeşliğini ortaya koymaktadır. Bunlar postmodernizmin global türde bir bilişsel haritalandırma olduğu yönündeki sonuç ve diğeri de global düzlemde gerçekleşen “proleterleştirme” süreçleridir.

Daha önce de altını çizdiğimiz gibi Jameson Bilişsel Haritalandırma’yı sınıfın görünürlüğü ve kendinin bilincinde oluş koşuluyla ilgili olarak kullanmaktadır. Buna göre: Bilişsel Haritalandırma, gerçekte “sınıf bilinci” için bir kod sözcükten öte bir şey değildir”(1994:520). Jameson’ın ifadesiyle bu iki çalışmada yer verilen kavram, “yeni ve bugüne dek düşünmemiş türde bir sınıf bilincine duyulan gereksinimi, postmodernin yeni uzamsallık boyutu ile birlikte düşünmeye” dayanmaktadır(1994:520).

Bilişsel Haritalandırma, modernizmin yabancılaşma-anomi-kaygı gibi deneyimlerin kaybolduğu bir tarihsel dönemde, öznenin fragmanlaşması ve şizofreni ile zaman kategorilerinin yerini uzam kategorilerinin aldığı bir tür derinlik kaybına yanıt olarak düşünülmelidir. Jameson bu değişimi Lacan’ın şizofreni tanısı, Saussure’cü yapısalcılığın gösteren ve gösterilen arasında kurduğu tanımlayıcı ilişkinin kopuşuna işaret eder. Lacan’da şizofreni “imleyici zincirde bir kırılma olarak” tanımlanır(1994:56). Saussure’cu aşamada göstergebilim henüz gösteren (Signifier) ve gösterilen(Signified) arasında tamamlayıcı bir ilişki koşuluna dayalıdır. Gösteren, ses ya da söyleyiş olarak materyal ya da imajın maddi görüntüsü anlamındadır. Gösterilen bu durumda gösterenin işaret ettiği zihinsel görüntü, anlam ya da kavramsal ilişkidir. Temsil, gösteren ve gösterilen birliğine dayalı bir kavramlara anlaşılmalıdır. Jameson’a göre “bu ikili yapıya eklenen üçüncü bileşen olarak Gösterge(Referent/gönderge) birliğin hayaletimsi tortusu, etkisi sonraya kalan yanılsama ya da ideoloji” olarak kavramlaştırılabilir(2008:502). Göstergenin izlediği yol ve özerkliğinin sosyo ekonomik boyutunu ortaya koyan Jameson’a göre:

“ ‘Sign’ (iz-belirti ya da gösterge) kavramının değeri, bir yandan tarihselleştirme suretiyle kavramsal semptom olarak(kavramsal semptomların değişim periyodu sürecinde yorumlanması) belirirken, diğer yandan hareket halinde içsel yapıda ortaya çıkan değişimlerin(kültürel alan)

simgelerinin, kalp grafiğini çıkarmak gibi bir imkan tanır. Her bir değişim şimdiden göstergenin ‘olabilirlik durumu’ şeklindeki yeni yapısal içeriğin belirtisi haline gelir. Gösteren ve gösterilenin birliği, gösterilenin kendisinin gerçek nesnesini dışarıda bırakan bir pozisyonur artık”(2008:502).

Gösterilenin devre dışı kaldığı bu yeni durumda gösterge, “anlamin, düşüncenin kavramının küçük düşürüldüğü bir pozisyonur”(2008:502).

Semiyotik devrim, Saussure’cü birliği yerinden eden, göstergenin salt kendine göndermeli olarak dolaşımda olduğu bir eğilimi ifade etmektedir. Kendine göndermeli işaretlerin evrensel dolaşıma girmesi, şeyleşme ve fragmentasyonda açığa çıkan sermayenin kendi içsel mantığı çerçevesinde, eklektik bir nesnel görünümler dünyası sunmaktadır. Jameson’ın 1960’lara ilişkin çözümlemesinin ulaştığı izlek, göstergenin(Referent), kendisini, mevcut toplumsal ve tarihsel dünyanın varlığından ayırdığı ilk kırılma momenti olarak anlaşılması gereğidir. Burada postmodernizme doğru gelişecek olan asıl durum, göstergenin giderek artan ölçüde serbest dolaşıma girdiği, tümüyle kendine göndermeli bir özerklik durumu olarak anlaşılmalıdır. Göstergenin özerkleşmesi, eşzamanlı olarak kültürün olumlandığı estetik-teorik çerçeveyi de açığa çıkarmaktadır. Jameson bu olumlamanın en açık biçimde Yeni Roman ve W. Stevens’in şiirinde izlenebilen “derinliksiz” anlatımda billurlaştığını ileri sürmektedir: “nesnel dünyanın yerine getirilmemiş birlik vaadine karşı, bu yeni temsil dışı karakteristik özellik, yüksek modernizmin izlerini derinliksiz ve bayağı bir anlamsız göstergeler yığına döndürür”(2008:505).

Jameson, göstergenin macerasını şu şekilde formüle etmektedir:

“Birinci aşama gösteren ve gösterilen birliğine dayalı göstergenin, göndergeden(referent) özgürleşme momentidir. İkinci aşamada gösteren gösterilenden özgürleşir ve anlamdan kopar. Lacan’ın şizoid zaman ve şizoid dil çözümlemesine uygun olarak, söz dizimsel zamanın parçalanması ile ortaya çıkan düzensizleşmenin sonucu, boş gösterenin şimdiki zamanda dolaşımıdır. Üçüncü aşama ise “şeyleşme” ki, kültürün tümüyle metalaşma momentine işaret etmektedir ve salt kendine göndermeli göstergenin metalaşma düzeyini açığa vurmaktadır”(2008:502).

Bu aşamada Jameson, Althusser’in yarı-özerklik kavramını devreye sokarak, kültürel alanın ancak yarı özerk kalacağından ötürü, göstergenin de yarı özerk alanda kalan bir özerkleştirilme işlemine maruz kalacağını ileri sürer(2008:502). Göstergenin kendine göndermeli yüzer gezer durumu, parçalanma-fragmentasyon ve anarşi ile dağılmış toplumsal gerçekliğin ve bu gerçekliğin zeminini oluşturan geç kapitalizmin krizini yansıtan kolaj mantığıdır.

Göstergenin macerasını, 60'ların Birinci ve Üçüncü Dünya'nın birbirinden çok farklı devrimci pratikleriyle ilişkilendiren Jameson, Küba devriminin "Foco stratejisi"ni örnek vererek, kent proletaryası, sınıf oluşumları ve Çin'in köylü tabanın devrimci anlamlarının ötesinde tanımlı bir alanda konumlanmayan, sürekli yer değiştirmeye dayalı "mekansızlığı"na vurgu yapar. Jameson'a göre gerilla hareketi, ütopyacı politik söylemi ve reel politığın bilinen mücadele formlarını dönüştürme potansiyeli taşıyan tümüyle yeni bir mekansal ilişki biçimi sunmaktadır"(2008:508). Amerikan savaş karşıtı hareket için de ilham olan bu deneyim, süreç içinde ütopyan alanı parçalayan eğilimleri ile farklı mücadele biçimlerinin ve mikro politik aktörlerin ortaya çıktığı politik zemini oluşturmuştur. Yeni gerilla stratejisinin ilham verdiği politik stratejinin mekansal çözümlemesinin iki olguya açıklık kazandırdığını ileri süren Jameson, bu iki olguyu şu şekilde belirler: Birincisi, Üçüncü Dünya'da yaşanan devrimlerin ya da özgürleşme hareketlerinin yarattığı yeni toplumsal özne konumları açısından klasik sınıf kavramının yeniden gündeme taşınmasıdır. İkinci olarak da Birinci Dünyanın savaş sonrası refah döneminde ortaya çıkan yeni özgürlük talepleri çerçevesinde "Ötekinin politikası" üzerinden merkez ve çevre arasındaki ilişkinin mekansal formlarının ayırt edilmesidir. Bu ikili sürecin ortaya çıktığı 60'lar momentinin Jameson açısından değeri, özgürleşme hareketleri karşısında, devletin yeniden yapılanma süreçleri ve sermayenin dinamiğinde ortaya çıkan farklılaşmaların tespitine sunduğu olanaktır.

Jameson'ın Bilişsel Haritalandırma girişimi, yukarıda özetlendiği haliyle varoluş ve temsil arasında giderek kopan bir ilişkiye işaret etmektedir. Temsile ilişkin sorun aynı zamanda, teorik alanda temalaştırmanın teoriyi yeni gelişmelere kapatan niteliğine karşılık, figürleştirme'nin önemini ortaya koyar. Figürleştirme'nin ön koşulu, toplumsal yaşamın gerçekliği ve gündelik yaşamın derinde yatan sınıf yapılarının keşfiyle, temsil edilebilir somut formlara ulaşmaktır. Burada Jameson Marx'tan ziyade Freud'un bilinç ve bilinçdışı kategorilerine başvurur.

Buchanan, Jameson'ın bütünlük ya da bütünleştirme kavramları aracılığıyla, sınıf ve sınıf fraksiyonlarının "kendisi için temsil" anlamına ulaşmaksızın politik bir işlevle tanımlanamayacağına dair iddiasının, Bilişsel Haritalandırma kavramının varoluş ve temsil arasındaki boşluğa yönelik ilgisinde hareket noktası oluşturduğuna işaret eder(2006:108). Jameson'ın kavramı ilk olarak bu sorun temelinde formüle etmesine feminizm ve diğer etnik çalışmalar alanından gelen tepkiyi eleştiren Buchanan, her iki kimlik grubu için de temsilin

kontrolünün ya da varoluşsal ve politik sorunun teorizasyonunun, güçlü bir öteki tarafından belirlendiği, sessiz bırakılanların, baskılananların temsiline ilişkin probleminden türediğine dikkat çeker(2006:108).

Kimlik ve farklılık söyleminin yükseltildiği kültüralist politikaların çok kimlikli parçalı gerçekliği, ancak mevcut mistifikasyonu yabancılaştıracak, bütünleştirici bir teori ile aşılabilir. Jameson’a göre, postmodern “şimdi ve burada”nın, pastişle kurulan eklektik birliğin reddettiği bütünlük, gizemleştirmenin ya da mistifikasyonun ideolojik stratejisinin açığa çıkarılmasında ve oyunculuk iddiası ve “her şey gider” mantığının hiçbir şey söylemediğini ortaya koyacak tarihselleştirme yaklaşımında, işlevsel araçlar sunabilir.

Bilişsel Haritalandırma ve figürleştirme arasındaki bağlantı, temsilin, figürleştirme ile eş anlamlı kullanımında ortaya çıkar. Burada temsil, basitçe bir yansıtma, organik gerçekçilik ya da toplumsal yaşamın birliğinin bir yanılması olarak değil, bir figürleştirme olarak kavranmalıdır.

Figürleştirme kavramı, *Marksizm ve Biçim*’de ve daha sonra *Kapital’i Sahnelemek*(2013) kitabında belirgin bir izlek olarak karşımıza çıkar. Özellikle *Kapital’i Sahnelemek*’te, Marx’ın Kapital I. Cilt’te kullandığı figürleştirme, geçiş sorunları başlığında önemli bir yer tutmaktadır.

Buchanan, Jameson’ın modernleşme, figürleştirme ve bilişsel haritalandırma kavramları arasında gidip gelen bir ilişki tespit edilebileceğini ve kavramlardan birini kullandığında, diğerini ortadan kaldırdığını iddia etmektedir. Modernizm, nesnel dünyanın belirleyenlerinin somut olarak kavranamadığı, bilişsel haritalandırmaya duyulan gereksinimin de bu nedenle doğduğu kültürel değişimin gerçekleştiği bir tarihsel moment olarak tanımlanır. Bu aynı zamanda bir figürleştirme ve temsil krizinin başlama anıdır. Hobsbawn’ın emperyalizm kavramını bilinçte ortaya çıkan krizin aşamaları hakkında bilgilenmemizi sağlayan ve yenilikçi çağın merkezi endişelerinden bir tanesi olarak tanımlaması ışığında, Jameson, emperyalizmin Avrupa için bir tür anlam kaybını da beraberinde getirdiğini ileri sürer. Bir bütün olarak ekonomik sistemin yapısal bir parçası, metropol dışında, ülkenin ya da ana karanın varoluşsal deneyimi dışında, bir başka yerde bulunur(Jameson’dan Akt.Buchanan,2006:110). Böylece denizaşırı kolonilerin gündelik yaşam deneyimi ile kolonyal ülkelerde yaşayanların yaşam dünyaları arasındaki uzaklık, kolonilerdeki yaşamın

ne toplumsal- sınıfsal ne de varoluşsal açıdan bilinmediği, ötekinin bilinmezliğine dair bir boşluk olarak kalır. Dolayısıyla, “Birinci Dünyanın öznelere ya da emperyal güç, hayatlarını bir bütün olarak etkileyen sistemi ne varoluşsal ne ampirik ne de epistemolojik olarak idrak edemezler”(Jameson’dan Akt.Buchanan,2006:110).

Bilişsel yetilerde bir hastalanmaya işaret eden “metalaşma” aracılığıyla Jameson’ın ortaya koyduğu gerçeklikle yaratıcı bir ilişki kuramama olgusunun temelinde, rekabetçi piyasa kapitalizmi ve ulusal kapitalizm evresinden farklı bir biçimde zihinsel haritaları oluşturan pazılın parçalarının kaybolması vardır ve kaybolan parça(ötekinin varoluşsal deneyimi) asla tümüyle yerine konamaz ve bütünlük de bu nedenle tümüyle yeniden kurulamaz.

Late Marxism(2007b) kitabında modernizmin kendini radikal temsile açma eğilimini, çeşitli ulusal deneyimlerin çok ötesine geçen klasik emperyalist sistemden çıkışın hissedilmeye başlanması ile ilişkilendiren Jameson, tekelci ikinci aşamanın bir bütün olarak toplumu kavrama olasılığı hakkında radikal bir estetik ve epistemolojik şüphe ile birlikte anılması gereğini tekrarlar(2007b:144). Zamansal kategorilerin çekilmesi ve mekanın tamamlanmaya direnen genişlemesi, emperyal gücün Üçüncü Dünya ile kuramadığı ilişkinin ve tamamlanmamışlığın estetik formda telafi edilmesine yol açar. Modernizmin bilincini koordine eden kolonizasyonun “boş alanı” 1950’lerden itibaren Afrika ve Asya halklarının bağımsızlık mücadelelerince doldurulmuştur(Akt:Buchanan,2006:112). Jameson’a göre bu yeni ve geriye dönüşsüz gelişme ilk olarak bilim kurgu alanında karşılık bulur. Demografik paranoya, nüfus artışı-kıtlık-yıkım-savaş-kaos öyküleri ile, bilim kurgu türünde en göze çarpan tema haline gelir. Jameson için bu tür bir paranoya toplumsal açıdan kullanışsızdır. Bilim kurgu gibi nostalji türü de toplumsal yaşamın bütünü içinde yaratıcı bir ilişkiye izin verecek bir açılmadan yoksundur. Demografinin baskın tema olarak işlevsizliğine karşı Jameson, Bilişsel Haritalandırmanın güçlü bir alternatif biçimi inşa etmek için başvurulabilecek bir yöntem olduğunu savunur(Buchanan,2006:112).

Demografi gibi Malthusçu temalara izin veren konular, Jameson’a göre izleyicinin sonuçlara maruz kalıp nedenler üzerinde asla düşünmediği formlardır. İzleyici-okuyucu açısından aciliyet içermeyen ve yakınında gerçekleşmeyen her türlü sorun gerçek nedenlerine varıncaya dek izlenmez. İzler kitlenin pasif kabulüne karşılık, demografinin, özellikle nüfus fazlası ve yoksulluk hakkında dikte ettiği, doğum kontrolü ve suçun yükselmesinde yoksullukla kurulan bağlantılar, görünürdeki nedenler olarak sunulur ve artan suç oranları

ve işsizliğin faili bu surette işaretlenmiş olur. Sistemin sürekli bir biçimde yarattığı işsizlik ve nüfusun yıkımına yol açan dışlama biçimleri görünür nedenler arasında yer almayacaktır. Jameson’a göre demografi ideologeme için mükemmel bir örnektir: “Kendi başına bir sorun olarak karşımıza çıkar ve argümanları apaçık görünür gibidir. Bu apaçıklık sayesinde derin gerçeğin görmezden gelinmesine en sağlam araçları sunar”(Buchanan,2006:112).

Global uzam ve toplumsal bütünün derinindeki görünür olmayan ilişkilerin koordinatlarını ortaya çıkarmak ya da bir başka ifadeyle Bilişsel Haritalandırma, “varoluşsal verinin (öznenin ampirik konumunun) coğrafi bütünlüğün yaşanmamış, soyut kavramları ile koordinasyonunu gerektirmektedir”(1994:83).

Jameson Bilişsel Haritalandırmayı tam da böylesi bir işlevle, politik bir kültür oluşturabilmek için, bir kültür politikası olarak tasarlamaktadır. Jameson, bu tür bir politikanın en önemli bileşeni ve aracı olarak sanatın, pedagojik ve didaktik işlevine, modernizmin tüm dehşete düşmüşlüğüne rağmen geri dönmeyi ve sanatın öğretici işlevi aracılığıyla yeni olası biçimin seçeneği oluşturmayı hak ettiğini düşünmektedir. Bu türden estetik bir biçimsel olasılık, Brecht’in pedagojik estetiğinde bulunacaktır.

Bölümün ikinci başlığı Brecht’in estetik pedagojisine ayrılmıştır.

4.3. Brecht ve Yöntem: Yöntemin Pedagojisi ve Teorinin İşe Yararlığı

Ve oyuncunun öğrenme eylemi, öteki oyuncuların öğrenme eylemleriyle, karakter kurgusu da öteki karakterlerin kurgularıyla birlikte gerçekleştirilmelidir. Çünkü en küçük toplumsal birim, tek başına insan değil, iki insandır. Gerçek yaşamda da birbirimizi karşılıklı olarak oluştururuz.

Bertold Brecht/ Tiyatro İçin Küçük Organon

Brecht ve Yöntem, Jameson problematiğinin tutarlı bir uğraşını oluşturmaktadır. Burada da Jameson’ın sermaye birikiminde süreklilik, yani kapitalizmin kendi içinde yeni bir aşamaya ulaşması ve bu aşamada bütünlüklü olan sistemin fragmentasyonu ve gizemleştirilmesine karşı bütünlüklü bir bilgi için, bütüleştirici bir yöntemin gerekliliği ortaya konmaktadır. İçeriğin sürekliliğine karşın biçimde ortaya çıkan değişimler, bu içeriği örten biçimlerin eleştirisi aracılığı ile Marksizm’in biçime dair güncel sorununu ortaya koymaktır. Jameson bu nedenle Hegel’e dönüş yapan ve aslında biçimci olarak nitelenen isimlerin yapıtlarını inceler. Brecht ise bu inceleme ve kritiğin gelip dayandığı noktada “işe yararlılık” ilkesi

gereğince, pratik ve somut önerileri ile pedagojik bir model olarak önem kazanır. Brecht'te sanatın zanaat boyutu ile benimsenmesi, kolektif deneyimin oluşturuıcı sürecinde işlevselliğın öne çıkmasına dayanmaktadır.

Brecht'in işlevsellikle tanımlanan estetiğinin yönlendirici düşüncesi, bilginin salt uzmanlaşmış biçimlerine ve epistemolojiye karşı, yöntemin yapabilirlik temelinde tecrübe edilmesidir. Jameson, Brecht'in çalışmasının "bir dizge" oluşturacak öğreti olarak yorumlamaktan daha çok "bir yöntem düzeninde olduğunu" göstermeye çalışır (1998;11). Brecht dramaturjisinin en belirgin niteliğı açık yapısıdır. Tabula Rasa ya da boş alan olarak tiyatro, kolektifin üretim ve birlikte öğrenme alanıdır. Jameson'ın işaret ettiğı yöntemsel düzen, baştan tanımlanmış bir estetik ilke ya da sabitlenmiş bir modeli değil, "her tarihsel anın çelişkin niteliğinin" sorgulanmasına izin veren "süreç"i temel almaktadır. Brecht'in tiyatro dramaturjisi tamamlanmanın değil, sürecin inşasıdır. Verili olanın uyumunun yapı bozuma uğratılması ve yapının ekonomik-siyasal-toplumsal tüm düzeylerinin çelişik niteliğinin işaretlenerek, dönüşüm için düşünceye açılmasıdır.

Yabancılaşma(Verfremdung) kavramı, Brecht dramaturjisinin tüm politik içeriğini kavramamızı sağlayan kavramdır. Brecht "yabancılaşma efekti"ni tanıdık ve dolaysız gelenin yapı bozumu için kullanır. Epik tiyatrunun diyalektik yapısı bu kavram aracılığıyla belirginleşir. Sürece müdahale eden episodik anlatım, öncelikle akış içinde olağanlaşan yabancılaştırılmak suretiyle açığa çıkartılmasıdır. Bu olağan ve tarih dışı sabitlik insanın yabancılaşmasının asıl nedenidir. Brecht, yabancılaştırmanın yabancılaştırılmasında, eleştirinin olumsuzlama gücünü sürekli hale getirir. Şeyler dünyasının sürekli bir şimdide mutlaklaşmasına karşı Brecht, diyalektiğı tarihselliğın işe koşulması olarak göreve çağırır. Jameson, Dil Hapishanesinde, Brecht'in kuramının özgünlüğünün, şeylerin tarihselliğini öne çıkaran yaklaşımından kaynaklandığına işaret eder. Brecht, "toplumsal ile metafizik arasındaki karşıtlığı yeni bir tarzda aşmış" ve "onu tamamen farklı bir biçimde göstermiş"tir(2003:60).

Toplumsalın metafizikle karşıtlığını kuran düşünce, Brecht'in, süreç ve çelişkiye tanıdığı öncelikten kaynaklanmaktadır. Toplum ve toplumsala dair her şeyin tarihsel olduğı düşüncesi, Brecht'in durağan yapıları yapı bozuma uğratmasında ve süresizliğı biçimde başat kılmasında etkindir. Jameson'a göre:

“Brecht için birincil ayrım şeylerle insani gerçeklik arasında değil, doğa ile imal edilmiş ürünler ya da toplumsal kurumlar arasında değil, daha çok dural ve dinamik arasında, değişmeyen, ebedi, tarih-dışı olarak algılanan şey ile zaman içinde değişen ve temelde tarihi özellikte olan şey arasındadır. Alışkanlık etkisi bizi şimdi’nin sonsuzluğuna inandırmak, içinde yaşadığımız şeylerin ve olayların herhalde “doğal”, yani devamlı olduğu duygumuzu güçlendirmektedir. Brecht’ci yabancılaştırma efektinin amacı, bu yüzden sözcüğün tam anlamıyla politik bir etkidir; Brecht’in defalarca üzerinde durduğu gibi, sizin doğal olduğunu düşündüğünüz nesneler ve kurumların gerçekte yalnızca tarihsel olduğunu size fark ettirmektir: değişikliğin sonucu, bunlar bundan böyle kendileri de değişebilir hale gelir”(2003:60-61).

Tarihsellik, sonuç olarak ortaya çıkanın ve üretilmişliğine karşın mutlak ve zamansız görünenin, içinden katedilerek aşıldığı bir zamansallık kategorisi sunar. Brecht’in süreç vurgusu, tarihsel diyalektik yöntemin mekanik ve lineer olmayan bir tarih anlayışına dayanmaktadır. Bu türden bir diyalektik, sabit karşıtlıklardan ziyade, nesnenin çelişkisine yönelir. Çelişki, nesnenin varoluş tarzında içkin olan dönüşme potansiyeline kapı açan bir kavram olarak, Brecht dramaturjisinin yapısal unsurudur. Wright’a göre: “Diyalektik tiyatro, seçip ayırdığı olaylar ve nesnelerdeki çelişkileri sürekli olarak ortaya çıkaran bir temsil türü taraftarıdır.(...). Söz konusu çelişkiler temelde birbirinin karşıtı olmaktansa, aynı şeyi çelişen yönleriyle serimler”(Wright,1998:54).

Jameson’ın Bilişsel Haritalandırma kavramında açığa çıkan bütünleştirme eğilimi, Brecht’in episodik anlatıma dayalı süreksizliklerine zıtlık oluşturmaz. Jameson’ın olumsuzlamanın gücüne verdiği değer, Brecht’in, süreci her tekil durumun çelişkisini açığa çıkartarak somutlayan süreksizlikleri ile örtüşür. Brecht, yabancılaştırırken süreksizleştirmeye başvuran yöntemini, sürekliliğin deşifresinde araçsallaştırır. Karacabey’in formülasyonu ile: “Brecht tiyatrosu, kesintisiz bir eleştirinin kesinti yoluyla elde edildiği bir akıl yürütmenin içindeyse, yabancılaştırma kavramını yapının bütün noktalarına etki eden bir üst kavram olarak düşünmek gerekecektir”(2009:72).

Modernist sanatın, kendisini kitleleştiren nesnel dünyaya tepkisini ve direnişini dile getirme biçimi, tarihsel avangardın, giderek uzmanlaşan simgesel anlatımı ile olumsuzlamadan olumlamaya dönen bir işlevle anılmaktadır. Postmodern ise tam da eski eleştirel anlamından soyutlanmış boş gösterenlere döndüğü anda, yüksek modernin, bireysel ve marjinalleşen müdahalelerini, kendi farklılaşma dinamiği içinde işlevsel kılmıştır. Tarihsellikten arındırılmış bir şimdinin anlamı, uzamın sonsuzca genişlemesi içinde sanata ve gündeliğin dolaysız tecrübesine ilişkin ayrımların silindiği bir pusulasızlık halini yüceltmektedir. Jameson’ın postmoderne ilişkin tespitlerinin can alıcı merkezi, genelleşen meta ve değişim değeri aracılığıyla, nicelikselleşen yaşamın, tüm içerikten soyutlanması suretiyle gerçek

içeriği gizlemesidir. Yabancı olan sistemin yabancılaştırılarak, hakikatinin deşifre edilmesi, sanatın toplumsal niteliğinin yeniden kazanılmasıdır.

Sanatın demokratikleştirilmesi, kapitalizm koşullarında içerikten verilen ödündür. Tüm estetiğin meta karakteri, tıpkı anayasal yurttaşlıkta olduğu gibi, kendisine ulaşmayan ve dokunmayan bir sesin, sadece bağırıldığı için kutsandığı bir biçimler çoğulluğunun tüketildiği pazara dönüşmüştür. Demokratikleşme, piyasanın dayatmasında ancak özerkleşmenin fiyatınca belirlenen bir değerdir. Oysa içeriğe dokunmayan bir biçimler demokrasisi, varolanı mutlaklaştıran ve olumlayan bir vurdumduymazlıkla, herhangi bir alternatife ilişkin yaratıcı eylemi de felce uğratmaktadır.

Jameson'ın Lacan'dan mülhem şizofreni teşhisi, parçalanmış ve fragmentasyona uğratılmış toplumsalın, geçmiş-şimdi ve gelecek geriliminin geçersizleştirildiği ve bütünlüklü bir hikaye kuruluşunu baştan yadsıyan söylem alanını ifade eder. Kendisi bir söylem olan piyasanın, dolaşımı, üretim tarzının bütünlüğünden kopartan ve sabitleştiren niteliği, hikayesizleştirme momentidir. Bu momentle çakışan estetik edim, raslantının, görecenin ve geçicinin kutsanma alanıdır. Üretim tarzının içerdiği bütünlüklü alt metin, sınırların belirsiz ve geçişkenliği üzerine kurduğu merkezsizliği özgürlük olarak formüle eder ve her türden odak, parçalanmak üzere hedefe oturtulur. Nesnelin belirleyiciliğinin gücü belirsizleştirilirken, tarihsel farkı kavrayacak bilinç de, sınırlarından arındırılmış bir mutlak uzama terk edilir.

Jameson'ın sorusu bir anlamda, şimdiki zamanla ne yapılacağına ilişkin bir sorudur ve şimdinin kazanılması gerekmektedir. Bu aynı zamanda unutturulan geleceğin anımsanması olacak ve geçmişin eksik kalan parçalarının tamamlanması bu koşulda bakışı ufka yönlendirebilecektir. Kültürün metalaştığı ve kapitalizm öncesi folklorik anlamından boşaldığı bir dönemde “eksiksiz öyküler” anlatılamaz. Jameson'a göre Brecht'in modernliği, süreksizlik-parçalanma ve derinlik kaybı ya da boş gösterenlerin yüzer gezerliğinde, modernitenin sürekli bir biçimde ötekiyle ilişkili olduğunu kavrayan ve hatırlatan, sınırları ve mesafeyi yeniden kuran hikaye anlatıcılığında aranmalıdır.

Brecht'in kültürel bir politika oluşturmak açısından değeri, onun pragmatizminde aranmaktadır. Tıpkı Marx ve Lenin'de olduğu gibi bu pragmatizm ahlakçı bir işlevden ziyade, gerçekliğin kabulüne dayanır. Bu aynı zamanda Jameson'ın Marx ve Nietzsche

diyalektiği olarak formüle ettiği durumu tanımlar. Her ikisi de “olumsuz yorumsama” ile “ideoloji ve aldatici bilinç eleştirileri ile uyumludur”(2006a:113). Nietzsche’nin anlaşma koşulu, iyinin ve kötünün ötesinde, şimdinin seküler bir kabulüdür. Diyalektiğin içkin momenti Nietzsche’ci momenttir. Aşkın moment ise Marksizmin tarihselliğidir. Tarih ancak içinden katedilerek aşılır: “Çünkü onların hammaddelerinin dağınıklığına karşın, parçalar olarak paylaştıkları şey, ortak tarihsel durumun kendisidir, onun ürettiği ve içerdiği bütün kültürel görüngüleri şu ya da bu şekilde belirleyen ve sakatlayan, bizim onları anlamamız için bir çerçeve hizmeti gören tarihsel andır”(2006a:61). Jameson açısından Brecht’in bir diğer ayırt edici niteliği de onun pragmatizmini besleyen materyalist tavrında belirginlik kazanır. Şimdiyle anlaşma materyalist bir tutumdur ve aynı zamanda şimdide verili olanın reddine dayanır.

Karacabey, Brecht’in ilerlemeci tarih anlayışını yabancılaştırdığı noktayı, O’nun Nietzsche’yi işlevselleştirdiği yabancılaşma kategorisi üzerinden kavramayı önerir:

“Yabancılaştırma, tarihselleştirme üzerinden Marx’a bağlanırken, anlaşma ile Nietzsche’ye bağlanır ve rasyonel bir kavrayışın içine oyunsuluk monte edilerek, tıpkı çizgisel tarihle döngüselin çarpıştırılmasından kesinti elde edildiği gibi Brecht düşünceyi kendi karşıtıyla yabancılaştırarak, diyalektik elde etmeye çalışır”(2009:83).

Brecht bizi, “Varolma’nın, bu dünyadan geçip gitmenin acısını kucaklamaya çağırır ki böylece daha doyurucu olacak insanca olanaklarımıza kavuşabilelim” (1998;19). Bu Nietzsche’ci boyuttur. Anlaşmanın önemi Brecht için “Evet”in içindeki negatifi-olumsuzlamayı barındırmasındandır. Küresel pazarın ve mali spekülasyonun çağında ortaya çıkan aşırı uzmanlaşma ya da meslekleşmenin yarattığı durağanlığa dikkat çeken Jameson, Brecht’in etkinlik görüşü ile yeniden akışı, oluşu, süreci hatırlamamızı sağlayan bir kapitalizm öncesi zaman anlayışının uyarılmasının devrimci potansiyeline işaret eder. Hayatımızı durağan ve alternatifsiz kılan “değişmezlik” algısının bir kesintiyle sarsılması gerekmektedir. Bu tür bir etkinlik görüşü, Jameson’ın, ideoloji ve Ütopya diyalektiği olarak formüle ettiği, eleştirinin şimdide gelecekçi bir arzu uyandıran işlevine odaklanmayı sağlar. Jameson’ın vurguladığı gibi: “Diyalektiğin yaşamı, karşıtlıklara doğru sürekli bir devinimdir... Bizler hep yeni şeyler bulup çıkarmalıyız. Yoksa, ne için buradayız? (...). Yeni şeyler, gerçekliğin içinde bulunur; gerçekliği kavramak zorundayız (Schram’dan Akt. Jameson,1998;19).

Kapitalizm tarihsel süreç içinde üretim araçlarından yoksunlaşan nüfusun, bir şey yapabilirliğinin de giderek imkansızlaştığı bir tür vasıfsızlaşma ile anılmaktadır. Brecht'in "plebleşme" kavramı bu türden vasıfsızlaşmanın sürekliliğini vurgulayan bir kavramdır. Jameson da geç kapitalizmin yapısal işsizlikle eşzamanlı olarak fukaralaştırmanın, sibernetiğin ve yeni bilgi teknolojilerinin etkisiyle birlikte düşünülmesinden yanadır. Bilgiyi iş bölümü ve uzmanlaşmanın belirleyeni haline getiren süreç ve medya teknolojilerinin pasif tüketimi, bir şey yapabilirliği sorun haline getirmiştir. Brecht'in oyunlarının yararlılığı Jameson'a göre "öğreticilikten biraz daha temel nitelikte bir şeyi" barındırmaktadır:

"Brecht'te bilim –üstelik, Almaca'da Wissenschaft (bilgi), Batı dillerindeki uzmanlaşmış "bilim"den biraz daha fazla birşeydir- bilginin yanı sıra bilim, sıkıcı ve iç kapayıcı görevlerden oluşmaz; bunlar her şeyden önce ve her şeyden çok birer zevk kaynağıdır: "bilim" in bilgibilimsel ve kuramsal boyutlarının bile, Popüler Mekanik açısından, yeni ve alışılmamış gereçleri kullanmak için gerekli öğeleri ve bilgiyi bağdaştıran eğlenceli el becerileri açısından düşünülmesi gerekir"(1998;13).

Sanatın üretici bir faaliyet olarak bilimin "nasıl"ıyla buluşması, toplumsal üretim ve praksisle doğrudan kurduğu ilişki nedeniyle bir "üretim estetiği" olarak problematize edilir. Brecht 'in tiyatro estetiği tamamen uygulamaya yönelik ve uygulamanın öğretilmesine ilişkindir: "Cicero'nun "etkilemek-öğretmek ve zevk vermek "şeklindeki üçlü işlevinden en az ikisi, yavaş yavaş geriye doğru katlanarak birbirine dönüşür: "öğretmek", "zevk vermek" buyruğuyla olan akrabalığını yeniden kazanır. Böylelikle "didaktik" "toplumsal işlevi"nden kaynaklanan saygınlığını yeniden kazanır" (1998;15).

Popüler-mekanik bilim ve bilgi Jameson' a göre Brecht'in elinde modern bir soruna dönüşür. Burada önemli bir ayrım üzerinden Brecht'in neden postmodern'e kolayca dahil edilemeyeceğini de ortaya koyan Jameson, "sanatta didaktik"liğe konulan yasağın aslında Batı Modernizminin sorgulamadan kabul ettiği bir prensip haline geldiğine işaret eder: "Kapitalizm-öncesi büyük klasik uygarlıkların hiçbiri, sanatlarının temel bir didaktik amaç içerdiğinden hiç kuşku duymadı; işte bu görevin yeniden canlandırılması , (...) , tam da Brecht 'in Çin boyutu diye adlandırılabilir olan şeyin anlamını oluşturur"(1998;15). Brecht'in modernizmi bu noktada belirginlik kazanır; Benjamin'in eskiyle kurulacak bir bağın "tarihin kesintisiz akışının patlatılarak açılması" olarak nitelendirdiği bir şimdinin şok'uyla kesintiye uğratılmasıdır bu boyut(Akt.Jameson,1998;15). Jameson'a göre: "Brecht'in durumunda, tarihin katmanlarından, zamandizinsel monadlardan- bu kez uzamdan çok zaman içinde üst üste binen, her biri kendi özgül ve belirgin içeriğini taşıyan,

her biri kendi özgöl durumsallığını yaratan- söz etmek” gerekmektedir (1998;27). Durumu oluşturan (çoklu durumlar ardıllığını) tarihin kendisidir.

Brecht’in belirsizlikleri, tıpkı Jameson’a yüklenen belirsizlikler gibi tarihsellik algısına dayanmaktadır. Brecht’in oyunlarının açık uçlu olması, onun ne şimdinin içinde ne de gelecekte sabit formlara ve burjuva evrenselliklerine kapı aralamamasından kaynaklanır. Jameson’ın temalaştırmaya karşı figürleştirme vurgusu da aynı tutumun yansımasıdır. Brecht, somutlaştırmının ve öykü anlatmanın, somut bireyin gerçeklerinin *anlatısını* sunar. Somutlaştırılmış öykü anlatımı, öykülerin eyleme dökülmesidir ve bu, pratiğin, yöntemle somutluk kazandıran alanını oluşturur. Gündelik yaşamın tüm maddiliği içinde temsili budur.

Brecht’in tiyatrosu, kolektifi inşa etme yönünde ve her zaman geleceğe yönelik oluşturu bir diyalektiğin yansımasıdır. Ancak Brecht, diyalektiği olumlu bir proje ile kapatmaz. Brecht’in diyalektiği baskın olumsuz karakterinde açığa çıkar ve radikal olumsuzlamadan farkı, süreç ve çelişki vurgusunun açığa çıkardığı değişime olan inançtır. Tarihsellik algısı geçmiş ve gelecek arasında bugünün koşulunu araştırmaktır. Çin’in, Brecht dramaturjisindeki işlevi, radikal ötekiliğinden kaynaklanır. Kapitalizm öncesi kültürel bir form olarak, Brecht’in modernliğinin zeminini oluşturan, moderniteye karşı eleştirel konumun bir yansımasıdır. Jameson’a göre Brecht, Birinci Dünyanın kalbinde, bir Üçüncü Dünya insanı olarak belirir ve pazılın boş bırakılan parçasının bir yer tutucu işleviyle araçsallaşmasını sağlar. Çin kültürünün köktenci ötekiliğinin dolayımı ile Brecht , bu kültürün yararlılığını kendi tiyatrosunda yeniden üretir. Jameson’a göre bu kadim dünya görüşüne dönmenin stratejik değeri “artık olanaksız duruma gelmiş bir fizikötesi için bir “tenant-lieu”, bir yer tutucu olarak kabul edilmesidir” (1998;43). Kapitalizm öncesi bir kültürün kolektif deneyimini, kapitalist bir dünyanın aşırı özelleşmiş birey algısının karşısına çıkaran Brecht, kapitalizmin bireyselliğe yaptığı vurgunun geçerliliğini, kolektifin yaratıcı ve üretken deneyimi ile yüzleştirir. Ortaklaşa çalışma ve kolektif uygulama boyutlarına Çin metinleri ve deneyci çalışma-öğrenme biçimleri eklenir. Brecht, oyunda süreci öne çıkarırken çalışmalarda ortaya konan ve klasik tiyatro formunda asla görülemeyen, deneyimlenmeyen, sahne gerisini yani gömülü emeği de sahneye taşır.

Benjamin, Brecht’in epik tiyatrosunun devrimci koşulunu, eylemler geliştirmemeye ancak durum sergilemeye dayalı “açığa çıkarma” işleviyle tanımlar(2011:112). Açığa çıkarma

işlevindeki olumsuzluğa yönelik, “şeylerin kararsızlığını ve değişebilirliğini asla gözden yitirmeyen” ve “su gibi sıradan, ciddi ve bitmez, tükenmez şeylerin tarafını tutmak” tan kaynaklı politik bir tavrıdır. Benjamin bu taraflılığın aynı zamanda, “diyalektik materyalistin ezilenlerin davasını düşüneceği” yolu da belirler(2011:97). Benjamin epik tiyatroyun öncelikli işlevini “açığa çıkarma” olarak tanımlarken, içkin diyalektik niteliğini vurgular. Durumun kendi içinden ve kendi kavramları ile gerçekleşen “açığa çıkarma” işlemi, Adorno’nun her tekil durumda yeniden konumlanmayı gerektiren tikelin hakkını gözetmek şeklinde yorumladığı negatif diyalektiktir. Ancak Brecht, nesnenin gizinin açığa çıkarılması işleviyle tanımlanan etkinliğini, “sınıf mücadelesinde proletaryaya yararlı olabilecek biçimde yönlendirir”(Benjamin,2011:98).

Bağlam, şeylerin kararsızlığının ve değişebilirliğinin gözden yitirilmediği bir süreç olarak tiyatro fikri ile belirlendiğinde, Jameson’ın “temalaştırma” olarak nitelendirdiği, teoriyi model olarak kapatma ve sabitleme işlemi de geçersizleşir. Gestus kavramı Jameson’ın figürleştirme kavramı ile örtüşmektedir. Gestus kendindeyi dolaysızlığının aşılmasında araçsallaşan jesttir. Tüm dolaysızlığı içinde somut gibi algılanan bir ilişkinin çelişik kendiliğindenliği gösterilir. Karacabey’ göre: “figürü niteleyen gestus, aynı zamanda bir figürün ancak başka figürlerle olan ilişkisinde oluşmaktadır. Figür kendisi için, kendinde şey olarak var olmaz, bu ilişkilerin dışında o tümüyle belirsizdir, sosyolojik açıdan hiçbir şeydir”(2009:50). Dolayısıyla Brecht pedagojisi toplumsal ilişkileri, insan insana ilişkilerin yarattığı durumun açığa çıkarılması olduğundan tarihsel ve diyalektiktir.

Jameson bu deneyimin politik değerini jestin yabancılığından kaynaklanan bir stilizasyon sürecine imkan vermesinde bulur. Burada somut tarihsel içerik ya da temalaşmış bir anlamın temsilinden ziyade, jestin gösterme biçimindeki yabancılık, bir ilişkiyi gösterme edimiyle toplumsal bir nitelik kazanır. Bu aynı zamanda anlatısal temsil sorununu gündeme getiren bir durumdur. Gestus, tamamlanmış, üretilmiş olanı gösterir. O halde temsile ilişkin sorun bu noktada yazınsal anlatı içinde paranın ekonomik “gerçekliği” ya da her şeyi eşdeğer kılan kendine özgü dinamikleri açısından düşünüldüğünde, bu tamamlanmış gerçekliğin nasıl ifade edileceği sorunu ile ilişkilendirilebilir. Tamamlanmışlık üretilmişliğin, üretim sürecini bastıran olumsuzlanması anlamındadır. Gestus ise bu çelişkiye işaret edendir: “Toplumsal ilişkinin gestusu, tamamlanmış, bitmiş bir şeyin ifadesidir”(Karacabey,2009:52).

Jameson'ın, mali kapitalizm aşamasında paranın ya da değerin temsili sorununun, şimdiye kadar gerçekleşenden farklı olduğu yönündeki vurgusu, paranın sürekli bir biçimde sermayeyi üreten bir nitelik kazanmasıdır. Paranın fonksiyonunda açığa çıkan ekonomik dinamizm, “modern siyasetin içinde hangi yollarla kol gezdiğinin keşfedilmesi” açısından önem kazanmıştır. Modern ekonomi ve siyasetin yeni ilişki formu aynı zamanda kapitalizmin nasıl ifade bulduğu sorunu gündeme getirir (1998;45).

Kapitalizmin nasıl ifade bulduğu yönündeki sorun, Jameson'ın yukarıda değinilen ekonomi ve siyaset ilişkisinde, siyasetin iktidar sorunu olarak sürekliliğine yaptığı vurguda açığa çıkan “yeni olan nedir?” sorusunu gündeme getirir ki bu da, siyasetin yeniden üretimi mekanizmaları aracılığıyla özerk bir düzey olmaktan çıkışıyla ilgilidir. Siyasetin postmodern siyaset teorisi aracılığıyla, kapitalist üretim tarzının bu yeni aşamada toplumsal ilişkileri yeniden üreten ideolojik boyutu, Jameson'da temsile ilişkin sorunla birlikte düşünülmelidir. Söz konusu ideolojik boyut, toplumsal ilişkileri oluşturan ve belirleyen ekonomik süreçlerin bastırılarak, sabit ve durağan bir temsil formunda yeniden üretilmesidir. Brecht, epik tiyatrodaki tam da bu tamamlanmış ve sabitlenmiş olanı gösterir.

Politik olan ise ideolojik yeniden üretimin gizlediği ilişkilerin üretilmişliğini açığa çıkarandır. İdeoloji eleştirisi bu nedenle hala geçerlidir. Brecht'in öğretisi oyunlarının açtığı alan da ideolojinin açığa vurulduğu bir pratiğe ilişkindir. Oyun ediminin kolektif üretimi, seyirciyi üretime dahil eden ve kolektif deneyimin çeşitliliğini, kolektifin ortak üstlenişinde gören bir karşılıklı öğrenme sürecidir. Ortaklaşa çalışma ve kolektif uygulama boyutlarına Brecht'in Çin metinleri ve deneyci çalışma-öğrenme biçimleri eklenir. Brecht oyununda süreci öne çıkarırken çalışmalarda ortaya konan ve klasik tiyatro formunda asla görülemeyen, deneyimlenmeyen, sahne gerisini yani gömülü emeği de sahneye taşır. Taklit, jestlerin taklidi ve gestus oluşturma süreci, performansın çalışılma, öğrenilme süreçlerini seyirciye açacak şekilde benimsenir. Brecht öğretisi oyunlarında yaparak öğrenmenin pedagojisini uygular. Pedagoji aynı zamanda sınır koyan örgütleyici ilkedir. Ancak sınır, bireysel yaşantıyı öne çıkaran bir uyumlaşma ve uyumlaşmayı sağlayacak bir verili akıl tarafından değil, ortaklaşan deneyimin nesnelliğinde belirir. Burjuva özneliliğinin sahte özerk bütünlüğü yerine, kolektifin farklılaşan deneyimlerinin ortak bir tecrübeye vücut bulmasıdır. Çünkü belirlenim içten değil, nesnel ve üretilmiş tarihten gelir. Jameson açısından bu deneyimin köktenci yenilikçiliği, metalaştırmayı uzak tutan, deneyselliğinden gelir(1998:41).

Jameson, Brecht'in tarihsel katmanlaşmasını, Brecht'in estetiğinin temelini oluşturan Çin etkisi, Avrupa'nın Nazi deneyimi ve yıkımı, kendi sürgünü ve dönüşü süreçlerinin ortaya koyduğu "dünyaların ya da monadların yarı-yaşamöyküsel sıralanışı" olarak tanır(1998;55). Bu katmanlaşma : "geriye doğru katlanarak, salt değişimin, her zaman devrimci olan değişimin, devrimin iç gerçeği olarak değişimin kutsanmasına dönüşüyor. Diyalektikçilerin her zaman anladıkları ve yüreklerine bastırdıkları şey budur" (1998;55). Jameson için, tarihin en karanlık görünen anlarında dahi, bir diyalektikçinin gelecek açısından iyimserliğini korumasının temeli bu devrimci içerik-biçim diyalektikliğidir.

Jameson'a göre:

"Henri Lefebvre, bize tarihin uğursuz ayağını önce attığını öğretmiştir; tarih, utkulardan çok, yıkımlarla ilerler, işte bu nedenle, burada Brecht'in ve onun arkasında duran eski Çin bilgesinin vasiliğindeki adlar listesinin örneklerini oluşturduğu gerçek diyalektikçi, yenilginin içinde bile tarihsel evrimleşmenin kıpıdanışlarını her zaman sabırla bekleyecektir"(1998;56).

*[şunu öğretti] zamanla, boyun eğen suyun devinimleri
En dayanıklı taşı bile aşındırır.
Katı olan- anlayabiliyor musun bunu? – her zaman yenilir.*

B.B. Şiirler,315 (1998;57).

Brecht'in Avrupalı olsa da Avrupa merkezli olmayan estetiği onu Birinci-İkinci ve Üçüncü Dünyanın gerek yeni biçim arayışları, gerekse teori ile strateji arasında kurduğu ilişkinin yenilikçi biçimleri açısından evrensel kılmıştır. Minimalist sanata olduğu kadar sosyalist gerçekçiliğin doktriner katılığına karşı, elitizme ve uzmanlığa karşı kolektif öğrenmenin kolektif uygulama için değerli kılındığı bu estetik, her özgül tarihsel durumda yeniden düşünmeyi-öğrenmeyi ve yorumlamayı olanaklı kılan bir deneysel laboratuvar olarak, temsilin olanaklarını ütopyacı biçimde genişletmiştir.

Jameson'ın Batı Marksizmi içinde yoğunlaşan yöntem tartışmalarında ayırt edici konumunu belirleyen unsur, yöntemi fetişleştirmeme yönündeki dikkatli çabasıdır. Bu nedenle Brecht'in yöntemi yabancılaştıran dramaturjisi, Jameson için Brecht'in özgüllüğünü oluşturan unsurdur. Jameson yönetime ilişkin görüşünü şu şekilde formüle etmektedir:

" Soyut bir fikir olarak yaklaştığımızda 'yöntem' demeye kısıktıldığımız şeyin, artık, bir üçüncü boyutta, dramatik bir biçimde, kendini açarak, kafasını yalnızca bu somut ideale takmış olan bir yapıtlar bütünü boyunca sahnede çeşitli biçimlerde sergilenen, alaya alınan, çözümlenen, kehanette bulunulan ve Ütopyacı bir biçimde ileriye yansıtılan eğitime tutumunun ta kendisi olduğu görülür; genişleyerek, kesinlikle üçüncü Feuerbach Tezi'nin söz ettiği 'eğiticileri eğiten' şeye dek uzanan bu somut ideal, sonunda, değişim izleğinin karşılığı ve öbür yüzü ya da verso'su (tersi;sağdan sola oturmuşu,ç.n.) olarak kavranabilir duruma gelir. Değişimle baş başa koşarak,

ona yetişerek, değişim eğilimlerini, vektörlerini kendi yönünde saptıracak biçimde izlemek; Brecht'in eğitilimi işte budur: Bu eğitilim, artık beklenmedik bir biçimde perdeyi kaldırıp onun yapıtlarını bütün boyutlarıyla ortaya çıkarır: bu boyut, ne mikrojik olanın, dilin ve tümcelerinin biçiminin boyutudur; ne içkin olanın ya da Brecht'in düşüncesinin ve yaptığı felsefenin"(1998;83).

Jameson, Brecht'in üslubunu, modernist yazarlardan ayıran çizgiyi, onun nesnelliğinde bulur. Özel stile karşılık retorik olarak nitelenebilecek Brecht'ci üslubun özelliği sözel olanı aşan "düşünce ve eylem stratejileri"ni içermesidir(1998;65). Brecht'i Adorno'dan ayıran boyut da budur. Adorno'nun negatif diyalektiği ve radikal olumsuzlaması, kişisel üslubun sınırlarına kapanırken, Brecht'in olumsuzlaması, sürekli eleştiriyi açık devrime taşıma potansiyeli sunar.

Steer da, Brecht'in epik tiyatrosunun önceliğini nesnelliğinde bulur. Nesnellik, karakterin aktörle ayrıştırılmasında ortaya çıkan yabancılaştırma etkisinde içerilmiştir. Steer'a göre: "Brecht yabancılaştırma tekniğini, özellikle dramatik ortamda bulunan öznelliği en aza indirmek (ki bu seyircilerin karakterlerle özdeşleştirmelerine sebep olur) ve epik nesnelliğine mümkün olduğu kadar yakınlaştırmak amacıyla kullanır" (http://www.jstor.org/stable/3722205?seq=1#page_scan_tab_contents 640, erişim 06.05.2012).

Brecht'in nesnelliği, onun çok katmanlı meta-anlatısal tiyatrosunun devrimci potansiyelini açığa vurur. Brecht somutlaştırmanın ve öykü anlatmanın, somut bireyin gerçeklerinin anlatısını sunar. Somutlaştırılmış öykü anlatımı, öykülerin eyleme dökülmesidir ve bu, pratiğin yönetime somutluk kazandıran alanını oluşturur. Gündelik yaşamın tüm maddiliği içinde temsili budur. Jameson için, Brecht'in anlatı pratiğinde öne çıkan bir başka öge, *Casus* kavramının içerdiği anlama ilişkindir. *Casus*; "yargı vermeyi gerektiren örnek dava" olarak tanımlanır ve *Casus*, farklı anlatı içeriklerince içi doldurulacak "soyut bir çerçeve olmayıp, sahici içeriği olan bir biçimdir"(1998:87). *Casus*, boş bir biçim değil, somut duruma ilişkin koşulu ifade eden biçimdir. Bu her davaya uygulanacak formel hukuktan ziyade, durumun belirlediği koşul olarak tanımlanabilir. *Casus* kavramı Brecht'in yöntemciliğini değil, öykücülüğünü açığa çıkarır. Yöntem fetişizmi ve yöntemciliğin görececiliği *Casus*'un biçimciliğe direnen kapsamıyla dışlanır. Tıpkı üretim tarzı gibi, sahici bir içeriğe sahip bir biçimdir. Soyut bir biçim olmaktan kurtulduğu yer, kendi durumsal bağlamının eşzamanlı ve artzamanlı diyalektiğidir. *Casus*, somut ve tarihselin bulunduğu biçimdir.

Jameson biçim ve içerikten yönteme kaymayı ifade eden “teori”yi sorunsallaştırmaktadır. Brecht bu açıdan Jameson’ın politik stratejisinde politik bir kültürün oluşturulması açısından önemli bir ders olarak kavranır. Jameson’ın meta-teori ya da üst yorum kavrayışı, öznel fikrin hayata geçirilmesinde önceki deneyimlerin diyalektik olarak kazanıldığı bir zanaatkarlıkla ifade edilir. Bu bölümün son bahsi bu konuya ayrılmıştır.

4.4. Üst Yorum: Meta-Teori’ye Dönüş ve Açık Devrim

Jameson’ın meta-yorum kavramı, onun tüm çalışmasının doruğunu ve hedefini oluşturan ancak tamamlanmayı gözetmeyen meta-teori’de yansımaktadır. Siyasal Bilinçdışı kitabında Jameson, meta-teorinin ulaştığı açık devrim modelini üçlü yorumsama modeliyle mükemmelen ortaya koyar. Meta-teoriyi oluşturma süreci, kapitalizmin, eşitsiz ve bileşik gelişiminin izini sürdüğü, ve kendisi de eşitsiz ve bileşik bir genişleme gösteren teorik alanın, tarihsel olarak geriye doğru katedilmesidir. Bu katediş aynı zamanda ütopyacı bir niyete işaret eder.

Biçim ve içerik tartışmasından yönteme geçiş, Batı Marksizmi’nin karakteristiği olarak Jameson’ın sorunsalının temelidir. Benjamin’in işaret ettiği gibi biçim ve içeriğe ilişkin tartışmanın itibarını yitirme sebebi, “katı, durağan ve yalıtılmış şeylerden (eser, roman, kitap) yola çıkılamayacağının” kavranması ile ilişkilidir(2011:100). Benjamin’in aynı zamanda bir uyarı niteliğindeki bu tespiti, Jameson’ın diyalektik eleştiri ile eş anlamlı meta teorik yaklaşımının da özünü yansıtır. Jameson, Marksizm ve Biçim’de, Marksist çözümlemenin iki olası kodunu-dilini anımsatarak, “daha önce sınıf terimleriyle tanımladığımız her şeyin oldukça farklı bir tarzda, ve aslında oldukça farklı ama daha az açıklayıcı olmayan sonuçlar çıkararak da geliştirilebileceği kuşkusunu duymaya başlayacağımız”dan söz eder(2006a:324). Bu yeni çözümleme eksenini ideolojik oluşumun koordinatlarından, meta üretimi biçimi koordinatlarına geçirir ve bu koordinat asıl olarak metnin toplumsal gerçeklikten ziyade ekonomik gerçeklikle bağlantılı olduğu düşüncesini öne çıkarmaktadır(2006a:324). Tamamlayıcı bir diyalektik eleştiri aynı zamanda kapsayıcı bir düzeltme işlemidir. Jameson’ın öznel ya da üstyapısal olanın üretildiği ve yeniden üretildiği alanın ekonomik düzeyde olduğuna ilişkin ısrarı, tıpkı Brecht’te olduğu gibi nesnel belirleyiciliğinin “açığa çıkarılması” işlemidir. Bu durumda Jameson’a göre: “Kapsayıcı bir Marksist eleştiri hareketi, kuşkusuz, tıpkı yüzeyden altta yatan gerçekliğe, görünüşte özerk

bir nesneden, bir parçası ya da eklemine bu nesnenin oluşturduğu görülen daha geniş bir zemine geçiş gibidir”(2006a:332).

Jameson, biçim ve içerikten “yönteme” gerçekleşen perspektif kaymasının, bugün “teori” olarak bilinen ve 20. Yüzyıl’ın son yirmi yılına damgasını vuran edebiyat çalışmalarını da kapsayan yapısının, değişimi kavramak açısından önemli ip uçları barındırdığını savunmaktadır. Jameson’a göre bir eser asla yalıtılmış, durağan bir nesne değildir. Öncelikle onu yaratanın üslubu ya da kişisel imzası, nesnel dünyanın ve yaşamöyküsünün oluşturduğu katmanlaşmaların ürünüdür. Jameson’a göre bir eser, onu yaratanın ikili yönünü barındırır. Sanatçının yaratıcı ve zanaatkar niteliğinden doğan yapı, bu yönüyle, bir yandan eski ustaların becerilerinin izinin sürüldüğü zahmetli bir ustalıkla ortaya konmuşken, aynı zamanda geleceğe dair belirsiz bir ütopyacı boyut içerir. Tarihsel bir nitelik olarak üslup, bu çifte gerilimin ürünüdür ve sanatçının orijinal imzasıdır. Bir yandan ileriye dönük bir düşünce ufku, diğer yandan da tarihsel ve somut bir hatırlatma olarak, bir zanaatın geleneğini sürdüren bir ustalıktır. Metni ve yazıyı bu şekilde değerlendiren Jameson için tüm edebiyat, içerdiği ikili sürecin açığa vurulması ile politik direniş momentlerini yaratmak için, bir işlevle donatılmış olarak çıkar karşımıza. Bu nedenle metin her zaman politik bir boyuta sahiptir.

O halde bu politik boyutu belirleyen ekonomik süreçler Jameson’ın asıl ilgilendiği alandır. Ancak biçim ve içerik tartışmasında, Schiller’in, nesneyi; “biçimin biçimi ve onun içeriği denilen şeyin de zaten biçimlenmiş içerik olarak düşünülmesi gerektiği” yolundaki maddeci özü benimser ve diyalektiğin biçim ve içerik olarak nitelenen kavramların her ikisinin de birbirine çevrilebilirliği esasında bir yorumsayı gerektirdiğine işaret eder. Diğer taraftan Aristotelesçi biçimin, içeriğin ve onun iç mantığı olduğu yolundaki klasik tanımında geçerli olduğunu vurgulayan Jameson, biçim ve içerik ayrımının ancak onu belirleyen tözün ortadan kalkması halinde uygun olacağını belirtir. Biçimin içeriğin iç mantığının izdüşümü ya da yansıması olması, eserin ya tamamen öz ya da tamamen biçim olarak görülmesini gerektirecektir(2006a:334).

Eleştiri Jameson’a göre, içeriğin yorumlanmasından çok onun açığa çıkarılmasıdır. Metnin içinde baskılananın, sansüre uğratılan iletinin ortaya çıkarılarak, bu açığa vurma işlemiyle özgün iletinin eski haline getirilmesidir(2006a:334). Özgün iletinin metin içinde

sansürlenmesine yol açan süreçlerin tanımlanması, metnin içerdiği semptomlarla birlikte kavranabilir.

Jameson metnin baskıladıkları ve sansürledikleri ile gelecek açısından barındırdığı düşüncelerin açığa çıkarılmasında, metnin anlatılaştırılmasından yana bir diyalektik önerir. Metnin başardıkları aynı zamanda söyleyemediklerinin izini taşır. Dolayısıyla yorumsamacı eleştirel faaliyet, metnin ne anlama geldiğini, aslında metinde ne olduğunu ya da bu olmakta olanın ne anlama geldiğini çözümlemeye çalışmaktan çok, metnin nasıl işlediğini, ya da olmakta olanın nasıl işlediğini, açığa çıkarma faaliyeti olmalıdır. Bu yaklaşımı ortaya koyan diyalektik yaklaşımı şu şekilde formüle eder: “Öyle sanıyorum ki, diyalektik yöntem, ancak ayrıntılı bir somut çalışma yoluyla, bir sistemin kendi iç zorunluluğuna göre aşamalı olarak kuruluşunu yakından yaşamak yoluyla elde edilebilir”(2011a:11&Buchanan,2006:26).

Postmodernizme ilişkin çözümlemeci yaklaşımının yöntemini bu şekilde ortaya koyan Jameson, bu kapsayıcı ve tamamlayıcı diyalektiği gerektiren ortamı, postmodern dönemin söylemsel tartışmalar ve Marksizmin sonuna ilişkin fazla güvenli iddialar nedeniyle, açıklanmaya gereksinimi olan bir belirsizlik ortamı olarak değerlendirir. Jameson’a göre, sınıf savaşımına ilişkin teorilerin, ideoloji ve kültürün , tüm üst yapıya ait bu sorunların, geç kapitalist dönemde ve postmodernin yükseliş koşullarında yeniden ele alınması gereği vardır.

Marks’ın biçime ilişkin, kendi içeriğinin biçimi olmadıkça hiçbir değer taşımadığı doğrultusundaki tespiti Jameson’ın kültürel teşhis ve tedavi savını güçlendirmektedir. Ancak anlamdan çok biçime yönelmesindeki temel kaygı, kolektif belleğin ve deneyimin parçalanması ile ortaya çıkan dağılma ve gelecekçi düşüncenin ya da ütopyanın tümüyle boş görüntüğü bir eylemsizlik halidir. Bu durum Jameson’ın özellikle 1980’li yıllarda postmodernizm üzerinden geç kapitallizmin mantığını açığa çıkarmaya odaklanan yaklaşımının tarihsel nedenini ortaya koyar. Neo muhafazakar ideolojinin fazlasıyla işine gelen ütopya ve herhangi bir alternatifi imkansızlığı ya da totaliterliği görüşleri, tahakkümün her yerdeliğine ilişkin söylem analizleri ile teorik alanı doldurmuşken, Jameson, 1960’ların siyasetin her yerdeliği iddiasına dayalı dinamizmini temel alır.

1980’lerin neo-muhafazakar zaferinin kabulünün genelleşmesine karşı, politik savunuyu yükselten Jameson’ın direnişi, iktidarın kendiliğindenliği ve doğallığı iddiasına karşı, meta

teoriyi savunmak şeklindedir. Dolayısıyla yasaklanan ve Marksist teorilerin de gözden düşmelerini sahiplendiği tüm kavramlara sahip çıkar; totalleştirme, evrensellik, hipotezler öne sürme, dolayimsız somuta karşılık soyutlamaya gitme, ya da Marx'ın soyuttan somuta yükselme yöntemi vb. tüm bu kavramsal ve yöntemsel sahiplenme tutumu, sisteme kökten bir müdahale ve kaderleştirilen her şeye bir direniş vaadidir(2005a:46). *Siyasal Bilinçdişi*'da ortaya koyduğu üst-yorum modeli Jameson'ın derin ve tutarlı muhalif konumunun açıkça formüle edildiği bir çerçeve sunar.

Jameson'ın meta teoriye dönüş ya da tarihsel yeniden kurma olarak nitelendirdiği, diyalektik eleştirisinin temel dinamiğini anlamak, geç 1960'lara yönelttiği teorik ilgiyi anlamaktan geçer. *Kültürel Dönemeç* adlı kitabı, oldukça yoğun bir başvuru kaynağı olarak, 1960'ların kültürel kırılması üzerinden, kültürün ekonomi politığının tartışıldığı önemli bir metindir. Jameson'ın bu kitapta, 1960'ların büyük teorik momenti olarak nitelendirdiği durum, aynı zamanda onun, biçime yönelmesinin temel nedenini oluşturmaktadır. Kısaca özetlemek gerekirse, tarihin sonuna ilişkin iddiaları Hegel'in Tinin hareketine ilişkin düşüncelerinin geçerliliğine işaret ettiğini ileri süren Jameson, Hegel'de Tin'in tarihsel hareketinin din-sanat ve felsefe sıralamasında birbirini ortadan kaldıracak üç aşama ile açıklanabileceğini ortaya koyar. Bu tarihsel harekette dinin yerini alan sanat sonlanarak yerini felsefeye bırakmamış, sanatın kendi tikel değişimi içinde felsefenin yerini aldığı gözlenmiştir. Sanatın sonuna ilişkin iddiaları iki tür sanat anlayışının varlığına işaret ederek karşılayan Jameson'a göre, sona eren Kant'ın Güzel sanatıdır. Yerini Yüce sanata yani modern sanata bırakmıştır. Ve sanat Yüce formunda felsefenin yerini almıştır. Postmodernle sona eren sanat değil, Modern Yüce sanattır. Bu moment aynı zamanda sanatın performans olarak politik bir nitelik de kazandığı 1960'lar momentine ait değişimi de açıklar. Modernin sonunu ifade eden "sanatın sonu" na ilişkin gelişmenin, 19. Yüzyıl'da izlediği seyri beklemenin yanıltıcı olduğunu ileri süren Jameson'a göre:

"Aksine, 1960'lardan günümüze "geleneksel edebiyatın ayağını kaydırıp yerine geçer gibi görünen ve felsefeden antropolojiye, dilbilimden toplumbilime kadar geniş bir disiplinler alanını, onların sınırlarını büyük ölçüde bir farksızlaştırma süreciyle ortadan kaldıran" ve "güvenilirlik temelini politik iktisat çözümlemeleri ile elde etmiş olan Marksist çözümlemenin üst yapılar , kültür ve ideoloji çözümlemesinde ortaya çıkan yeni teorik moment'in açıklanması gerekmektedir. Kültürel Dönemeç kavramı da aslında bu momenti niteleyen bir kavramdır(2005a:93).

Kültürel dönemeç, teorinin büyük momentini oluştururken, Modern sanatın Yüce formundaki sonu, yerini teoriye bırakmış, ancak diğer yüzünde postmodern Kant'çı Güzel'in

dönüşüne yol açmıştır. “Hem Teori hem de Güzel , postmodern “sanatın sonu”nun kurucu öğeleridir”(2005a:94). Postmodern aynı zamanda, kültür alanının, silinip giden kadim dinsel formlarla paylaşıldığı bir ortam sunarken, eğitim, kamusal alan, sibernetik ya da enformasyonel çağla ilgisinin de kurulması zorunludur. Günümüze ait tarihsel gelişimin özgünlüğü kültür ve metalaşmanın tüm alanlara daha önce hiç olmadığı boyuttaki yayılımını görmemizi zorunlu kılmasıdır. Modernin kendini ayırdığı gündelik yaşamın politik ekonomik boyutlarının da metalaşma süreci içinde kapsanması söz konusudur: “Postmodern, tüm bu alanların sınırlarını ortadan kaldırırken kültürel olanı ekonomik, ekonomik olanı da kültürel yapmaktadır”(2005a:95).

Jameson’ın gerçekçiliği, postmoderne ilişkin ahlakçı bir bakıştan uzak durmasından anlaşılacağı gibi, Fukuyama gibi bir neomuhafazakar ismin “Tarihin Sonu” na ilişkin tezini, şimdiki zamanla ilişkimizi düşünmek açısından oldukça verimli bir dönemselleştirici mantığa sahip olduğu için, örneğin, Modernlerin kendi çağıyla barışık olmayan ruh haline tercih etmesinde görülebilir. Günümüzün gerçek çelişkilerine sunulan hayali çözümlere ve idealist iyileştirmelere karşı materyalist düşüncenin tüm olanaklarını seferber etme çabası Jameson’ın çalışmasının özünü belirleyen yaklaşım burada karşımıza çıkmaktadır.

İçeriğin biçimlenişine ilişkin sorunu salt bir yöntem sorunu olmanın ötesinde, açık bir tarih kavrayışı içine oturtan Jameson, anlatının(metin) anlamından ve anlamın yorumlanmasından ziyade, metnin içerdiği metaforların nasıl kullanıma sokulduğu ya da nasıl işlevselleştirildiğinin açığa çıkarılmasıyla ilgilidir. Bu da Jameson’ı, geçmişin temsil biçimlerinin tarihle ilişkisinin, bugün dolayısıyla kurulması sorununa götürmektedir.

Meta eleştirel yorumlama politikası, Jameson’ın “teorileşen” eleştirel alanın tümünü kapsayan bir eleştirel teori olarak ya da tüm bu alanın, anlatılar alanı şeklinde, meta anlatısal bir eleştirisi olarak, kendi meta teorik yaklaşımını tanımlar. Jameson’ın Batı Marksizmi, Yapısalcılık-Postyapısalcılık-Yapı bozum-Göstergebilim-Rus Biçimciliği ve postmodernizm eleştirileri, tüm bu teorilerin tarihsel malzemeyi eleştirme biçimlerinin eleştirisine dayanır. Tüm bu teorilerin kendi zamanlarıyla ilişkilerinde öne çıkardıklarını yorumlayıcı biçimin, nasıl işlev gördüğü ve nasıl işlediği sorusu, Jameson’ın olumsuz(negatif-ya da içkin) ve olumlu(pozitif ya da aşkın) diyalektik açısından tarihsel bir çerçevede şimdiki ve artzamanlı tarihle ilişkilendirilerek aşılmasına yöneliktir. Kısaca, Jameson’ın meta-teorik yaklaşımı, 1960’ların temsil ettiği kültürel kırılma sonrası etkinlik

kazanan tüm teorilerin tarihselleştirilemesi ya da yerelleştirilmesi suretiyle sürekli eleştiriye tabi tutulduğu bir üst yorumlayıcı faaliyettir. Bu yaklaşım Tarihsel yeniden kurma olarak adlandırılır ve Siyasal Bilinçdışı’da tanımlanır.

Anlatı ve anlatılaştırma metnin yorumlanmasına ilişkin politikadır. Çünkü yorumlamanın kendisi, anlamın yeniden biçimlendirildiği politik bir faaliyettir. Bu aynı zamanda sosyo ekonomik –toplumsal ilişkilerin nasıl biçimlendirildiğine ilişkin bir sorudur ve estetik bu noktada başlı başına politik-ideolojik bir düzey haline gelir. Yorum bu durumda tarihin şekillendirilmesi, bir biçime büründürülmesidir ve bu biçimlerin işleyiş mantığı, tarihin içinden geçilerek açığa çıkarılabilir.

Jameson’ın, 1960’lara duyduğu ilgi aynı zamanda Üçüncü Dünya’nın ötekiliğinin yüzleşilmesinin zorunlu hale geldiği yeni mekansallıkla da ilgilidir. Dolayısıyla Batı’ya tümüyle yabancı Üçüncü Dünya, Batı’nın tarihsel olarak bilinçaltına bastırdığı semptomların gerçek zeminidir. Freud’un bilinç ve bilinçdışı kavramlarını, bastırma ve baskılama dolayımında, kendi politik bilinçdışı kavramlaştırmasına dahil eden Jameson, Freud’u Marx’la dolayımlamada nesnel tarihi devreye sokar.

Siyasal Bilinçdışı kitabında ortaya konan meta-yorum formunda, Jameson, Althusser ve Lacancı kategorileri kendi Marksist yorumsamacı diyalektiğine eklemeler. Lacan’ın önemi, “Freud’u Saussure ve Jakopson yapısalcılığı ve linguistikle buluşturması açısından yarattığı kapsamlı etkiden kaynaklanır”(Roberts,2000:63). Yapısalcılığın, dili, gösteren ve gösterilen ilişkisinin raslantısal ve keyfi bir keyfi bir sistemi olarak tanımlaması, Lacan’ın ego’nun kurulmamışlığına ilişkin teziyle buluşur. Üçlü formülünde Lacan, (İmgesel-Simgesel ve Gerçek) Althusser tarafından yeniden yorumlanır ve Gerçek kategorisi Marksist bir içerikle yeniden düzenlenir(Roberts,2000:68). Jameson için Althusser tarafından Gerçek’e yüklenen anlam, teleolojik olmayan bir tarih anlayışının sunduğu imkana ilişkindir. Buna göre tarih öznesi ve ereği olmayandır. Böylece Lacan’ın Gerçek’i, tümüyle Simgelendirme’ye gelmeyen-direnen, ve tümüyle temsil edilemez olandır. Robertson, Jameson’ın bu eklemlenmeden çıkardığı sonucu şu şekilde formüle eder:

“Jameson için Lacan, iki önemli ve ilginç ima içermektedir: Birincisi öznenin belli bir bedenle gelişen ya da bedenin gelişimine paralel, örgütleyici ve kurucu bir yapı olarak görülmemesidir. Özne’nin daha ziyade bir metinsel kurgu, değişen, kırılğan anlamı sürekli yeniden yazılmakta olan bir kurgu olarak görülmesidir. İkinci ilginç nosyon, gerçek olarak geçmiş(tarih) duygusudur. Doğrudan yakalanamayan ama sadece sembolik belirtileri ile bilinebilen tarih nosyonu, Jameson’ın Lacan’dan hareketle şekillendirdiği tarih nosyonudur ” (2000:68).

Jameson'ın Marksist eklemlemesi burada açığa çıkar. Özne içerden kurulan bir beden değil, her zaman nesnel koşullar ve tarih tarafından oluşturulan ya da yazılan bir metindir. Jameson'ın Siyasal Bilinçdışı'da formüle ettiği özne ve tarih ilişkisi, teori ve pratik sorununa, tamamlanmış ve şimdiden formüle edilmiş bir modelle çözüm bulmak yerine, olumsuzun sürekli bir biçimde canlı tutulduğu, açık ve kapsayıcı bir süreç olarak yaklaşır.

Jameson Lacancı formülü Althusserci yapının eşzamanlı dinamiği ile buluşturur ve İmgesel-Simgesel-Gerçek formülünü Anlatı-Aracı(Dolayım)-Tarih olarak formüle eder. Bu formül içkin ve aşkın olanın, artzamanlı ve eşzamanlı olanın dolayımlandığı “meta teori” yi tamamlanmamış ve açık uçlu bir sürekli devrim olarak kurmaktadır. Jameson'ın üç merkezli çerçevesi:

“Önce anlık olayın dar anlamında ve meydana gelen olayların zaman içinde dizilişi anlamında siyasal tarihin; daha sonra, toplumsal sınıflar arasındaki kurucu gerilim ve mücadelenin artık daha az artzamanlı ve süreyle sınırlı anlamı içinde toplumsalın; ve nihayet, tarih öncesi hayattan geleceğin uzak tarihinin bizim için hazırladıklarına kadar üretim tarzlarının dizilişine ve çeşitli insani toplumsal oluşumların ardıllığına ve kaderine ilişkin en geniş anlamda tarihin nosyonlarıyla genişlemesi belirler”(2011a:66-67).

Anlatı-Aracı-Tarih olarak kurulan üç merkezli model, Lacan'da imgeselin ya da şimdide (belirli bir kültürel politik konjonktürde) elimizdeki metnin, kendi iç kurgulanmışlığı temelinde Simgesel bir eylem olarak algılanması gereği, sözü edilen iç kurgulanmanın içerdiği çok farklı ve çelişkili belirleyenlerin bir tek olay örgüsünde ya da konuda bastırılmasına işaret eder. Bu tamamlanmış metin, ikinci düzeyde, mevcut toplumsal yapının ortak sınıf söylemi ya da ideologeme olarak ideoloji ve dilin bir katmanı olarak, belirlendiği düzeylerce konumlandırılma biçiminin açığa çıkarılması ve üçüncü düzlemde bu ideologemenin, tarihsel süreklilik içinde, üretim tarzlarının eşzamanlı ve artzamanlı mevcudiyetlerinin diyalektik bir biçimde konumlandırılmasıdır. Dolayısıyla, burada temel dolayımlayıcı mekanizma, öznelin kurulduğu koşulların, nesnel tarih ile ilişkilendirildiği, toplumsal yani Simgesel'in düzeyidir. Ve Simgesel, hem İmgesel bastırılmasını açığa vurmada, hem de Gerçek'in, ideologemedeki içkinliği anlamında mevcudiyetinin açığa çıkarılmasında aracıdır.

Kouvelakis'e göre, Jameson'ın bu modelinin üstünlüğü, “bilinç kategorilerine kıyasla uygulamalara öncelik tanıyan bir ideoloji anlayışı olmasından kaynaklanır”(2014:643). Marx 'ın da ideolojiyi yanlış bilinç olarak tanımlamasında görüleceği gibi, imgesel olanı gerçekten ayıran ve imgeseli gerçekdışı ilan ederek değersizleştiren sınırlı tanımı,

Jameson'ın yöntemsel müdahalesi ile düzeltilir. Jameson'ın, imgeselin oluşturuca rolüne tanıdığı öncelik, sanatsal-edebi-kültürel üretimin, her zaman Gerçek ya da Tarih'le(geçmiş deneyim ve henüz bilinmeyen gelecek) etkin bir ilişki içinde düşünülmesini sağlayarak bu ilişkiyi belli bir modele kapatmaktansa sürekli olarak genişletir(Kouvelakis,2014:643).

Modelin, toplumsalı oluşturan ortak kod sistemi olarak dil ya da sınıf yapılarına ilişkin sorun, Jameson tarafından şu şekilde formüle edilir:

“Her toplumsal oluşum ya da tarihsel varlığa sahip her toplum, aslında, geleceğe ait eğilimlerin yanı sıra(...), daha eski üretim tarzlarının uzantıları ve kalıntıları da dahil birkaç üretim tarzının aynı anda birlikte yapısal varlığından ve üst üste binmesinden oluşmuştur. Metinler, çelişen üretim tarzlarına ait çeşitli tepilerce aynı anda çaprazlanmalarını ve kesitlenmelerini bekleyebileceğimiz bir mekanda ortaya çıkar”(2011a:85).

Kouvelakis, bu çoğul işaret sistemlerinin birarada varlığının, üstesinden gelinemez çoklu çelişkiler barındırmasından hareketle, Jameson'a göre komünizmin, kapitalist ilişkilerin tohum olarak içerdiği bir üretim tarzı olmayıp, bu ilişkilere içsel olan hakimiyet altında bir eğilim olarak kavranması yolundaki uyarısını vurgular. Jameson'a göre bu gelecekteki bir üretim tarzı olarak da düşünülebilir ve bu durumda, “Tarihin Gerçeği gibi herhangi bir temsille ve önceden kurulmuş herhangi bir imgeyle yakalanamaz”(2014:645).

Dolayısıyla kültürel devrim momentleri eşzamanlı ve artzamanlı çelişkilerin açığa çıktığı ve çoklu geçiş tarzları içeren bir sürece işaret eder. Ardışık bir tarihsel ilerleme ve sonuçlarına varma mantığı ile açıklanan üretim tarzları modeli bu kavramla reddedilir. Geçişler uzun süreli çelişkilerin aşındırdığı ve gerilettiği süreçlere içkin olanın açığa çıktığı eşzamanlı gerilimler olduğu kadar, tüm bu gerilimlerin niteliksel olarak değişim yarattığı büyük tarihsel anları da içerir.

Jameson'ın çalışması politik bir hedefi, toplumsalın tarihsel içerimleri dolayımında inşa ettiği teorik bir yapı ile bir tarih felsefesine ulaştırır. Burada en belirgin teorik düzeyler, kültürel devrimin tanımlanmasında eklenen Althusserci kavramlar ve Hegel diyalektiğinin aşkın kategorileridir. Ancak diyalektiğin aşkınlığı olumsuzlamanın sürekli canlı tutulması olan eşzamanlı müdahalelerle tamamlanmış bir yapıyı öngörmez. Aksine Jameson'ın olumsuzlamanın açığa çıkarma işlevinin ütopyaçı içerimlerine yaptığı vurguda da görüldüğü gibi Ütopya şimdiden düşünülmüş bilinmeyen bir geleceğin donmuş görüntüsü değil, şimdide kurulacak kolektif deneyimin, tam da sınıfın görünürlükten çıkarıldığı bir

dönemde, toplumsal pratik içinde yaşatılmasıdır. Ütopya gelecekte değil şimdi ve burada oluşturulmayı bekleyen pratiktiklerdedir.

Kouvelakis'in de vurguladığı gibi: "Ütopya, tam da kendini farklı bir toplumsal biçimin kinayesi olarak ortaya koyma uğraşında temsile teslim olan ve bir şekilde kendi karşıtına-gerçek çelişkileri çözmenin aksine nötrleştirmenin bir yoluna-dönüşen bir praksis biçimini cisimleştirdiği ölçüde, ortak pratik içindeki çelişik kararsızlığı ifşa eder"(2014:648).

Jameson, ütopya pratiğini, temsilden kopma (de-linking) ödevi olarak tanımlar. Bütünlüklü bir gelecek tasarımı olarak ütopyanın talep ettiği temsil başarısını, ya da kolektifin tümüyle örgütlenerek kendisini bastırma kovacağı bir kendisi için bilincin gerçekleşme anını beklemek değil, şimdide sahip çıkması gereken başarısızlığıdır. Bu nedenle Marx'ın bir siyaset önermemesini onun en zayıf, ama aynı zamanda tam da bu nedenle, en güçlü olduğu politik boyut olarak değerlendirmekten yanadır. Postmodernin parçalanmış temsiliğin gizlediği bütüncül ekonomik sisteme verilecek yanıt, ertelenmiş bir bütünlük kurmak değil(ki hedefin büyüklüğü yıldırıcı olmaktadır), tam da postmodernin yabancılaştırmasını tersine çevirerek iptal etmektir. Jameson için ütopya şimdinin pratiği olarak diyalektiktir. Çünkü diyalektik tarihin çelişkili yapısının yaşanarak katedildiği bir düşüncedir ve kendisini de tarihselleştirmek suretiyle sürekli olumsuzlayarak sürekli bir biçimde sınanır.

Meta teori en temelde, Marksist eleştirinin izleyeceği yeni ve genişletilmiş rolünü tanımlamaktadır. Bir yandan öznel tarihimizin, bilişsel olarak haritalandırmakta yetersiz kaldığı, parçalanmış, fragmentasyonlar halinde görünen, bütünlükten yoksun ve bölünmüş gerçeklik algısı, diğer yanda gerçeğin toplumsal kuruluşu ve nesnel kuruluşun öznel ilişkisinin dolayımlandığı genel tarihin işleyişinin izini süren tamamlayıcı bir diyalektik eleştirisi. Dolayısıyla özne ve nesne, altyapı ve üstyapı, biçim ve içerik, politika ve ekonomi en temelde aynı bütüne aittir. Öznel ve nesnelin dolayımlandığı toplumsal(Aracı-Sembolik), nesnel görünüm dünyasının parçalanmışlık ve ilişkisizliğinin dolaysızlığı içinde kavranmasına direnen ideologemelerin açığa çıkarılması ile ilişkili bir hale getirilerek, düzeltilir. Ancak bu türden diyalektik düzeltme müdahalesi, estetik bir telafi değil, estetik telafinin bastırıldığının açığa çıkarılmasıdır.

Bu nedenle biçimden hareket etmekle Biçimcilik arasında derin farkı not etmek gerekir. Jameson'a göre, Rus Biçimciliği, Aristoteles'in biçim ve içerik ayrımını ya da edebi nesne

ile onun anlamı arasındaki mesafeyi tersine döndürerek, biçimin içeriği temsil eden bir yansıma değil, bizzat biçimin kendisinin içerden kuruluşunun başlı başına bir amaç haline geldiği bir bağımsız gönderge olarak kavranmasını savunur. Bu, yaptın kendi kuruluş amacını kendinde taşıyan ve bir dışsala göndermesi olmayan bir modeldir ve eşzamanlıdır: “İçerik biçimi olanaklı kılmak için vardır”(2005c:39). Burada yaşanmış tarihsel deneyim, metnin kendi iddiası için askıya alınır. Jameson bu türden bir kendine göndermeli yapının, yaşamın yeni bir estetikleştirilmesi olduğuna dikkat çeker. Biçimcilik, “yorumu reddedenlerin temel yorum tarzıdır.(...). Biçimci model temel olarak eşzamanlıdır ve artzamanlılığı ne edebiyat tarihinde, ne de tek tek yapıtların biçiminde gerektiği gibi ele alabilir; bu da şu demektir: Bir yöntem olarak Biçimcilik, bir sorun olarak romanın başladığı noktada durur”(2005c:39).

Üst yorum başlıca iki gereklilikle açıklanır. Birincisi, yorumun nasıl olması gereği değil, neden yorum yapma gereğinin duyulduğu hakkındadır. Yorumlama edimi, yabancılaştırıcı bir edim olarak, metnin ya da anlatının tarihe yerleştirilmesidir. Bir anlamı yeniden kurmayı amaçlayan bu gereklilik, üst yorumun ikinci temel ilkesi ile tamamlanır: “Herhangi bir yoruma duyulan ihtiyacın kendisi, yorumu gerektiren bir olgudur”(2005c:40). Burada sözü edilen iki ilke, içkin ve aşkın eleştirinin, deneyimi tarihsel koordinatları içinde konumlandırmayı sağlayan bütüncül bir bakışa olanak tanır. Gizemsizleştirici bir edim olarak yorum, olumsuzun korunduğu modern eleştirinin karakteristik bir niteliğidir ve her zaman, anlamlandırmanın koşulunu gelecek için bir umutla birlikte var eder. Eleştiri süreci, içeriğin yorumu olarak değil, içeriğin açığa vurulması ve özgün deneyimin, sansürçünün çarpıtmaları altından su yüzüne çıkarılması, eski haline kavuşturulmasıdır. Bu açığa çıkarma da, içeriğin niçin böylesine çarpıtılmış olduğuna dair bir açıklama biçimini alır”(2005c:49).

Bu sorun bilincin tarihsel ve toplumsal kökenlerinden koparıldığı ve deneyimin bastırıldığı bir çağda şizoid biçimin gizlediği globalizasyonla formlaştırılmış gerçek içeriğe yönelmemizi sağlar. Roberts’iin vurguladığı gibi: “Formdan hareket eden her yöntem, daha sonra gelen ana fikrin-içeriğin bütünleyici kavramları ile tanımlanır” (Roberts,200:147).

O halde Jameson’ın, diyalektiği, bir meta teori statüsüne yükseltmesinin mantığı, Marksizm ve kapitalizm ilişkisinde, postmodernin ve postmodern dönemde anlam ve içerikten vazgeçen ve yöntemi merkeze oturtan teorilerin tarihselleştirilmesine dayanmaktadır. Bu mantık, özellikle Fransız yapısalcılık-postyapısalcılık ve yapı sökümcü teorilerin, büyük

Alman felsefe geleneği ile bütünleştirici bir teoride kapsanarak aşılması (Aufhebung) temelinde kurulan inşacı bir diyalektiktir. Ancak Jameson’ın bu girişimi salt kültürel-estetik bir eleştiri değildir. Asıl problematiği, teknolojik gelişimin iletişim teknolojilerinden yansıyan yeniden üretimci mantığının, globalizasyon süreçlerinde anahtar bir kavram olmasının derinde yatan mantığını açığa çıkarmaktır. Jameson’ın felsefe-teori-estetik ve kültürel ürünlerin çok katmanlı yorumunu içeren meta teorik yaklaşımının yönlendirici düşüncesi, Siyasal Bilinçdışı’da şu şekilde formüle edilir:

“(G)eleneksel diyalektiğin bize öğrettiği gibi, tarihselleştirme işlemi sonunda aynı yerde buluşan iki ayrı yol izleyebilir: Nesnenin yolu ve öznenin yolu; bizatihi şeylerin tarihsel kökenleri ve kavramlar ve kategorilerin, bu şeyleri sayesinde anlama girişiminde bulunduğumuz daha belirsiz tarihselliği. Bu kitabın esasını oluşturan kültür alanında, verili bir kültürel metnin formunun ve içeriğinin tarihselliği, dilsel imkanlarının tarihsel oluşum anı, estetiğinin duruma özgü işlevi gibi “nesnel” yapılarının doğasına ilişkin inceleme ile söz konusu metin aracılığıyla okuduğumuz ve anladığımız yorumlayıcı kategorileri ya da kodları ön plana alacak oldukça farklı bir şey arasında bir tercih yapmak durumunda kalırız. İyi de olsa, kötü de olsa, burada ikinci yolu izlemeyi tercih ettik”(2011a:11).

Jameson’ın tercih ettiği yol, bir edebi eser ya da metinle doğrudan karşı karşıya gelmediğimiz ve her zaman bu metinlerin bize daima yorumlanmış bir biçimde geldikleri görüşüne dayanmaktadır. Dolayısıyla yukarıda da söz ettiğimiz gibi, Siyasal Bilinçdışı, aynı zamanda, Marksist eleştirel yorumsamanın, diğer tüm yorumsamacı -anlatı-metin-teori-yöntem ya da tarih olsun- kategorilerin tarihselleştirilerek, her birinin yapısal sınırlarının ve yerelliklerinin kanıtlanarak, bütünleştirici ya da diyalektik bir yöntem aracılığıyla aşıldığı bir nihai-aşılabilir ufuk olarak inşa edildiği bir kavramdır aynı zamanda.

Jameson’ın meta teori olarak tanımladığımız Marksist diyalektik eleştirisi hakkında Kouvelakis’in saptaması önemli ip uçları verdiği gibi, Jameson’a “aşırı bütünleştirici” tavrı nedeniyle yöneltilen eleştirilere de bir yanıt niteliği taşır. Buna göre:

“Jameson olgusunda uğraştığımız şey, bir öğretinin ya da sistemin açılmasından çok, neredeyse her şeyi “hazmetme” yetisine sahip büyük bir yorumlayıcı makinenin işleyişidir ya da alternatif olarak, kültürel incelemeler tarihinde eşi benzeri görülmemiş enginlikte bir entelektüel merakla birleştirilen, görünüşte sınırsız bir bağdaştırmacılığın tek başına taşıdığı, bir tür doymak bilmez “kuram arzusunun” işleyişidir”(2014:640).

Bu alıntıda iki noktanın altını çizmekte fayda var. Birincisi “yorumlayıcı bir makine” ve ikincisi “görünüşte sınırsız bir bağdaştırmacılık” ifadeleridir. Yorumlayıcı bir makine, Marx’ın Hegel’den aldığı ve materyalist bir temelde yorumladığı diyalektiğin gerçek yapısını açığa vuran kapsayıcılığıdır. Günümüzde sosyal bilimler alanında Marx’ın bir filozof mu, sosyal bilimci mi, ekonomist mi, ya da siyasi bir önder ve ideolog mu olduğuna

ilişkin tartışma da bununla ilgilidir. Diyalektik her zaman, toplumsal yaşamın tüm düzeylerini kapsayan bir eleştirel düşünme tarzı olarak yapılanmıştır. Eğer yöntem olarak diyalektik yöntem benimsenmişse, ekonomiden kültüre, kültürden siyasete ve sanata geçmek hiç de zor değildir. Diyalektik, bilginin bütünlüğüne dair bir yöntemsel düşüncedir. İkinci olarak altını çizdiğimiz ifade de Jameson'ın bağdaştırmacılığının “görünüşte sınırsız” olduğuna ilişkin örtük uyarıdır. Çünkü Jameson tıpkı Marx gibi, tüm bu bağdaştırma işlemini, en temelde, ekonominin biçimlendirdiği globalizasyon koşullarında, kültürün ekonomik niteliğini açığa çıkarmak ve bu açığa çıkarma işleminin olumsuz(negatif) işlevini canlı tutarak, politik bir kültür oluşturmak yönünde, gelecekçi olduğu kadar şimdiki de dönüştürme potansiyeline sahip kültürel bir strateji oluşturmaktır.

Jameson, Marx'ın diyalektiğinin her zaman nesnel ve öznel sınırlara dair bir hatırlatma olduğunun altını çizerken, teoriyi bir belirsiz geleceğe havale etmenin diyalektik olarak mümkün olmadığını da farkındadır. Tıpkı Brecht'in öğretici oyunlarda ortaya koyduğu “metnin sınırları” ile belirlenen kolektif üretimin ilkesinde olduğu gibi, Jameson, içinde yaşanan nesnel koşulların bilinçteki sınırlarına işaret eder ve teoriyi, pratiğin örgütlenmesinde işe yararlık ilkesiyle ele alır. Tarihsel bir müdahale olarak teorinin açığa çıkardığı direnç noktaları, kurtuluşun geleceğe bırakıldığı bir açık uçluluktan ziyade, şimdide harekete geçirici bir tamamlanmamışlıkla tanımlanır.

Marksizmin aşılabilir ufuk olması, kendisini de tarihselleştirerek aşan potansiyeldir. Marksist diyalektik böylece özne ve nesnenin bütünselliğinde, kendisini kendi sınırlılıkları ile kavrayarak aşan tek teori olma vasfına sahiptir. Ya da Kouvelakis'in yorumuyla:

“ Ne a priori yöntem ne de evrensel bilim olan diyalektik, “henüz” varlık bulmamış bir ortaklığın” –insanların kendi özgürlükleri için verdikleri mücadeleden cisimleşen sınıfsız toplumun- “mantığının önceden görülmesini” ifade eder”(2014:649).

Meta teoriye dönüş, örgütlenmeye, sınıfı tanımlamaya ve sınıfın bilincini oluşturmaya yönelik sonuca odaklı bir girişim olmanın çok ötesinde, anlamsızlığın ve derinlik kaybının kutsandığı bir dağılımı ortamında, hiçbir şeyin değişmezliğine yönelik kabullerin dışına çıkan ve odaklanmayı, değişim için bir arşimet noktası oluşturmayı ve herşey değişmeden hiçbir şeyin değişmeyeceği yolundaki reformcu olmayan radikal pratiği hayata geçirme edimidir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Şimdiki zamana kapanmamak çabası, Sartre'ın ortaya attığı zorlu bir soruyu sürekli bir biçimde akılda tutmayı gerektirmektedir: “Tarih akledilebilir mi?”(Sartre, 1988;14). Sartre bu soruyu, öznenin ve nesnenin ya da öznelin tarihi ile nesnelin tarihi arasındaki ilişkiyi kavramanın yöntemine ilişkin bir soru olarak da sormuştur. Yöntem salt bir araştırma konusu olarak değil, gelecek için şimdiden oluşturulacak bir vaadi gerçekleştirmenin yolu olarak da düşünülmelidir. Sartre için, öznelin ve nesnelin tarihini birbirine ilmekleyen yöntem, Marksist diyalektiktir.

Fredric Jameson, entelektüel yaşamının başında, modern felsefenin son büyük filozofu olarak değerlendirdiği Sartre'ı analiz nesnesi yapıştır. Varoluşçuluk ve Marksizm'in buluşma sorunu, bir yöntem sorunu olduğu kadar, tarihin aldığı yolda, ona yön verecek öznenin, varlık ve bilinçle ayrılmış varoluşunun yeniden bütünlenmesi sorunudur da. Öznenin 1950'lerin nesnel belirlenimleri ile değişen öznellik biçimleri, 1960'ların sonlarında özne ve bilinç sorununu radikal bir biçimde gündeme getirmiştir. 1968'in Kültür Devrimi'ni anlamak, Sol için, Devrim'i yeniden düşünmekle aynı anlama gelmektedir.

Jameson'ın, Sartre: The Origin Of The Style(1961)'la başlayan ve bütün kariyeri boyunca çalışmasını yönlendiren temel sorunsalını, öznenin hem bireysel, hem de kolektif anlamında konumu ve yeniden inşasının koşullarını düşünmeye yönelik, diyalektik savunu şeklinde formüle etmek mümkündür. Jameson için Devrim'i düşünmek, iki yoldan mümkündür: “Sisteme ilişkin olan ve sınıfa ilişkin olan (Marx'ın kendisi bu ikisini bir araya getiren kuramcı olmuştur)”(2005b;69). Ya da bir başka formülle öznenin tarihi ve nesnelin tarihi bütünlenmeyi beklemektedir. Bu iki yol her zaman, birbirine çevrilebilir aynı tarihsel sürecin iki yüzünü oluşturmaktadır. Bu nedenle nesnel tarihin yapısı ve işleyişi açığa çıkarılmadan, tartışmaya öznenin başlamak, nesneli hesaba katmaksızın gerçekleşemez. Bu tür bir girişim, tarihin diyalektik kavranışı ile mümkündür. Diyalektiğin bütünleştirici işleyişi, tarihi geriye doğru kat ederek, kolektifin deneyiminin artzamanlı haritasına ulaşmamızı mümkün kılar. Hareket noktası olan şimdide ideolojik olanın mistifikasyonunu bozucu bir işlevle, gerçekliğin açığa çıkarıldığı bir olumsuzlama an'ı yaratır ve şimdikiyi çözüdüren bu işlev, geleceği, şimdinin koşullarını çözüdüren bir diyalektik aşmayla mümkün kılar. Jameson'ın düzeltici ve aşkın olmayan diyalektiği olarak tanımlanabilecek bu diyalektiğin ayırt edici yanı, negatifi-içkin diyalektiği ya da olumsuzluğu sürekli ve radikal bir biçimde

işlevselleştirmesidir. Ancak negatif(olumsuz) her zaman diyalektik olarak aşılmalı ve olumsuzlanmalıdır.

Bu çalışmanın problematiği, yöneme ilişkin bir problem olarak değil, yöntemin açığa çıkardığı somuta ilişkin sorunsal tarafından belirlenmiştir. Jameson’ın yöneme ilişkin tutumu, yöntemin özerk bir araştırma konusu olmanın ötesine geçen somutun açığa çıkarılması hedefinin politik içeriğidir. Çalışmamızın yönlendirici ufku da, Jameson’ın, özünde politik olan Marksist eleştirinin, teori pratik sorununa getirdiği tarihsel çözüm çerçevesinde belirlenmiştir. Diyalektik yöntem tartışmalarına yönelik sorunsal en temelde, kapitalizmin aşılmasına ilişkin soru çerçevesinde belirlenir. Bu çalışmanın en soyut düzeyde problematize ettiği yöntem sorunu, asıl olarak neoliberalizmin kavramlarınca belirlenen tartışma zeminini, kapitalizme yönlendirmeye ilişkin perspektif değişimine duyulan gereksinimce belirlenmiştir.

Kapitalizmin eleştirisine odaklanan negatif diyalektikle (olumsuzla) yetinmeyen ve kapitalizmin ötesine geçmeyi hedefleyen ve somut bir stratejinin nasıl bir pratiğe dayanması gereğine ilişkin soru, Fredric Jameson’ın çalışılma nedenidir. Bu soru, tarihsel materyalizmin teori ve pratiğin birliğine dayalı temel sorunsalının, günümüzdeki geçerliliğini tartışmaya açar. Fredric Jameson’ın tüm kariyeri boyunca yürüttüğü teorik çalışmasının temel yönelişini belirleyen de bu sorudur ve Jameson, Marksizm’in bugün her zamankinden daha çok geçerli olduğu savunusunu, kendi çalışmasında “tarihsel olarak” kanıtlar. Jameson’ın çağdaş Marksizm tartışmaları içindeki ayrıcalıklı konumunu belirleyen ayrım noktası, Marksizm’i bilim ya da ideolojinin ötesinde, eleştirel bir yöntem olarak tanımlamasıdır. Jameson’a göre, kapitalizm, Marksizm’in eleştiri nesnesidir ve nesne sona ermeden Marksizm de sona eremez.

Bu tespitle, çalışmanın amacı ve hedefi olan somut düzlemi, toplumsal yaşamın ritmini belirleyen ekonomik alanın, politik ve kültürel olanla ilişkisinin niteliğini açığa çıkarmak şeklinde formüle etmek mümkündür. Teorik düzlemde, kimlik siyaseti ve küreselleşme tartışmalarının, “ekonominin merkeziliği” sorununu, indirgemecilikle ya da mekanik belirlemecilikle suçlama eğilimlerine karşılık, bu çalışmanın eğilimlerini belirleyen görüş, ekonomiyi merkezileştirme eğiliminin Marksizm’in tümüne atfedilemeyeceği yönündedir. Marx’ın ekonomi ve politika ayrımına dayalı analizi, kapitalizmin klasik iktisat içindeki formülasyonunu, klasik iktisadın kendi kavramlarından hareketle sınamasına

dayanmaktadır. Kapitalizm, üretim tarzı olarak özgüllüğünü yaratan emek sömürsünü, ekonomi ve siyaseti ayrıştırmakla gizemleştirmektedir. Marx'ın analiz nesnesi kapitalizmdir ve bu nedenle Marx'ın kapitalizme yönelik ilgisinin temeli, politik bir strateji oluşturmak olsa da, önce, alternatifini düşündüğü nesnenin “nasıl işlediği”ne ilişkin soruyu merkeze koymak gibi bir eleştirel pozisyonndan başlaması doğaldır. Jameson, mekanik Marksizm olarak nitelendirdiği Stalinci modeli ve II.Enternasyonal Marksizmi'ni bu temel ayrım noktasından eleştirir ve Marksizmin, Marx'ın kendisini de kapsayacak şekilde tarihselleştirilmesi gereğini savunur.

Bu çalışmanın temel varsayımını belirleyen çerçeveye göre, günümüzde kapitalizmin eleştirisini bütünlüklü bir perspektiften geliştirme olanağı, kimlik ve küreselleşme tartışmalarının ötesine geçen bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Kültürü öne çıkaran eğilimlerin temelinde yatan süreçleri ve toplumsal ilişkilerin belirlenme biçimlerini odağa yerleştirmek, kültürün ideolojik işlevini ve değişen yapısını açığa çıkarmak, öncelikle kapitalizmin esnekleşme dinamiklerinin yapısal nedenlerini kavramakla mümkündür. Bu nedenle, konuyu seçerken belirlenen varsayım, politik ekonominin “gizli el”inin, politik ekonominin işleyiş mantığını yeniden üreten kültürel alanda gerçekleştiği doğrultusundadır. Kültürün yeniden üretimci işlevi, Jameson çalışmasında, postmodernizm kavramının politik ekonomik işlevi tarafından karşılanmaktadır. Postmodern'i, zamansal kategorileri geçersizleştirerek, mekansal kategorilere dönüştürmekle sürekli bir biçimde yeniden üretilen “sermayenin dolaşım mantığı” ile ilişkilendiren Bilişsel Haritalandırma kavramı, kapitalizmin yeni biçimlenme süreçlerinde, sınıf ve sınıf mücadelesi kavramlarının günümüzde geçerliliğini ve sürekli bir şimdi'de konumlanmanın getirdiği tarihselliği dışlayan ve süreksizlikleri, kopuşu ve fragmanlaşmayı yücelten farklılaşma söyleminin, ideolojik yapısını açığa çıkarmak açısından önemli bulunmaktadır.

Bu çerçevede, Fredric Jameson'ın “Geç Kapitalizm” analizinin meta teorik kapsamını ve bu analizin ulaştığı yöntemsel modelin Marx'ın tarihsel materyalizmi ile sürekliliğini ortaya koymayı hedeflediğimiz bu çalışmada, meta teori kavramının pratik içeriği, Marksizmin kendi içinden katedilerek yeni ve daha yüksek bir düzeye taşınması şeklinde kavranmıştır. Meta teori, aynı zamanda, politik bir hedefle oluşturulmuş kapsamlı teorik faaliyetin, kapitalizme karşı mücadelede işlevsel kılınacak bir strateji önerisine dönüşmesidir. Marx'ın teori ve pratiğin birliği olarak formüle ettiği bu yaklaşım, tarihsel materyalizmin hareket yasasıdır. Jameson'ın çok katmanlı teorik araştırması, Hegel ve Marx'tan başlayarak, Sartre

ve Varoluşçuluk, Althusser ve yapısalcılık, postyapısalcılık, yapı bozum, Rus Biçimciliği, Linqistik gibi tüm modern ve modern sonrası teorileri tarihselleştirdiği ve postmodernizm ve modernizm ilişkisinde özellikle edebiyat başta olmak üzere, sinema-tiyatro, mimari, video-art gibi sanat alanlarının ürünlerinin de ekonomi politiğin kavramları ile analiz edildiği oldukça geniş bir alana uzanmaktadır. Jameson'ın, Marksist ya da Marksist olmayan, birbirinden çok farklı teorileri tarihselleştirmek ve yerelleştirmek suretiyle, her birinin kurtarılması gereken gelecekçi düşüncelerini yeniden kazanan, ancak aynı zamanda her birinin sınırlılıklarını ortaya koyan büyük teorik yeniden inşası, diyalektiğin uzun erimli hareketi olarak düşünülen ve Aufhebung gibi Hegel'ci bir kavramla karakterize edilmektedir. Aufhebung, iptal ederek aşma ya da kapsayarak aşma kavramında açıklık kazanan tarihsellik anlayışını vurgulamaktadır.

Jameson'ın teorik yaklaşımının yönlendirici kavramı olan bu kavram, Marx'ın diyalektiğinin “olumsuzlamanın olumsuzlanması” ilkesinde açığa çıkan tamamlanmamışlık vurgusunu tekrarladığı için, merkezi bir öneme sahiptir. Hegel'e atfedilen “sentez”in, olumluyu diyalektik kapanmaya taşıyan formülasyonu, yine Hegel'in “olumsuzun olumsuzlanması”na ilişkin düzeltmesini gündeme taşıyan tartışmalarla yeni bir boyut kazanmıştır. Buna göre diyalektik, olumsuzlamanın olumsuzlanması'nın işaret ettiği daha yüksek bir düzeye taşınarak iptal edilenin, düzeltilmesi yönündeki diyalektik aşmayı, aşkın diyalektiğin yerine geçirmektedir. Jameson da, olumluda ya da sentezde sabitlenmeyen ve sürekli bir biçimde olumsuzlamayı yineleyen ve olumsuzu her zaman diyalektikle aşan açık bir süreçle, teoriyi kapatmak ya da “temalaştırmak”tan uzak bir konumu benimser. Bu konum Jameson için Moderndir. Marx'ın “tarihin sonu” kavramını iki anlamda kullandığının altını çizen Jameson, “bilinen tarih” olarak sınıflı toplumların tarihini, sınıfların ortadan kalkacağı bir geleceği de, bilinen tarihin sonu ve “Tarih'in başlangıcı” olarak nitelemesini, kendi Marksist yaklaşımının merkezine oturtmaktadır. Jameson'ın tarihsellik ilkesini öne çıkararak yaklaşımının karakteristik özelliği, tarihin eşzamanlı ve artzamanlı diyalektik içinde kavramasından doğar. Bu özellik, kapitalist üretim tarzının alternatifini düşleyen gelecekçi bir hareket için, politik eyleme “şimdi” de alan açmaktadır. Dönemselleştirme kavramı, öz ve biçim ilişkisinden yönteme kayan teorik alanın aşılmasını hedefler. Buchanan'(2006)ın işaret ettiği bu kayma, teorinin ve söylem analizinin yükseldiği postmodern dönemin karakteristiğidir.

Böylece Jameson'da pratiğin teoriye taşınması sorununun üç boyutlu görünümüne ulaşmak mümkündür: Birinci düzlem, Jameson'ın Kültürel Dönemeç(2005a)'te ortaya koyduğu, "Tarihin sonu"na ilişkin Hegelci formülün din-sanat-felsefe dizilişinde mutlak tinin hareketindeki sapmayı temel almaktadır. İkinci düzlem bu sapmanın sonucu olarak postmodernde sanatın sonuna ilişkin çatallanma ve postmodern teorinin yükselişi ile Kantçı Güzel'in postmodernde geri dönüşü ve Modern Yüce'nin sonu şeklinde tanımlanan gelişmedir. Üçüncü boyut ise bizim asıl problemimizi belirleyen geç kapitalizmin dolaşımına belirlenen görünümünün içerdiği gerçekliğin açığa çıkarılarak aşılması yönündeki yöntemsel girişimin niteliğidir. Jameson, Marksist eleştiriyi eleştirinin nihai ufku olarak belirlerken, Hegelci tarihin sonunu, Marksist-tarihselci bir formda gerçekleştirmeye yönelik bir strateji oluşturmuştur. Buna göre, Marx'ın Feuerbach Üzerine 11. Tez'inin ortaya koyduğu problemi, Siyasal Bilinçdışı kitabında formülasyona kavuşturduğu ve "tarihsel" olarak nitelediği kendi metin okuma stratejisini, Brecht'in, yöntemi işlevsel kıldığı pedagojisiyle buluşturarak, felsefenin gerçekleşerek sona ereceği bir bağlama taşımıştır. Çalışmanın iddiası, Jameson'da tarihin sonunun, Marx'ın kullandığı anlamda "şimdiye kadar bilinen tarihin sonu" olarak yeni ve tarihsel bir içeriğe aşılabileceği momente doğru diyalektik bir aşma şeklinde kavranması doğrultusundadır. Ve bu nedenle Hegelci ve aşkın diyalektik değildir. Bu üç boyutlu görünüm, çalışmanın dördüncü bölümünde yer verilen Ütopya anlayışında ve Ütopya'nın ertelenmemiş bir arzu olarak şimdide inşasını içeren "Üst Yorum"un, çalışmada "Meta-Teori"olarak nitelenen, teorinin pratik işlevinin kanıtlanması olarak yer almıştır.

Jameson'ın üç boyutlu çalışmasının sürekli bir biçimde genişleyen çerçevesi çalışmanın belirli metinlerle sınırlanmasını gerektirmiştir. Problematikimizi ortaya koymak açısından, okuma sürecini seçmecici bir biçimde sınırlandırmak zorunda kaldık. Jameson, "biçim" e ilişkin ideolojik sorunsalı öz ve biçim ilişkisinden yönteme bir perspektif kayması olarak nitelendirirken, bu semptomu edebiyat teorisi üzerinden izlemektedir. Bu çalışmada, estetik ve edebi metin analizlerine sınırlı bir biçimde yer verilmiştir. Jameson'ın geç kapitalizmin yapısal özelliklerine ilişkin analizinde, teknolojik gelişim ve globalizasyon ilişkisini, devletin ne'liğinden ziyade, nerede olduğu ile ilgili soruna eklememesi, hem sınıf tanımlarında hem de devletin çözündürülme(dissolving) stratejisinde, mikro acil sorunlarla birlikte, makro düzeyde kapitalizme karşı mücadelenin sokakta ve demokrasinin kurumsal yapısında nasıl eklenilebileceğine ilişkin önemli açılımlar sunmaktadır. Onun devrim ve sınıfın eklenmesine ilişkin temel görüşlerini anlamamızı ve ekonomi politik eleştirisinin

ayırt edici karakteristiğine ulaşmamızı sağlayan analizleri, özellikle, *Postmodernizm Ya Da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantiğı*(1994), *Kültürel Dönemeç*(2005a), *Kapitali Sahnelemek*(2013), *Diyalektiğin Birleştirici Güçleri*(2015) kitapları ve “Periodizing 1960s”(The Ideologies Of Theory,2008), “Globalization as a Philosophical Issue” ve “Globalization and Political Strategy”(Valences Of The Dialectic,2010) makaleleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın kendini kanıtlaması halinde Jameson’ın hacimli literatüründen gerek sosyal bilimlere gerekse estetik alanında pek çok başlık üretmek mümkündür. Kouvelakis(2014)’in Jameson’ın teorik genişleme eğilimini “teori açlığı” olarak nitelendirmesi, bu çalışmaya göre, açık diyalektiğin sürekli bir biçimde kendisini gerçekleştirme koşuludur. Eleştirel biçimde düzeltilen her teori, kendi gelişimi içinde sürekli bir biçimde yeniden değerlendirilir. Jameson, kendi çalışmasının da tarihsel olduğunu hatırlatarak, modern olmanın öz düşünümsel ve eleştirel boyutunu Marksist eleştiri için vaz geçilmez bir karakteristik olarak belirlemiştir.

Diyalektiği bir yöntem olarak benimsemekten ziyade, sürekli bir biçimde yenilenen bir düşünce tarzı olarak benimsemesi, Jameson’ı çalışma konusu olarak seçmemizin bir başka nedenidir. Diyalektik düşünce, Marksizmin sonunu ilan eden düşünce ve söylemlere karşı Jameson’ın geliştirdiği güçlü itirazdır. Son yıllarda canlanma gösteren Marksist literatür ve Marksizm üzerine yapılan tartışmaların, 1980’lerin Marksizm’e ilişkin erken iddialarını geçersizleştirdiği gözlenmektedir. 1980’lerle birlikte Marksizm’in sonuna ya da totaliter hedefler taşıyan determinist bir tarih anlayışına sahip olduğu gerekçesiyle, Marksizm dışı teorilerin fazlasıyla indirgemeci teorik yaklaşımlarının hedefine oturtulması, Marx’ın komünist toplumla son bulacak tarihsel determinist bir toplum anlayışına sahip olduğu iddiasında temellendirilmektedir. Liberal ve muhafazakar teorinin sıklıkla başvurduğu bu iddia, post Marksist gelenek tarafından da sahiplenilmiştir. Özellikle Kıta Avrupası ülkeleri ve bu ülkeler içinde de Fransa, Sovyet deneyimi ve Marx sonrası dönemde Engels’in, diyalektik materyalizm kavramına yüklediği anlam nedeniyle, diyalektikle ilgili oldukça geniş bir tartışma alanı yaratmıştır. II.Enternasyonel Marksizmi’nin Kautsky- Bernstein çizgisinin ayrışma noktası, Marx ve Engels diyalektiğinin, bilimci ve mekanik bir temelde algılanmasının bir sonucudur. Jameson bu yorumları tersine çeviren bir yaklaşımla, Marx’ın siyaset teorisinin zayıflığının onun en güçlü yanı olduğu iddiasıyla karşılaşmaktadır. Bu çalışmanın iddiaları açısından Jameson’ın diyalektiği kavrama biçimi, “tez-anti tez-sentez”

olarak indirgenen ve Hegel'e atfedilen kapalı modelin materyalist aşılmasının temel dinamiğinin Marx 'ta aranması gereğine ilişkin varsayımla şekillenmektedir. Aynı zamanda Jameson, somut tarihsel koşulun eşzamanlı dinamiği açısından Adorno'nun negatif diyalektiğini radikal bir biçimde savunmakla birlikte, olumsuzun geleceğe doğru aşıldığı bir diyalektik önermektedir.

Meta teori en genel biçimde Marksist diyalektiğin tarihsel güncellenmesi olarak formüle edilebilir. Tikele ilişkin sorun birinci bölümde, Jameson'ın yeni politik özne'nin tanımlanması ve yeniden inşasına ilişkin sorunsalı çerçevesinde, sınıf ve sınıf mücadelesi tartışmasında ele alınmıştır. Sınıf ve sınıf mücadelesinin tartışılmasında Jameson'ın ayırt edici teorik yaklaşımı, özneyi tartışmanın ve özne tanımlarına ulaşmanın ancak nesnel koşulların analizi ve belirlenimlerin açığa çıkarılması ile mümkün olacağı doğrultusundaki iddiasında açığa çıkmaktadır. Jameson'ın öne sürdüğü görüş, geç kapitalizm dönemselleştirmesi çerçevesinde, teknolojik gelişmelerin ve globalizasyon süreçlerinin iş bölümünü coğrafi olarak yeniden örgütleyen ve işin tanımını değiştiren yapısı çerçevesinde değerlendirilme zorunluluğudur. Sınıfın varlığından ziyade görünürlüğü'nün merkeze alındığı bu yaklaşım, geç kapitalizmin meta ve para formunda, değişim değerinin belirleyici olduğu pazarın yarattığı temel toplumsal ilişkileri araştırmayı hareket noktası olarak belirlemektedir. Marx'ın, sermaye analizinde, meta ve para formunun izinin, mübadele ve üretimin mantığında, pazarda ve fabrikada sürülebileceği yönündeki saptaması, Jameson'ın geç kapitalizm analizinin merkezindeki yaklaşımdır. Böylece, nesnelin analizine tanınan öncelik, geç kapitalizm dönemselleştirmesi çerçevesinde, sınıfa ilişkin tanımların temellendiği zemin olarak "Dolaşım"ın merkeze alınmasındaki sınırlara ve eksikliğe işaret etmesi açısından önemlidir. Jameson'ın dolaşımı temel alan sınıf tanımlarına karşı yükselttiği tamamlanmamışlık vurgusu, sınıf konumlarının varlığının henüz bir tanıma ulaşmayı sağlayacak bilinci oluşturmadığı yönündeki vurgusunda açığa çıkmaktadır. Bu izlek ayrıca "kurtuluş" teorilerinin devrimi kavrama biçimlerini eleştiren Jameson'ın, "zorunluluk ve özgürleşme" diyalektiğini, sosyalizme geçiş sorunu çerçevesinde yeniden inşa ettiği, açık devrim kavramına ulaşmamızı sağlayan tartışma ekseninde ele alınmıştır. Sonuç olarak açık devrim kavramının içerdiği mücadele formu, şimdiyi askıya almayan ve kapitalist sistemin kolektif aleyhine özelleştirdiği, ekonomik, politik, hukuki tüm alanlarda, ibreyi kolektifin çıkarlarına çevirecek, genişleyen ve eşzamanlı olarak derinleşen bir anti-kapitalist mücadele önerisinde belirginlik kazanmaktadır.

Tamamlanmaya direnmek, günümüzde sınıfa ve devrime ilişkin tartışmalara sunduğu açılımla önem kazanmaktadır. Sınıf tartışmalarının temel olarak iki hatta gerçekleştiği gözlenmektedir. Birinci hat, Marx'ın sınıf fraksiyonlarını da tanımladığı ancak sermayenin genişleme mantığı içinde nihai olarak iki sınıfın kutuplaşacağına dayalı varsayımı etrafında şekillenmektedir. Bir diğer önemli hat, özellikle Althusser'ci yapısalcılıktır. Althusser'in yapıyı, tarih dışı bir sistemik mutlaklaştırmaya varan bir bütünlük şeklinde kavramlaştırmasının sınırlarını ortaya koyan Jameson, Poulantzas tarafından sınıfın konumsallığı çerçevesinde geliştiriltilen yaklaşımı tartışmaya açar ve sınıfın kimlik gruplarıyla eklemelenmesine ilişkin öneriyi tersine çevirerek, sınıfın asıl eklemelenilecek kategori olarak, hem yatay hem dikey düzlemde düşünülmesi gerektiğini savunur. Bir diğer teorik yaklaşım radikal demokrasi tartışmalarında belirlenen esnek ve çoğul grup dinamiklerini öne çıkaran yaklaşımdır. Jameson bu yaklaşımın, kolektifin deneyimi, “zayıf çoğulluk” olarak sınırladığı görüşündedir.

Sermayenin hareketini, globalizasyon süreçleri bağlamında ve Birinci ve Üçüncü Dünya zemininde düşünen Jameson, sermayenin genişleme dinamiğine ek olarak, farklı üretim tarzlarının eşzamanlı biraradalığını vurgulamaktadır. Sermayenin genişleme dinamiği aynı zamanda Üçüncü Dünya'da ilksel birikim süreçlerini devreye sokarken, yapısal işsizlikle birlikte, geleceğin kapitalist toplumlarının yedek işçi ordusunu da üretmektedir. Bu analiz çerçevesi, Marx'ın öngörüsüne uygun biçimde iki sınıflı kutuplaşma eğiliminin artışı yönündeki “kutuplaşma” teorisine işaret etmektedir. Marksist sınıf teorisi içinde belirlenen sınıf fraksiyonlarının geçerliliğini kabul eden Jameson, yeni bir sınıf tanımlamak için üretim tarzında bir değişim olması gerektiğini ortaya koyarak, postmodernizmi, proleterleşme süreçleri ile ilişkilendirmektedir. Orta sınıf kavramlaştırmasının ontolojik niteliği bu şekilde yanlışlanmakta ve Poulantzas'ın “yeni küçük burjuvazi” tanımı da ancak (şimdiki konumsallık içinde) bir sınıf fraksiyonu olarak kabul edilmektedir.

Böylece birinci bölümün sınıf tartışmaları ve devlete ilişkin sorunsal çerçevesinde ulaştığı sonuç, sınıfın sonuna ilişkin iddialar kadar, yeni “orta sınıf” kavramlaştırmasının da kapitalist üretim tarzının sürekliliği çerçevesinde geçersizleştirildiği yönündedir. Genişleme dinamiğini, sermayenin mutlak yasası ve kendi içsel zorunluluğu olarak tanımlayan Marx'a uygun biçimde, kapitalizmin globalizasyon süreçleri “proleterleşme” ve “yapısal işsizlik” çerçevesinde sınıf fraksiyonlarının da proleterleşme sürecinde soğurulmasına yol açan, geleceğin iki kutuplu sınıf yapısını hazırlamaktadır. Sınıf oluşum halindedir ve sınıf tanımı

Birinci Dünyanın 19. Yüzyıl sanayi kapitalizmi'nin belirlediği “proletarya”nın sınırlarını aşmıştır. Postmodernizm koşullarında kültürün meta niteliği “değer formu” olarak kültürel üretimin ekonomikleşmesine ve bunun getirdiği esnekleşmeye karşı, sınıf konumlarının sürekli bir biçimde tanımlanarak olumsuzlanması, sınıf bilincine doğru bir olumlu diyalektiği gerektirmektedir.

Jameson'ın, sınıf mücadelesinde belirlenmesi gereken hattın, emperyalizme karşıtlık yerine kapitalizme karşıtlık zemininde kurulmasının politik açıdan sunduğu olanakları sürekli bir biçimde gündeme getirmesi, bu çalışmanın hedefleri açısından önemli bulunmaktadır. Anti kapitalizmin, yerel ve uluslararası ittifaklarda oluşturacağı zemininin, sınıf fraksiyonlarının ve kimlik gruplarının sınıfa eklemelenmesinde daha kapsayıcı ve gerçekçi olacağı yönündeki Jameson önerisi, devleti mücadele alanının temel hedefi olarak belirlemektedir. Devlet ve hukuk sınırlarında yürütülen bir mücadele dönemsel olarak frenleyici bir işlevle sınırlıdır. Bu nedenle Kapitalizme karşı yürütülecek bir sınıf mücadelesinin belirleyici niteliği, sistem dışı ya da üretim tarzında bir alternatife yönelik olmasıyla karakterize edilmelidir. Bu nedenle, Jameson'ın siyaset teorisi ve politika arasında yaptığı ayrımın bu açıdan güçlü araçlar mücadele araçları sunduğu düşünülmektedir. Sermayenin mekansallaşmasına bir cevap olacak şekilde kolektifin direniş alanlarını genişletmek, mücadeleyi devletin tanımlı alanına taşımak olduğu kadar, sokağın da yeniden kazanılması yönünde bir arzuyu harekete geçirebilir.

Devletin özelleştirmelerle belirlenen kamusal niteliğinden arındırılma süreçleri ve güvenlik algısıyla oluşan güçlü devlet modeli, günümüzde kapitalizm karşıtı mücadelede belirleyici bir eksen olarak karşımıza çıkmaktadır. Jameson'ın emperyalizm karşıtlığının Üçüncü Dünya milliyetçiliğinde ortaya koyduğu zaafllara ilişkin uyarısı, sınıf hareketini bölen güçlü bir engele işaret ettiği için önemli bir açılım sağlamaktadır. Jameson'ın globalizasyon ve postmodernizm ilişkisinde sürekli tekrarladığı tema, siyaset teorisinin yükselişi ve siyaset felsefesinin dönüşünün, devlet ve piyasa ilişkisinin yeniden biçimlendiği “dolaşım” ve mali sermaye momentindeki ideolojik içerimleridir. Söz konusu içerimler, siyaset teorisini, politik olanın toplumsal içeriğinden soyutlamasıyla belirginlik kazanmaktadır. Bu ayrım, Jameson'ın politik stratejisinde, devlete bağımlı tüm mücadele biçimlerinin sınırlılıklarına ilişkin politik analizinde önemli bir hat oluşturmaktadır. Buna göre sosyal demokrasi, Stalin modeli, Üçüncü Dünya Milliyetçiliği ve radikal demokrasi modeli aynı ölçüde zayıf ve kapitalizmin rekabet mantığı ile birlikte varolamayacak modeller olarak kapsam dışına itilir.

Olumsuz diyalektik, kapitalist sistemde yeni bir işlevle donatılan devlete karşı, mikro-yerel-ulusal mücadele düzeyi için gereklidir. Ancak mücadelenin salt olumsuzda kalmayarak, küresel ölçeğe taşınmasını mümkün kılacak mekansal ve zamansal açıdan aşkın bir boyuta da yönelmesi gerekmektedir. İkili mücadele sürecini dolayımlayan üçüncü terim, üretim tarzı olarak kapitalizmdir. Politik olan ve ekonomik olan ikiliği bu şekilde aşılar. Sistemin krizi, krizin yükünü çekenler için üretim tarzındaki reformlarla aşılamaz. Bu nedenle reformcu yaklaşım, kapitalizmin dönüştürülmesinde çözüm sunmadığı ölçüde, sistemi yeniden üreten ve güçlendiren politikaların toplamıdır.

Dolaşım momentini siyaset teorisinin yükselişi ile birlikte düşünmeyi öneren Jameson, siyaset teorisince belirlenmiş alanı üç başlıkta formüle eder. Bu üç başlık etrafında tanımlanan sorunların aynı zamanda toplumsal mücadelenin biçimlenmesinde de hareket noktası oluşturabileceğine işaret etmektedir. Bunlar, devletin yarı özerkliğinin kabulü, hukukun radikal bir mücadele alanı olarak belirlenmesiyle, devletin kolektif ve kamusal vizyonla çözündürülmesi hedefi ve ulusal sorunun kolektif mücadelenin yeniden kazanılacağı bir alan olarak yeniden değerlendirilmesidir. Tüm bu tikel mücadele alanlarının enternasyonal bağlamı ise kültür dolayımında tikelin tümele açılması olarak tanımlanır. Siyasal Biinçdışı'nın oluşturmaya çalıştığı metin okuma stratejisi ve Bilişsel Haritalandırma, kültürün sınıfsal bir zeminde yeniden inşasına dayanmaktadır. Bu çalışmanın iddiaları açısından Jameson'ın önerisini, bireysel öznenin üretim araçlarını, proleterleştirmeye karşı kolektif bir biçimde yeniden kazanma süreci olarak yorumlamak mümkün gözükmemektedir.

Poulantzas'ta devletin farklı sınıfların mücadele alanı olarak tanımlanma biçimi, Jameson'ın sınıf tartışmalarına sunduğu katkı açısından önemli bulunmaktadır. Jameson'ın, kutuplaşma teorisini eklemlediği model, Poulantzas'ın modeli ile uygunluk göstermektedir. Anti-kapitalist mücadele biçimine ilişkin önerilerini şekillendirmesinde, Poulantzas eleştirisi önemli bir açılım sunmaktadır. Kutuplaşma sürecinin, sermayenin mutlak yasaınca belirlendiğine ilişkin varsayım, emek/değer teorisinin geçerliliğini koruduğu görüşüne dayanmaktadır. Ancak çok uluslu kapitalizme ilerleyen süreçte, devletin güçlendiği tezi ve küreselleşmenin güçlü merkezlerin kendilerini konsolide ettiği gerçeği, birlikte düşünülmelidir. Bu çerçevede, E.M. Wood'un, rekabet koşulunu, emek/değer teorisiyle birlikte düşündüğü teorik yaklaşımı, Jameson analizinde de izi sürülebilen bir yaklaşımdır. Politik stratejinin belirlenmesinde, sınıf konumları ve mücadele biçimini belirleyen temel koşul, üretim tarzlarının eşzamanlılığının analize dahil edilmesini gerekli kılmaktadır. Bu

noktada, Jameson ve Marx arasındaki sürekliliğin belirlendiği hat, geç kapitalizmin yapısal işsizlik üreten ve geleceğin sanayileşmiş Üçüncü Dünyasını şimdide oluşturan bir üretim tarzı olarak tanımlanması ile Marx'ın, kapitalizmi geleceği sömürgeleştiren bir üretim tarzı olarak tanımlamasındaki yapısal özellikte açığa çıkmaktadır.

Sınıf ve devrimi düşünmek, öncelikle “değer” üretiminin bütünlüğünü ve nesnel gerçekliğini açığa çıkarmakla mümkündür. Metalaşma teorisi bu nedenle öznel ve nesnel, altyapı ve üstyapıyı, üretim tarzının bütünlüğünde kavramamızı sağlayan ve kolektif emeğin metalaştığı kapitalist üretim tarzının özgüllüğünü ve sürekliliğini ortaya koyan temel kavramdır. Geç kapitalizm, kapitalist üretim tarzı içinde üçüncü aşamadır ve kapitalizm ortadan kalkmadığı sürece sınıfın sonu ve geçersizliğini ileri sürmek kadar yeni bir orta sınıftan söz etmek de aynı ölçüde problemlidir.

Diğer taraftan, altyapıya ilişkin tartışmanın seyri de, üretim araçlarının ve üretim ilişkilerinin hangisinin belirleyici olduğuna ilişkin anlaşmazlıktan izlenebilir. Teknolojik gelişmelerin ve özellikle sistemik krizlerin aşılmasını sağlayan teknolojik devrimlerin, toplumsal ilişkileri ve tüm bir yapıyı belirlediği yönündeki görüşe karşılık, diğer tarafta üretim ilişkilerinin önceliğini savunan görüşler, “kurtuluş” ve “devrim” tartışmalarında belirleyici bir teorik zemin sunmaktadır. Kapitalist üretim tarzının özgüllüğünü ortaya koyan ayırt edici karakteristik, kolektif emeğin metalaşmasından doğan emek-değer(sermaye) çelişkisi ile tanımlanan üretim ilişkileridir. Altyapının üretim araçları ve üretim ilişkileri çerçevesinde kavramsallaştırılması, aynı zamanda, ideolojik üstyapının belirlenim-yansıtma ilişkisini de teorik tartışmaların merkezine taşımaktadır.

Varsayımımız, altyapı ve üstyapı bölünmesinin(ekonomi ve siyaset ayrımının), altyapıdaki üretim araçları ve üretim ilişkilerinin bütünsel ve belirleyici ilişkisel yapısının gizlenmesine yönelik bir işlevle, klasik ekonomi politiğin geçerli kıldığı ideolojik bir çerçeve olduğu yolundaki Marx'ın tezine dayanmaktadır. Bugün oldukça ironik bir biçimde, ekonomi ve siyaset ayrımını yapan Marx'ın kendisiymiş gibi, Marksist teori ekonomiyi merkeze almakla suçlanmaktadır. Dolayısıyla, üretim güçleri ya da araçları ve üretim ilişkilerinin bütünlüklü yapısını açığa çıkarmak, postmodernin “dolaşım” momentinde sabitlenmiş görünümünün üretim-dolaşım ve bölüşüm bütünlüğünde düşünülmesi ile mümkündür. Altyapı ve üstyapı kavramları hümanist Marksizmin tarihsellik ve diyalektik yaklaşımı ile Althusserci yapısalcılığın teorik anti-hümanizmi çerçevesinde bu temelde tartışılmıştır.

Jameson'ın, Raymond Williams'ın “dolayım”ı, yansıtma ve belirlenimin ötesinde teorik bir araç olarak sunmasına paralel bir biçimde, kapitalizmin dönemselleştirilmesinde ve ideoloji eleştirisinde temel diyalektik araç olarak nasıl işlevselleştirdiği önem kazanmaktadır. Williams üstyapının maddiliğini ortaya koyarken, aynı zamanda, altyapı ve üstyapı ilişkisini klasik yansıtma ve belirlenim ilişkilerinin ötesine geçen “dolayım” la, bütünlük kategorisi içinde ele alır. Jameson'ın ayırt edici vurgusu ise maddi üretimin genel bir kategori olmayıp, kendi belirlenmiş tarihsel biçimi içinde değerlendirilmesi doğrultusundadır. Bu, üstyapı ya da kültürün özerk bir kategori değil, yarı özerk bir düzey olarak kabul edilmesini gerektirir ki, kültürün başatlığının kategorik ya da ontolojik değil, tamamen ekonomik koşullara bağlı olduğu da, bu tespitle güçlü bir biçimde ortaya konmaktadır. Böylece Jameson, hem Batı Marksizmi'nin Lukacs ve Gramsci ile üst yapıya odaklanan teorik eğilimlerini, hem de Williams'ın, kültürü özerk bir alan olarak tanımlamasını aşarak, üstyapıyı, altyapıda üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin bütünlüğünü tarihsel ve toplumsal formasyonla dolayımlayan bir biçimde ele alınmasını sağlar. Marx'ın iktisadi temel, politik üstyapılar ve toplumsal bilincin biçimleri şeklindeki üçlü formülasyonu, Jameson'ın dönemselleştirmesi aracılığıyla, süreçlerin bütünlüklü işleyişini açığa çıkaracak şekilde işlevselleştirilir. Bu bağlamda, Althusserci “teorik anti- hümanist” gelenek içinden Ballibar'ın, üretim tarzlarının eşzamanlılığına yaptığı vurgunun Jameson tarafından geliştirilme biçimi, Jameson'nın yapı kavramını, üretim tarzının bütünlüğü çerçevesinde değerlendirdiğini ortaya koymak açısından önemlidir.

Bir toplumsal sistemin ayırt edilmesinde, tarihsel yaklaşımın ortaya koyduğu dönemselleştirici kavram olarak üretim tarzı kavramı ve toplumsal formasyon sorunu, bütünlük kavramının toplumsal bütünün homojenliği anlamına gelmeyip, süreçlerin bütünlüklü işleyişinin kapitalizme özgü olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, Marksizm'e yönelik totaliterlik iddialarının, Stalin örneğinin aşırı genelleştirilmesi ile teorinin totaliterliği sınırlarına kadar zorlanmasındaki indirgemeci tutumun ideolojik işlevini açığa vurmaktadır. Dolayısıyla, Marx'ın üretim tarzları ve toplumsal formasyonlar olarak nitelendirdiği toplumsal yapıları, iktisadi temel ve ideolojik üstyapı şeklinde bölen anlayış, üretim araçları-güçleri ya da üretim ilişkilerinin önceliği sorununa yol açarak, kapitalist üretim tarzının dönüştürülmesine ilişkin mücadele biçimlerini de mekanik belirlenimci - kaderci ya da öznelci devrimci çizgilere taşıyarak bloke etmiştir.

Jameson'da bütünlüğün bilgisi, ideolojinin, “şeyleşmenin yabancılaştırılması” yoluyla aşılmasına yönelik ve sistemin bütüncül mantığının açığa çıkarıldığı negatif diyalektikle, bir açığa çıkarma işlevi olarak tanımlanmaktadır. Ancak negatif diyalektiğin, kullanım ve değişim değerinin bütünlüğüne ulaşılacağı bir yeni bütünlük anlayışına doğru sürekli bir biçimde aşılması gerekmektedir. Üretimin izlerinin silindiği dolaşım momenti, üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin belirleyiciliğinin, üstyapının gizemleştirici ideolojik-kültürel işlevinin yeniden üretildiği bir moment olarak tanımlanır. Kültürün ideolojik işlevini yabancılaştıran bir ideoloji eleştirisi aynı zamanda Marx'ın belirlediği gibi, üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin aynı zamanda birbirlerinin nesnel sınırlarını oluşturduğu gerçeğini de ortaya koymalıdır. Jameson'ın dönemselleştirici üretim tarzı kavramı, tam da bu türden bir işlevi yerine getirmektedir. Üretimin genel bir kategori değil, toplumsal bir ilişki olarak tarihselleştirilmesi, aynı zamanda, içerdiği farklı üretim tarzlarının varlığında, farklı sınıf konumları ve bilinç düzeyleri kadar, farklı teknolojik düzeyleri de çoklu bir ilişkisellik içinde ve birbirlerinin nesnel sınırları olarak düşünmeyi gerektirmektedir. Globalizasyon süreçleri henüz sınırlarına varmamış bir metalaşma olgusu çerçevesinde düşünülmeli ve kapitalizmin sermaye birikim süreçlerinin özgüllüğü olarak metalaşma kavramı çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu perspektif aynı zamanda üretim tarzlarının hiyerarşik biçimde konumlandırılmasının ve sınıfın bu temel üzerinden tartışılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Jameson'ın Marksizm'in iki temel dil ya da koda sahip olduğu yolundaki tespiti, yöntemin salt biçimsel bir süreç olarak değil, tarihsel gelişime müdahale olanağı sunan bir düşünceyi gerçekleştirme formu olarak, diyalektiği merkeze alan bir yaklaşımla tanımlanmasının zeminini oluşturmaktadır. Buraya kadar özetlendiği biçimiyle bu ikili kod sistemi ya da dil, belirli bir üretim tarzı bütünlüğünde toplumsal ilişkilerin çok yönlü belirlenme ve belirleme düzeylerini açığa vurma açısından Marksizm'i, diğer teorilerden ayıran karakteristik olarak nitelenebilir. Tarihsel süreç bu yöntemsel yaklaşımla, biri öznelin sınıf ve sınıf savaşımı kavramları ve diğeri üretim araçlarının nesnel evrimi ve gelişimi şeklinde ve birbirlerinin sınırlarını oluşturacak biçimde okunabilir ve yapısal çelişki ve krizler aslında aynı tarihsel süreci anlatan bu iki dil ve kod sistemi içinden diyalektik olarak okunabilir.

Jameson, kullanım değeri ve değişim değeri ikiliğini, değişim değeri lehine bir kayma yönünde yapısallaştıran kapitalist üretim tarzını, dolayımın sunduğu ikili anlam çerçevesinde tartışmaktadır. Buna göre dolayım; biri, mevcut yapının gizemleştirilmesine

olanak sağlayan ideolojik dolaysızlığın belirtisi olarak ve gerçekliğin görünüm aracılığıyla mistifikasyonunu sağlayan, diğeri, mistifikasyonu yabancılaştırarak gerçekliğin açığa çıkarılmasındaki açıklayıcı gücü çerçevesinde tanımlanan ikili işlevle tanımlanmaktadır. Dolayım, hem dolaysızlığı içinde somut görünenin yarattığı mistifikasyon hem de bu mistifikasyonun açığa çıkarılmasındaki negatif eleştirel boyut olarak, somut görünen soyuttan, soyut görünen somuta yükselmeyi sağlayan, diyalektik üçüncü terim olarak formüle edilebilir.

Üçüncü bölüm, kullanım değeri ve değişim değeri ikiliğinin, değişim değeri lehine yapıllaştığı kapitalist üretim tarzının bütünlüklü işleyişinin, dolayımın ikiliği çerçevesinde tartışılmasıyla şekillenmiştir. Kullanım değeri ve değişim değeri ikiliğinin aşılma biçimi ise Marx'ın üretim tarzı ve toplumsal formasyonun bütünlük içinde kavranması gereğine ilişkin uyarısı çerçevesinde düşünülmektedir. Jameson'ın, kültürün sermayeleşmesinin sonucu olarak kazandığı yeni biçimi analiz merkezine oturtması bu bağlamda ele alınmıştır. Buna göre postmodernizmi modernitenin tekerrürü olarak kavramlaştıran Jameson, postmoderne karşılık gelen çok uluslu kapitalizmin biçiminin, kendinden önceki modernist biçim tarafından oluşturulduğunu iddia etmektedir. Her yükselen formun, kendinden sonraki içeriğin biçimini belirlediği yönündeki diyalektik ilke dönemsellik çerçevesinde doğrulanmaktadır. İçeriğin biçimi, altyapıda üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin oluşturduğu bütünlüklü işleyiş olarak kavrandığında, önceki kapitalist aşamanın formu olarak modernizmin parçalanma, fragmentasyon ve radikal olumsuzlayıcı biçimsel özellikleri, çok uluslu kapitalizmin teknolojik gelişmeleri ile üretim güçlerinin belirleyiciliğini öne çıkaran postmodernizm tarafından benimsenmiştir. Jameson'ın Hegelci tinin hareketinde sapma olarak nitelendirdiği moment burada açığa çıkar. Modern sanatın sonu, Kantçı *Güzel*'e dönüşü postmodernde gerçekleştirmiş ancak Modern Yüce sona ermiştir. Bu aynı zamanda modernin eleştirel özdeşimselliğinin de sona ermesi ile beliren derinlik kaybıdır. O halde postmodern, zamansal kategorileri ve mesafeyi ortadan kaldıran ve mekansallık kategorilerini, şimdide mekana yayılma şeklinde işlevselleştiren “pastiş”le anılabilir.

Üretim tarzında bir değişiklik olmaksızın yeni bir dönemden söz edilemeyeceğini ileri süren Jameson, içerikteki sürekliliğe karşın değişimin biçim olduğunu ortaya koymaktadır. Marx'ın, *Grundrisse* ve *Kapital* I. Cilt'te ortaya koyduğu yöntemin, kapitalizmin süreklilik ve kopuş diyalektiğinde ele alınmasına olanak sağlayan bütünlüğünü günümüze

uygulamaktadır. Grundrisse, “sermayenin mutlak yasası”nın, sürekli biçimde kendini üreten zorunluluk yasası olarak teorileştirildiği ve emek/değer teorisinin temelini oluşturan, Ekonomi Politigin Eleştirisine Katkı’nın taslak metnidir ve asıl olarak Kapital’in alt yapısı hazırlanmaktadır. Kapital I. Cilt ise kapitalizmin özgül bir üretim tarzı olarak, politik iktisadın kavramları içinden analiz edildiği, kapalı bir metin olarak değerlendirilir. Grundrisse ve Kapital I. Cilt’in birlikte ele alınması, üretim tarzı kavramı ile gerçekleştirilir. Jameson’ın bütünleştirici teorik yaklaşımında bütünlüğü dolayımlayan kavram “üretim tarzı” kavramıdır. Üretim tarzı, farklı üretim tarzlarının analizine imkan tanıyan artzamanlılık ve kapitalist üretim tarzının somut tarihselliğinin eşzamanlılık boyutunu birlikte içeren bir yorumla yeniden kazanılır.

Dolaşım momentinin kendi kendini üreten değer olarak sermaye görünümü, geleceğin sömürgeleştirildiği bir globalizasyon sürecini ve yeni emperyalizmin mali ve yüzer gezer sermayede cisimlenmiş içeriğini ortaya koymaktadır. Jameson, dolaşım momentinin kültürün sermayeleşmesi çerçevesinde ve yüzer gezer niteliğinin belirtisi olarak malileşme eğiliminde, Mandel ve Arrighi’nin dönemselleştirmelerine başvurmaktadır. Mali sermayenin genişleme dinamiğinin içerimlerinin tartışıldığı bu bölüm aynı zamanda, Jameson’ın geç kapitalizm analizinde kültürün yeni statüsünün ortaya konması için ekonomi politigin kavramsal bagajına dönmenin neden zorunlu bir yöneliş olduğu sorusu etrafında şekillenmiştir. Bu zorunluluk, çalışmanın temel kaygısının ifadesi olarak, Jameson’ın ideoloji ve Ütopya diyalektiğini formüle ettiği Bilişsel Haritalandırmanın, eleştirel ve geleceğe yönelmiş bir politik mücadele için esnek kültürel çokluğun, sınıfsal özneleşme süreci şeklinde kavranmasını mümkün kılmaktadır.

Bu çerçevenin sunduğu imkanla, kültürel bir norm oluşturma kaygısı, kapitalizmin kendi iç zorunluluğunun dayattığı “zor”un, ancak kolektifin deneyimini eklemleyen iradi bir süreçle aşılabileceği yönündeki özgürlükçü ilkeye dayanmaktadır. İradi olan parti-sendika ya da sınıfın yukarıdan belirlenmiş yapısının diyalektik tersine çevrilmesiyle gerçekleşecek olan mücadelenin toplumsallaştırılması düşüncesidir. Daha önce de belirtildiği gibi, Jameson’a göre kapitalizm biçimsel olarak, sosyalizmin yerel, özerk ve tabanda farklılaşmanın korunduğu bütünlüklü toplumsallık nosyonunu özelleştirerek taklit etmektedir. Bu biçimin, özelleştirmeden özgürleşmeye doğru, yerel-ulusal ve uluslararası düzeyde toplumsallaştırılması sosyalizmin inşasında gerekli olan kültürel normun oluşturulma alanıdır. Bu nedenle mücadele, devlete bağımlı ve sistem içi reform alanından, devletin

gücünü çözüdüremeye ve devlet ve hukuk alanının radikal bir biçimde kamusal ve kolektif bir içerikle geriletilmesi koşuluna bağlanmaktadır. Jameson, küresel kapitalizmden kurtuluşun, geriye dönük cemaatçi formüllerinden olduğu kadar, bugünden tanımlanarak sabitlenmiş bir ütopya modeli çerçevesinde beliren bir kendiliğinden zıddına dönüş formülüne de, sistemin gücü karşısında başarısızlığa mahkum biçimler olarak mesafelidir. Bu nedenle asıl araştırdığı biçim, küresel pazardan kopma (de-linking) koşullarının tabandan gelişen bir hareket içinde oluşturulmasına yönelik geniş bir mücadele alanına yöneliktir. Ancak bu geniş mücadele alanı, odağı kapitalizmle mücadele olarak daraltır ve çoklu mücadelenin yatay düzeyi, sınıfın dikey düzeyine eklenir.

Sınıfı ve devrimi tanımlamanın mücadeleden önce geldiği teorik düzlem, hareketi erteleyen bir içerikle belirlenmektedir. Kavramın önce gelmesi, mücadeleyi bloke ettiği ölçüde, geleceği sürekli erteleyen bir içeriğe ulaşmaktadır. Jameson, sınıfı ve sınıf mücadelesini, bilincin oluşturulmasında büyük bir organizasyonel yapı olarak düşünmenin, eylemi bloke eden ve mücadeleyi erteleyen zaaflarına işaret etmektedir. Üretim güçlerinin belirleyiciliğini öne çıkaran yaklaşımların, mekanik belirlenime teslim olmuş kaderci ya da kendiliğindenlikçi yönelişlerine olduğu kadar, toplumsal ilişkilerin tarihsel özne vurgusuyla belirginleşen “Prometheus”çu idealist modellere de mesafelidir. Jameson’ın stratejisi, postmodernizm eleştirisinde açığa çıkan moral olmayan bir seküler yaklaşım çerçevesinde belirlenmiştir. Böylelikle, politik tartışmanın dili maneviyatçı içerikten kurtarılır ve nesnel alana taşınır. Şimdiki zamanın belirleyenlerini, üretim tarzının özgül bütünlüğü içinde kavramaya yönelik negatif eleştirel boyut sürekli kılınarak, ideolojinin geçerliliği korunur. Negatifin radikal sürekliliği aynı zamanda Ütopyacı boyutun şimdide kuruluşunu göstermektedir. Diğer baskın kurutuluş modellerine karşılık, de-linking(kapitalizmden kopuş) koşullarını araştırmaya yönelik bu diyalektik, “şimdinin ontolojisi ve geleceğin arkeolojisi” şeklinde formüle edilir. Bu çalışmanın varsayımları açısından Jameson’ın kültürel bir politik strateji olarak ortaya koyduğu diyalektik yaklaşım, somut ve gerçekleştirilebilir bir mücadele stratejisi önermektedir. Jameson’ın “aşırı” bütünleştirici teorik yaklaşımının sürekli genişleme eğiliminin, pratiği erteleme yönünde bir zaaf olarak değerlendirildiği yaklaşımlara karşıt bir biçimde, mücadeleyi şimdide kuran ve tanımın önceliğinden, hareketin önceliğine kaymayı gerçekleştiren pratiğin stratejisi olarak düşünülmesi mümkündür. Sınıfın varlık koşulunun, sınıfın varoluşuna doğru aşılması, mücadelenin sürekliliği ve yaygınlığı temelinde sonda gerçekleşecektir. Ancak süreç bir

erteleme değil aynı zamanda gerçekleşme süreci olarak kavranmalıdır. Negatifin müdahalesi eylemsizliği değil, geleceği inşa eden bir inkarı barındırmaktadır.

Brechtçi yöntemin bilişsel haritalandırma konusunda işlevsellik temelinde ele alınması, Jameson'ın Benjamin'den mülhem, siyasetin estetikleştirilmesine karşı, estetiğin politikleştirilmesi önerisine sadakatle belirlenmiştir. Jameson'ın Bilişsel haritalandırma girişiminin pedagojiye verdiği öncelik, bilimsel bir soru olarak “Nasıl işliyor?”u, zanaat'ın “Nasıl yapabilirim?” sorusuyla eklemleme biçiminde belirginleşen, ideoloji ve Ütopya diyalektiğine dayalı gelecekçi vizyonu açığa çıkarmaktadır. Bilişsel Haritalandırma kavramı, ideoloji ve Ütopya diyalektiğine açılan diyalektik yaklaşımı içinde, içkin ve aşkın diyalektiğin, eşzamanlı ve artzamanlı yorumsamayı, yukarıda anılan eylem stratejisine taşıyan ve bütünlüğü, toplumsal bütünlük olarak değil, toplumsalın kuruluşunda bilginin bütünlüğü olarak kavramımızı sağlayan teorik araçtır. Brecht'in politik estetik pedagojisi aracılığıyla kültürel alan, Lenin'in politik pragmatizmi ve Marx'ın ekonomik çözümlemesi ile dolayım olarak, olumsuzlamanın aşıldığı politik stratejik bir bağlama taşınır.

Siyasal Bilinçdışı(2011a), metin okuma stratejisini, tarihin anlatılaştırılması suretiyle üç merkezli yorumlama stratejisi çerçevesinde kurmaktadır. Bu model, Jameson'ın kendisine yönelen eleştirileri de karşıladığı ve yöntemsel çalışmasının nihai olmayan, ancak yetkin bir modelidir. Jameson, her yöntem gibi kendi yönteminin de tarihselleştirilmesi gereğini hatırlatır. Böylece sınırları oldukça geniş Jameson çalışması, *Siyasal Bilinçdışı*'nın Anlatı/Aracı(Mediation)/Tarih boyutlarının üç merkezli yapısı aracılığıyla bütünlüklü bir çerçeveye ulaşmaktadır. Jameson, Bilişsel Haritalandırma girişimi için hareket noktası olarak belirlediği tüm ikili karşıtlıkları, üçüncü terim olarak, toplumsal nosyonunu ile dolayım. Bu dolayım pratik stratejide hareket noktası olarak kabul edilir. Anlatı/İmgesel ve Tarih/Gerçek ikiliğinin dolayımlandığı ve toplumsalın somut belirlenimlerini kavramamıza olanak sağlayan üçüncü terim, ideologeme kavramıdır. İdeologeme kavramı somut tarihsel bir toplumda farklı grupların yaşadığı çoklu çelişkileri düzenleyen ya da belirleyen ideolojik çerçeveleri düşünmemizi sağlayan terimdir. Üç merkezli model, Jameson'ın, tarihsel materyalizm ve teorik anti-hümanizm geleneklerinin oluşturduğu teorik kutupları, Lacan'ın üçlü modelini kullanarak aşmasına olanak tanır. Bu model, Marksist teori ve pratik sorununu, pratiği teori içinde gerçekleştirmek suretiyle aşma yönündeki çabasının ürünüdür.

Çalışmanın başlığını “meta teoriye dönüş” olarak belirleme tercihimiz, somut görünenin soyutluğundan, somuta yükselme olarak formüle edilen, Marx ve Jameson’ın diyalektik yöntemine uygunluk kaygısıyla oluşturulmuştur. Bir düşünür ve yöntemini çalışmak, çalışmanın sınırını betimleyici bir düzeyde tutmayı zorunlu kılmaktadır. Ancak, postmodernizm-kimlik ve küreselleşme gibi genel başlıklarda çalışmaların artış gösterdiği sosyal bilimler alanında, bir düşünür üzerinden daha spesifik bir soruna yönelmenin çok daha geliştirici olduğu düşüncesindeyiz. Jameson’a yönelmenin bir başka boyutu, Türkiye’de Marksizm üzerine yapılan tartışmalar Jameson’a genellikle yer verilmediği doğrultasındaki sınırlı gözleme dayanmaktadır. Tuncay Birkan’ın, Modernizm İdeolojisi başlığında derlenen, Jameson metinlerinden oluşan kitabın sunuş yazısında ileri sürdüğü görüşü bu çalışmanın sahibi de paylaşmaktadır. Bu iddia, Jameson’ın Türkiye solunda fazla rağbet görmediği yönündedir(2005c:7). Bu çalışmayı şekillendiren kaygının temelindeki varsayım, hakim akademik ve entelektüel iklimin, Fransız ve İtalyan yapısalcı, postyapısalcı ve yapı sökümcü geleneklerle ve daha zayıf olmakla birlikte, İngiltere’de canlanma eğilimine giren Troçkist- Open Marksistler’ le kurulan diyalogun önceliklerince belirlendiği yolundadır. Jameson’ın teorik katkısına duyulan ilgi, anılan entelektüel ve politik ilgisizliğin nedenlerini kavramaya yönelik entelektüel bir meraktan kaynaklanmaktadır.

Sermayenin malileşme eğilimlerince belirlenen hareketi, sürekli bir biçimde modernizasyon süreçlerine hapsedilen Türkiye’nin politik-ekonomik-siyasal tercihlerini de anlama vesilesidir. Modernliğin radikal bir biçimde eleştirildiği politik söylem alanının, modernizasyon süreçlerini mistifiye eden bir işlevi olduğunu ileri sürmek mümkündür. Geç 1990’lardan itibaren dolaşıma sokulan, devletin yeniden yapılanması ve reform süreci olarak adlandırılan kapitalistleşme süreci, Jameson’ın Üçüncü Dünyanın modernizasyonu olarak nitelendirdiği durumla yakından ilişkilidir. Kalkınmacılığın yerini alan ekonomik büyüme hedefi, Türkiye’nin, neoliberal politikalar çerçevesinde küresel piyasalara eklemlenme mantığını açığa vurmaktadır. Jameson’ın postmodernizmi “modernitenin tekerrürü” olarak tanımlaması, postmodernizmin ve kimlik siyasetinin yükseldiği kapitalistleşme sürecini yeniden düşünmemize olanak sağlar. Ancak çalışmanın Jameson’la sınırlı teorik çerçevesi nedeniyle bu türden bir analiz, çalışmanın kendini kanıtlamasından sonra mümkündür.

Sonuç yerine, Jameson’ın diyalektik müdahalesinin, bilimsel ve ideolojik olanın toplumsalın aracılığıyla dolayımlanması şeklinde formüle edilmesi mümkündür. Bu müdahale aynı

zamanda, sosyal bilimlerin ve estetiğin, işe yararlık çerçevesinde yeniden eklemlenmesini sağlayacak, güncellenmiş bir ekonomi politığın eleştirisi girişimi olarak da değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Althusser, L. (2002). *Marx İçin*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Althusser, L. (1994). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (Y. Alp, & M. Özışık, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anderson, K.B. (2014). *Lenin, Hegel ve Batı Marsizmi*, Çev. Günçiner, E.
- Anderson, P. (2004). *Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler*. (Aksoy Bülent, Trans.) İstanbul: Birikim Yayınları.
- Anderson, P. (2005). *Post Modernitenin Kökenleri*. Çev. Elçin Gen. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ankersmit, F. (2012, February). *The Dialectics of Jameson's Dialectics. History And Theory* (51); 84-106.
- Arrighi, G. (2000). *Uzun Yirminci Yüzyıl, Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*. (R. Boztemur, Trans.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Balibar, E. and Wallerstein, I. (2000). *İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler*. (N. Ökten, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Ballbar, E. ve diğerleri (2007). *Kapitali Okumak, Tarihsel Materyalizmin Temel Kavramları Üzerine*. Çev. A. Işık Ergüden. 497-661.
- Benjamin, W. (2011). *Brecht'i Anlamak*. (H. Barışcan, & G. Işısağ, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Bewes, T. (2008). *Şeyleşme Geç Kapitalizmde Endişe*. (D. Soysal, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Bidet, J. (2014). *Çağdaş Marksizm İçin Eleştirel Kılavuzun Anahtarı*. J. Bidet, & S. Kouvelakis (Dü) içinde, *Çağdaş Marksizm İçin Eleştirel Kılavuz* (Ş. Alpagut, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Birkan, T. (2005c). *F. Jameson Modernizmin İdeolojisi*. Çev. Koçak, O., Birkan, T. İstanbul, Metis Yayınları.
- Brecht, B. (2005). *Tiyatro İçin Küçük Organon*. (A. Cemal, Çev.) İstanbul: Mitos-Boyut Tiyatro Yayınları.
- Buchanan, I. (2006). *Fredric Jameson Live Theory*. London, New York: Continuum International Publishing Group.
- Callinicos, A. (2009a). *Karl Marx'ın Devrimci Fikirleri*. (A. Tuygan, Çev.) İstanbul: Anti Kapitalist Yayınlar.
- Callinicos, A. (2009b). *Tarih Yapmak, Toplum Kuramında Etkinlik Yapı ve Değişim*. (N. Saatçioğlu, Çev.) İstanbul: Doruk Yayıncılık.

- Douglas, K. and Homer, S. (2004). *Introduction*. (D. Kellner, & S. Homer, Eds.) London, New York: Palgrave MacMillan.
- Eagleton, T. (2005). *İdeoloji* Çev. Özcan, M.H. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Hardt, M. and Weeks, K. (Eds.). (2005). *The Jameson Reader*. Oxford, UK, USA, Australia: Blackwell.
- Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin Durumu*. (S. Savran, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Jameson, F. (1992, April). *Signature of the Visible*. New York, London: Routledge.
- Jameson, F. (1994). *Postmodernizm Ya Da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı*. (N. Plümer, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Jameson, F. (1998). *Brecht Ve Yöntem*. (Y. Salman, Çev.) İstanbul: YKY Cogito.
- Jameson, F. (2003). *Dil Hapishanesi, Yapısalcılığın ve Rus Biçimciliğinin Eleştirel Öyküsü*. (M. H. Doğan, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Jameson, F. (2004). *Biricik Modernite Şimdinin Ontolojisi Üzerine İnceleme*. (S. Oğuz, Çev.) Ankara: Epos Yayınları.
- Jameson, F. (2005a). *Kültürel Dönemeç*. (K. İnal, Çev.) Ankara: Dost Yayınları.
- Jameson, F. (2005b). *Gerçekte Var Olan Marksizm*. S. Makdisi, C. Casarino, & R. E. Karl içinde, Marksizmin Ötesinde Marksizm (H. Gür, Çev., s. 33-101). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Jameson, F. (2005c). *Modernizm İdeolojisi*. (O. Koçak, T. Birkan, Dü, K. Atakay, & T. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Jameson, F. (2006a). *Marksizm ve Biçim*. (M. H. Doğan, Çev.) İstanbul: YKY.
- Jameson, F. (2006b). *Sonuç Yerine Bazı Düşünceler*. Estetik ve Politika Bloch, E., Lukacs, G., Brecht, B., Benjamin, W. and Adorno, T. (Çev., Ü. Oskay). İstanbul: Alkım Yayınları. 420-455
- Jameson, F. (2007a). *Lenin ve Revizyonizm*. S. Zizek, S. Budgen, & S. Kouvelakis (Dü) içinde, Yeniden Lenin Bir Hakikat Siyasetine Doğru (C. Atay, Çev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Jameson, F. (2007b). *Late Marxism: Adorno, or the Persistence of the Dialectic*. Brooklyn: Verso.
- Jameson, F. (2008). *Periodizing the 60s*. In F. Jameson, *The Ideologies Of Theory*. London, Brooklyn: Verso.
- Jameson, F. (2010a). *Valences Of The Dialectic*. London & Brooklyn: Verso.
- Jameson, F. (2011a). *Siyasal Bilinçdişi*. (Y. A. Varlık, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

- Jameson, F. (2011b). *Yeni Yüzyılda Diyalektik*. (T. S. Bertell Ollman, Dü., & Ş. Alpagut, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Jameson, F. (2011c). *Diyalektiğin Direngenliği: Üç Yer*. B. Ollman, & T. Smith (Dü) içinde, *Yeni Yüzyılda Diyalektik* (Ş. Alpagut, Çev., s. 167-184). İstanbul: Yordam Kitap.
- Jameson, F. (2013). *Kapitali Sahnelemek*. (C. Saraçoğlu, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Jameson, F. (2015). *Diyalektiğin Birleştirici Güçleri*. (B. Doğan, Trans.) İstanbul: İthaki.
- Karacabey, S. (2009). *Brecht'ten Sonra*. Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Kellner, S. (2004). *Homer (Dü) içinde, Fredric Jameson A critical Reader*, New York: Palgrave Macmillan, 22-42.
- Kouvelakis (Eds.), (2014). *Çağdaş Marksizm için Eleştirel Kılavuz* (Ş. Alpagut, Trans.), İstanbul: Yordam Kitap, 639-651
- Kouvelakis, S. (2014). *Fredric Jameson:Doyumsuz Bir Totalleştirme Açlığı*. In J. Bidet, & S.
- Lukacs, G. (2006). *Tarih ve Sınıf Bilinci*. (Y. Öner, Çev.) İstanbul: Belge.
- Mandel, E. (1978). *Late Capitalism*. London: Suhrkamp Verlag.
- Marx, K. (1976). *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*. (S. Belli, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1979). *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*. (S. Belli, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1979). *Grundrisse Ekonomi Politikin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*. (S. Nişanyan, Çev.) İstanbul: Birikim Yayıncılık.
- Marx, K. (2003). *Kapital Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*. (A. Bilgi, Çev.) Sol Yayınları.
- Marx, K. and Engels, F. (1976). *Seçme Eserler*. (M. Ardos, S. Belli, A. Kardam, & K. Somer, Çev.) İstanbul: Sol Yayınları.
- Marx, K. and Engels, F. (2011). *Politika ve Felsefe*. (T. Ağaoğlu, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları.
- Marx, K. and Engels, F. (2013). *Alman İdeolojisi*. (T. Ok, & O. Geridönmez, Çev.) İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Öngen, T. (2011). *Marx ve Sınıf*. (M. B. Mısır, Dü.) Praksis(8), 9-28.
- Pawling, C. (2004). *The American Lukacs? Fredric Jameson And Dialectical Thought*. D.
- Poulantzas, N. (1992). *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar/Birinci Kitap*. (Ş. Süer, & L. F. Topaçoğlu, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları.

- Poulantzas, N. (2010). *Devlet ve Sınıf İlişkileri*. J. Martin içinde, Poulantzas Kitabı. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Poulantzas, N. (2010). *Toplumsal Sınıflar Üzerine*. J. Martin içinde, Poulantzas Kitabı. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Roberts, A. (2000). *Fredric Jameson*. New York: Routledge.
- Sartre, J. P. (1988). *Yöntem Araştırmaları*. (S. R. Kırkoğlu, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Savran, G. A. (2006). *Özne-Yapı Gerilimi Maddeci Bir Bakış*. İstanbul: Kanat Kitap.
- Steer, W. J. (1968). *Brecht's Epic Theatre: Theory and Practice*. The Modern Language Review, 63(3); 636-649.
- Stephanson, A. and Jameson, F. (1989). *Regarding Postmodernism-A Conversation with Fredric Jameson*. Social Text (21); 3-30.
- Williams, R. (1990). *Marksizm ve Edebiyat*. (E. Tarım, Çev.) İstanbul: Adam Yayınları.
- Williams, R. (2006). *Anahtar Sözcükler*. (S. Kılıç, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wood, E. M. (2006). *Sınıftan Kaçış Yeni Hakiki Sosyalizm*. (Ş. Alpagut, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Wood, E. M. (2007). *Marx'a Dönüş*. (E. Dinçer, Çev.) İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Wood, E.M. (2003). *Kapitalizm Demokrasiye Karşı Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*. Çev. Şahin Artan. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Wright, E. (1998). *Postmodern Brecht*. (İ. Bayramoğlu, Dü., & A. Bahcivan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : M. Oya YAĞCI
 Uyuğu : T.C
 Doğum Tarihi ve Yeri: 04/ 04/ 1967 Ankara
 Medeni Hali : Bekar
 Telefon : 532 430 92 03
 e-posta : moyayagci@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Doktora	Gazi Üniversitesi/Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi /Siyaset ve Sosyal Bilimle	2015
Yüksek Lisans	Gazi Üniversitesi/ Kamu Yönetimi/Siyaset ve Sosyal Bilimler	1997
Lisans	Ankara Üniversitesi/ Tiyatro Tarihi ve Teorisi	1994
Lisans	Gazi Üniversitesi/ Kamu Yönetimi	1989

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2015-devam ediyor	Sadri Alışık Kültür Merkezi	Eğitmen
2008-2014	Hitit Üniversitesi İİBF	Öğretim Görevlisi
2005-2008	Eğitim ve Danışmanlık/Free Lance	Eğitmen
1996-2004	Antalya Büyükşehir Belediyesi/Tiyatro	Dramaturg ve Eğitmen
1989-1990	Türkiye Elektrik Kurumu	Memur

Yabancı Dil

İngilizce

Yayınlar

- 1-19. Yüzyıldan Günümüze Üçüncü Yolun Serüveni. Memleket Siyaset Yönetim. 2007/5
- 2- Perry Anderson'un 'Radikal Gerçekçi' Eleştirel Perspektifi Bağlamında Marksizm'in Teori-Pratik Sorunsalına Genel Bir Bakış. Ekonomik Yaklaşım. 2007/64

3-“Küreselleşme ve Güçlü Merkez Dışında Kalan Ülkelerde Modernleşme ve Devlet Sorunu: Yabancılaşmış Güç Olarak Devletin Sürekliliği” Siyasal İdeolojiler, Demokrasi Platformu, 2011/27

Hobiler

Sinema, Fotoğraf, Tiyatro, Çiçek ve Bahçe kültürü, Yemek kültürü.

GAZİ GELECEKTİR...

Gazi gelecektir

